

מסכת שביעית

עם אנציקלופדיה הלכתית חקלאית
פירוש הברטנורה וביאור קהתי

מכון התורה והארץ
תשפ"א

© כל הזכויות שמורות
למכון התורה והארץ
הזכויות על התמונות שמורות לצלמים.
הזכויות על נוסח המשנה וביאור קהתי, שמורים להוצאת משניות קהתי.

טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055
דוא"ל: machon@toraland.org.il
אתר: toraland.org.il
ת.ד 18 שבי דרום, ניר עקיבא 8536500

עריכת הלשון: אפרת אורנשטיין ehovav@walla.co.il

הספר יצא לאור
בסיוע משרד התרבות והספורט - מנהל התרבות
המחלקה למכוני מחקר תורניים

עיצוב עטיפה, סדר ועימוד: סטודיו TWB.co.il

תמוז תשפ"א

תוכן

5	הקדמה
7	מבוא
9	פרק א
39	פרק ב
92	פרק ג
120	פרק ד
159	פרק ה
190	פרק ו
221	פרק ז
259	פרק ח
289	פרק ט
327	פרק י
351	מפתח

הקדמה

ביומנו כותב הרב דוד כהן, הנזיר זצ"ל את חזונו לגבי הקמת הישיבה המרכזית העולמית – ישיבת מרכז הרב: "בישראל, אי אפשר שהלימודים הרוחניים יהיו חילוניים, הכח הרוחני והכח האלוהי צריכים להיות אחד. זאת אומרת הכח האלוהי, הכח המשפטי והכח הרוחני במובן המיוחד (הפילוסופיה, התולדה וכו') כולם עניינם ומקורם התורה, הרשומה, הכתובה והמסורה. תעודת "הישיבה המרכזית" היא להיות מעין מכללת הכוחות הרוחניים בישראל".

כדי להגשים את רעיונותיו הוא כותב בין השאר ב'רשימה לתוכנית הלימודים': "ידיעת גבולות ארץ הקודש, שימוש מדעי הטבע לתלמוד; לסדר זרעים הבוטניקא. לחולין וגדה, הניתוח. להלכות קידוש החודש, התכונה".

המשנה, אותה סיכם וערך רבי יהודה הנשיא מסכמת בתוכה, מלבד כמובן פרטי ההלכות והדינים שעל כל איש ישראל לשמור, גם התייחסות לכל המציאות, ולכל תהליכי החיים הטבעיים המתרחשים מסביבנו, מתוך הבנה עמוקה של תהליכים אלו, ולהשלכותיהם ההלכתיות.

צורך זה של הבנת המציאות לאשורה, ומתוך כך לפסוק את ההלכה, מופיע רבות בדברי חז"ל, ובפוסקי ההלכה, אחת הדוגמאות לכך היא בירושלמי (כלאים פרק ד הלכה ד) לגבי הגדרת כרם, כיצד חמש גפנים הנטועות באופן מסוים תיחשבנה ככרם, אחד האמוראים, רבי חייה בר בא בשם רבי חייא בר יוסף מבאר בירושלמי שאופן נטיעת הכרם נעשה כפי שנטעו הכנענים: "ארץ כנען לגבולותיה גבולות שבדו להם הכנעניים רבי אימי בעי ולמידין מן הכנעניים? שמואל אמר במורד לכסן רבי יוסי בר זמינא בשם רבי יוחנן את רואה כילו אחת נטועה כאן". מבאר הרש"ס רבי שלמה סיריליאו מהפרשנים המוקדמים של הירושלמי: "גבולות שבדו מלבם הכנעניים בהם אני מסכים ועליהן אני דן וכך היה דרכן לעשות כרם כזה שהיו בקיאים בטבעה של ארץ".

כלומר, הקביעה של צורת הכרם, וההשלכות הלכתיות הנובעות מכך, איסור הזריעה וקידוש התבואה והגפנים נקבעת על פי הכרת והבנת המציאות, וכפי שעשו אותם כנענים.

דברי חז"ל הם דברי אלוקים חיים, והם עוסקים בגילוי דבר ה' בתוך המציאות, ובתוך תהליכי החיים, וכדי שאנו נוכל להבין את דברי חז"ל כראוי יש להבין גם את המציאות החקלאית שבה הם עסקו ועל פיה פסקו את ההלכה.

חיבורים וביאורים רבים נכתבו על המשנה ככלל, ועל משניות שביעית בפרט. יחודו של חיבור זה הוא בהסבר המציאות החקלאית ותהליכי החיים בצמח, ומתוך כך הבנת דברי חז"ל ודרך פסיקתם את ההלכה.

בחיבור זה צירפנו את ביאור רבינו עובדיה מברטנורא, וביאור קהתי על מנת לבאר את לשון המשנה. נוסח המשנה הוא כפי הנוסח שהודפס ב'משניות קהתי', הן נוסח המשנה והן ניקוד המשנה, במסגרת זו לא דנו כלל בנוסח המשנה, אלא כללנו כאמור את הנוסח כפי שהודפס במשניות קהתי, כל הזכויות שמורות למשניות קהתי.

ביאור רבינו עובדיה מברטנורא הועתק מתוך פרוייקט השו"ת.

חיבור זה מבוסס על פרוייקט אותו אנו מקדמים במכון התורה והארץ "אנציקלופדיה הלכתית חקלאית", שמטרתה הוא לעסוק בכל נקודות הממשק שבין חקלאות והלכה, להרחבת הערכים המובאים במשניות אלו, ולמקורות נוספים, ניתן לעיין באתר המכון - אנציקלופדיה הלכתית חקלאית. בכתיבת חיבור זה השתתפו: הרב יהודה הלוי עמיחי, הרב ד"ר יואל פרידמן, ד"ר מרדכי שומרון, ד"ר עקיבא לונדון והרב דוד אייגנר שגם ערך את הספר.

תודתי נתונה לאפרת אורנשטיין על עריכת הלשון, לראומה מסטודיו twb על העיצוב והגרפיקה.

"ויהי נעם ה' אלוהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו".

דוד אייגנר

תמוז תשפ"א

מבוא

ברצוננו להודות למספר אנשים וגופים שהסכימו לאפשר שימוש בחומרים שלהם בכתיבת חיבור זה.

● להוצאת משניות קהתי על הסכמתם להכנסת נוסח המשנה וביאורה כפי שביאר הרב פנחס קהתי, הזכויות על נוסח המשנה, ניקודה וביאורה שמורות להם.

● רוב תמונות הצמחים בספר לקוחות מ"אתר צמחיית ישראל ברשת, www.flora.org.il צילומיהם של פרופ' אבינועם דנין ז"ל וד"ר אורי פרגמן ספיר, תודתנו נתונה לד"ר אורי פרגמן ספיר על הסכמתו להכנסת התמונות לספר. הזכויות לתמונות אלו שמורות להם. תמונות שמקורן הוא שונה המקור צוין בתחתית התמונה, תודה לכל בעלי הזכויות על אישורם. עם זאת, יתכן כי לא הזכרנו באופן מדויק את המקור, אם אכן עשינו כך, נשמח לעדכון ונתקן זאת במהדורות הבאות.

● ברצוננו להודות לצוות השירות המטאורולוגי על העברת מפות טמפרטורת המקסימום והמינימום בארץ, ועל מפת המשקעים הממוצעת.

זיהוי הצמחים ותיאורם הם מתוך עבודת הדוקטורט של ד"ר חיים צבי אלבוים - "מסורת צמחי המשנה - לחקר פרשנות הריאליה - היווצרותה ומסירתה", לחיבור זה עתיד לצאת באופן נרחב בהוצאת המכון, בעריכתו של אביעד פרנקל.

בכתיבת החיבור נעזרנו רבות בספרים שונים, הספרים העיקריים הם:

● א. א. שמש, חומרי מרפא בספרות היהודית של ימי הביניים והעת החדשה: פרמקולוגיה, היסטוריה והלכה, אוניברסיטת בר אילן 2013

● א. דנין, נ. פינברון דותן, המגדיר לצמחי בר בארץ ישראל, הוצאת כנה ירושלים 1998

● א. פאהן, אנטומיה של הצמח, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1987.

● אנציקלופדיה ההחי והצומח של ארץ ישראל, כרכים 8-12.

● אנציקלופדיה לחקלאות, מבוא כללי, מדעי היסוד א, תל אביב תשמ"ו

● אנציקלופדיה לחקלאות כרך שני, גידולי שדה וגן וצמחי נוי, תל אביב תשל"ו

● אנציקלופדיה לחקלאות, כרך שלישי, מטעים, יערנות, הגנת הצומח, תל אביב תשל"ו

● אנציקלופדיה לחקלאות, מדעי היסוד, כרך שני, תל אביב תשמ"ח

● ז. עמר, גדולי ארץ ישראל בימי הביניים, יד יצחק בן צבי, ירושלים תש"ס

- ז. עמר, הצומח והחי במשנת הרמב"ם, הוצאת מכון התורה והארץ, שבי דרום, תשע"ה
- ח. נרסון, הדלועיים, ביולוגיה וחקלאות, 2015
- י. בראנד, כלי החרס בספרות התלמוד, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ג
- י. מזרחי המדריך השלם לפרמקולוגיה, הוצאת דיונון, 2013
- י. פליקס, ביאור על ירושלמי שביעית (שני כרכים), הוצאת ראובן מס, ירושלים תשס"א
- י. פליקס, החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא, המשנה, והתלמוד, הוצאת ראובן מס, ירושלים תש"ן
- י. פליקס, משנת שביעית, הוצאת ראובן מס ירושלים תשמ"ז
- י. פליקס, כלאי זרעים והרכבה, תל אביב תשכ"ז
- י. פליקס הצומח והחי במשנה, מכון לחקר המשנה, ירושלים, 1982
- ע. לונדון, 'סוגיות חקלאיות במטע בתקופת המשנה והתלמוד לאור מקורות חז"ל והספרות הקלאסית', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ט
- ע. לעף, צמחיית היהודים, (Die Flora der Juden) הספרים סרוקים באתר האינטרנט של אוניברסיטת גתה בפרנקפורט.
- Pliny the Elder, The Natural History

אתרי אינטרנט

- צמחיית ישראל ברשת: www.flora.org.il
- צמח השדה: www.wildflowers.co.il
- פורטל הדף היומי - מאמרי של מ. רענן: www.daf-yomi.com

"שגיאות מי יבין מנסתרות נקני", השתדלנו להזכיר בכל מקום ומקום את מקורותיו, אולם בשל אופי הכתיבה יתכן כי לא הזכרנו את כל המקורות, או שלא הזכרנום באופן מדויק, אנו מבקשים מכל מי שנתקל בציטוט שלא נכתב מקורו, או שלחלופין המקור אינו מדויק, שיעדכן אותנו ונתקן זאת בעז"ה במהדורות הבאות.

נשמח לקבל הארות והערות על הספר: davideign@gmail.com

משנה א

פירוש הברטנורא

עד אימתי חורשים בשדה האילן -
לקמן מפרש איזהו שדה אילן:

ערב שביעית - שצריך להוסיף משנה
ששית על השביעית באיסור עבודת
הארץ ולקמן ילפינן לה מקראי:

כל זמן שהוא יפה לפרי - כלומר
שהחרישה יפה לפרי הוי מתקן
הקרקע לצורך הפרי של ששית ולא
לצורך שביעית:

עד העצרת - דעד העצרת יפה לפרי

ותו לא, ומן העצרת ואילך נראה כמתקן לצורך שביעית. ובשדה לבן שאין בו אילן עד הפסח. ומשנה זו
היא משנה ראשונה ואינה הלכה, דרבן גמליאל ובית דינו נמנו על שני פרקים הללו שהם פסח בשדה לבן
ועצרת בשדה אילן והתירום ומותר לחרוש עד ר"ה של שביעית:

עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב
שביעית? בית שמאי אומרים: כל זמן שהוא
יפה לפרי; ובית הלל אומרים: עד העצרת.
וקרובין דברי אלו להיות כדברי אלו

חרישה - plough

על מנת להבהיר את הצורך בחרישה ואת הפעולות השונות הנעשות בקרקע, יש להגדיר מהי הקרקע. הקרקע היא מצע הגידול של הצמח, ממנה הוא יונק את המים והמינרלים, והיא משמשת גם כעוגן לייצובו על ידי מערכת השורשים.

הקרקע מורכבת מארבעה מרכיבים מרכזיים, שילוב נכון ביניהם הוא הכרחי להתפתחותם של צמחים:

1. חומרים אנאורגניים - מינרלים לסוגיהם השונים, כגון ברזל, סידן, מגנזיום, ועוד. בדרך כלל בקרקע יש 50%-60% חומרים אנאורגניים.

2. חומרים אורגניים - שאריות צמחים: עלים, שורשים. שאריות בעלי חיים: הפרשותיהם והגוף שמתפרק לאחר מותם. שיעור החומר האורגני בקרקע הוא עד 10% בקרקעות דשנות מאוד.

תפקיד חומרים אלו הוא לייצר את חומרי ההזנה של הצמח, לבנות את תאיו כראוי ולאפשר לו להתפתח.

3. מים - מקורותיהם של המים בקרקע הם מי גשמים ומי השקיה. תפקידם של המים הוא להמיס את חומרי ההזנה שבקרקע ולהעבירם לצמח, וכן לאפשר מעבר של חומרים בתוך הצמח - המינרלים שנקלטם מהקרקע והסוכרים שנוצרים בתהליך הפוטוסינתזה. יחד עם זאת עודף מים ללא כניסה של אוויר לבית השורשים פוגע בצמח. בקרקע יש בדרך כלל 25%-35% מים.

4. גזים - הגזים בקרקע ממלאים את החלק בקרקע שאינו מוצקים או מים. הרכב הגזים בקרקע שונה מזה שבאוויר האטמוספירי ונתון לתנודות רבות בהרכבו. תפקידם של הגזים הוא לאפשר נשימה של השורשים וקליטה של מים בקרקע וכן לאפשר את זמינותם של המים לצמח. בקרקע יש

ביאור קהתי

משנה זו פותחת את מסכתנו בדין "תוספת שביעית", שצריך להוסיף מן השנה השישית על השביעית באיסור עבודת קרקע, ולהלן (משנה ד) סמכו דין זה לכתוב "בחריש ובקציר תשבות" (כפי שיבואר שם). ברם, לפי מסקנת הגמרא (בבלי מועד קטן ד, א) איסור תוספת שביעית הוא הלכה למשה מסיני, כמו שכבר הזכרנו לעיל (בפתיחה למסכתנו), ואין ההלכה למשה מסיני אוסרת אלא שלוש יום לפני ראש השנה של שביעית, אבל חכמים הוסיפו על זמן זה; ובאות המשניות - בפרק זה ובפרק הבא (עד סוף משנה ו) - ללמדנו דין תוספת שביעית כפי שקבעו חכמים. אמנם רבן גמליאל ובית דינו נימנו והתירו כל עבודות הקרקע עד ראש השנה של שביעית, כמו שהבאנו לעיל (בפתיחה), אבל משנתנו היא משנה ראשונה, כלומר שנשנתה לפני היתרו של רבן גמליאל. - משנתנו דנה בשדה אילן, ולהלן במשנה ב מבואר מה נקרא שדה אילן.

עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית - בשנה השישית לשמיטה? עד איזה זמן מותר לחרוש ולא יהא כמתקן שדהו

לצורך השנה השביעית? **בית שמאי אומרים: כל זמן שהוא יפה לפרי** - כלומר שהחרישה יפה לפרי של השנה השישית, והריהו מתקן הקרקע לצורך הפרי של שישית ולא לצורך השנה השביעית. **ובית הלל אומרים: עד העצרת** - עד חג השבועות מותר לחרוש, שעד אז עבודת החרישה היא לצורך השישית, אבל מחג השבועות ואילך הריהו נראה כמתקן הקרקע לצורך שביעית. **וקרובין דברי אלו להיות בדברי אלו** - שני הזמנים הללו קרובים זה לזה, כלומר שבית שמאי מחמירים במעט, אבל כרגיל עד עצרת החרישה יפה היא לפרי של אותה שנה ("תפארת ישראל"). ויש מפרשים שבית שמאי מקילים כאן, לפי שאף לאחר העצרת יש והחרישה יפה היא לפרי, ולדעתם מותרת היא. וכן משמע מהירושלמי, שכן שואלים שם: משום מה לא נכללה משנתנו בין ההלכות הנימנות במסכת עדויות, שבית שמאי מקילים בהן ובית הלל מחמירים? ומשיבים: "פעמים שאין הגשמים מצויים, ואין הליחה מצויה והוא אסור לחרוש קודם לעצרת כדברי בית שמאי", לפי שהחרישה אינה יפה אז לפרי, ואילו לדעת בית הלל מותר לחרוש עד עצרת, ונמצא בכגון זה שבית שמאי מחמירים ובית הלל מקילים.

בדרך כלל 15%-20% אוויר, וריכוז ה- CO₂ (פחמן דו חמצני) בקרקע גבוה יותר מאשר ריכוזו באוויר החופשי.

החרישה נעשית בשדה ובמטע במשך כל זמן עיבודם, והיא הוזכרה בכל שימושי הקרקע השונים. בדברי חז"ל, החרישה היא גם כן שם כולל למספר פעולות שנצרכות לקרקע, פעולות שנאסרה עשייתן בשבת משום איסור חורש¹.

חרישת הקרקע נעשית בשדה ובמטע לפני הזריעה והשתילה. היא נצרכת במטע במשך כל זמן גידול הצמחים, שכן היא חשובה ביותר להתפתחותם ולצמיחתם. היא נעשית לצורך שיפור מבנה הקרקע, סתימת סדקים, פתיחת הקרקע לקליטת מי גשמים, השמדת מינים מתחרים כעשבי בר שונים, הרחקת מחוללי מחלות שונים - חרקי קרקע, פטריות, חיידקים ועוד, הצנעת שאריות הגידולים הקודמים, הצנעת זבל אורגני או כימי ועוד.

ישנם סוגים רבים של כלים חקלאיים שמשמשים לפליחת הקרקע: מחרשה, דיסקוס, קלטרת ועוד. כל כלי בנוי בהתאם לעומק פליחת הקרקע המיועד. העומק תלוי בצורך החקלאי האמור, ובכלי שבו מעבדים את הקרקע, והוא נע בין סנטימטרים אחדים על ידי דיסקוס, עד לכדי 50 ס"מ בחריש עמוק. יש לציין כי כיום, מאז השימוש בטפטוף והמצאת חומרי ההדברה לעשבייה, התקבלה שיטת ה'אי פליחה', והיא די נפוצה בתחום ענף המטעים ובחלק מגידולי השדה בהווה. היא פותחה כדי להימנע מפגיעה בשורשי הצמחים וכדי למנוע העברתן של מחלות קרקע ביניהם, וכן כדי לשמור על הקרקע לבל תיסחף.

החרישה נעשית בכל שטח המטע, וגם בסמוך לעיקרי

1 ירושלמי שבת ז, ב.

האילנות.² היא נחוצה כאמור להצלחת הגידול,³ ונדרשת במטע בכל שלבי גידול העצים בו. בשלב ההכנה לנטיעה, על הכורם לעזק ולסקל את הקרקע לפני הנטיעה, כדי להפוך את הקרקע ולהכשירה לנטיעה. עידור נוסף מתבצע במהלך גידול העצים,⁴ ותפקידו לאוורר את הקרקע, למנוע את סידוקה וכן להכשיר את הקרקע לקליטת הגשם.⁵ ללא החריש תעלה במטע בהכרח עשבייה שאינה רצויה בו.⁶ עוד יש לחרוש את הקרקע על מנת להמית את הקוצים הקיימים בשטח.⁷

לתיאורם של חלקי המחרשה השונים ושל אופן פעולת המחרשה בקרקע, ראה פרק ה משנה ג.

חרישת הקרקע בשמיטה

מן התורה נאסרו בשמיטה במפורש ארבע מלאכות: זריעה, זמירה, קצירה ובצירה. נחלקו הפרשנים אם מלאכת החרישה נאסרה אף היא מן התורה בשמיטה, משום שגם מלאכה זו נחוצה לצורך יצירת הצמח.⁸

בשאלה זו ישנן שלוש שיטות בהלכה:

א. החרישה אסורה בשביעית מן התורה מכמה טעמים: הראשון - ניתן ללמוד כן מהפסוק 'בחריש ובקציר תשבות';⁹ השני - מכיוון שמטרת החרישה היא הכנת הקרקע לזריעה,¹⁰ הרי שהיא כמלאכת זורע, האסורה מן התורה;¹¹ והשלישי - היא תולדה של מלאכת זורע.¹²

ב. הפסוק 'בחריש ובקציר תשבות' אינו עוסק בהלכות השמיטה,¹³ או שהמלאכות האסורות מן התורה נאסרו במפורש בלבד.¹⁴ מכאן מובן שהמלאכות האחרות אינן אסורות מן התורה,

2 בבלי ב"ב יט, א; ב"ב ע, א וברבנו גרשום ורשב"ם; רמב"ם פיה"מ שביעית ב, ב; רע"ב שביעית ב, ב. בצמחים בעלי מערכת שורשים שטוחה יש צורך בזהירות רבה בחריש או בקלטור קרוב, שיכול לחתוך את שורשי הצמח או העץ ולהביא נזק. עניין זה עלה כבר לפני כ-2000 שנים על ידי חוקרי החקלאות בעבר, בהם תאופרסטוס, וארו, קאטו הזקן, קולומלה ופליניוס, והם הזהירו מפני חריש עמוק בקרבת עיקרי האילנות.

3 ראה מדרש משלי (בובר) כד, ל; תנא דבי אליהו, אליהו רבה פרשה יח; בראשית רבה פרשה יוצא פרשה עב, ו; בראשית רבה (וילנא) פרשת וישלח פרשה פב, וכן בראשית רבה (וילנא) פרשת לך לך פרשה מז.

4 מדרש תנחומא (בובר) פרשת שמיני.

5 בבלי, ב"ב יח, א.

6 ראה ישעיהו ה, ג.

7 ראה מצודת דוד ירמיהו ד, ג.

8 בשונה ממלאכות שהגדרתן היא 'אוקמי ואברויי', משום שמטרתן היא קיום הצמח או הפרי.

9 כדעת רבי עקיבא ר"ה ט, א, וכדעת רבי אליעזר בירושלמי שבת ז, ב.

10 עי' תוס' מו"ק ד, ב ד"ה מפני.

11 תוספות ע"ז נ, ב סוף ד"ה ומשקין, חרישה אסורה מהתורה כזריעה; ר"ש שביעית ב, ב ד"ה מעדרין.

12 רש"י פסחים מז, ב ד"ה ושביעית, מכות כא, ב ד"ה שביעית, ראה שיטה לתלמיד רבנו יחיאל מפרי"ש מו"ק ב, ב שכתב שבשבת מלאכת החרישה מוגדרת כאב מלאכה, משום שמלאכה זו הייתה במשכן, אך בשמיטה מלאכה זו מוגדרת כתולדה.

13 כדעת רבי ישמעאל ר"ה ט, וכדעת רבי יוחנן בירושלמי שבת ז, ב; ראה שו"ת רדב"ז חלק ה סימן קצו שכתב שהדבר תלוי במטרת החרישה: כשהיא לצורך הקרקע היא אסורה מדרבנן, וכשמטרתה היא צימוח, היא אסורה מן התורה.

14 קרית ספר שמיטה ויובל פרק א בדעת הרמב"ם.

ולכן החרישה אסורה מדברי חכמים.

ג. או שמלאכת החרישה אסורה בשביעית מדין עשה של 'ושבתה הארץ'.¹⁵

ישור קרקע ועשיית ערוגות לפני זריעה.
מתוך אתר: הפורטל לחקלאות טבע וסביבה

חרישה קלה של הקרקע

כמלוא אורה וסלו

רגבים לאחר חריש

¹⁵ יש המבארים כן בדעת הרמב"ם שמיטה ויובל א, א, וכ"כ המאירי מו"ק ג ע"א ד"ה אע"פ שביארנו.

כל זמן שהוא יפה לפרי

מן התורה, איסור עשיית המלאכות בקרקע מתחיל בראש השנה של השנה השביעית. מ'הלכה למשה מסיני' למדו חז"ל שאיסור עבודת האדמה מתחיל שלושים יום לפני שנת השמיטה, כלומר מראש חודש אלול. חכמים¹⁶ הוסיפו שאסור לחרוש בשדה לבן (שדה תבואה על פי רוב) מפסח, ובשדה אילנות מחג השבועות, כיוון שחריש לאחר העצרת מזיק לפרי במקרה של עצי פרי, מזיק לענפים במקרה של עצי סרק,¹⁷ ואינו נחוץ כלל לגידולים בשדה התבואה, שהרי הם נקצרים בזמן זה. חרישת הקרקע כשהיא אינה מועילה לגידולי השנה השישית, נראית כמכילה לזריעה או נטיעה של השנה הבאה, ולכן אסרו אותה חכמים. דין זה נקרא 'תוספת שביעית', ומשמעותו שאיסורי המלאכה חלים עוד לפני כניסת שנת השמיטה. 'הלכה למשה מסיני' זו אמורה דווקא כשבית המקדש קיים, אבל בזמן שביית המקדש אינו קיים, כל המלאכות מותרות עד ראש השנה של השמיטה.¹⁸

במקרה של אילנות, חז"ל חילקו בין שדה האילן לאילנות יחידים שדינם הוא כשדה לבן (תבואה): בעוד שבשדה האילן מותר לחרוש את כל השדה עד העצרת, באילנות יחידים מותר לחרוש עד העצרת רק סביבם כשיעור "אורה וסלו"¹⁹ או כשיעור "בקר וכליו"²⁰ (כ-1.5-2 מטר סביב העצים), ואילו שאר השטח נידון כשדה לבן, ומותר לחרוש אותו רק עד הפסח.²¹

המועד שמותר לחרוש בו בשדה האילן הוא מאוחר יותר מאשר בשדה הלבן, משום שהצורך בלחות הקרקע בשדה האילן קטן יותר מאשר בשדה הלבן, ולכן די בלחות מועטה כדי להשפיע על העץ.²²

שדה האילן

ביחידת העיבוד החקלאי - השדה - ניתן להשתמש בעבור תבואה, קטניות וירקות, שהם צמחים חד שנתיים, ואזי שדה זה נקרא 'שדה לבן', 'שדה ירק', 'מקשאות', 'מדלעות' ועוד, בכפוף לגידול הזרוע בשדה. השדה יכול לשמש גם בעבור עצים - צמחים רב-שנתיים, ואז הוא נקרא 'שדה האילן' או 'בית האילן'. פעמים רבות משמש השדה בו-זמנית בחלקו לתבואה ולירקות ובחלקו לעצים.

לכל גידול יש את אופן השימוש והעיבוד החקלאי המתאימים לו. לכן יש לבחון מהי דרך העיבוד המתאימה בשדה לפי הגידולים המצויים בו, וכן מהו אופן ההחזקה בקרקע, שמלמד על קניין השדה, על מכירתו ועל הבעלות עליו.

16 משנה שביעית א, א; ב, א.

17 ירושלמי שביעית א, א, השימוש בענפי עצי הסרק היה לבניין על פי רוב.

18 בבלי מ"ק ד, א-ב, ראה רמב"ם שביעית ג, ט.

19 משנה שביעית א, ב.

20 דעת רשב"ג בתוספתא שביעית (ליברמן) א, א.

21 ר"ש שביעית א, ב, רש"ם שביעית א, א.

22 ירושלמי שביעית ב, א.

המשניות הבאות דנות בשאלה מהו הקריטריון הקובע להגדרת השדה: אם כל השדה מוגדר כשדה אילן, יהיה ניתן לחרוש בו עד העצרת, ואם לא יהיה ניתן להגדירו כשדה אילן אלא כשדה תבואה, יהיה ניתן לחרוש בכולו בערב השביעית רק עד הפסח.

בספרות חז"ל הוזכרו שני סוגי יחידות קרקע חקלאיות - שדות - בהתאם לגידולים שלהם:²³
1. שדה לבן שבו גידלו בעיקר צמחים חד שנתיים. 2. שדה אילן שבו גדלו צמחים רב שנתיים - עצים. כמו כן הוזכרו שני סוגי שדות בהתאם למקור המים שלהם: שדה בית השלחין ושדה בית הבעל.

ניתן לגדל בשדה מגוון של עצים ממינים שונים, שמניבים בתקופות שונות במשך השנה.²⁴
האילנות שבשדה האילן גורמים להצללתו.²⁵ כשהעצים נטועים בצפיפות, תיתכן השפעה על כמות הפרי. ככל שהעצים צפופים יותר, תיתכן ירידה בכמות הפרי בכל עץ, וכשהעצים נטועים במרווחים, כמות הפרי בכל עץ עולה.²⁶

בעל ושלחין - רוב שדות האילן בעבר היו שדות בעל, היינו נתונים למטר השמיים. מעטים היו מטעי הפרי בעבר שהושקו תדיר. בשדות האילן שהיו שדות שלחין גודלו מיני האתרוג, התמר והלימון, וכן עצי בושם: האפרסמון, המור והלבונה. השקיית שדות כאלה הייתה נעשית בעזרת תעלות הולכת מים למטע והצפת המטע במים.

עיבודי שדה האילן:

כמה שלבים היו בהכשרת שדה האילן. בתחילה נהגו לסקל את הקרקע מסלעים גדולים. לאחר מכן היה נהוג לסלק את האבנים, ובמידת הצורך בהרים השתמשו בהן לבניית מדרגות, ראה פרק ג משנה ד.

לאחר הסיקול נהגו לחרוש חריש מעמיק על מנת לאוורר את הקרקע ולפורר את גושי האדמה. לאחר מכן נהגו לזבל את הקרקע: היו מפזרים על הקרקע את הזבל ומצניעים אותו על ידי החריש הראשוני או בעזרת קלטור עדין יותר.

את כיוון השתילה בשדה קבעו בהתחשב בשיפוע השדה, ובכיווני השמש והרוח, וכן לפי מידת הימצאותם של ערפילים, לחות וכדומה.

לאחר הכנת השדה הכינו בורות נטיעה במרווחים המתאימים, על פי מין העץ, סוג הקרקע, כמות המשקעים ועוד.

²³ פליקס, משנת שביעית, 87.

²⁴ משנה ב"ב כח, ב; רש"י ב"ב כח, א; ראה תוספתא ב"מ (ליברמן) ט, כח: "החוכר שדה אילן מחבירו... ואינו רשוי לאוכלה פעמים".

²⁵ ר"ש, רא"ש שביעית ב, א.

²⁶ ירושלמי ב"מ ט, ב.

את הנטיעה עשו בעיקר בחלק השני של החורף ובתחילת האביב, וכל זאת על מנת לנצל היטב את מי הגשמים להשרשת עצי הפרי וצימוח ראשוני מיטבי. רובם המכריע של עצי הפרי ניטעו כשהם "חשופי שורש" - ללא גוש אדמה.

את קרקע המטע חרשו פעמים מספר בשנה.²⁷ כמה מטרות היו לחריש זה: אוורור הקרקע ואי הידוקה, פתיחת הקרקע לקליטת מי הגשמים, סילוק צמחיית בר ומניעת סידוק עמוק של הקרקע המביא לייבוש הקרקע.²⁸

נהגו לדשן את הקרקע לפחות פעם בשנתיים כבר בתקופות קדומות²⁹ בסוגים שונים של דשן.³⁰ את הזבל קיבצו מבעלי חיים, מאפר שרפת גזם או קנים, דם ועוד. את הזבל עיבדו וייבשו, ואז פיזרו אותו בין עצי הפרי. פיזור הזבל נעשה בחורף לגידולי החורף, ובתוכם מטעי עצי הפרי, ובאביב - לגידולי הקיץ.³¹ לאחר מכן חרשו את השדה על מנת להטמין את הזבל,³² וכך הבטיחו יבולים טובים ויציבים לאורך זמן.³³ גם בספרות היוונית, הרומית והביזנטית נכתב רבות על חשיבות עיבודי הקרקע ועל התועלת הרבה בזיבול על מנת לשמור על פוריות הקרקע ועל יבולי פירות יציבים לאורך זמן.³⁴ הדישון יתברר בהרחבה בפרק ב משנה ב.

27 פליקס, החקלאות בארץ ישראל, 1990, עמ' 19-76.

28 רמב"ם פיה"מ שביעית ב, א; פליקס, החקלאות בארץ ישראל, 1990, עמ' 24-43.

29 הביטוי "כדמן על פני השדה" מבטא את הידע על הצורך בזיבול כבר בתקופת המקרא, לדוגמה: מלכים ב ט, לז.

30 ראו פליקס, החקלאות בארץ ישראל, 1990, עמ' 82-86.

31 פליקס, החקלאות בארץ ישראל, 1990, עמ' 92-98.

32 פליקס, החקלאות בארץ ישראל, 1990, עמ' 78-101.

33 לדוגמה: מדרש בראשית רבה, פב, ח; אבות דרבי נתן, פט"ו ד; מדרש שמואל, (באבער) פ"ד עמ' 54 ועוד.

34 וארו, חלק 2 פסקה 4; שם, ספר 1 פסקה 38; קולומלה 'על החקלאות', ספר 2 פסקה 13.

משנה ב

פירוש הברטנורא

לבית סאה - קרקע שהיא נ' אמה על
נ' אמה:

ככר דבלה - התאנים היבשים עשויין
במעגלה כעין ככר לחם קרוים ככר
דבלה:

באיטלקי - במנה של איטליא של יון,
ולפי שהיה כך בימי משה משערים
בו והמנה מאה דינרים והדינר שש
מעות ומשקל כל מעה ט"ז שעורות
בינוניות:

איזהו שדה האילן? כל שלוש אילנות לבית
סאה, אם ראויין לעשות פפר דבלה של
ששים מנה באיטלקי, חורשים כל בית סאה
בשבילן; פחות מכאן, אין חורשין להן אלא
מלוא האורה וסלו חוצה לו.

פחות מכאן - מככר של ששים מנה אין חורשים כל בית סאה אלא תחת האילן לבד וחוצה לו:
כמלא אורה וסלו - המלקט תאנים קרוי אורה כמו גודר בתמרים ובוצר בענבים. וסלו, הסל שנותן בו מה
שהוא לוקט, ושאר השדה חשוב שדה הלבן ואין חורשין אותו אלא עד הפסח:

בית סאה

יחידת השדה שחז"ל דנו בה היא שטח של בית סאה, אם כי חלקת השדה לא הייתה בהכרח ריבועית אלא בעיקר מלבנית, בייחוד בשיטת עיבוד המדרגות.

בית סאה הוא שטח שניתן לזרוע בו חיטים בנפח של סאה. שטחו הוא 50 אמה על 50 אמה, כלומר 2500 אמות רבועות, ובו זורעים כמות של סאה זרע. כמה דעות לעניין גודלו:

לשיטת ר' חיים נאה, בית סאה - גודלו הוא 576 ממ"ר.

לשיטת החזון איש, בית סאה - גודלו הוא 829.44 ממ"ר.

לשיטתו של י. פליקס, בית סאה - גודלו הוא 784 ממ"ר.¹

אם כן גודלו הממוצע של בית סאה הוא 729.81 ממ"ר, היינו גודל של כ-3/4 דונם אדמה.

ככר דבלה

שימור הפרי: פירות התאנה היו מזון חשוב בעבר. לפירות אלו אין חיי מדף ארוכים, אך ניתן לייבשם וכך לשומרם לאורך זמן. הייבוש נעשה לרוב בשמש. ניתן לפרוס את התאנים (ופירות אחרים גם כן) בשכבה אחת על גבי משטח, בשטח פתוח או בתוך כלי. לאחר יבושם התאנים אוספים אותן ומרכזים אותן ל"עיגול", והשלב הקובע של עיגול זה לעניין גמר המלאכה הוא החלקתו והרטבתו בנוזל התאנה.² החום והרוח מוציאים את מרבית הנוזלים מהפרי, וכך אורגניזמים שונים הגורמים לקלקול הפרי אינם יכולים להתפתח, והפרי יכול להישמר לאורך זמן. כיום ניתן לבצע את פעולת הייבוש בתנורים ייעודיים למטרה זו ואף בתנור אפייה ביתי.

1 פליקס, החקלאות בארץ ישראל, 1990, עמ' 269-271.

2 משנה מעשרות א, ח, ראה ר"ש במקום.

ביאור קהתי

אֵיזָהוּ שְׂדֵה הָאֵילָן – שמותר לחרוש בו עד העצרת? **כָּל שְׁלוּשָׁה אֵילָנוֹת לְבֵית סָאָה** – שלושה אילנות הנטועים על שטח בית סאה, והוא חמישים אמה על חמישים אמה, שהן אלפיים וחמש מאות אמה מרובעות; וכבר בארנו שהואיל ובשטח זה אפשר לזרוע סאה תבואה לפיכך נקרא "בית סאה"; **אִם רְאוּיִן לַעֲשׂוֹת כֶּפֶר דְּבָלָה** – היינו תאנים דרוסות העשויות כעין כיכר לחם, **שֶׁל נְשִׁים מְנָה** – שמשקל הכיכר כמשקל ששים מנה, **בְּאֵיטְלָקִי** – במנה האיטלקי (המנה הוא מאה דינר, ומשקלו כ-400 גרם, ונמצא משקל ששים מנה כ-24 קילוגרם), כלומר אם הם אילנות של תאנים שיכולים לגדל פירות כדי לעשות מהם כיכר דבלה שמשקלה כמשקל ששים מנה איטלקיות; ונחלקו המפרשים בזה: יש מפרשים, שכל אחד מהאילנות ראוי לעשות כיכר דבלה (ר"ש); ויש מפרשים, שכל האילנות ראויים לעשות כיכר דבלה, כלומר שכל אחד ראוי לעשות שליש הכיכר (רמב"ם; הגר"א), **חֹרְשִׁים כָּל בֵּית סָאָה בְּשָׂבִילָן** – מותר לחרוש כל השטח של בית סאה עד העצרת, שכן החרישה בכל אותו שטח היא

לצורך האילנות, והוא נקרא שדה אילן. פחות מִפֶּאֶן – אם אינם ראויים לעשות אלא פחות מכיכר של ששים מנה, אֵין חוֹרְשִׁין לָהֶן – כל בית סאה, אֵלֶּא מְלֹא הָאוֹרָה וְסֻלּוֹ חוּצָה לוֹ – תחת כל אילן וחוצה לו כשיעור שיכול לעמוד שם האורה, היינו מלקט התאנים, וסלו שנותן לתוכו את התאנים (ברטנורא). ויש מפרשים: מלא האורה וסלו חוצה לו – סביב כל אילן כדי מקום עמידתו של האורה ומקום הסל העומד מחוץ למלקט, שאז יש צורך ברווח יותר מאשר אם יעמוד הסל בין המלקט לאילן ("תפארת ישראל"), אבל שאר כל הקרקע דינו כשדה תבואה, ואין חורשים אותה אלא עד הפסח (להלן ב, א).

פעולת ייבוש התאנים על מנת לעשות מהן גרוגרות נקראת 'קצייה'³ ויש מי שביאר ששטח הייבוש נקרא מוקצה.⁴

התאנה נקראת בשמות שונים בכל אחד משלבי גידולה: תאנה טרייה נקראת תאנה, לאחר תחילת תהליך הייבוש היא נקראת קציעה או קציעה,⁵ בייבוש מלא היא נקראת גרוגרת, וכשמרכזים את כל הגרוגרות יחד לכיכר או לעיגול, התאנה נקראת דבלה.⁶ קב גרוגרת (כ-1.47 ליטר) או מנת דבלה (כמחצית הקילוגרם) סיפקו מזון לעני ליום.⁷ כמות זו נכללה ככמות המזערית של מזון שבעל חייב להקציב לאשתו מדי שבוע, יחד עם מזונות נוספים.⁸

שישים מנה באיטלקי

המדד הקובע את הגדרת השדה כשדה אילן או כשדה תבואה הוא כמות הפרי שניתן להפיק משדה זה. המנה הוזכר בחז"ל לעיתים כמטבע בעל שווי כספי⁹ ולעיתים כמשקל, כמובא במשנתנו. שיעורי המטבעות שהוזכרו בחז"ל הם לפי המידה הרומית – האיטלקית.¹⁰ בדברי חז"ל משקל הכיכר הוא שישים מנה, וכוונת המשנה להשמיענו שכמות הדבלים (התאנים המיובשות) המזערית שיש להפיק ממטע זה על מנת להגדיר את כל העצים הנטועים בו כשדה

אילן היא שישים מנים איטלקיים. בשיעור משקלו של המנה ישנן שתי דעות בהלכה: 354 גרם או 425 גרם, דהיינו משקל הכיכר נע בין 21.240 ק"ג ל-25.500 ק"ג דבלים.¹¹ יש לציין כי ישנם הסוברים שמדובר בשיעורים גדולים יותר, עד 41 ק"ג.¹² במהלך ייבושה מאבדת התאנה כ-25% ממשקלה, ולכן כדי שיהיו כ-30 ק"ג דבלים, צריך שהעץ יניב כ-40 ק"ג תאנים.

3 מעשרות ג, א.

4 רמב"ם פירוש המשניות שביעית ח, ו.

5 ראה ר"ש מעשרות ג, ד שכתב: "שם הכלי שקוצצין בו תאנים נקרא מוקצה, והוא כלי ברזל ועל כן קוראין אותם קציעות ושוטחין אותן בשדה ליבש".

6 תפא"י מעשרות ג, ד אות יז.

7 פאה ח, ה.

8 כתובות ה, ח.

9 ראה למשל משנה יומא ג, ז.

10 ראה מידות ושיעורי תורה פרק כה סעיף ג.

11 ראה מידות ושיעורי תורה פרק כח, ז-ח.

12 פליקס, ביאור למשנת שביעית, כאן.

מלוא האורה וסלו

קטיף תאנים נקרא 'ארייה', והוא אסור בשבת מדין 'קוצר' ומדין 'זורע'.¹³ ייתכן שהמושג 'אורה' נגזר מחמת שעת הקטיף עם אור ראשון.¹⁴

ניתן לארות את התאנים בעזרת כלי ששמו 'מוקצה' שעשוי מברזל,¹⁵ או בסכין שנקרא גם 'חורבה'.¹⁶ הדרך הרגילה לארייה היא בעזרת המוקצה, ולכן אין לארות את התאנים באופן זה בשמיטה, אך מותר לארותן באמצעות החורבה.¹⁷ ראה להלן פרק ח משנה ו, הסברים נוספים למוקצה ולחורבה אלו. השטח שסמוך לעץ הנצרך לצורך קטיף הפירות נקרא 'מלוא האורה וסלו'. שטח זה נחשב לשטח הנחוץ לעץ, ולכן מותר לחרוש בו בערב השמיטה, גם אם מדובר בכמות קטנה של עצים.¹⁸ הקונה אילן יש לו רשות להשתמש גם בשטח זה, מלבד בגוף האילן עצמו.¹⁹

מטע זיתים טיפוס, מרחקי הנטיעה 7 מטרים בין העצים כ-16 אילנות בבית סאה

כיכר דבלים

13 ספר העיתים סימן ריט.

14 פליקס, עצי פרי, 1994, 87, 94.

15 ריבמ"ץ, ר"ש שביעית ח, ו.

16 ריבמ"ץ, ר"ש שביעית ח, ו.

17 משנה שביעית ח, ו.

18 ראה משנה שביעית א, ב; רמב"ם שמיטה ויובל ג, ג.

19 ב"ב פב, ב.

משנה ג

פירוש הברטנורא

אחד אילן סרק - שאינה עושה פירות
ונטועין שלשה לבית סאה:

אם ראויין לעשות - רואין כל אילן
ואילן בפני עצמו אם אילן של תאנה
כיוצא בו היה עושה ככר דבלה ולמה
שיערו בתאנה על שפירותיה גסין
ועושה הרבה:

לצרכן - מלא אורה וסלו חוצה לו:

אֶחָד אֵילָן סָרֵק וְאֶחָד אֵילָן מֵאֲכָל, רוֹאִין אוֹתָן
כְּאִלוֹ הֵם תְּאֵנִים: אִם רְאוּיִים לַעֲשׂוֹת כֶּפֶר
דְּבִלָה שֶׁל שְׂשִׁים מְנָה בְּאֵיטְלָקִי, חוֹרְשִׁים כָּל
בֵּית סָאָה בְּשִׁבְלָן; פְּחוֹת מִכָּאן, אֵין חוֹרְשִׁים
לָהֶם אֶלָּא לְצָרְכָן.

אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל

רובם המוחלט של הצמחים בכדור הארץ הם צמחים נושאי פרי¹, אך רובם אינם אכילים לאדם. על פי רוב, הפרי הוא האיבר המתפתח מהשחלה של הפרח אחרי ההפריה ומכיל את זרעי הצמח, אם כי ייתכנו פירות שמתפתחים בצמח גם ללא הפריה ויצירת זרעים, כגון זני בננה, תאנים (פרתנוקרפיים), ועוד.²

הפירות מתחלקים לשני טיפוסים שונים לפי שני עקרונות: 1. מידת הקשיות של דופן הפרי - הפריקרב (pericarp), לפי היותו יבש וקשה או רך ובשרני.³ 2. פתיחה או אי-פתיחה של הפרי בעת ההבשלה.⁴

על פי רוב, עצי מאכל הם אלו שהאדם משתמש בעיקר בפרי שלהם. מדובר בפירות שבהם הדופן היא רכה ובשרנית, או שהזרע הוא אכיל, כגון שקד, וכן במיני אגוזים שונים שבהם דופן הפרי היא יבשה וקשה, אך התוך ראוי לאכילה, ובמיני אורן שונים שבהם הפרי נתון בתוך אצטרובל. לעומת זאת עצי סרק הם עצים שבהם האדם משתמש בעיקר במרכיביו הנוספים של העץ, כגון הגזע וענפים, ואילו דופן הפרי היא יבשה ובלתי אכילה.

העצים בכלל ואילנות הסרק בפרט הם עד היום מהחומרים הטבעיים הנפוצים ביותר לשימוש האדם. לרוב השימוש הוא בגזע העץ - ה'עצה' של העץ. לעצים יש חשיבות גדולה במערכת האקולוגית, כגון

1. אם כי ישנם צמחים שבהם הרבייה היא וגטיבית - התפתחות של רקמות אחדות לכדי צמח שלם.

2. ישנם מינים שבהם הפרי מתפתח מחלקים אחרים של הפרח, כגון התפוח שמתפתח מהמצעית של הפרח.

3. פריקארפ (Pericarp) הוא המעטה החיצוני של הזרע. הפריקארפ מורכב משלוש שכבות: אקסוקארפ (החלק החיצוני - הקליפה), מזוקארפ (החלק האמצעי) ואנדוקארפ (החלק הפנימי - השכבה העוטה את הזרע), ואלו שונות זו מזו במרקמן. החלק העיקרי הנאכל בפירות עסיסיים הוא המזוקארפ. בפירות בעלי גלעין קשה מוצא הקליפה הוא באנדוקארפ.

4. פאהן, אנטומיה של הצמח, עמ' 561.

ביאור קהתי

משנה זו היא המשך המשנה הקודמת והיא באה ללמד, שדין "שלושה אילנות לבית סאה" אינו דווקא בשלושה אילנות של תאנים אלא בכל סוגי האילנות.

אֶחָד אֵילָן סָרֵק וְאֶחָד אֵילָן מֵאֵכֶל - בין אילן סרק שאינו עושה פירות, ובין אילן העושה פירות שאינם תאנים, אם הם נטועים שלושה אילנות לבית סאה, רואין אותן כְּאֵלוֹ הֵם תְּאֲנִים - אילנות של תאנים, אִם רְאוּיִים לַעֲשׂוֹת כֶּפֶר דְּבִלָּה שֶׁל שְׂשִׁים מָנֶה בְּאִיטְלָקִי - כלומר אם שלושה אילני תאנים כאלו היו ראויים לעשות כיכר דבלה שמשקלה כמשקל ששים מנה איטלקיות כמבואר במשנה הקודמת, חוֹרְשִׁים כָּל בֵּית סָאָה בְּשִׁבְלָן - עד העצרת, שאף באילנות סרק יפה החרישה לגידולם; פְּחוֹת מִפָּאן, אֵין חוֹרְשִׁים לָהֶם אֲלָא לְצִרְכָּן - כדי צורכו של כל אילן, דהיינו מלוא אורה וסלו חוצה לו. בירושלמי מבואר שמשערים באילנות של תאנים, לפי שהם עושים הרבה פירות ופירותיהם גסים, ואילו אתרוג פירותיו אמנם גסים אבל אינו עושה הרבה פירות, וזיתים עושים אמנם הרבה פירות אבל פירותיהם אינם גסים; נמצא שיעור זה בא להקל.

בקליטת פחמן דו חמצני (CO₂) שנפלט בין השאר מכלי רכב,⁵ ובשחרור חמצן לאוויר, במניעת סחף קרקע באמצעות מערכת השורשים, כבית גידול לבעלי חיים רבים, ביצירת צל, נוי ועוד.

הביטוי 'סרק' משמש בעברית בארבע משמעויות: 1. אילן סרק. 2. פעולת הסירוק במסרק. 3. צבע אדום.⁶ 4. דבר שהוא חסר תועלת (דיון סרק, הילוך סרק, כדור סרק ועוד).

בתנ"ך נזכרו כמאה מיני עצים, מהם עשרים ושישה עצי סרק ושיחים.⁷ אילן סרק נקרא כן על פי תרגום המונח המקראי "אנשים ריקים"⁸ - גברין סריקין,⁹ והכוונה היא לאילן שאין בו פרי. בין השימושים העיקריים שהוזכרו בחז"ל בעצי הסרק נכלל השימוש בקורותיהם לבניין.¹⁰

הגדרת אילן סרק: בהלכה הוזכרו שלושה מדדים שונים להגדרת עץ כעץ סרק:

א. הנבת פרי. אילן סרק הוא אילן שאינו מניב פירות.¹¹

ב. אופי הגידול. עץ שניטע על ידי האדם יוגדר כעץ מאכל, ועץ בר שגדל בשדה באופן טבעי יוגדר כעץ סרק.¹²

ג. יש לציין כי לעיתים אף אופי השימוש בעץ יגדיר אותו כעץ סרק, אם כי הגדרה זו אינה הגדרה בוטנית, אלא הגדרה הלכתית. בנידון זה יש הסוברים שבמקרה שבו הבעלים מעוניין לעשות בעץ שימושים נוספים, כגון הדליית צמחים אחרים על גבי העץ, גם עצים המניבים פירות אכילים יוגדרו כעצי סרק. לדעתם ניתן להגדיר את כל העצים כעצי סרק לבד מהזית והתאנה,¹³ או שכל העצים שניטעים בכמות קטנה יוגדרו כעצי סרק.¹⁴

גם עצי פרי שניטעים לצורך שימוש בקורותיהם או לשם יצירת גדר - סייג - יוגדרו כעצי סרק, ולא יהיה צורך לנהוג בהם שנות ערלה.

5 תהליך זה הוא חלק מתהליך ההטמעה - הפוטוסינתזה.

6 מפעל המילון ההיסטורי, ערך 'סרק'.

7 פליקס, מבוא לספר עצי פרי למיניהם.

8 שופטים ט, ד.

9 מלאכת שלמה כלאים ו, ה; ראה רש"י יבמות פז, ב שכתב: "סריקא - ריקה כמו אילן סרק".

10 כגון הארזים שהוזכרו במקרא 73 פעמים, הדס, שיטה, שקמה, ועוד, ראה ז. עמר, צמחי המקרא עמ' 83.

11 כדעת תנא קמא במשנה כלאים ו, ה; רמב"ם פיה"מ כלאים ו, ג; ריבמ"ץ שביעית א, ג; רש"י כתובות קיא, ב; רש"י ב"ק צב, ב.

12 ט"ז או"ח רג, א; רד, ח; משנה ברורה וביאור הלכה או"ח רג, ד. אומנם ראה מור וקציעה או"ח רג, ביאור הגר"א או"ח רג, ד שכתבו שאין להשוות בין הלכות ברכות להגדרת עץ כעץ מאכל או סרק, וראה פרי מגדים או"ח רג, ד; ראה רד"ק מלכים ב, יט, כג שכתב שלרוב עצי סרק גדלים ביערות.

13 דעת ר"מ במשנה כלאים ו, ה. השלכה נוספת לדברי רבי מאיר הובאה בירושלמי ערלה א, א, והיא שניתן לטעת את כל העצים בעבור סייג, ובכך הם ייפטרו מערלה, לבד מהזית והתאנה שגם אם הם ניטעים לצורך סייג, אין הם נפטרים מערלה בשל חשיבותם.

14 דעת רבי יוסי במשנה כלאים ו, ה.

באותו סוג של צמח יכולים להיות עצי סרק ועצי פרי. כך למשל בשזיף יש מינים שמוגדרים כעצי פרי, ומינים כגון שזיף פיסרדי שמניב פרי אך הוא חמוץ מעט או קטן מדי, ופעמים רבות נשתל רק לנוי, ולדינים מסוימים יחשב כעץ סרק.¹⁵

מטרתה של חרישת הקרקע בסמוך לעצי הסרק היא עיבוי הקורות.¹⁶ כשהותרה חרישת הקרקע, חז"ל לא חילקו בין עצי פרי לעצי מאכל, וכשם שניתן לחרוש סמוך לאילנות מאכל בזמן שבו תוספת שביעית נוהגת, כך ניתן לחרוש סמוך לאילנות סרק.¹⁷

תאנים¹⁸

התאנה נמנית עם שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל,¹⁹ והיא נחשבת לאחד מעצי הפרי החשובים שגדלו באזורנו.²⁰ כמות הפירות שהתאנה מניבה הוזכרה במשנתנו כמדד לשטח הקרקע שניתן לחרוש בערב השמיטה.

את עצי התאנה גידלו כעצים יחידים, באדמות שוליות שלא ניתן היה לנצלן למטרה אחרת, בשולי הכרם או מטעי הזית, בצידי שדות הדגן או הקטנית ועוד.²¹ באזורים שבהם זיהו זני איכות (גודל, טעם, מראה, התאמה לייבוש ועוד) גידלו מטעי תאנה, או מקבץ גדול של עצי תאנה.²²

האקלים הארץ ישראלי ככלל מתאים מאוד לגידול התאנה: חורף קר וגשום בדרך כלל, קיץ חם ויבש ללא ממטרים וסתיו מתון אך לא גשום.²³ העץ גדל היטב ברוב סוגי הקרקעות, ויכול לצמוח גם בתנאי גידול קשים. הוא עמיד בפני חום ויובש, מניב בגיל צעיר יחסית ופריו בעל ערך תזונתי רב. פרי התאנה נחשב כמזון יסוד בעבר.²⁴ ניתן לייבש את פירותיהם של הזנים המתאימים ולשומרם לזמן ממושך גם לימות החורף, שבהם הפירות מועטים.

בעבר מקובל היה בארץ ישראל ובסביבתה כי במטעי 'בעל' רצופים הרווחים בין העצים תלויים בזן, בכמות המשקעים, בטיב האדמה ובטיפול בה. בדרך כלל נטעו במרווחים של

15 בבבלי תמיד כט, ב מובא שיש זן תאנים שנקרא תאיני חירותא והוא אינו מניב תאנים, או שהתאנים הן באיכות ירודה. נחלקו הלבושי שרד חידושי דינים, קו והמשכנות יעקב. יו"ד סו, ביחס למעמדם של עצי בר שמניבים פרי באיכות ירודה.

16 ירושלמי שביעית א, א, החריש מאפשר חדירת מים לקרקע, מונע סידוק המאדה מים, תורם לאוויר הקרקע, להכנסת חמצן לקרקע, ליכולת קליטת מינרלים מן הטבע או באופן מלאכותי ועוד. כל אלו יביאו בסופו של תהליך להתפתחות וגטטיבית טובה יותר של העץ.

17 משנה שביעית א, ג.

18 ביבליוגרפיה מלאה ראה אנציקלופדיה הלכתית חקלאית באתר מכון התורה והארץ.

19 דברים ח, ח.

20 לעף, 1924, ח"א, 224; פליקס, 1976, 33-39.

21 לונדון, 2010, 216.

22 שם.

23 הלפרין, אנציקלופדיה לחקלאות, תשל"ו, כרך ג', 204.

24 שמואל א' כה 18; שמואל א' ל, י"ב; דברי הימים א' יב, מ"א; מלכים ב' כ, ז.

7-10 מ' בין העצים ורווח גדול מזה בין השורות, ובסה"כ 10-15 עצים בדונם. בגידול שלחין בהווה מקובל כי מרווח הנטיעה הנדרש לתאנה הוא 5-6 מ' בין השורות במטע, ובין העצים 4-5 מטר, ובסה"כ כ-40 עצים בדונם.

במגזר היהודי נהוג היום בחלק מהמטעים לנטוע בצפיפות רבה הרבה יותר ולהגיע לכ- 80-90 עצים בדונם ואף יותר, על ידי הדליה וגזיזום של עצי התאנה, בדומה לכרם.

בתנאי בעל מתחיל עץ התאנה להניב פרי לאחר כ-4 שנים, בתנאי שלחין הוא יניב פירות מוקדם יותר.

התאנה צוינה במקורות חז"ל כאחד העצים היחידים העושה "שתי גרנות בשנה"²⁵, דהיינו בחלק מהזנים העץ מניב שני מחזורי יבול בשנה. התאנה מתאפיינת בהבשלת פגות באופן הדרגתי, לאורך תקופה ממושכת יחסית, הנמשכת מראשית הקיץ ועד סופו (6-7 חודשים). עונת הניבה מחולקת ל-2-3 תתי עונות או גלי הנבה, כאשר גם בתוך הגל ההבשלה איננה אחידה. תופעה זו עומדת בניגוד לרוב עצי הפרי שבהם ניתן להצביע על עונה קצרה ומוגדרת שבה יש צורך לאסוף את כל היבול הבשל.²⁶ בגל ההבשלה הראשון, סביב חודש אייר, מתפתחות 'ביכורות'²⁷ על ענפים מהשנה שעברה. בגל ההבשלה השני והעיקרי, המכונה 'קיץ', מבשיל היבול (סביב החודשים תמוז-אב) שהתפתח בעיקר על ענפים שצמחו באביב האחרון. פגות ה'קיץ' מתוקות וטובות יותר לדבלים. בגל השלישי (המופיע בחודשים חשוון וכסלו) המכונה 'סייפות' או 'סתוניות' או 'סתויות' היבול דליל. ישנו שוני בין איכות התאנים בשלבים השונים.²⁸ כיום ישנם זנים אשר יבול הסתיו שלהם נאה במיוחד ואיכות התאנים טובה, זאת לעומת זני העבר אשר בחלק מהם היה יבול סתווי אך איכות התאנים וכמות היבול היו נמוכות יחסית. יבול ממוצע לעץ תאנה בוגר למשך שנה עומד בהווה על כ-40 ק"ג. בעבר היבול הממוצע עמד על כ-35 ק"ג לעץ ואף פחות מכך.²⁹

כשישנם שלושה אילנות בשטח בית הסאה, נחלקו הפרשנים אם די בכך שכל אילן יניב שליש הכיכר,³⁰ כ-7 ק"ג תאנים, או שכל עץ יניב כיכר,³¹ 21-25 ק"ג תאנים.

25 ירושלמי שביעית פ"ה ה"א, לה ע"ד.

26 משנה תרומות ד, ו.

27 ראה הושע ט, י, שם עם ישראל נמשל לתאנה המבכירה לתת את פירותיה: "כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה". ראה רש"י ירמיהו כד, ב: "כתאני הבכרות - שבישלו כל צרכן בתחלת בכורי תאינים שהם חביבות על מוצאיהם בראשיתם".

28 כך מבאר הר"ש תרומות ד, ו את חלוקת המשנה בין הזמנים השונים.

29 פליקס, 1994, 94; פליקס, תש"מ-תשמ"ז, 43-44.

30 רמב"ם פירוש המשניות כאן.

31 ר"ש פירוש המשנה כאן.

משנה ד

פירוש הברטנורא

עד שיהיו מג' ועד ט' - כלומר דין זה שאמרנו היינו מג' ועד ט', אבל אם היו עשרה או יותר אף על פי שאינן עושין חורשין:

שנאמר בחריש ובקציר תשבות - ארישא קאי דתנן אין חורשין להן אלא לצרכן. ומניין שאין חורשין כל הבית סאה שנאמר בחריש ובקציר תשבות, ואם אינו ענין לשבת בראשית שכבר נאמר (שמות כ) ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ולא לשמטה שכבר נאמר (ויקרא כה) שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך, תנהו ענין לאסור ב' פרקים של ערב שביעית, מפסח לשדה לבן, ומעצרת לשדה אילן. והכי קאמר קרא בחריש שקצירו אסור ואיזה זה חריש של ערב שביעית (שנכנס לשביעית) תשבות. ובקציר שחרישו אסור ואיזה זה קציר של שביעית שיוצא למוצאי שביעית,

היה אחד עושה כפר דבלה ושנים אין עושין, או שנים עושין ואחד אינו עושה - אין חורשין להם אלא לצרכן; עד שיהיו משלושה עד תשעה. היו עשרה, מעשרה ולמעלה - בין עושין בין שאינן עושין, חורשין כל בית סאה בשבילן. שנאמר (שמות לד, כא): "בִּחְרִישׁ וּבִקְצִיר תִּשְׁבֹּת" - אין צריך לומר חריש וקציר של שביעית, אלא חריש של ערב שביעית שהוא נכנס בשביעית, וקציר של שביעית שהוא יוצא למוצאי שביעית. רבי ישמעאל אומר: מה חריש רשות, אף קציר רשות, יצא קציר העומר.

נמי תשבות, שספחים שגדלו בשביעית או שעבר וזרע בשביעית אסור לקצור בשמינית:

ר' ישמעאל אומר - לעולם בשבת משתעי קרא כפשטיה ואתא לאשמעינן מה חריש רשות שאין לך חריש של מצוה אף קציר דאמר רחמנא תשבות בקציר של רשות יצא קציר העומר שהוא מצוה דבעינן קצירה לשמה שזה דוחה את השבת:

הָיָה אֶחָד עוֹשֶׂה כְּכָל דְּבָלָה – אם אילן אחד היה ראוי לעשות כיכר דבלה של ששים מנה, וּשְׁנַיִם אֵין עוֹשִׂין – ושני אילנות אינם ראויים כל אחד לעשות כיכר דבלה (הר"ש), ולפי הרמב"ם הפירוש הוא, שאינם ראויים כל אחד לעשות שליש כיכר, או שְׁנַיִם עוֹשִׂין – שני אילנות ראויים לעשות כיכר דבלה, וְאֶחָד אֵינוֹ עוֹשֶׂה – אינו ראוי לעשות שיעורו, אֵין חוֹרְשִׁין לָהֶם – כל בית סאה, אֶלָּא לְצֶרְכָּן – כדי צורך כל אילן, מלוא האורה וסלו חוצה לו; עַד שִׁיְהִיו מְשֻׁלוּשָׁה עַד תִּשְׁעָה – כלומר דין זה שרואים אם ראויים לעשות כיכר דבלה נוהג בשלושה אילנות עד תשעה, שאם שלושה מהם ראויים לעשות כיכר דבלה, אף שהשאר אינם ראויים לעשות ("משנה ראשונה"), חורשים כל בית סאה בשבילם. הרמב"ם כותב לשיטתו: "היו משלושה ועד תשעה וראויים לעשות ששים מנה, חורשין כל בית סאה בשבילן, ואף על פי שיש בהם מי שאינו ראוי לעשות" (הל' שמיטה ג, ד). יש גורסים: היה אחד עושה כיכר דבלה או שניים עושים, אֵין חורשים להם אלא לצרכן עד שיהיו משלושה עד תשעה. אבל הֵיוּ עוֹשֶׂה – אילנות בבית סאה, או מְעַשְׂרָה וּלְמַעַלָּה – יותר מעשרה בבית סאה, בֵּין עוֹשִׂין בֵּין שְׁאִינוֹ עוֹשִׂין – כלומר אף שאינם ראויים לעשות כיכר דבלה, כגון שכל האילנות דקים, חוֹרְשִׁין כָּל בֵּית סָאָה בְּשִׁבְלֵן – שכן עשרה אילנות בבית סאה חשובים לעולם שדה אילן. שְׁנַאֲמַר – זה מוסב על כל מה ששנינו קודם לכן, כלומר: ומניין שאין חורשים בשדה ערב שביעית? שנאמר: "בְּחֶרֶשׁ וּבִקְצִיר תִּשְׁבֹּת" – הכתוב הזה מדבר אמנם בשבת: "ששת ימים תעבד וביום השביעי תשבת בחריש ובקציר תשבת", אבל קשה, למה צריך הכתוב לומר "בחריש ובקציר תשבת"? והרי כבר נאמר (שמות כ, י): "וּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת לַה'... לא תעשה כל מלאכה"; או למה פרט הכתוב דווקא חרישה וקצירה, והרי כל מלאכה אסורה בשבת? מכאן דרשוהו חכמים לענין שביעית. אבל אֵין צָרִיף לֹאמַר חֶרֶשׁ וְקָצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית – שאסור לחרוש ולקצור בשנה השביעית, שהרי כבר נאמר (ויקרא כה, ד-ה): "שֹׁדֵךְ לֹא תִזְרַע וּכְרֹמֶךְ לֹא תִזְמֹר, אֶת סִפִּיחַ קִצְרִיךְ לֹא תִקְצֹר" וגו', אֶלָּא בא הכתוב לצוות על חֶרֶשׁ שֶׁל עֶרֶב שְׁבִיעִית שֶׁהוּא נִכְנָס בְּשְׁבִיעִית – שאף בערב שביעית, היינו בשנה השישית, אסור לחרוש חרישה שתועיל לשביעית, וְקָצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית שֶׁהוּא יוֹצֵא לְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית – שאף במוצאי שביעית, היינו בשנה הראשונה של השמיטה השנייה, אסור לקצור את הספיחים שרוב גידולם היה בשביעית, או הצמחים ממה שנזרע בשביעית באיסור. וכך נדרש הכתוב: "בחריש ובקציר תשבת" – בחריש שקצירו אסור, זה חריש של ערב שביעית לצורך שביעית שאסור לקצור בשביעית, תשבות מן החריש, ובקציר שחרישו אסור, זה חריש של שביעית שאסור, ואם יצא למוצאי שביעית, לשנה השמינית תשבות מן הקציר (ר"ח אלבק עפ"י מכילתא דר' שמעון). נמצא לדעת תנא קמא פסוק זה בא ללמד על איסור תוספת שביעית, בין בערב שביעית ובין במוצאי שביעית. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמַר: מָה חֶרֶשׁ רְשׁוּת, אֵף קָצִיר רְשׁוּת – רבי ישמעאל חולק על תנא קמא, והוא מפרש את הכתוב כפשוטו שלענין שבת נאמר, והוא בא ללמדנו: מה חריש אינו אלא רשות – שהרי אין חריש של מצוה, אף קציר אינו אסור בשבת אלא בקציר של רשות, יִצָּא – מכלל האיסור, קָצִיר הָעֶמֶר – שהואיל והוא קציר של מצוה, הריהו מותר אפילו בשבת. לפי הבבלי (מועד קטן ד,

א) סובר רבי ישמעאל, שאיסור תוספת שביעית הוא הלכה למשה מסיני. וכן פוסק הרמב"ם (הל' שמיטה ג, א). וכבר הזכרנו שההלכה למשה מסיני אינה אוסרת אלא שלושים יום לפני ראש השנה של שביעית, ודווקא בזמן שבית המקדש קיים, אלא שחכמים הוסיפו שני פרקים, לשדה האילן מעצרת ואילך כמו ששנינו לעיל (משנה א), ולשדה תבואה מפסח ואילך (להלן ב, א). אבל רבן גמליאל ובית דינו נימנו וביטלו שני הפרקים, שהואיל ולאחר החורבן אין תוספת שביעית נוהגת עוד משום ההלכה למשה מסיני, לפיכך עמדו וביטלו גם תוספת החכמים, והותרה עבודת הקרקע בערב שביעית עד ראש השנה, כדין תורה.

לפירוט דיני הקציר ראה פרק ו משנה ב.

משנה ה

פירוש הברטנורא

הרי אלו מצטרפין - ונחשבין כאילו הן
של איש אחד וחורשין כל בית סאה
בשבילן:

וכמה יהא ביניהן - בין אילן לאילן:
כמלא בקר וכליו - צמד בקר עם
העול, והיינו ד' אמות. אבל פחות
מכאן למיעקר קיימי ואין חורשין
בשבילן:

שְׁלוֹשָׁה אֵילָנוֹת שֶׁל שְׁלוֹשָׁה אָנָּשִׁים, הֲרִי אֵלוֹ
מִצְטָרְפִין, וְחֹרְשִׁין כָּל בֵּית סָאָה בְּשִׁבְלָן.
וְכַמָּה יִהְיֶה בֵּינֵיהֶם? רֶבֶן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר: כִּדִּי
שְׂיֵהָא הַבָּקָר עוֹבֵר בְּכֻלּוֹ.

הבקר עובר בכליו

בדרך כלל, החריש בשדה לבן ובשדה תבואה נעשה באמצעות בעלי חיים, ובעיקר בבקר¹ - פרות ושוורים², וזו דרך החרישה הרגילה³. על הבקר הונח העול או הניר⁴ כדי לרתום אותו למחרשה⁵.

במשנתנו מובא שעל מנת שיהיה ניתן לחרוש את כל בית הסאה, צריך שיהיה מרחק מזערי בין העצים. כשהעצים נטועים בצפיפות הם נחשבים כ'עומדים להיעקר', ובשל כך לא ניתן לחרוש את כל שטח בית הסאה. המרחק המזערי שקבעו חז"ל לצורך הגדרת עצים כנפרדים הוא השיעור שהבקר וכליו יוכלו לעבור ביניהם, והוא נקרא 'הבקר וכליו'⁶ או 'צמד וכליו'⁷.

לשיעור שטח זה ישנן כמה השלכות הלכתיות: א. זהו שיעור ההרחקה הנדרש בכרם, דהיינו המרחק הנדרש בין הכרם לצמחים חד-שנתיים⁸. ב. במשנתנו זהו מדד לבחינת הרווח שבין עצים על מנת להתיר חרישה בכל השטח⁹. ג. בדיני קניינים, המרחק שבין העצים שנמדד לפי 'בקר וכליו' מלמד על מכירתם על ידי הבעלים¹⁰.

שיעור השטח הנחרש: רוחב השטח הנחרש תלוי גם במספר בעלי החיים הרתומים למחרשה. רוחב השטח שהיה נחרש על ידי בעל חיים יחיד הוא שתי אמות - כמטר אחד. שטח זה נקבע לפי רוחבו של

ביאור קהתי

לאחר שלמדנו לעיל (משנה ב), שכל שלושה אילנות לבית סאה, אם ראויים לעשות כיכר דבלה של שישים מנה, חורשים כל בית סאה בשבילן, מוסיפה משנתנו ללמד, שאפילו אם שלשת האילנות אינם של איש אחד אלא של שלושה אנשים, הרי הם מצטרפים לשדה אילן

שְׁלוּשָׁה אֵילָנוֹת שֶׁל שְׁלוּשָׁה אָנָשִׁים - שכל אילן הוא של איש אחד, ונטועים הם בבית סאה, הרי אלו מצטרפין - לשדה אילן, כאילו הם של איש אחד, וְחוֹרְשִׁין כָּל בֵּית סָאָה בְּשִׁבְלֵן - עד עצרת. וְכִמָּה יִהְיֶה בִּינֵיהֶם - שאלה זו מוסבה על כל מה ששנינו בענין האילנות. כמה ריווח צריך להיות בין אילן לאילן, שיהא מותר לחרוש כל בית סאה בשבילם, או כדי צורכו של כל אילן? רָבֵן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר: כְּדִי שִׁיְהֶא הַבָּקָר עוֹבֵר בְּכֻלּוֹ - שיהא צמד בקר עובר שם בכלי המחרשה לחרוש, ושיעורו ארבע אמות. אבל אם יש ביניהם פחות מארבע אמות אין חורשים להם, לפי שעומדים ליעקר. יש קוראים "הַבָּקָר" (הבי"ת בפתח), היינו הנוהג בבקר החורש את האדמה ("מלאכת שלמה").

1 ראה למשל משנה פאה ב, ב.

2 ילקוט שמעוני תורה פרשת שמות רמז קסד.

3 ספרי דברים פסקא שו.

4 רש"י מלכים א יא, לו.

5 ראה תרגום יונתן לשמואל א ו, ז.

6 תוספתא שביעית (ליברמן) א, א.

7 כך היא הגרסה בתוספתא שביעית (ליברמן) א, ג, ראה בפירוש ש.

ליברמן שכתב שמדובר בבקר וכליו.

8 בבלי ב"ב כו, א.

9 תוספתא (ליברמן) שביעית א, א.

10 תוספתא ב"ב (ליברמן) ד, יא.

העול השרוני, או עול של כרמים. רוחב השטח שנחרש על ידי צמד בקר הוא ארבע אמות
בנוסף לכך נדרש מקום לחורש להשתמש במלמד הבקר.¹¹

11 פליקס שביעית א, ה עמ' 20.

משנה ו

פירוש הברטנורא

נטיעות - ילדות, ולזקנות קרי אילן, והכא קמ"ל דאע"ג דשלש אילנות לבית סאה קרוי שדה אילן וחורשין כל בית סאה בשבילן, בנטיעות ילדות אין חורשין עד שיהיו עשרה:

שורות - שנטועות במקום א' כחומה ואינן מפוזרות:

אין חורשין אלא צרכן - משום דכשמפוזרות נראה כחורש לצורך

עֵשׂר נְטִיעוֹת מְפֻזָּרוֹת בְּתוֹךְ בֵּית סָאָה, חוֹרְשִׁין כָּל בֵּית סָאָה בְּשִׁבְלָן עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה. הֵיוּ עֲשׂוּיֹת שׂוּרָה וּמִקְפּוֹת עֵטְרָה, אֵין חוֹרְשִׁין לָהֶם אֶלָּא לְצִרְכָּן.

האילן, אבל היכא דקיימי במקום אחד נראה כמתקן את הארץ לצורך שביעית ולא לצורך האילנות:

שורה - תרגום חומה שורה:

עטרה - גדר סביב:

עשר נטיעות

כחלק מהדיון לגבי מספר העצים ותנובתם כדי להתיר את חרישת כל שטח בית הסאה, משנתנו דנה בשאלה מה דינן של הנטיעות. כשאדם נוטע עשר נטיעות בבית סאה, משמעות הדבר כי הוא מתכנן לנצל את כל שטח בית הסאה עבור מטע זה. בהתאם לזאת התירו לו חכמים לעבד את כל השטח עד ערב ראש השנה.

הגדרת עץ כנטיעה או כעץ פרי תתברר להלן במשנה ח.

את עצי הפרי נהגו לשתול במהלך המחצית השנייה של החורף¹ או בתחילת האביב. רובם המוחלט של עצי הפרי היו חשופי שורש, והיה צורך לדאוג שהקרקע תהיה רטובה או לפחות לחה, על מנת להביא להשתרשות מיטבית בקרקע. לעיתים רחוקות היו בכל זאת שנטעו במהלך הקיץ, אך אז היה צורך להשקות את הנטיעות כמה פעמים עד תחילת החורף, או למצוא דרכים חלופיות להרוויח הנטיעה².

היו שהקימו משתלת עצי פרי וממנה לקחו עצי פרי לשתילה³. את המשתלה הכינו כשנה מראש, ולעיתים אף יותר. השתילים הושרשו בתוך כלי חרס או בכלים אחרים, ולאחר ההשרשה והתבססות הייחור העתיקו אותם לשטח המטע לנטיעה. למשתלה זו היו יתרונות רבים: נטיעת עצי פרי ממשתלה הביאה לקליטה טובה הרבה יותר של שתילי הפרי (עקב בית השורשים המפותח), לאחידות רבה יותר במטע, למניעת תמותה של עצים ולאפשרות לנטיעה גם במהלך הקיץ והסתיו.

1 נטיעה מוקדמת מדי מעמידה בסכנה את הנטיעה החדשה עקב הקור, סופות הרוח והגשם.

2 דוגמאות אחדות לכך: משנה כלאים א, ח: "אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו".

3 לדוגמה: משנה, מעשרות ה, א; ירושלמי, מעשרות ה, א נא ע"ג; תוספתא (ליברמן), מעשרות ג, ח; תוספתא שביעית (ליברמן) ד, יט ועוד.

ביאור קהתי

במשנה ד למדנו, שאם היו עשרה אילנות בבית סאה חורשים בשבילם כל בית סאה עד עצרת. משנתנו באה ללמד, שאם היו עשר נטיעות בבית סאה, היינו שתילי אילנות, חורשים בשבילן עד ראש השנה. ולהלן במשנה ח מפורש עד מתי נקראות "נטיעות".

עֶשֶׂר נְטִיעוֹת מְפֻזְרוֹת בְּתוֹךְ בֵּית סָאָה, חוֹרְשִׁין כָּל בֵּית סָאָה בְּשִׁבְלֵן עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה – שֶׁהוּאִיל וְהַנְטִיעוֹת מְתִיבִישׁוֹת מֵהָר בְּלֹא חֲרִישָׁה הַקִּילוּ בָּהֶן לַחֲרֹשׁן עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה (רש"י; ר"ש). ובגמרא אמרו (בבלי תענית ג, א; ירושלמי שביעית): עשר נטיעות הלכה למשה מסיני. אבל אם יש פחות מעשר נטיעות בתוך בית סאה אין חורשים כל בית סאה בשבילן (ברטנורא). הֵיוּ עֲשׂוּיֹת שׁוּרָה – אם הנטיעות אינן מפוזרות אלא עומדות בשורה אחת סמוכות זו לזו; ויש מפרשים: כשורה – כחומה (ברטנורא), וּמִקְפּוֹת עֲטָרָה – או שהיו מוקפות עטרה היינו גדר סביב (הר"ש), ויש מפרשים: שעומדות בעיגול בצורת קשת (רמב"ם), אֵין חוֹרְשִׁין לָהֶם אֲלָא לְצִרְפֵּן – כדי צורכה של כל נטיעה, כמלוא אורה וסלו. ושאר השטח דינו כשדה תבואה, שהואיל והנטיעות מרוכזות ועומדות בפני עצמן, הרי זה נראה כמתקן את הקרקע לצורך שביעית ולא לצורך הנטיעות (ברטנורא).

משנה ז

פירוש הברטנורא

הנטיעות והדלועים מצטרפין לבית סאה - בדלעת יונית דוקא איירי במתניתין שהיא גדולה כאילן ולא בשאר דלועין. וצריך שיהיו הנטיעות רבות על הדלועים כגון שהיו הנטיעות ששה והדלועים ארבעה מצטרפין לעשרה וחורשין כל בית סאה בשבילן:

רשב"ג אומר - אפילו היו כל העשרה דלועין חורשין כל בית סאה בשבילן, לפי שהן כנטיעות. והלכה כרבן שמעון בן גמליאל:

הנטיעות והדלועים מצטרפין לתוך בית סאה. רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל עשרה דלועים לבית סאה, חורשין כל בית סאה עד ראש השנה.

הדלועים

הדלועים הוזכרו במסכת שביעית בשני הקשרים: עיבוד השדה ושימוש בפרי.

ביחס לעיבוד השדה הוזכר במשנתנו שלדעת תנא קמא דין הדלועים הוא כדין נטיעות, וניתן לחרוש את כל שטח בית הסאה אם בחלק מהשדה ישנן נטיעות ואם בחלקו ישנם דלועים, ולדעת רבן שמעון בן גמליאל אף אם שתולים בשדה רק דלועים ניתן לחרוש את כל השטח עבורם.

משפחת הדלועיים כוללת מגוון רב של צמחים חד-שנתיים. מערכת השורשים של הדלועיים מסועפת ביותר ויכולה להגיע לאורך של עד כ-2 מטרים. התפתחותה מהירה ביותר לאחר הנביטה ויכולה להגיע לכדי 25 ס"מ ביום. מערכת השורשים גדולה לעיתים בהיקפה מהנוף. נתונים אלו מסבירים את הצלחתם של הדלועיים בתנאי בעל.

לרוב מיני הדלועיים צימוח שרוע על פני הקרקע. על פי רוב מתפתחים בצמח 2-4 ענפים ראשיים, ומהם יוצאים ענפים שניוניים, שלישוניים וכן הלאה. הטמפרטורות המיטביות לצמחיית דלועיים הן 25-30 מ"צ ביום וכ-17-18 מ"צ בלילה, כלומר מדובר בגידול קיצי.

ברוב מיני הדלועיים הנוף משתרע לרוחב מטרים ספורים, אולם במינים מסוימים הנוף מגיע אף לרוחב של 13-14 מטרים. הדלועיים מצליחים בקרקעות פורייות ומנוקזות, ויבולים גבוהים מתקבלים באדמות כבדות, כתוצאה מתכולת המים הגבוהה שבהן¹.

העידור נחשב כפעולה הנחוצה לצמח, ובלעדיו ייגרם לצמח נזק ניכר². יש לציין כי הצמח שבו עוסקת משנתנו ככל הנראה אינו הדלעת הגדולה, שמקורה ביבשת אמריקה, אלא מדובר בדלעת הבקבוק (דלעת הקרא).

הנְטִיעוֹת וְהַדְלֻעִים מְצַטְרְפִין לְתוֹךְ בֵּית סָאָה – אם יש בתוך בית סאה נטיעות ודלועים, הרי הן מצטרפות לעשר, כאילו הן עשר נטיעות, וחורשים כל בית סאה בשבילן עד ראש השנה. ובירושלמי מבואר, שדווקא אם הנטיעות רבות על הדלועים, כגון שש נטיעות וארבע דלועים. רִבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר: כָּל עֲשָׂרָה דְלֻעִים לְבֵית סָאָה – אפילו כולן דלועים, חוֹרְשִׁין כָּל בֵּית סָאָה עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה – שדין הדלועים כנטיעות. בירושלמי מבואר, שהמדובר כאן בדלעת יוונית שהיא גדולה כנטיעה. והלכה כרבן שמעון בן גמליאל.

1 אנציקלופדיה לחקלאות, כרך ב', תשל"ב, עמ' 190-197.

2 משנה שביעית ב, ב, ראה ר"ש במקום.

משנה ח

פירוש הברטנורא

עד שיחולו - עד שיצאו לחולין בשנה הרביעית ע"י פדיון, ואם לא פדאן בשנה הרביעית עד שיעשו חולין מאליהן בשנה החמישית:

נטיעה כשמה - בת שנתה קרויה נטיעה ותו לא. פ"א כשמה כל זמן שבני אדם קוראין לה נטיעה ואין קוראין לה אילן. והלכה כרבי עקיבא: שנגמם - שנחתך:

חליפין - גידולים, לשון גזעו מחליף: כנטיעה - בין לענין חרישה בין לענין ערלה. והלכה כרבי שמעון:

עד אימתי נקראו נטיעות? רבי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹמֵר: עַד שֶׁיִּחְלְלוּ; רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: בַּת שֶׁבַע שָׁנִים; רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: נְטִיעָה כְּשָׁמָּה. אֵילָן שְׁנֵגֶמֶם וְהוֹצִיא חֲלִיפִין, מְטַפֵּחַ וּלְמִטָּה - כְּנְטִיעָה, מְטַפֵּחַ וּלְמִעֵלָה - כְּאֵילָן; דְּבָרֵי רַבִּי שְׁמַעוֹן.

אילן שנגדע והוציא חליפין

עד אימתי נקראו נטיעות

במשנתנו הובאו כמה דעות בסוגיה הדנה בשלב בתהליך הגידול שעד אליו צמח מוגדר כ'נטיעה'.

להתפתחות תקינה של העץ בשנותיו הראשונות יש חשיבות גדולה לתפקודו בכל שנות הנבטו. יש לוודא כי העץ מפתח מערכת שורשים מפותחת ומבוססת, שהעץ פיתח גזע מרכזי שיוכל לשאת את ענפי הפרי מבלי שיישברו עוד. כיום נעשות במשתלות פעולות להכנת שתילים, ובהן גם הרכבת עצים. במטעים רבים מקובל אף לקטוף את הפירות בשנותיו הראשונות של העץ על מנת ששלד העץ יתפתח כראוי.

נטיעה

גמם, גימום

גימום היא פעולת חיתוך החלק העליון של דבר¹ לדוגמה גוממים את החלק העליון של גזע עץ² וכן גוממים את חלקה העליון של גדר אבנים³. משנתנו עוסקת באילן שנקצץ, שנגמם. אם החיתוך היה למטה מטפח, החלק הנותר (הגדם) נחשב כנטיעה, אך אם החיתוך הוא למעלה מטפח, נשאר דינו כאילן.

1 ראה מילון בן יהודה, ערך גמם, עמ' 802.

2 כלאים פ"ב מ"ד.

3 שביעית פ"ג מ"ו.

ביאור קהתי

עד אימתי נקראו נטיעות?
רַבִּי אֱלֶעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹמֵר:
 עַד שְׂיַחֲלוּ – עַד שִׁיעֶשׂוּ
 הפירות חולין; שכן הנוטע עץ
 מאכל פירותיו בשלש שנים
 ראשונות אסורים בהנאה
 משום ערלה, ובשנה הרביעית
 הוא נקרא "נטע רבעי",
 והפירות קודש הם כקדושת
 מעשר שני, וצריך להעלותם
 לירושלים ולאכלם שם, או
 לפדותם ולהעלות דמיהם
 לירושלים כדין פירות מעשר
 שני; וסובר רבי אלעזר בן
 עזריה, שעד הזמן שפירותיהן
 נעשים חולין, היינו בשנה
 החמישית להינטען, נקראות
 הן "נטיעות". ויש מפרשים:
 עד שיחולו – עד שיצאו
 לחולין על ידי פדיון, היינו
 בשנה הרביעית; ואם לא פדאן
 – עד שייעשו חולין מאליהן,
 היינו בשנה החמישית
 (רמב"ם; ברטנורא). **רַבִּי**
יְהוֹשֻעַ אוֹמֵר: **בֵּית שֶׁבַע שָׁנִים**
 – כלומר עד בנות שבע שנים
 נקראות נטיעות; ובתוספתא
 פירשו, שכוונת רבי יהושע
 לזיתים, אבל בתאנים בנות
 שש ובגפנים בנות חמש. **רַבִּי**
עֲקִיבָא אוֹמֵר: **נְטִיעָה פְּשֻמָּה**
 – כל זמן שבני אדם קוראים
 לה נטיעה, דינה כנטיעה
 (רמב"ם). והלכה כרבי עקיבא.

ויש מפרשים: נטיעה כשמה
 – בת שנתה. אֵילָן שְׁנָגְמָם –
 שנכרת גזעו, וְהוֹצִיא חֲלִיפִין –
 ענפים חדשים, מְטַפֵּחַ וּלְמַטָּה
 – אם לא נשאר מן הגזע אלא
 פחות מטפח, פְּנִינָה – דין
 הענפים שהוציא כדין נטיעה
 לענין חרישה ערב שביעית;
 וכן לענין ערלה (הר"ש;
 ברטנורא), מְטַפֵּחַ וּלְמַעְלָה
 – ואם נשאר בו טפח ויותר,
 פְּאֵילָן – דין החליפין כדין
 אילן; דְּבָרֵי רַבִּי שְׁמַעוֹן –
 והלכה כדבריו.

הגימום נועד לאחת משתי מטרות, ההפוכות זו מזו. פעמים הגימום הוא הכנה לעקירת העץ, ופעמים הוא נועד לחידוש העץ ולהצמחת ענפים חדשים.⁴ הוא אף יכול לשמש כהכנה להרכבה.

בחקלאות כיום⁵ משמש המונח 'גימום' לציון גיזום קיצוני, הכולל חיתוך של גזע העץ, ולא של הענפים בלבד, והוא נעשה למטרות הבאות:
 לצורך הרכבת זן או החלפתו.

לצורך חידוש של נוף העץ, במקרים של פגיעה קשה בעץ (כגון לאחר קרה, התייבשות, מחלות).

לצורך שיקום העץ, בשל שבר של בדים מרכזיים ופגיעה בגזע.

לצורך חידוש עץ מזדקן (מקובל בעיקר בגינון, ביערנות ובכרמים).

גובה הגימום נקבע בהתאם למטרתו. כאשר מעוניינים בחידוש העץ, גוממים אותו בסמוך לצוואר השורש; כאשר מעוניינים בהרכבה חדשה להחלפת זן, גוממים את העץ בגובה של כשלושים ס"מ; ולצורך חידוש כרם, גוממים את הגפן בגובה של כשמונים ס"מ.⁶ במידה והעץ מורכב ויש רצון להרכיבו, אז החיתוך יהיה מתחת להרכבה הקודמת, היינו עד הכנה, ואם רוצים בחידוש הנוף, יש להיזהר שלא לחתוך עד הכנה, כי אז יאבד העץ את מינו.

ישנם מיני עצים שיש להם כושר התחדשות גבוה, והם מתחדשים לאחר גימום, אפילו כאשר הוא נעשה בחלקו התחתון של הגזע (כגון תאנה, שקמה ועוד); וישנם מיני עצים (כגון דקלים ועצי מחט: אורן, ארז, ברוש ועוד), שאינם מסוגלים להתחדש לאחר חיתוך הגזע.⁷

לעיתים, במקרה של התנוונות של הגפן או לאחר פגיעה קשה בה, מחדשים אותה על ידי גימום של הגזע, אולם במקרה זה יש לגמום אותה מעל מפרק (node = 'פקק'⁸ בלשון התלמוד), שממנו יכולה הגפן להצמיח ניצנים חדשים, כיוון ששם ישנם פקעי צמיחה רדומים, הפורצים לאחר הגימום ומאפשרים צמיחה מחודשת של הצמח.⁹

4 ראה י' פליקס, עצי פרי למיניהם, ירושלים תשנ"ד, עמ' 55.

5 האנציקלופדיה לחקלאות, כרך ג', תשל"ו, עמ' 62-65.

6 שם, עמ' 49-53, 188.

7 שם, עמ' 374-377.

8 הפקק (= קשר) שבגפן הוא המקום המעובה בגזע או בענף, שבו ישנם פקעי צימוח רדומים המתעוררים לאחר שנעשה חיתוך מעליו.

9 שם, עמ' 175.

משנה א

פירוש הברטנורא

עד אימתי. שדה הלבן - שדה של
תבואה וקטנית שאין בו אילן:

הליחה - לחלוחית הקרקע מחמת
הגשמים:

מקשאות ומדלעות - קשואים
ודלועים אבל משם ואילך מיחזי
כמתקן שדהו לצורך שביעית:

נתת תורת כל אחד בידו - זה אומר
כלתה ליחה בתוך שלי וזה אומר לא
כלתה ליחה בתוך שלי:

עד אימתי חורשין בשדה הלבן ערב
שביעית? עד שתכלה הליחה: כל זמן שבני
אדם חורשים לטעם במקשאות ובמדלעות.
אמר רבי שמעון: נתת תורת כל אחד ואחד
בידו; אלא בשדה הלבן עד הפסח, ובשדה
האילן עד עצרת.

אלא בשדה לבן - שעתיד לזרעה אחר החרישה וצריך שתהא רוב ליחה קיימת אין חורשים אלא עד הפסח:
ושדה אילן - שהיא נטועה כבר אין צריך שתהא רוב ליחה קיימת שאין חורשין אותה אלא כדי שירדו
הגשמים בעומק הקרקע הלכך חורשים בה עד העצרת. וכל המשניות הללו דחיות הן כדאמרינן לעיל
בפ"ק שר"ג ובית דינו נמנו על שני פרקים הללו שהם פסח ועצרת וביטלום, ומותר לחרוש עד ר"ה של
שביעית:

חורשין - עיין פרק א משנה א.

שדה לבן

שדה הלבן הוא שדה שזורעים בו תבואה וקטנית,¹ והוא מיועד לזריעת צמחים חד-שנתיים.² הוא נקרא כך מכיוון שאין בו אילנות, ולכן אין בו צל,³ או משום שכשהתבואה מבשילה היא נראית לבנה.⁴ שדות מסוג זה מצויים בבקעה,⁵ ומדובר בשדות שאינם מושקים, כלומר שדות בעל.⁶

ממקורות רבים עולה כי רוב השדות בארץ בזמן המשנה היו שדות בעל, דהיינו שדות המבוססים על מי גשמים ולא על השקיה.⁷ מכיוון שבארץ ישראל עונת הגשמים משתרעת על פני החורף בלבד, וכן מכיוון שהשקיית השדות מורכבת בשל הקושי הרב להוביל את המים מהנחלים או הבארות אל השדה, ישנו צורך גדול בניצול מיטבי של הגשמים, בין היתר בניצול מיטבי של רטיבות הקרקע. לכן חז"ל דנו בשאלה עד מתי מותר לחרוש בשדה הלבן בערב השביעית. מכיוון ששדה זה מיועד לזריעת תבואה, ניצול המים המצויים בקרקע יעיל ביותר סמוך לחג הפסח.⁸

בירושלמי⁹ מובא שהחרישה בשדה הלבן נעשית כהכנה לזריעה, לכן מותר לחרוש בו בערב השמיטה רק כאשר תיתכן אפשרות לזרוע בשדה זה בשנה השישית. המדד להיתכנות הזריעה הוא הרטיבות שקיימת בקרקע. כל עוד ישנה רטיבות, ניתן לזרוע

ביאור קהתי

שדה תבואה שאין בה כל מטעי עצים נקראת בלשון חכמים "שדה לבן", לפי שאין בה צל אילנות; ויש אומרים, על שם שהתבואה מלבינה כשהיא מבשילה. ולאחר שלמדנו בפרק הקודם עד אימתי חורשים בשדה אילן ערב שביעית, באה משנתנו ללמד עד אימתי חורשים בשדה לבן.

עד אימתי חורשין בשדה הלבן – בשדה תבואה וקטניות, ערב שביעית – בשנה השישית לשמיטה? עד שתכלה הלחה – הלחלוחית שבקרקע שבאה מחמת הגשמים, היינו: כל זמן שבני אדם חורשים לטע במוקשות ובמזלעות – בשדה הקישואים ובשדה הדלועים, שהקישואים והדלועים צריכים רטיבות יתירה. אבל מכאן ואילך נראה כמתקן שדהו לצורך שביעית. אמר רבי שמעון: נתת תורת כל אחד ואחד בידו – זה יאמר: כלתה ליחה משדי, וזה יאמר: לא כלתה ליחה משדי, שהרי אין הליחה כלה בכל השדות באותו זמן, אלא בשדה הלבן עד הפסח – אין חורשים אלא עד חג הפסח, ובשדה האילן עד עצרת –

1 רמב"ם פיה"מ שביעית ב, א, רע"ב שביעית ב, א.

2 ראה רש"י ב"מ קא, א.

3 ר"ש שביעית ב, א.

4 ר"ש פאה ג, א; ראה ריב"מ"ץ שביעית ב, א: שדה המיועד לזריעת תבואה, כלומר הוא לבן ואין בו אילן שיעשה צל.

5 רש"י ב"ב ב, א: אבל בבקעה – שדה הלבן.

6 רש"י מ"ק ג, ב: שדה לבן – בית הבעל.

7 ראה פליקס, יהודה, החקלאות בארץ ישראל בזמן המשנה והתלמוד, 119.

8 ירושלמי שביעית ב, א.

9 שביעית ב, א.

טנסיומטר - מד לחות הקרקע

בשדה, ולכן מותר לחרוש אותו. כשאינן רטיבות, לא ניתן לזרוע בשדה, ולכן ניכר שהחריש הוא לצורך השמיטה ולא לצורך השנה השישית. מותר לחרוש עד חג הפסח, ובזמן זה על פי רוב מנהגם של האנשים הוא לזרוע במקשאות ובמדלעות.¹⁰

גם כיום ישנם גידולי קיץ, כגון תירס וסורגום, שנזרעים לקראת סוף החורף, קרוב לזמנם של הגשמים האחרונים של החורף, ולעיתים די בתזמון נכון של הזריעה, כשהאדמה רוויה דיה, כדי שלא יהיה צורך להשקות שוב את השדה לאחר הזריעה. בזמננו ניתן אף להבחין זריעה של ירקות לקראת סוף החורף, כגון עגבניות וקישואים בשדות שבהם החקלאות אינה אינטנסיבית (אקסטנסיבית), ואלו גדלים ומבשילים רק ממי הגשמים האצורים בקרקע.

עד שתכלה הליחה - המים בקרקע זמינות לצמח

על המים היורדים על פני הקרקע מופעלים כוחות שונים:

1. כוח המשיכה הגורם לחלחול המים לעומק הקרקע וליצירת מי תהום. הצמח אינו יכול 'לינוק' מים אלו מהקרקע, מכיוון שכוח המשיכה בין המים לקרקע חזק יותר מהכוח שביכולתו של

כדברי בית הלל (לעיל א, א). בירושלמי מבואר טעם ההבדל שבין שדה הלבן ושדה האילן, שבשדה לבן עומדים לזרעה אחר החרישה וצריך שתהא מרבית הליחה קיימת, ואין מרבית הליחה קיימת אלא עד חג הפסח; אבל בשדה האילן, שהיא נטועה כבר, אין צריך שתהא מרבית הליחה קיימת, שאין חורשים אותה אלא כדי שירדו הגשמים בעומק הקרקע, הלכך זמנה עד חג השבועות. כן אמרו בירושלמי, שאף המשנה שבתחילת מסכתנו בענין שדה האילן נשנתה על ידי אותו התנא ששנה הרישא של משנתנו, והוא רבי מאיר, שסתם משנתנו רבי מאיר, כלומר שרבי מאיר בא ללמדנו, שבענין שדה האילן נחלקו בית שמאי ובית הלל, כמו ששנינו (לעיל א, א), ואילו בשדה הלבן הכל מודים שחורשים עד שתכלה הליחה, היינו מעט לאחר הפסח. ורבי שמעון חולק על רבי מאיר וסובר שמעולם לא נחלקו בית שמאי ובית הלל לא בשדה האילן ולא בשדה הלבן, ולדברי הכל בשדה הלבן עד הפסח ובשדה האילן עד עצרת. – וכבר הזכרנו שרבן גמליאל ובית דין נמנו על שני הפרקים הללו וביטלום, והתירו לחרוש עד ראש השנה של שביעית.

¹⁰ משנה שביעית ב, א.

הצמח להפעיל כדי לינוק את המים.

2. כוחות הסופחים את המים לחלקיקי הקרקע, באמצעות תאחיזה - אדהזיה וקוהזיה (אדהזיה - כוחות משיכה בין מולקולות המים לחומרים שונים, קוהזיה - כוחות משיכה בין מולקולות המים עצמן). הצמח אינו יכול 'לינוק' מים אלו מהקרקע, מכיוון שכוח המשיכה בין המים לקרקע חזק יותר מהכוח שביכולתו של הצמח להפעיל כדי לינוק את המים.

3. כוח היניקה של הצמחים. מים שאינם מחלחלים ואינם נצמדים לחלקיקי הקרקע הם המים הזמינים לצמח. מים אלו נקראים 'מי קיבול שדה'. כשנוצר בהם עודף, נוצר נגר עילי שמזרים את המים מעל פני הקרקע.

4. אידוי המים לאטמוספירה. אם כן, משמעות דברי המשנה 'עד שתכלה הליחה' היא שבקרקע כבר אין מים זמינים לצמח.

מקשאות ומדלעות

לדעת פליקס, הכוונה במקשאות ומדלעות לגידולי הקיץ: קישואים, דלועים, מלפפונות ואבטיחים. ניתן לגדל גידולים אלו כגידולי בעל, ולא כגידול מושקה, ועם זאת יש לשמור כראוי על לחות הקרקע. חרישת הקרקע תורמת לשמירה על לחות הקרקע, אולם חריש זה יעיל בשדה הלבן, שהוא שטח פתוח והקרקע מתייבשת בו במהרה, עד פסח. בשדה אילן, שבו האילנות מצילים על הקרקע, הקרקע מתייבשת לאט יותר, ולכן החריש שם יעיל עד העצרת. בעברית בת ימינו הביטוי 'מקשאות' כולל שטחי גידול של צמחים שונים ממשפחת הדלועיים כגון אבטיחים ומלונים, ואינו מתייחס לגידול מין מסוים בשדה.

שדה מלפפונים- הצמח מכסה את פני השטח

משנה ב

מזבלין - מכניסין להם זבל:

מעדרים - חופרים בעיקרי האילנות, שכל דבר שהוא לצורך פירות של ששית מותר בתוספת שביעית, ודבר שאינו אלא לצורך תקון האילן אסור, אלא אם כן הוא דבר שאפילו בשביעית עצמה אין איסורו אלא מדברי סופרים ובתוספת שביעית לא גזור:

מִזְבְּלִין וּמַעְדְּרִין בְּמִקְשָׁאוֹת וּבְמִדְלָעוֹת עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה. וְכֵן בְּבֵית הַשְּׁלַחִין. מִיִּבְלִין, מִפְּרָקִין, מֵאַבְקִין, מַעֲשָׁנִין עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה. רַבִּי שְׁמַעוֹן אוֹמֵר: אֵף נוֹטֵל הוּא אֶת הָעֵלָה מִן הָאֲשָׁפוֹל בְּשִׁבְעִית.

בית השלחין - שאין די לה במי גשמים וצריך להשקותה, תרגום והוא עייף (בראשית כה) והוא משלהי:

מיבלין - חותכין היבלת. מומין הנולדין באילן:

מפרקין - העלין מעל האילן להקל מעליו:

מאבקין - שרשים המגולים מכסים אותן באבק:

מעשנין - תחת האילן להמית התולעים הגדלים בו:

אף נוטל את העלין - בשביעית עצמה, ותנא קמא לא אמר אלא מפרקין את העלין בתוספת שביעית לבד. ואין הלכה כר' שמעון:

הקדמה למשנה זו

משנתנו עוסקת בפעולות חקלאיות שונות הנעשות בשדות חקלאיים. המשנה דנה בכמה נושאים: 1. פעולות הנעשות בקרקע - זיבול ועידור. 2. פעולות הנעשות בעץ - ייבול, פירוק, איבוק, עישון ונטילת עלה. 3. סוגי השדות שבהם נעשות המלאכות: מקשאות ומדלעות, שאלו כאמור שדות שהגידולים בהם הם גידולי בעל, ושדה בית השלחין, שהוא שדה מושקה.

מזבלין - זיבול (manuring), דיִשון (fertilisers)

הצמחים זקוקים למינרלים שונים בשיעורים משתנים¹ על מנת להתפתח כראוי ולהפיק את מלוא הערכים התזונתיים שטמונים בהם. ישנם יסודות חיוניים לצמח שבלעדיהם הצמח אינו יכול להתפתח כלל, ואלו נקראים יסודות בסיס או יסודות ראשוניים. לעומתם ישנם יסודות שאומנם תורמים להתפתחותו של הצמח, אך הוא יוכל לסיים את מחזור חייו גם בלעדיהם. יסודות אלו נקראים יסודות משניים. השלמת המינרלים נצרכת ביתר שאת בשדות חקלאיים שבהם הגידול הוא אינטנסיבי שנה אחר שנה. במשך הזמן המינרלים בקרקע מידלדלים, ויש להשלימם באמצעים שונים.

שלושת היסודות המרכזיים בדישון (יסודות המקרו) הם חנקן (N), אשלגן (K) וזרחן (P). בין היסודות המשניים נמנים ברזל (Fe), מגנזיום (Mg) גופרית (S), סידן (Ca) ועוד.

מלבד הפחמן והחמצן שנקלטים באופן קבוע בצמח דרך העלים (דרך תהליך הנשימה התאית), כל שאר היסודות נקלטים בצמח דרך מערכת השורשים או דרך העלווה. הדישון נקלט דרך העלווה או דרך

¹ ישנם יסודות מקרו, שהצמח יכול לצרוך אותם אף בכמות של כמה ק"ג במשך גידולו. מנגד ישנם יסודות מיקרו, או יסודות קורט, שמופיעים בכמויות זעירות בלבד, והצמח צורך אותם בכמות קטנה.

ביאור קהתי

משנתנו ממשיכה בדין "תוספת שביעית", והיא מונה עבודות קרקע ועבודות אילן שאין איסור תוספת שביעית חל עליהן, לפי שאף בשביעית עצמה אין עבודות אלו אסורות אלא מדברי סופרים (עיין בפתחה למסכתנו).

מִזְבָּלִין - מפזרים זבל בשדות לטייב ולדשן את הקרקע (רמב"ם), וּמַעְדִּין בַּמִּקְשָׁאוֹת וּבַמִּדְלָעוֹת - בשדה קישואים ובשדה דלועים, היינו שחופרים במעדר סביב קלחי הקישואים והדלועים, עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה - של שביעית. וְכֵן בְּבֵית הַשְּׁלָחִין - בשדה שאין מי הגשמים מספיקים לה והיא טעונה השקאה מלאכותית, מעדרים בה עד ראש השנה. מִיִּבּוֹל - חותכים את היבלות שבאילן, מְפָרְקִין - נוטלים עלים מעל האילן, להקל מעליו, מְאַבְּקִין - מכסים בעפר דק את שרשי האילן שנתגלו, מְעַשְׂנִין - מעלים עשן תחת האילן להמית התולעים שבו, עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה - של שביעית, שכל אותן עבודות אינן אסורות בשביעית אלא מדברי סופרים, ולכן לא גזרו עליהן לאוסרן בערב שביעית. ויש סוברים, שאף עבודות שנוהג בהן איסור תוספת שביעית, אם אינן

נעשות לצורך תיקון הקרקע או האילן אלא לצורך גידול הפירות של השנה השישית, הרי הן מותרות עד ראש השנה (ר"ש; ברטנורא). רַפִּי שְׁמַעוֹן אָמַר: אֵף נוֹטֵל הוּא אֶת הָעֵלָה מִן הָאֶשְׁכּוֹל בְּשִׁבְעִית - מותר ליטול את העלה מן האשכול אפילו בשביעית עצמה, שכן תנא קמא סובר שאין מפרקים העלים אלא בערב שביעית, וחולק עליו רבי שמעון וסובר, שאף בשביעית מותר ליטול את העלים (רמב"ם; ר"ש; ברטנורא), לפי שאין בזה משום השבחת האילן אלא משום שמירה שלא יתקלקל ("תפארת ישראל"). ואין הלכה כרבי שמעון. ויש מפרשים, שרבי שמעון אינו חולק על תנא קמא, אלא דווקא בעלה הסמוך לאשכול ומזיק לו דעתו היא שמותר לתלוש בשביעית, לפי שאין כוונתו אלא לשמור על האשכול (הגר"א).

השורשים באמצעות מערכת ההשקיה. ישנם כמה יישומים מקובלים: דישון יסוד לפני זריעה ודישון ראש שניתן במהלך הגידול.

כיום נעשות התאמות שונות של הרכב הדשן על מנת לקבל זמינות חנקן מיטבית לשורשי הצמח, וכן שיטות הצנעה שונות מותאמות לגידול ולשלב הצימוח שלו, לסוג הקרקע ולמאפייניה,² לחוסרים הקיימים ולעלות העיבוד בכללותו. כמו כן ישנם דשנים איטיי תמס - שמשחררים את הדשן באיטיות.

ישנם שני מקורות עיקריים לדשן: 1. דשן מינרלי, כימי, או סינטטי - מיוצר בתהליכים כימיים בכמויות גדולות ובמחירים נמוכים, או שנאסף ממחצבים שונים. 2. דשן ממקור אורגני - נוצר מהפרשות של בעלי חיים ושאריות צמחים. דשן זה מבוסס על חומרי גלם ותהליכי ייצור טבעיים.

הזיבול בחז"ל

השפעת הזיבול על הצמח הוכרה כבר בחז"ל. ביחס להרוגי ביתר למשל נכתב שדמם ייתר את הדישון הכרמים במשך 7 שנים.³ בין מקורות הדשן שהוזכרו בחז"ל ניתן למצוא צואת בעלי חיים,⁴ גופות בעלי חיים, דם,⁵ תוצרי שרפת בעלי חיים,⁶ אפר ותוצרי בעירה שונים⁷ ועוד.

מלאכת הזיבול נכללה בין המלאכות שהוגדרו כ'עבודות בשדה ובכרם' שאין לעשותן בשמיטה.⁸

2 קרקע חרסיתית או חולית, רמת הסידין בקרקע, חומציותה, רטיבותה, רמת המוליכות החשמלית בה וגורמים נוספים.

3 בבלי גטין נז, א.

4 להלן ג, ד, כפי שמובא במדרש, שמתאר את גדולתו של יצחק: בראשית רבה סד, ז; משנה שבת כ, ד; בבלי שבת קמ, ב ועוד.

5 הדם כמקור לזבל הוזכר במשנה במסכת יומא ה, ו, ראה גם ספר העיטור אות מ דף מה טור ג, שהאומנים שהזיקו את רב יוסף, בגמרא בב"ב כב, ב היו אמנים שישבו תחת הדקלים שלו והקיזו דם. התשלום על ישיבתם שם היה זיבול השדה בדם שהם הקיזו.

6 בבלי גטין נז, א, במתניתא תנא: שבע שנים בצרו עובדי כוכבים את כרמיהן מדמן של ישראל בלא זבל.

7 משנה בבא מציעא ח, ז.

8 ספרא בהר פרשה א עד פרק א (ה), הובא בבבלי מ"ק ג, א: "ומנין שאין מזבלים... תלמוד לומר שדך לא".

חסר מינרלי בעלי אפרסק

הזיבול הוא הנחת הזבל בעיקרי האילן⁹ או הטמנתו סביב העץ.

הצנעת הזבל בקרקע נעשית בחרישת הקרקע ובהשקייתה. חרישת הקרקע "הופכת" את האדמה, וכך הזבל מוצנע בתוכה, והמים מסייעים להסעת המינרלים מפני הקרקע אל עבר מערכת השורשים. שדות שבהם יש צורך תמידי בזיבול, מותר לזבלם עד ערב השמיטה.

מעדרין

במקרים שבהם לא היה ניתן לחרוש באמצעות מחרשה הנגררת על ידי בעלי חיים, התבצעה הפיכת הקרקע באמצעות מעדר, שהוא "עץ פשוט כמקל, וניתן לתחוב בראשו שיניים של מתכת כדי לחפור בו, או כדי להיות כמזלג, להפוך בהן השבלים שנקצרו כדי שיתייבשו מהר גם התחתונות,

ולפעמים שולפין השיניים מהמקל"¹⁰. כלי זה ככל הנראה דומה לקלשון של ימינו.

ספראי מעריך שהיו כמה צורות אפשריות למעדר: צורה אחת - כלי בעל שן אחת הנראה כמגל גדול עם ידית ארוכה, והברזל עבה מאוד. צורה נוספת - כלי הנראה כמוט ברזל עבה המפוצל בקצהו לשתי שיניים. צורה שלישית - כלי עם כמה שיניים, הדומה מאוד למגרפה של ימינו.¹¹ ש. אביצור טוען שכלי העידור הם כלים בעלי להב שטוח ורחב.¹²

ניתן לבצע הפיכת קרקע בכמות קטנה גם באמצעות דקר או מזרה, שהוא כלי שניתן להשתמש בו גם לצורך הפיכת הקרקע וגם לצורך זריית התבואה. העידור נעשה גם בסמוך לעצים שלא ניתן לעבור סמוך להם עם המחרשה, שמא המחרשה תגרום לעקירת העץ.¹³ העידור הוא מלאכה שמוגדרת כמלאכה שבשדה,¹⁴ ובשמיטה מותר לעדור רק סביב עצים שפעולה זו נחוצה לקיומם. אין לעדור סביב עצים שהעידור אינו נחוץ לקיומם, אלא רק גורם לתוספת יבול.¹⁵

9 רש"י מו"ק ג, א.

10 תפארת ישראל - יכין כלים יח, ז.

11 ספראי, משנת ארץ ישראל, שביעית, עמ' 56-57.

12 ש. אביצור, אדם ועמלו, עמ' 13-14.

13 בבלי מו"ק ג, א.

14 בבלי מו"ק ג, א.

15 רמב"ם שמיטה ויובל א, ז ובדרך אמונה במקום.

בית השלחין

אחת משיטות גידול הצמחים שהוזכרו בתנ"ך ובחז"ל היא גידול צמחים בהשקיה. שדות אלו נקראים 'שדות בית השלחין'. כיום המושג 'שלחין' משמש כשם כולל לכלל השדות המושקים.

בספרות חז"ל הוזכרו שני סוגי יחידות קרקע חקלאיות - שדות - בהתייחס לגידולים שלהם:¹⁶
1. שדה לבן, שבו גידלו בעיקר צמחים חד-שנתיים (בעיקר דגנים). 2. שדה אילן, שבו גדלו צמחים רב-שנתיים - עצים. פעמים רבות השימוש בשדה נעשה לשני סוגי הצמחים בו-זמנית - בחלקו גודלו תבואה וירקות ובחלקו עצים. כמו כן נזכרים במקורות שני סוגי שדות שנבדלים במקור המים שלהם: שדה בית השלחין ושדה בית הבעל.

במשנתנו מובא שמותר בערב השביעית לזבל, לעדור ולחרוש בשדה בית השלחין עד ערב ראש השנה.¹⁷ דין נוסף שהוזכר בירושלמי הוא שמותר לזרוע בשדה בית השלחין, שהוא שדה מושקה, עד שלושה ימים לפני ראש השנה של השביעית, על מנת שהצמח ינבט לפני השמיטה, ולא יחול עליו איסור ספיחין.¹⁸

בשם בית השלחין נקראו גם כן התעלות שהמים עוברים בהן להשקות עצים,¹⁹ גנות ופרדסים הסמוכים לעיר,²⁰ וכן שדות המניבים פרי בכל שנה.²¹

בזמן חז"ל, שיעור השטח המושקה מכלל השטח החקלאי המעובד היה נמוך מאוד, והוא הגיע לכדי אחוזים אחדים מכלל השטח. רובו הגדול של העיבוד החקלאי התבסס בעיקר על גידולי בעל שהושקו במי הגשמים, וכלל גידולי תבואה בחורף ומעט ירקות בקיץ, וכן גידולי מטעים שונים.

כיום חלקם היחסי של השטחים המושקים מכלל השטחים המעובדים גדל באופן ניכר, הודות לפיתוח מערכות הובלת מים בהיקף נרחב (כגון המוביל הארצי, קידוחים בקרקע ועוד). נכון לשנת 2017 השטחים המיועדים לחקלאות עומדים על כ-3 מיליון דונם, ומתוכם כ-2 מיליון דונם מושקה.²²

אחד התנאים הבסיסיים בנביטת זרעים הוא אספקת מים נאותה לזרע. בשל הרטיבות בבית השלחין, די לצמח במספר ימים מועט לאחר הזריעה עד שינבט²³ ויתפתח במהירות.²⁴ עם

16 פליקס, שביעית, 87.

17 ראה תוספתא שביעית (ליברמן) א, יב.

18 ירושלמי שביעית ב, ב.

19 רמב"ם פיה"מ ב"ב ד, ז.

20 רע"ב ב"ב ד, ז.

21 רשב"ם תויו"ט ב"ב ד, ז.

22 עיקר השטחים המושקים הם המטעים והפרדסים - כמיליון דונם, ירקות -- כמיליון דונם, ומיליון דונם גידולי שדה - החיטה ושעורה.

23 ירושלמי שביעית ב, ב, ספרי דברים, פרשת דברים פיסקא ו.

24 בבלי מועד קטן ו, ב.

זאת יש להשקות את הצמחים באופן קבוע במהלך כל גידולם.²⁵ הפסקת השקיתו של בית השלחין עלולה לגרום לנזק לצמחים²⁶ ולסיום התפתחותם.²⁷

כדי לקבוע אם דינו של שדה הוא כבית השלחין או כבית הבעל, יש לבדוק אם הפסקת ההשקיה משפיעה על הצומח שבו. בהימצא השפעה, דינו כבית השלחין, ומותר להשקותו במועד, ואם הפסקת ההשקיה אינה משפיעה על הצומח שבו, אזי דינו כבית הבעל ואין להשקותו במועד.²⁸

בבית השלחין ניתן לגדל כמה מחזורי גידול ירקות בשנה,²⁹ במשך כל ימות השנה, הן בחורף הן בקיץ. לכן אין חובת ביעור בשנת השמיטה ביבול שנאסף ממנו.³⁰

בבית השלחין גידלו ירקות,³¹ דגנים - שחת³², אורז, זיתים, גפנים³³ ובשמים.³⁴ פול המצרי³⁵ הוא גידול שניתן לגדל אותו הן כגידול בעל הן כגידול מושקה (שלחין).³⁶ כרוב³⁷ שגדל בשדה מושקה הוא יבש יותר,³⁸ ולכן אם מבשלים כרוב שגדל בשדה מושקה עם כרוב שגדל בשדה בעל, הכרוב מהשדה המושקה מקבל מטעמו של הכרוב משדה הבעל.³⁹

דקלים אופייניים ביותר לחקלאות שלחין באזורים דלי גשמים, כמו גם צמחי מרפא, קוסמטיקה, בושם וקטורת, אתרוגים, וייתכן שאף מעט זיתים.

גידולי השלחין בעמקים נחשבים לגידולים בעלי איכות נמוכה,⁴⁰ ולא ניתן להביא מנחות מגידולים אלו.⁴¹

25 רש"י ב"מ קג, ב, ריבמ"ץ שביעית ב, ב. בשל כך יש המבארים ששדה בית השלחין נחשב לשדה בעל איכות נמוכה יותר מאשר שדה בית הבעל, ראה בבלי מועד קטן ב, א ר"ש שביעית ב, ב: שאין די להם במי גשמים וצריך להשקותם. רע"ב ב"מ ט, ב; מלאכת שלמה ב"מ ט, ב; רש"י שיר השירים ד, יג.

26 משנה מועד קטן א, ג.

27 ראה משנה שביעית ב, ט ביחס לפול המצרי.

28 ירושלמי מועד קטן א, א.

29 תוספתא תרומות (ליברמן) ב, נ.

30 תוספתא שביעית (ליברמן) ז, יז.

31 תוספתא שביעית ז, יז; בבלי מועד קטן ד, א, כפי שנאמר: "והשקית ברגלך כגן הירק".

32 בבלי קידושין סב, ב, אם כי ברוב המקרים גידלו את הדגנים בשטחי בעל, ורק לעיתים רחוקות בשדה שלחין.

33 במשנה מנחות ח, ב-ו צוינו החיטה, הזיתים והגפנים כצמחים שגדלים בבית השלחין.

34 פסיקתא זוטריתא (לקח טוב), שיר השירים ד, יג.

35 בתוספתא שביעית (ליברמן) ב, ד, הובא שמדובר בפול המצרי.

36 תוספתא שביעית (ליברמן) ב, ד.

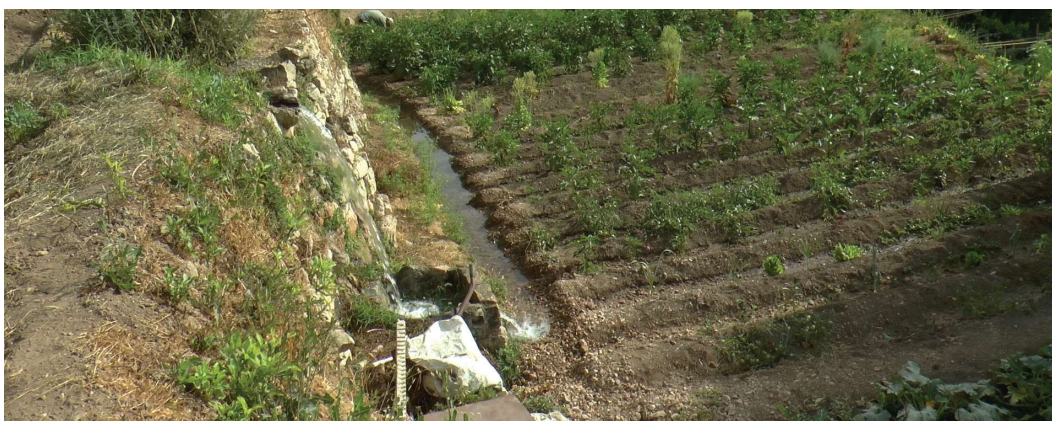
37 משנה תרומות י, יא.

38 ר"ש, רא"ש תרומות י, יא.

39 משנה תרומות י, יא.

40 רש"י מנחות עא, א.

41 משנה מנחות פרק ח.

תעלות השקייה בשיטות עתיקות

הקדמה לדינים הבאים

במשנתנו ובמשנה ד' להלן הובאו כמה מלאכות שמטרתן היא שמירה או הגנה על הצמח או הפרי. כבר בתנ"ך מופיעים כמה מזיקי צמחים כגון תולעת⁴² שגרמה לנזק לפירות, בחז"ל הוזכרו הכנימה, הכינה, נמלים, ועוד.

יש לחלק את מזיקי החקלאות לכמה סוגים:

מזיקי שלד הפוגעים בשורשים, בגזע ובענפים, כגון סס הנמר (*Zeuzera pyrina*), אפטה אבלה (*Apate abela*), חיפושית נוברת (*Shistocercus*) ועוד.

מזיקי ענפים ועלים צעירים, כגון פרודניה (*Spodoptera littoralis*), כנימות עלה שונות.

מזיקי פריחה, כגון עש פרחי ההדר.

מזיקי הפרי, כגון זבוב הפירות (*Ceratitis capitata*)

לעיתים ישנם מזיקים שתוקפים את הצמח בכמה חלקים שלו, כגון עש האשכול (*Lobesia botrana*) שתוקף הן את הניצנים והפרחים הן את הפירות, ועוד.

ישנן גם מחלות רבות שנגרמות מפטריות וחיידקים: כישותית, קימחון, חילדון ורבות נוספות.

מזיקי החקלאות גורמים להפסדים גבוהים של התוצרת החקלאית, עד כדי עשרות אחוזים (!) מהתוצרת⁴³.

כיום ישנן שיטות אחדות לטיפול במזיקים אלו:

⁴² דברים כח, לט.

⁴³ לפי נתוני ה-FAO (ארגון המזון והחקלאות של האו"ם).

הדברה כימית - שימוש בחומרים כימיים-סינטטיים הפוגעים במזיקים. אחד החומרים הראשונים שפותח לשם כך הוא ה-D.D.T (Dichloro-Diphenyl-Trichloro-ethane) שכבר אינו בשימוש, זרחנים אורגניים שונים וחומרים נוספים. בשנים האחרונות המגמה היא לצמצם ככל הניתן את השימוש בחומרים אלו, בשל הנזק הנוסף שהם גורמים לסביבה, ובגלל השפעתם השלילית על בני האדם.

טכניקות טרנסגניות להדברה - יצירת שינויים מלאכותיים בגנים ובתכונות של גידולי החקלאות או המזיקים.

הדברה קולטורלית (מכנית ופיזיקלית) - עיבודי קרקע, שימוש במלכודות, רשתות ויריעות.

הדברה משולבת (IPM, integrated pest management) - שימוש בכמה שיטות במשולב כדי להפחית שימוש בחומרי הדברה כימיים.

הדברה ביולוגית - שימוש באורגניזמים מועילים כדי להדביר מזיקים.

בחקלאות אורגנית משתמשים בחומרי הדברה טבעיים ולא בחומרים סינטטיים.

ניתן לעשות מלאכות אלו בערב השמיטה עד ראש השנה, גם בזמן שבו נוהגת תוספת שביעית, ואין לעשותן בשמיטה. להיתר זה כתבו הראשונים שני טעמים: האחד הוא שכל המלאכות שנעשות לצורך פרי שישית מותרות, והשני הוא שכל המלאכות שנאסרו בשמיטה מדרבנן, לא נאסרו בתוספת שביעית.⁴⁴

מייבלין

פעולת ה'ייבול' כפי שהוסברה בירושלמי ובדברי הראשונים היא הורדת חלקים או ענפים יבשים מהאילן.⁴⁵ ייתכן גם שמדובר בהורדת פצעים ויבלות מהאילן.⁴⁶ יבלות אלו התעבויות שונות של הגזע שנגרמות בשל פגיעות שונות בו, מחמת הימצאות חרקים מכרסמי גזע או בשל איחוי לא מיטבי של הכנה. בתוך יבלות אלו מתפתחים מזיקים, ויש להסיר את היבלות על מנת שהם לא יזיקו לעץ.⁴⁷ במשנתנו מובא שמותר לעשות פעולה זו עד ראש השנה, ואין לעשותה בשביעית.

מפרקין

פעולת הפירוק כפי שהובאה בפרשנים היא חיתוך חלק מהעלים על מנת להקל על האילן,⁴⁸ או הסרת העלים שיבשו.⁴⁹ יש הסוברים שזו היא גם פעולת נטילת העלה מן האשכול

44 ר"ש שביעית ב, ב.

45 ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש שביעית ב, ב; אגודה שביעית פרק ב.

46 רמב"ם פיה"מ שביעית ב, ב; רע"ב שביעית ב, ב.

47 תוספות הרא"ש מו"ק ג, א, מאירי מו"ק ג, א, ראה פליקס כאן.

48 ריבמ"ץ, ר"ש שביעית ב, ב.

49 רש"ס שביעית ב, ב.

שהובאה בהמשך המשנה,⁵⁰ ראה להלן. בפעולה זו מסירים חלק מהעלים שמצילים על הפרי על מנת לשפר את קליטת קרני השמש בפרי,⁵¹ או שמדובר בהסרת אבנים מעיקרי האילן,⁵² ראה להלן פרק ד משנה ה. פעולה זו אסורה בשביעית.⁵³

מעשנין

עישון הוא יצירת עשן מתחת לעץ על מנת להמית את התולעים הנאחזות באילן ונתלות בו.⁵⁴ פעולה זו דומה לגיפור מודרני או לריסוסי עלווה הפוגעים במזיקים. יש להניח כי זו הייתה שרפה שבה חיממו גופרית או חומר דומה. החומר הותך בטמפרטורה נמוכה יחסית, והאדים פגעו בחלק ממזיקי העץ, ולעיתים אף במזיקי העצה במידה ואלו לא חדרו לכל חלקי העץ. או שמדובר בעץ ש"משיר פירותיו מרוב שמנו", ומעשנים כדי לייבשו.⁵⁵ פעולה זו אסורה בשביעית.⁵⁶ יש הסוברים שפעולה זו נעשית רק באילנות, ולכן ניתן להקל בה יותר בשביעית.⁵⁷

מאבקין

איבוק הוא פיזור אבק על השורשים⁵⁸ כדי לפטם את העץ⁵⁹ או כיסוי השורשים באבק,⁶⁰ פיזור אבק על הנוף של העץ⁶¹ או הסרתו מנוף העץ,⁶² מריחת אבקה על מקום החיתוך של העץ⁶³ וכן עשיית חבק לעץ במקרה שיש בו סדק.⁶⁴ יש מי שכתב שהאיבוק הוא פיזור אבק גופריתי או גירני על העץ, לשם סילוק פטריות ומזיקים שונים.⁶⁵

הפעולה הזכרה בהלכות שבת כפעולה שאסור לעשותה בשבת⁶⁶ ובחול המועד.⁶⁷

50 רמב"ם פיה"מ שביעית ב, ב; ראה מלאכ"ש שביעית ב, ב שכתב שמדובר בפעולה נפרדת, ולא באותה פעולה.

51 תוס' רא"ש מו"ק ג, א.

52 רש"י מו"ק ג, א.

53 משנה כאן; בבלי מו"ק ג, א.

54 רש"י מו"ק ג, א; ר"ש שביעית ב, ב; אגודה שביעית פרק ב.

55 מאירי מו"ק ג, א.

56 משנה כאן; בבלי מו"ק ג, א.

57 ר"ח מו"ק ג, א.

58 פרשני המשנה שביעית ב, ב: ר"ש, רא"ש, ריבמ"ץ, רע"ב, תפא"י.

59 ר"ש, תורת כהנים בהר פרשה א ה"ה באפשרות שנייה, ראב"ד, תורת כהנים בהר פרשה א ה"ה.

60 רש"י, מו"ק ג, א, מאירי, מו"ק ג ע"א בשם רוב מפרשים, פנ"מ, שביעית ב, ב.

61 רמב"ם, פיה"מ שביעית ב, ב, שמו"י א,ה, ופעולה זו תועיל לאילנות. ראה מאירי מו"ק ג ע"א שכתב בשם יש מפרשים שמדובר באבקה מבושמת שמטרתה המתקת הפירות, ראה פאה"ש סי' כ סע' ד שהביא את שתי האפשרויות: פיזור אבק על הנוף ופיזור אבק על השורשים.

62 ערוך ערך 'אבק' א'.

63 מאירי מו"ק ג ע"א בדעתו.

64 רש"ס, שביעית ב, ב ד"ה עושה לה אבק.

65 פליקס, לירושלמי, ח"א עמ' 96.

66 ירושלמי שבת ז, ב; רוקח שבת סי' נז.

67 ריטב"א, מו"ק ב, א ד"ה ובשביעית.

בירושלמי⁶⁸ הובא שפעולה זו היא תולדה של זורע או נוטע,⁶⁹ ובשאלתות הוגדרה הפעולה כפעולת עבודת הקרקע.⁷⁰ מלאכה זו אסורה מדרבנן הן בשמיטה הן בשבת,⁷¹ וכן היא מוגדרת כאברויי אילנא.⁷²

נוטל את העלה מן האשכול

נטילת העלה היא הורדה חלקית של העלים המצילים על אשכול הענבים. לחשיפה לשמש ישנה השפעה על איכות היין שיהיה ניתן להפיק מהענב. הסתרה מלאה מעין השמש יכולה לפגוע בקבלת הצבע האופייני לענב, לאיחור בהבשלה, לפגיעה בצבע היין ואף בטעמו. מאידך גיסא חשיפה מלאה לשמש עלולה להביא להצטמקות הגרגרים ולירידה בכמות התירוש ובאיכותו.

ישנם גורמים רבים נוספים המשפיעים על איכות הענבים מהם מפיקים את היין כמובא במשנה במנחות,⁷³ בהם: הקרקע - שיטת עיבודה, מיקומה ועוד, האם מדובר בגפן מודלית או בגפן רוגלית המתפרסת על הקרקע, הענבים - כמות קרינת השמש שהענבים קיבלו,⁷⁴ סוג הענבים שמהם היין הופק,⁷⁵ אופן ייבוש הענבים לאחר הבציר ולפני הדריכה⁷⁶ ועוד.

לדעת תנא קמא נטילת העלה אסורה בשביעית, ואילו לדעת רבי שמעון מותר לעשות פעולה זו בשביעית, מכיוון שהוא נחשב כ"מציל מן הדליקה", שהאילן לא יתקלקל.⁷⁷

68 שבת ז, ב.

69 רש"ט, שביעית פ"ב, ה"ב ד"ה מייבלין.

70 בהר, שאילתא קיב.

71 כמסקנת הגמרא, מו"ק ג, ע"א; רמב"ם, שמו"י א, ה; ספר החינוך, מצווה פד; רדב"ז, שמו"י א, ה.

72 שיטה על מו"ק לתלמיד רבי יחיאל מפרי"ש, ג ע"א ד"ה אברויי אילנא, ספר השמיטה, פ"ד סע' ג, אומנם בשערי אמונה, שביעית פ"ב מ"ב ד"ה פ"ה הר"מ, כתב שיש בפעולה זו גם משום אוקמי אילנא, מ"מ מכיוון שיש גם משום אברויי אילנא, לדעתו פעולה זו אסורה. וראה תורת השביעית, לרי"צ הלוי עמ' מג ד"ה לא יאבק, ושבת הארץ, פ"א ה"ה עמ' 197 הע' 33.

73 ראה משנה מנחות ח, ו.

74 תוספות מנחות פז, א, יין שהתמתק מכיוון שהענבים קיבלו מנות רבות של קרינת שמש נקרא הילוסטיון.

75 כגון ענבי בוסר, שהיין שהופק מהם אינו נחשב יין, תוספות גטין לא, א ד"ה ובשעת.

76 רש"י מכת"י מנחות פז, א.

77 ירושלמי שביעית ב, ב; ריבמ"ץ שביעית ב, ב.

סס הנמר, מזיק שלד

פטריה על עץ הדר

מושית השבע תוקפת כנימה

מלכודת דבק נגד זבוב הפירות

משנה ג

פירוש הברטנורא

מסקלין - מסירין את האבנים:

מקדסמין - כמו מקדסמין בכ"ה, לשון יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ), כלומר כורתים וחותרים הענפים היבשים מן האילן:

מזרדין - הענפים הלחים כשהם מרובין רגילים לקצצן ומניחין מקצת מהן וזהו זירוד:

מפסלין - שנוטל את הפסולת. וי"מ

מִסְקָלִין עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה. מִקְרֶסְמִין, מְזַרְדִּין, מִפְסָלִין עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: כְּזֵרוּדָה וּכְפִסּוּלָה שֶׁל חֲמִישִׁית, כֶּךָ שֶׁל שְׁשִׁית. רַבִּי שְׁמַעוֹן אוֹמֵר: כָּל זֶמֶן שֶׁאֲנִי רֹשֵׁי בְּעֹבֶדֶת הָאֵילָן, רֹשֵׁי אֲנִי בְּפִסּוּלוֹ.

מפסלין לשון פסל לך (שמות לד) שחותכים כל הענפים שבאילן כדי שיתעבה:

כזירודה וכפיסולה של חמישית וכו' - ת"ק לא שרי אלא עד ר"ה של שביעית. ור' יהושע סבר כשנת חמישית כן ששית מה חמישית נכנסת לששית כך ששית נכנסת לשביעית, וכמו שמזרדין של חמישית בששית כך מזרדין של ששית בשביעית. ור' שמעון אומר מעצרת ואילך שהוא נאסר בעבודת (הארץ) [האילן] נאסר נמי בזירוד ופיסול. ושלוש מחלוקות בדבר, והלכה כת"ק:

סיקול

חקלאות ההר הקדומה התבססה בעיקר על ניצול מדרונות ההרים כדי לעבדם. לשם כך היה על החקלאי ליצור מדרגות (טרסות), למלא אותן בעפר ולזרוע או לנטוע בשטח שנוצר. לשם בניית מדרגות אלו היה שימוש באבני המקום. פעולת ליקוט האבנים מהשדה לשם כך נקראת 'סיקול'. שימוש נוסף שנעשה באבנים המקומיות הוא לבניין בתי מגורים. הסיקול נעשה גם כן בשדות מישוריים או באזורי גבעות בהם ישנן אבנים בגדלים שונים ואותם החקלאי סיקל על מנת להקל על עיבוד הקרקע.

גם כיום, סיקול אבנים הוא אחת הפעולות הנעשות בקרקע לפני תחילת השימוש בה¹ (כחלק מהכשרת הקרקע).

אין לסקל אבנים בשמיטה, מדרבנן. פעולה זו היא תולדה של מלאכת חורש² שכן בסיקול הוא מכין את הקרקע לזריעה.³ את האבנים שאינם נוגעות בקרקע מותר לסקל.⁴ אם יש תחת האבנים סלע או קש, מותר ליטלן, כיוון שהמקום תחתן אינו ראוי לזריעה, ואין בנטילתן משום תיקון הקרקע.⁵ אומנם הסיקול הוא תיקון הקרקע, ובכל זאת מי שסיקל את שדהו בשביעית מותר לו לזרוע בה במוצאי השביעית.⁶

1 ראה משרד החקלאות ופיתוח הכפר, נוהל עבודה מס' 15.10.08, נוהל הכשרת קרקע לחקלאות לתשתיות חקלאיות לכרייה ולשיקום אתרי כרייה בקרקע חקלאית, ראה "להנחיל ההר שעל הספר", מאת י. וייץ בעלון "ליערן", שבט תשט"ז.

2 רמב"ם שמיטה ויובל א, ד.

3 משנה שביעית ג, ז; ירושלמי שביעית, ב; ראה ר"ש במקום, רמב"ם שמיטה ויובל ב, י.

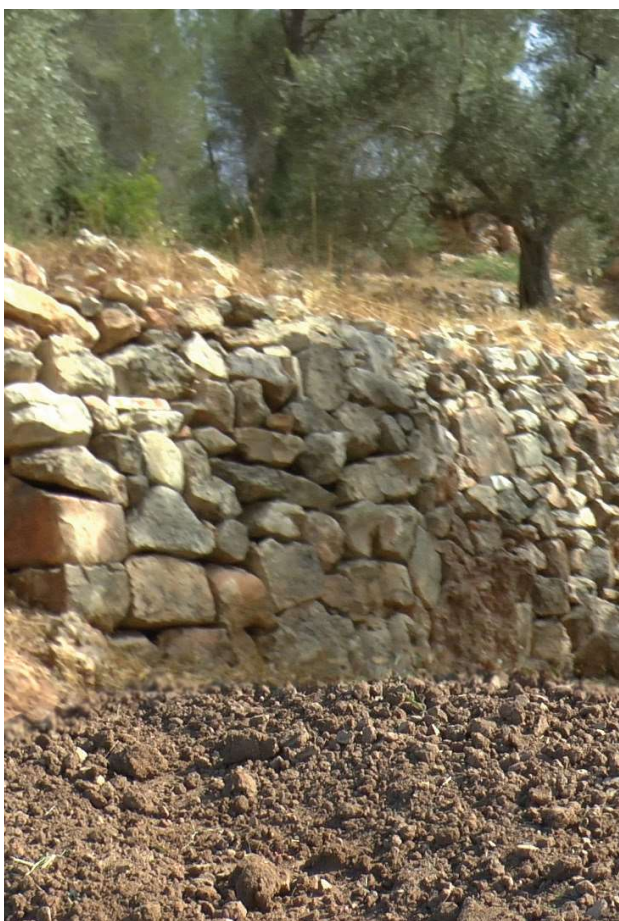
4 ראה פאה"ש א, לט שכתב שהסיקול המותר בשמיטה הוא רק באבנים שתלושות מהקרקע.

5 ר"ש שביעית ג, ז.

6 רמב"ם שמיטה ויובל א, יד, אף שמי שטייב את שדהו בשביעית, קנסו עליו לאחר השביעית, כמובא במשנה שביעית ד, ב. כפתור ופרח פרק עד, ראה חז"א שביעית יט טז שכתב שבסיקול לא גזרו מכיוון שלאחר הסיקול עוד נדרשות ממנו פעולות נוספות כגון חרישת הקרקע, ולא די בסיקול כדי לאפשר שימוש בקרקע.

משנתנו מוסיפה לפרט עבודות קרקע ועבודות אילן, שמותרות הן בערב שביעית עד ראש השנה של שביעית.

מִסְקָלִין – מפנים את האבנים מן השדה, עד ראש השנה של שביעית. **מְקַרְסְמִין** – כמו "מכרסמין"; חותכים את הענפים היבשים מן האילן, **מְזַרְדִין** – קוצצים ענפים לחים, שפעמים הם רבים מדי ורגילים לכרות מקצתם לתועלת גידול האילן, **מְפַסְלִין** – מסירים הפסולת מן האילן, ויש מפרשים: כורתים כל הענפים כדי שיתעבה האילן (ר"ש), עד ראש השנה – של שביעית. **רְפִי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: בְּזִירְדָה וּכְפִסּוּלָה שֶׁל חֲמִישִׁית, כֶּף שֶׁל שְׁשִׁית** – כמו שהזירוד והפיסול של השנה החמישית נמשכים ונעשים בשנה הששית, כך הזירוד והפיסול של הששית מותרים אף בשביעית (ר"ש); ויש מפרשים, שלדעת רבי יהושע אינו מזרד ומפסל עד ראש השנה אלא עד הזמן שדרך בני אדם לעשות עבודות אלו בכל השנים (רמב"ם). ויש ממוזגים שני הפירושים ומבארים: כמו שזירד ופיסל את האילנות בשנה החמישית כך יעשה גם בשנה הששית. אם הזירוד והפיסול נמשך גם

קרקע מסוקלת ומוכנה לזריעה

בששית, מותר לזרד ולפסל של הששית אפילו בשביעית. ואם הזירוד והפיסול של החמישית הסתיימו בה בשנה, ואף לפני ראש השנה, אף הזירוד והפיסול של הששית צריכים להסתיים בששית באותו זמן (ר"ח אלבק). **רַבִּי שְׁמַעוֹן אוֹמֵר: כָּל זְמַן שְׁאֲנִי רִשְׁאִי בְּעֹבֹדֶת הָאֵילָן, רִשְׁאִי אֲנִי בְּפִסּוּלָּו** – כלומר שאין רשאים לפסל בערב שביעית אלא עד עצרת, כדין עבודת האילן בכלל. יש מעירים, שמחלוקת התנאים שבמשנתנו היא בכל שלש עבודות האילן המפורטות בה, והיינו: קרסום, זירוד ופיסול, וזה שנקט רבי יהושע זירוד ופיסול, ורבי שמעון – פיסול לבד, לאו דווקא הוא ("מלאכת שלמה"; "משנה ראשונה"). – ההלכה כתנא קמא.

בערב השמיטה מותר לסקל את האבנים מהשדה עד כניסת השמיטה.⁷

כיסוי חלקי של פני הקרקע בשטח הנטיעה באבנים, כתוצאה מסיקול, יכול לתרום להגברת החלחול של מים לתוך הקרקע ולהפחתת הטמפרטורה על פני הקרקע וההתאדות ממנה, ובכך לשפר את זמינות המים לשתילים.⁸ הסיקול כיום מתבצע על ידי כלים ממוכנים שונים שנקראים 'מסקלות', או בידיים.

הקדמה למלאכות הבאות:

שלוש המלאכות הבאות - קרסום, זירוד ופיסול - הן מלאכות שעוסקות בגיזומים שונים של צמחים.

חלק שגרתי מהטיפול בעץ הוא גיזומו. לעיתים מדובר בגיזום מסיבי של ענפים רב-שנתיים,

7 משנה שביעית ב, ג; תוספתא שביעית (ליברמן) א, יא.

8 ראה ע. בונה השינויים בממשק היער הנטוע באזור הים-תיכוני בישראל: מיער חד-מיני וחד-גילי ליער מעורב רב-גילי, חלק ב' בתוך: יער, כתב-עת לניהול יערות ושטחים פתוחים גיליון מס' 15, כסלו תשע"ז, בהוצאת קק"ל.

ולעיתים מדובר בגיזום חלקי של ענפים חד-שנתיים שהחלו לצמוח באותה שנה.

בגיזום חלקי מסירים ענפים יבשים או ירוקים, לחים ורכים. את הענפים היבשים מסירים מהעץ על מנת שלא יהוו כר להתפתחות מזיקי עצה מסוכנים, שלא יפריעו להתפתחות תקינה של ענפים חדשים ושלא יסתירו את קרני האור מחלקי העץ החיוניים. מדי פעם יש צורך לגזום מהעץ גם ענפים ירוקים ולחים לכמה מטרות: לעודד צימוח מחודש, לגרום להסתעפות ענפי העץ, לעצב את העץ, לכוון את יבול העץ ועוד. את הענפים הללו היו אוספים לחבילות לאחר הגיזום, וכך הובילו אותם לשימוש עצמי לבית או לחצר או למכירה בשוק. הגיזום נעשה כיום כמעט לכל עצי הפרי, כאפרסק, נקטרינה ועוד, ובמיוחד לגפנים, בהם פעולה זו הכרחית מדי שנה. את פעולת הגיזום עשו בדרך כלל עם כלי הדומה למגל, שיכול לשמש גם כמסור וגם כסכין, בדומה למזמרה המקובלת כיום.

נחלקו התנאים במשנתנו מה דינן של מלאכות אלו בשמיטה: לדעת תנא קמא ניתן לעשותן עד ערב ראש השנה ואין לעשותן בשמיטה; לדעת רבי יהושע ניתן בשביעית לזרד ולפסל את הענפים שגדלו בשישית, ואילו לדעת רבי שמעון איסור עשיית המלאכות בערב השביעית בזמן שתוספת שביעית נוהגת כולל גם את המלאכות האלו.

קרסום

הקרסום כאמור הוא פעולת חיתוך של צמחים. יש המבארים שמדובר בזמירה לכל דבר, ולדעתם ההבדל בין קרסום לזמירה הוא שקרסום נעשה באילנות וזמירה נעשית בגפנים.⁹ הבדל נוסף הוא שבקרסום מדובר בחיתוך חלקי של הענף מאמצעו, ובזמירה מדובר בחיתוך הענף סמוך לבסיסו.¹⁰ יש המבארים שמדובר בחיתוך היחורים שצמחו משרשי האילן, שמתחרים עם הענפים בקליטת תמיסת המזון.¹¹ הסבר נוסף לפעולת הקרסום הוא שמדובר בחיתוך של השיבולים והשארית התבן - הגבעולים - בשדה.¹²

זירוד

הזירוד הוא כאמור חיתוך חלקי של ענפי העץ.¹³

פיסול

מלאכת הפיסול אף היא במהותה עיצוב העץ וגיזומו אך מדובר בגיזום מסיבי יותר, כלומר זהו חיתוך יסודי יותר של ענפי העץ: "דשובר אותם עד הקצה המחובר באילן"¹⁴ או "שנוטל

9 ר"ש שביעית ב, ג, מלשון קרסמוה נמלים.

10 שנות אליהו הארוך, שביעית ב, ג.

11 פליקס כאן.

12 רמב"ם פיה"מ, שביעית ב, ג.

13 ראה בפרשנים כאן.

14 שנות אליהו הארוך, שביעית ב, ג.

כל הענפים כדי שתתעבה קורת האילן.¹⁵ הסברים נוספים לפעולה זו שהובאו בפרשנים הם כריתת הענפים היבשים והנפסדים¹⁶ ונטילת הפסולת.¹⁷

בגיזום מסיבי של ענפי האילן מורידים את רובם המוחלט של ענפי העץ. בעצים רבים קיימים פקעים רדומים שאינם פעילים, לרוב מכיוון שהם מצויים באזורים נמוכים יחסית של העץ. הצמח שואף תמיד לפרוץ לגובה לקבלת אור מיטבית, ולכן החלקים הגבוהים שלו פעילים יותר (קודקוד הצמיחה נמצא תמיד בחלק הגבוה יותר של הצמח). כשמסירים את ענפי העץ הגבוהים, הפקעים הרדומים נכנסים לפעולה. הורמוני צמיחה כאוקסינים מגיעים לפקעים רדומים אלו ומעוררים אותם לצימוח מחדש.

ישנן גרסאות נוספות למשנה זו - 'מפסגין' במקום 'מפסלין' - ומדובר בצורך לקשור אילן שענפיו נוטים לצדדים. האילן נקשר בחלקו העליון, כדי שענפיו לא יתפזרו ויישברו.

עץ שעבר גיזום חריף

גיזום קליל

15 ר"ש שביעית ב, ג באפשרות ב.

16 רמב"ם פיה"מ שביעית ב, ג.

17 ר"ש שביעית ב, ג באפשרות א.

משנה ד

פירוש הברטנורא

מזהמין את הנטיעות - כשקליפת האילן נושרת מדביקים שם זבל להבריא כדי שלא ימות האילן. וי"מ מזהמין שמושחים האילנות בדבר שריחו רע כדי שיברחו התולעים מן הריח או שימותו:

וכורכים - י"מ שכורכים דבר סביב האילן בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצנה. וי"מ כורכים הענפים זו עם זו וקושרין אותם למעלה בראשיהם שלא יהיו נטושים על הארץ:

מזהמין את הנטיעות, וכורכין אותן, וקוטמין אותן, ועושין להן פתים, ומשקין אותן עד ראש השנה. רבי אלעזר בר צדוק אומר: אף משקה הוא את הנוף בשביעית, אבל לא את העקר.

וקוטמין אותן - י"מ לשים בשרשיהם אפר, תרגום אפר קטמא. וי"מ שובר הראשים, כמו נקטם ראשו [סוכה כט ב]:

ועושין להם בתים - רגילים לעשות לאילן גדר אמה סביבותיו וממלאים אותו עפר. וי"מ שעושין לו סוכה מלמעלה להגן עליו מן החמה או מן הצנה:

על הנוף - של האילן, אבל לא על העיקר שלא יעשה בשביעית כדרך שעושה בשאר השנים. ואין הלכה כרבי אליעזר בר צדוק, אלא אסור להשקות האילן בשביעית בין על הנוף בין על העיקר:

זיהום

משנתנו עוסקת בכמה פעולות הנעשות הן בנטיעות - עצים צעירים, והן בעצים בוגרים.¹ עצים צעירים זקוקים לטיפול מותאם ומדויק מעבר לטיפול הרגיל הנעשה בעצים בוגרים. על גורמים רבים יש לתת את הדעת בשנים הראשונות לחיי העץ: 1. מערכת השורשים אינה מפותחת דיה, ויש להשקות עצים צעירים באופן תדיר יותר מאשר עצים בוגרים. 2. פעמים רבות מטפסים מזיקים שונים על העץ, למשל חלזונות למיניהם שאוכלים את עלי הצמח ומותירים אותו ללא עלים. 3. מכיוון שהעץ נמוך, בעלי חיים אוכלי עשב כגון צבאים, עיזים וכבשים יכולים להגיע לעלווה בקלות ולאכול את כל העלים. 4. הגזע עדיין אינו חזק דיו ויש לתמוך בו באמצעים שונים. 5. בעצים מורכבים יש לוודא שמקום ההרכבה התאחה כראוי וכי מזיקים ופטירות אינם יכולים לחדור לעץ.

הנזק שגורמים מזיקים אלה לעצים צעירים עלול להיות קטלני, משום שהעצים אינם חזקים דיים כדי להתגבר על הנזק משנתנו עוסקת אם כן בכמה פעולות הנעשות על מנת להגן על העץ: זיהום, כריכה וקטימה.

המלאכה הראשונה שהוזכרה במשנה היא זיהום. במטרת הפעולה נאמרו הסברים אחדים: מניעת נשירתה של קליפת האילן על ידי הדבקת זבל² וקשירתו,³ משיחת האילן בחומר בעל ריח רע על מנת להרחיק או להמית את המזיקים,⁴ הנחת זבל סמוך לנטיעה על מנת שלא תתייבש,⁵ השקיית האילנות במים וזיבולם כדי שלא ימותו⁶ והסרת הזוהמה של

1 מאירי ע"ז נ, ב.

2 ר"ש שביעית ב, ד; רא"ש שביעית ב, ד.

3 רש"י ע"ז נ, ב; מאירי ע"ז נ, ב, ולשיטתם כריכת הנטיעות היא חלק מהזיהום.

4 רמב"ם פיה"מ שביעית ב, ד, ראה רע"ב במקום שכתב את פירושיהם של הרמב"ם והר"ש.

5 ריבמ"ץ שביעית ב, ד.

6 ר"ח ע"ז נ, ב.

ביאור קהתי

מִזְהָמִין אֶת הַנְּטִיעוֹת - נטיעה שנקלפה, מדביקים זבל במקום הקילוף להבריא, כדי שלא תמות הנטיעה (ר"ש). ויש מפרשים: מושחים את הנטיעות בשמן שריחו רע כדי להבריח את התולעים (רמב"ם), וְכוֹרְכִין אוֹתָן - במטלית להגן עליהן מפני החמה או מפני הצינה (ר"ש); ויש מפרשים: מקבצים את הענפים וקושרים אותם למעלה בראשיהם שלא יהיו נוטים לארץ (רמב"ם), וְקוֹטְמִין אוֹתָן - חותכים ראשי הענפים; ויש מפרשים: נותנים אפר על שרשיהם להשביחם (אפר תרגומו: קטמא), וְעוֹשִׂין לָהֶן בָּתִּים - מקיפים אותן בקנים ועושים להן סוכה כדי להגן עליהן מפני החמה או מפני הצינה, גשמי זעף או רוחות סערה, וּמִשְׁקִין אוֹתָן - שופכים מים על ראש האילן, והם יורדים על גוף האילן כולו ומשקים אותו (רמב"ם); כל אותן עבודות עושים עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה - של שביעית. רַבִּי אֶלְעָזָר בַּר צְדוֹק אָמַר: אִף מִשְׁקָה הוּא אֶת הַנוֹף בְּשִׁבְעִית - אפילו בשביעית מותר להשקות את נוף האילן, היינו ראשו וענפיו, אֲבָל לֹא אֶת הָעֵקֶר - את השורשים, שלא יעשה בשביעית כדרך שעושה

בשאר השנים. יש גורסים: אף משקה הוא על הנוף בשביעית אבל לא על העיקר (עין ברטנורא).

העץ.⁷ מלאכה זו היא תולדה של מלאכת זורע⁸ או של מלאכת נוטע.⁹

הדבקות זבל (של כל מיני שאריות אורגניות) על 'פצעי' עצים (כגון התקלפויות) לשם הגנה אינה מוכרת בימינו. לעומת זאת משיחת פצעים בחומרים שונים לשם מניעת כניסתם של מזיקים קיימת בשלל אפשרויות. בנטיעות צעירות למשל מסיידים את הגזעים לשם הגנה מעודפי קרינה, ולעיתים משלבים בסיד חומרים שונים כדי להרחיק מזיקים כמו כנימות ונמלים.

הגיזום נעשה בעץ בכל שנות חייו. כל חיתוך גורם לפצע שעלול להיות מקום רגיש לחדירת גורמי זיהום ומזיקים, ולכן מושחים לרוב את פני הגדם בחומרים שונים לצורך בידוד מזיקים והרחקתם.

בהרכבות של עצי פרי יש שיטות שונות שבחלקן יש חשיפה גדולה או קטנה יותר של רקמות צעירות, וכדי להגן ממזיקים מושחים אותן בחומרים שונים.

כאמור מלאכת הזיהום הוזכרה כאחת מהמלאכות הנעשות בעבור האילן, שמותר לעשותה עד ערב ראש השנה של השמיטה, ואין לעשותה בשמיטה עצמה.¹⁰ בברייתא הובא שמותר לזהם בשביעית.¹¹ מחלוקת זו, בין המובא במשנתנו למובא בברייתא, מהווה את אחד מיסודות ההלכה במלאכות השביעית: היחס בין מלאכות שהן "לאוקמי אילנא" למלאכות שהן "לאברויי אילנא".

כריכה

פעולת הכריכה הוזכרה כאמור כאחת מהפעולות הנעשות בנטיעות, ומדובר בפעולות הנצרכות בשלבי הגידול הראשונים של העץ: כריכת הנטיעות בעלים, כדי שלא יתייבשו,¹² קיבוץ הענפים וקשירתם כדי שיגבהו לגובה ולא יתפשטו על הארץ¹³ או פעולות אחרות שנעשות כדי לשמור על הטמפרטורה המתאימה לעץ. ישנם צמחים שרגישים לקרה, וכשהטמפרטורה נמוכה מדי הם יכולים לקפוא ולמות. לעומתם עצים שזקוקים למנות קור רבות לא יתפתחו באזורים חמים. על מנת להתאים את הטמפרטורה לגידול, נהגו לכרוך את העצים. בימינו יש שמגדלים את הצמחים בחממות ובמבני גדילה, מכסים אותם ברשת

7 יכין ובוטז חלק א סימן קיד.

8 ירושלמי שבת ז, ב: "המזהם... וכל דבר שהוא להבחיל את הפירי חייב משום זורע".

9 רש"ם שביעית ב, ד ד"ה מזהמין.

10 בתוספתא שביעית א, ט, מובא שאין לטוח בטיט תאנה שנתקלפה, ראה תוספתא כפשוטה במקום הע' 54-55 שביאר שמדובר במלאכת הזיהום, וכך היה מקובל לעשות בעת העתיקה, ועי' ר"ש שביעית ב, ד.

11 הובא בבבלי עבודה זרה נ עמוד ב.

12 ריבמ"ץ שביעית ב, ד.

13 רמב"ם פיה"מ שביעית ב, ד, שנו"א שביעית ב, ד.

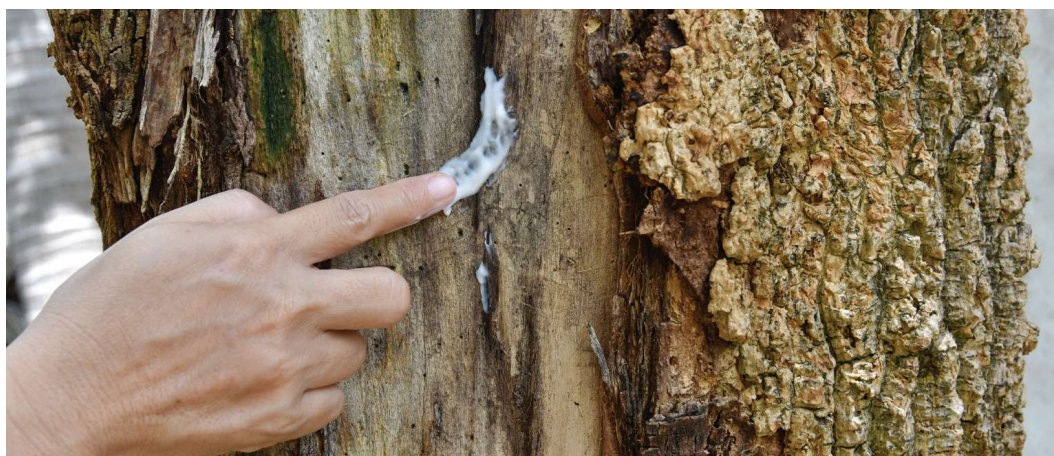
ומשקים אותם בזמן שיש קרה, על מנת למנוע את פגעי מזג האוויר.

קטימה

ישנם שני הסברים בפרשנים לפעולת הקטימה: כיסוי באפר, כדי שהעצים לא ייבשו,¹⁴ או חיתוך של חלק מהענפים היבשים מן האילן.¹⁵

ועושים להם בתים

ישנם שני הסברים שהוזכרו לעשיית הבתים: הסבר אחד הוא עשיית מעין מבנה, כגון בית, סככה או גדר כדי לשמור על הצמחים מפגעי מזג האוויר.¹⁶ הסבר אחר הוא חיפוי הנטיעה בצואת כלבים.¹⁷ בחז"ל הובא שההבדל בין זיהום לעשיית בתים הוא שהזיהום גורם לכך שהצמח לא יינזק, ואילו עשיית הבתים גורמת לצימוח נוסף.

ומשקין - השקיה בשביעית

כאמור לעיל, השדות המושקים הם שדות בית השלחין. מקור המים המרכזי להשקיית שדה בית השלחין בהר הוא המעיין, וכן מי גשמים שנאגרו, במידה מסוימת על ידי הטייתם לבורות או תעלות. רוב רובם של המעיינות באזור ההר נוצלו להשקיית מדרגות שלחין שהוכשרו לרגלי המעיינות. השטח המושקה השתרע תמיד מתחת למוצא המעיינות, כך שניתן היה להשקותו בכוח הגרביטציה - כוח הכבידה. בעמקים וכן במצרים ובבבל שימשו נהרות כמקורות מים להשקיה.

14 ריבמ"ץ, ר"ש שביעית ב, ד באפשרות א; רמב"ם פיה"מ שביעית ב, ד.

15 ריבמ"ץ, ר"ש שביעית ב, ד באפשרות ב; רמב"ם פיה"מ שביעית ב, ד.

16 כך מבארים הראשונים: רמב"ם, ר"ש כאן.

17 ריבמ"ץ שביעית ב, ד.

מערכת ההשקיה במימי המעיינות כוללת שלושה חלקים עיקריים:

מערכת אחיזה - מנהרה או נקבה שנחצבו לשם חדירה לתוך מאגר מי תהום, ובריכת איגום שנבנתה לרגלי מוצא הנביעה. המערכת נועדה להטיית מי הזרימה ע"י סכר מנחל לתעלה או מהמעיינות לתעלה.¹⁸

מערכת הולכה - אמות מים שמורכבות מתעלות חפורות, חצובות בסלע או בנויות, לשם הזרמת המים דרך תעלת ההטיה, או מבריכת האיגום לשדה. שימוש מועט נעשה בצינורות חרס. הולכת המים התבצעה באמצעות גרביטציה.

לעיתים לשאיבת המים נצרכו להשתמש גם בדליים,¹⁹ בנאדות עור²⁰ וב'קילון' ממקור המים.²¹

מערכת פיזור - מערכת תעלות בעומק וברוחב של כ-10-20 ס"מ החפורות בקרקע בשדה עצמו, תלמים בלשון המשנה.

כשמקורות המים הם מי נהרות, לרוב די במערכת הולכה מהנהר לשדה ובמערכת המפזרת את המים בשדה.

גידול חקלאי באמצעות השקיה נחשב לקשה יותר ודורש מאמץ רב יותר מאשר גידול שמסתמך על מי גשמים בלבד.²²

תפקיד המים בצמח הוא להשתתף בייצור התאים, וכן להמיס את המינרלים המצויים בקרקע והנדרשים לצמח, ולהעבירם לכל חלקי הצמח.

תנועת המים בצמח היא מלמטה - מהשורשים, למעלה - לכיוון הנוף. העברת המים נעשית דרך רקמת העצה (xylem).

כל הצמחים זקוקים למים על מנת לחיות ולהתפתח. בתנאי שלחין המגדל מוסיף לצמח את כמות המים הנצרכת, ואילו בתנאי בעל מקור המים הוא הקרקע.

כאמור לעיל בפרק א משנה א שיעורם של המים והאוויר בנפח הקרקע הוא כ-40 אחוז. הצמח יונק את המים מהקרקע באמצעות השורש, ובעיקר בעזרת יונקות השורש. מהשורש המים 'מטפסים' באמצעות כוח הנימיות שבעזרתו נוזל יכול לזרום במעלה צינורית דקה גם ללא כוחות משיכה, וכן הודות לדיות - אידוי המים מהעלה הגורם לאיבוד מים ובכך ל'משיכת' מולקולות המים מהשורש לכיוון מעלה.

18 בבלי ב"ב צט, ב, הגמרא דנה מהו רוחבה של האמה הנמכרת וכמה קרקע פנויה יש להשאיר סמוך לאמה זו בתהליך של מכר.

19 בבלי ב"מ קג, ב - דוולא. דוולא הוא גם שם לכל תהליך ההשקיה שנעשה באמצעות דליים.

20 בבלי ב"מ קג, ב - זרנוקא.

21 בבלי ב"מ קג, ב.

22 ראה רש"י דברים יא, י.

ביחס להשקיה בשביעית ישנה סתירה לכאורה בין כמה מקורות בחז"ל. לדעת תנא קמא במשנתנו אין להשקות כלל את הנטיעה בשביעית, ולדעת רבי אלעזר ברבי צדוק במשנתנו ההשקיה מותרת, אך יש לעשותה בשינוי מדרך ההשקיה הרגילה. ואולם במשנה במועד קטן²³ מובא שמותר להשקות את בית השלחין בשמיטה, וכן להלן במשנה י הובא שמותר להרביץ בשדה לבן. בשאלה זו דנו רבים, ולהלכה כתב הרמב"ם²⁴ שמותר להשקות את שדות בית השלחין בשביעית, וכן את שדה האילן במקרים שהעצים נטועים במרווח גדול.

תעלות בית השלחין

משקה הוא את הנוף

כאמור, ההשקיה מבוססת על כוח הכבידה, ועל שאיפתם של המים להגיע למקום נמוך. קליטת המים היא דרך מערכת השורשים, ולכן ההשקיה על פי רוב נעשית סמוך לבית השורשים. אי לכך השקיה על הנוף דורשת שאיבת מים באופן מיוחד ונתינתם על העץ, בשונה מאופי ההשקיה הרגיל.

עד לפני כמה עשרות שנים היה מקובל בפרדסים להשקות השקיית נוף בעזרת ממטרות, אך מחקרים רבים העלו כי השקיה זו אינה יעילה דיה, השקיה על הנוף מעלה את הלחות ויכולה לגרום למחלות רבות וכי עדיף להשקות סמוך למערכת השורשים. במקומות שבהם מעוניינים לשמור על לחות גבוהה, כגון במשתלות, וכן כשמעוניינים לכסות שטח גדול בהשקאה אחת (קוונע וכודמה), מתבצעת השקיית נוף.

23 א, א.

24 שמיטה יובל א, ח.

משנה ה

פירוש הברטנורא

סִכִּין אֶת הַפָּגִים וּמִנְקָבִים אוֹתָן עַד רֹאשׁ
הַשָּׁנָה. פָּגִי עָרֵב שְׁבִיעִית שְׁנֹכְנְסוּ לְשְׁבִיעִית,
וְשֵׁל שְׁבִיעִית שִׁינְצָאוּ לְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית, לֹא
סִכִּין וְלֹא מִנְקָבִין אוֹתָן. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר:
מָקוֹם שֶׁנֶּהְגּוּ לְסוֹךְ – אֵינָן סִכִּין, מִפְּנֵי שֶׁהִיא
עֲבוּדָה; מָקוֹם שֶׁנֶּהְגּוּ לֹא לְסוֹךְ – סִכִּין.
רַבִּי שְׁמַעוֹן מְתִיר בְּאֵילָן, מִפְּנֵי שֶׁהוּא רִשְׁאֵי
בְּעֲבוּדַת הָאֵילָן.

פגִי עֵרֵב שְׁבִיעִית - פִּירוֹת שֶׁאֵין
מִתְבַּשְׁלִים עַד תְּשֵׁרֵי שֶׁל שְׁבִיעִית,
אֵין סִכִּין וְאֵין מִנְקָבִין אוֹתָן בְּשִׁשִּׁית
מֵאַחֵר שֶׁאֵין נִגְמָר בְּשׁוֹלָן עַד שֶׁתִּכְנַס
שְׁבִיעִית, וְאִפִּילוֹ בְּמָקוֹם שֶׁנֶּהְגּוּ לֹא
לְסוֹךְ אֶסֶר תֵּנָא קִמָּא. וְר' יְהוּדָה
מִפְּלִיג בֵּין מָקוֹם שֶׁנֶּהְגּוּ לְסוֹךְ לְמָקוֹם
שֶׁלֹא נֶהְגּוּ לְסוֹךְ, דְּבִמְקוֹם שֶׁלֹא נֶהְגּוּ
לְסוֹךְ לֹא מִחֻזֵּי סִכָּה עֲבוּדָה וְשֵׁרֵי:

ר' שמעון מתיר באילן - שהוא מלא פירות שביעית לעשות בו מלאכה במוצאי שביעית, מפני שהוא
רשאי בעבודת האילן אף על פי שהפירות קדושים בקדושת שביעית. והלכה כתנא קמא:

סיכת הפגים וניקובם

ניתן לזרז את הבשלת התאנה. לשם כך יש לנקב את פגת התאנה בקיסם טבול בשמן, או בסיכת² פי הפגה. פעולה זו מסייעת לזירוז הליך ההבשלה של התאנה³ וגורמת להשמנתה⁴ והיא תולדה של מלאכת זורע.⁵ אופן נוסף שהוזכר הוא "משיחת הבוסר מהחלב שלהן".⁶ פעולה זו גורמת להפרשה מוגברת של ההורמון "אתילן", ובכך מזרזת את הבשלת הפרי. להרחבה ולהבהרת תהליך זה, ראה פרק ד משנה ז.

במשנתנו מובא שבשמיטה אין לסוך את הפירות בשמן, משום שהדבר נחשב כתוספת לפרי⁷, ומדובר בעבודה.⁸ נחלקו התנאים אם מותר לסוך בשביעית פירות שגדלו בשישית אך טרם הבשילו בשישית⁹, וכן נחלקו לגבי פירות שהחלו לגדול בשמיטה וממשיכים לגדול אחריה.¹⁰

- 1 כך מבאר הר"ש שביעית ב, ה באפשרות ב את פעולת הסיכה.
- 2 כך מבאר הר"ש שביעית ב, ה באפשרות א את פעולת הסיכה.
- 3 כך מבארים רמב"ם שביעית ב, ה; ריבמ"ץ שביעית ב, ה; רא"ש שביעית ב, ה את פעולת הסיכה. ראה פליקס, שביעית ב, ה עמ' 113. פעולה זו נקראת כיום 'הבחלה'.
- 4 רש"י ע"ז נ, ב ד"ה את הפגין.
- 5 ירושלמי שבת ז, א: "כל דבר שהיה מבחיל את הפירי חייב משום זורע... וכל דבר שהוא להבחיל את הפירי חייב משום זורע". רש"ש שביעית ב, ה ד"ה סכין, ומטרת הפעולה היא לשפר את איכות הפרי.
- 6 ריבמ"ץ שביעית ב, ה; ראה פליקס, שביעית ב, ה עמ' 114, שכתב שאופן זה של סיכה לא מוכר ואינו מקובל באופן מעשי, ועיין שם הערות 123-124.
- 7 ע"ז נ, ע"ב. פעולה זו אינה באה למנוע נזק, לכן היא מוגדרת כ"אברוי אילנא".
- 8 תוספתא שביעית א, ח, הובאה בר"ש שביעית ב, ה, לכן במקום שלא רגילים לעשותה, מותר לסוך משום שבאותו מקום היא אינה מוגדרת עבודה. ועיין חזו"א יז, כז.
- 9 כך מבאר הרא"ש את מחלוקת התנאים במשנה שביעית ב, ה. לדעת ת"ק אין לסוך אותם בשביעית, ולדעת רבי יהודה מותר לסוכם רק במקום שנהגו שלא לסוך את הפירות בדרך כלל. ראה רע"ב שכתב שטעמו של רבי יהודה הוא שבמקום שלא נהגו לסוך, ואם אדם סך, הדבר אינו נראה כעבודה.
- 10 לדעת ת"ק במשנה שביעית ב, ה אין לסוכם, ולדעת רבי שמעון מותר לסוכם. ראה רש"ס שכתב שטעמו של רבי שמעון הוא שפעולה זו

ביאור קהתי

משנתנו דנה בעבודות הנעשות בפגים, היינו בתאנים שלא הבשילו עדיין, כדי למהר בישולן.

סָכִין אֶת הַפָּגִים – תאנים שלא הבשילו, סכים אותן בשמן כדי למהר בישולן; וּמְנַקְבִּים אוֹתָן – כדי שייכנס בהן השמן וימהרו להתבשל; עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה – של שביעית. פָּגִי עָרַב שְׂבִיעִית שְׁנֹכְנָסוּ לְשְׂבִיעִית – כלומר שאפילו על ידי סיכה וניקוב לא יבשילו אלא בהתחלת שביעית, וְשֵׁל שְׂבִיעִית שִׁיִּצְאוּ לְמוֹצָאֵי שְׂבִיעִית – שגדלו בשביעית ולא הבשילו אלא במוצאי שביעית, היינו בשנה השמינית (השנה הראשונה של השמיטה הבאה), לֹא סָכִין וְלֹא מְנַקְבִּין אוֹתָן – כלומר, פגי ערב שביעית אין סכים ואין מנקבים אותם אפילו בערב שביעית, שהואיל ולא יבשילו אלא בשביעית, נמצאות עבודות אלו לצורך שביעית, ופגי שביעית שיצאו למוצאי שביעית אין סכים ואין מנקבים אותם במוצאי שביעית מפני קדושת פירות שביעית. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: מְקוֹם שֶׁנֶּהְגוּ לְסוֹךְ – את הפגים, אֵינָן סָכִין – כדעת תנא קמא, מְפָנִי שֶׁהָיָא עֲבוּדָה – שהסיכה חשובה שם עבודה, ולכן אסורה היא, מְקוֹם שֶׁנֶּהְגוּ שְׁלֹא לְסוֹךְ – כלומר במקום שלא נהגו לסוך את

יתכן אף שניקוב התאנים נעשב על מנת להפרות את התאנים ולהקל על כניסתן של צרעות, "צרעת פיקוס התאנה" היא הבלסטופגה (Blastophaga psenes), צרעה זעירה באורך 2-3 מ"מ שמאביקה את הפרחים. עץ התאנה הוא דו ביתי, כלומר יש עצי זכר ויש עצי נקבה, ועל מנת שהפרחים יואבקו יש צורך בגורם נוסף- הצרעה. יש התאמה מושלמת בין התאנה והצרעה המאביקה, שני הצדדים תלויים ונהנים זה מזה. הן התאנה והן הצרעה אינן יכולות להשלים את מחזור חייהן ללא פעולות הצד השני. ניקוב התאנה סייע בידי הצרעות את הכניסה לתאנה.

תאנה שנוקבה

מוגדרת כפעולה הנעשית באילן, ולכן אין לאוסרה במוצאי השמיטה, אף שיש על האילן פירות הקדושים בקדושת שביעית. ריב"מ"ץ מבאר בהסבר השני את דברי רבי שמעון שמותר לעשות מלאכות בעץ לאחר השמיטה, אף על פי שיש בו פירות שביעית.

הפגים, סָכִין – לפי שאין הסיכה חשובה שם עבודה. רבי יהודה אינו חולק על תנא קמא אלא בפגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית, שתנא קמא אוסר אפילו במקום שנהגו שלא לסוך, ורבי יהודה מקל במקום שנהגו שלא לסוך, והוא סובר שסכים את הפגים שם בערב שביעית. אבל בפגי שביעית שיצאו למוצאי שביעית, אף רבי יהודה מודה שבכל מקום אין סכים ואין מנקבים אותם משום קדושת פירות שביעית (תוספתא). רַבִּי שְׁמַעוֹן מְתִיר בְּאֵילָן – כלומר שמתיר לעשות מלאכה באילן במוצאי שביעית, אף שהוא מלא פירות שביעית, מִפְּנֵי שֶׁהוּא רִשְׁאֵי בְּעִבּוּדַת הָאֵילָן – שאף על פי שהפירות קדושים בקדושת שביעית, רשאי הוא לעשות עבודה במוצאי שביעית באילן גופו, שכן שנו בתורת כוהנים: "שנת שבתון יהיה לארץ" – כיון שיצאת שביעית, אף על פי שפירותיה שמיטה, מותר אתה לעשות מלאכה בגופו של אילן, אבל פירותיו אסורים עד ט"ו בשבט. ויש מפרשים: רבי שמעון מתיר באילן – לסוך ולנקב את האילן שיש בו מפגי שביעית שנכנסו למוצאי שביעית, מפני שהוא רשאי בעבודת האילן – במוצאי שביעית ("מלאכת שלמה" בשם ה"ר יהוסף).

בארנו משנתנו (כרוב המפרשים) שרבי יהודה בא להקל, וזוהי דעתו של ר' אלעזר בירושלמי. אבל דעת ר' יוחנן שם, שלא בא רבי יהודה אלא להחמיר; ולדעתו פירושה של משנתנו כך הוא: סכין את הפגים ומנקבים אותם עד ראש השנה, והיינו: פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית – כלומר שהפגים העומדים להתבשל בהתחלת שביעית סכים ומנקבים אותם עד ראש השנה של שביעית. ושל שביעית(כלומר: אבל של שביעית) שיצאו למוצאי שביעית לא סכין ולא מנקבין אותן – במוצאי שביעית. רבי יהודה אומר: פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית, מקום שנהגו לסוך אינן סכין – אפילו בערב שביעית, מפני שהיא עבודה – ולא כתנא קמא, הסובר שסכים ומנקבים אותם עד ראש השנה; ברם, מקום שנהגו שלא לסוך, סכין.

משנה ו

פירוש הברטנורא

מברכינן - כופפים זמורת הגפן בארץ ומכסים אותה בעפר:

מרכיבים - מביאים ענף של אילן ומרכיבין אותו על גב אילן אחר שהוא ממינו:

פחות מל' יום - בגמרא במסכת ר"ה מוכיח דהנך ל' יום דקליטה לת"ק, וג' ימים דרבי יהודה, ושתי שבתות דר' יוסי ור"ש, צריכין קודם ל' יום דתוספת שביעית, דבעינן שתקלוט הנטיעה קודם תוספת שביעית, וכולהו ס"ל תוספת שביעית ל' יום,

הלכך לת"ק דאמר אין קליטה פחותה מל' יום צריך ל' דקליטה ול' דתוספת, לר' יהודה דאמר בשלשה ימים הוי קליטה צריך ג' דקליטה ול' דתוספת, לדברי רבי יוסי ור"ש דאמרי שתי שבתות צריך שתי שבתות לקליטה ול' לתוספת. ופירוש קליטה שתהא הנטיעה נקלטת ונאחזת בשרשיה בארץ. והלכה כרבי יוסי ור"ש:

אין נוטעין, ואין מברכינן, ואין מרכיבין ערב שביעית, פחות משלושים יום לפני ראש השנה; ואם נטע או הבריך או הרביב - יעקר. רבי יהודה אומר: כל הרפפה שאינה קולטת לשלושה ימים, שוב אינה קולטת. רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: לשתי שבתות.

נטיעה, הברכה והרכבה

משנתנו עוסקת בשלוש פעולות הקשורות ליצירת צמח חדש.

נטיעה היא נטילת עץ קיים שלרוב גדל במנותק מהקרקע, בעצץ על פי רוב, והכנסתו לקרקע, על מנת לתת לו את התנאים המתאימים לצימוחו.

קיימות שלוש שיטות לנטיעה: 1. שתיל חשוף שורש.¹ 2. שתיל המצוי בגוש אדמה.² 3. שתילת ייחור של צמח שמעוניינים בו (פֶּלֶג).³

כיום, רובם המכריע של העצים הגדלים בארץ, הן במשקים חקלאיים הן בגינות נוי, וכן חלק מסוים מצמחי הירקות - נשתלים. לעומת זאת כל צמחי התבואה (חיטה, שעורה, תירס וכדומה) נזרעים על ידי כלי עבודה ייעודיים.

בין יתרונותיה המרכזיים של הנטיעה: באופן זה ניתן לגדל צמחים מורכבים (ראה להלן הרכבה); צמחי הפרי מגיעים כשהם מוכנים להנבה, או קרובים לשלב זה, וצמחי סרק מגיעים כשהם בעלי נוף נרחב באופן יחסי שכבר ניתן ליהנות ממנו; אחוז הקליטה בקרקע של צמחים אלו הוא גבוה; במקרים רבים השתיל מיוצר מייחורים של עץ קיים, שהמגדל מעוניין בתכונותיו השונות (עמידות למחלות, פוריות, שיווק הפרי בעונה המתאימה, ועוד).

חסרונה המרכזי של שיטה זו הוא העלות הגבוהה יחסית של הצמחים.

נחלקו הראשונים אם איסור הנטיעה בשמיטה הוא חלק

ביאור קהתי

אין נוטעין - אילן, ואין מברכין
- הברכה היינו שכופפים זמורת
הגפן ומכסים אותה באדמה
ומוציאים את ראשה מצד אחר,
והיא מכה שם שרשים וצומחת
ממקומה החדש, ואין מברכין
- ענף אילן לאילן אחר שהוא
ממינו, ערב שביעית, פחות
משלושים יום לפני ראש השנה
- של שביעית, שאין הנטיעה
נקלטת באדמה אלא לאחר
שלושים יום, והנוטע או מברך
או מרכיב ערב שביעית פחות
משלושים יום לפני ראש השנה,
נמצאת הנטיעה, או ההברכה או
ההרכבה, נקלטת בשביעית,
והרי זה כאילו נוטע, או מברך
או מרכיב, בשביעית. ואם נטע
או הברך או הרכיב - ערב
שביעית פחות משלושים יום
לפני ראש השנה, יעקר - את
הנטיעה או את הזמורה שהברך
או את הענף שהרכיב. רבי
יהודה אומר: כל הרכבה שאינה
קולטת לשלושה ימים - שתוך
שלושה ימים אינה מכה שרשים
להאחו בארץ, שוב אינה קולטת
- הלכך מותר להרכיב שלושה
ימים לפני ראש השנה של
שביעית, והוא הדין לנטיעה
ולהברכה. רבי יוסי ורבי שמעון
אומרים: לשתי שפלות - כל
הרכבה שאינה קולטת לשני
שבועות, שוב אינה קולטת,
ולכן אין נוטעים ואין מברכין

1 שתיל בעל מערכת שורשים מפותחת, אך ללא אדמה בתוך מערכת
ז.
2 שתיל בעל מערכת שורשים מפותחת, המצויה בתוך אדמה. גוש זה
מכוסה על פי רוב בניילון או מצוי בתוך דלי.
3 אופן זה מקובל בגפנים ועוד.

ואין מרכיבין אלא שבועיים לפני ראש השנה של שביעית. בבבלי אמרו (ראש השנה י, ב), שכל השיעורים הללו שנאמרו במשנתנו הם מלבד "תוספת שביעית" שהיא לפי ההלכה למשה מסיני שלושים יום לפני ראש השנה של שביעית (עין בפתיחה למסכתנו), ולפי זה יוצא שלדעת תנא קמא אין נוטעים וכו' אלא ששים יום לפני ראש השנה של שביעית, שלושים יום לקליטה ושלושים יום לתוספת שביעית; ולדעת רבי יהודה – שלושים ושלושה ימים לפני ראש השנה; ולדעת רבי יוסי ורבי שמעון – ארבעים וארבעה ימים לפני ראש השנה. וכן פירשו רוב מפרשי המשנה. ברם, רבנו תם מפרש שלא לענין שביעית נאמרו שם הדברים בגמרא, ולדעתו אין לפרש משנתנו אלא כפשוטה, כמו שביארנוה קודם, שכן לענין שביעית אין לחשוש אלא שלא תהא הנטיעה נקלטת בשביעית.

מאב המלאכה של זורע,⁴ תולדה של זורע⁵ או איסור דרבנן.⁶ לסוברים שאיסור הנטיעה הוא מדרבנן, מותר לטעת גם בזמן שתוספת שביעית נוהגת.⁷

נחלקו התנאים במשנתנו מהו הזמן האחרון שבו ניתן להרכיב בערב השביעית, כדי שניתן יהיה להמשיך ולספור את שנות העץ, וההרכבה לא תחשב לנטיעה מחודשת של העץ. בהתחשב בעובדה שיש לסיים את כל תהליך ההרכבה לפחות חודש לפני השמיטה: האם יש למנות חודש ושבועיים לפני ראש השנה, שלושים ושלושה ימים לפני ראש השנה, או די בחודש לפני ראש השנה.

מכריכין

הברכה היא פעולה שניתן לעשותה בחלק קטן של העצי הפרי (כגון: גפן ותאנה) ומדובר בנטילת ענף מצמח האם, כיפופו והכנסתו לקרקע, ועל ידי כך יצירת צמח נוסף. ריבוי זה הוא ריבוי וגטטיבי – ריבוי הצמח שלא דרך הזרעים. בהברכה הענף עדיין קשור לצמח האם ומקבל ממנו מים ומינרלים, ובה בעת מפתח מערכת שורשים עצמאית. לאחר שהענף התפתח דיו, מנתקים אותו מצמח האם ונוצר עץ חדש.

בחלק מהצמחים ישנה תכונה שאף תא בודד מכיל את כל המידע התורשתי הדרוש ליצירת צמח אם, ובכך הוא יכול להתמין ולהצמיח שורשים, ענפים ועלים ולהתפתח לצמח עצמאי. תכונה נוספת היא

שתא בוגר יכול להתמין ולהיעשות לתא בעל יכולת התחלקות מחודשת.

אחד ההורמונים המשמעותיים בתהליך זה הוא האוקסין (auxin). זהו הורמון צמיחה, והוא מצוי בכל חלקי הצמח, ובעיקר בתאים ראשוניים שתפקידם הוא להתחלק, והוא מזרז את

4 ר"ן שבת לא ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה תנא הזורע, ולדעתו זורע הוא בזרעים ונוטע הוא באילנות. ר"ש שביעית פ"א מ"א, פ"ב מ"ו, ועי' חזו"א שביעית יז, כד ד"ה שם משום דאין שכתב בדעת ר"ת שנטיעה בשביעית היא מדאורייתא, אך נטיעה בתוספת שביעית היא מדרבנן.

5 ר"ח שבת עג ע"ב.

6 דעת ר"ת הובא בר"ש שביעית פ"א מ"א, פ"ב מ"ו, רדב"ז שמו"י פ"א ה"ה בדעת הרמב"ם.

7 רדב"ז שמו"י פ"א ה"ה בדעת הרמב"ם.

הברכה

התמיינותם. להורמון זה ישנה אף תכונה ליצור שורשים אדוונטיביים (adventitious root) - דהיינו שורשים המסתעפים מאיבר שאינו שורש, כגון גזע, ענפים ועלים. הכנסת ענף לקרקע באזור בעל לחות רבה וריכוז ההורמון אוקסין גורמים לפקע הצמיחה המצוי בכל מפרק בענף להתמיין ולהיהפך לשורש ולא לענף. ניתן לפצוע מעט את רקמת העץ באזור שמוחדר לתוך האדמה, ובכך לעורר את התפתחות הצמח ולזרז אותה.

ריבוי וגטטיבי (אם כי בייחורים שנחתכים מהעץ, ולא בהברכה) הוא אחת מהשיטות המרכזיות ביותר כיום בריבוי צמחים, בעיקר עצי פרי.

מרכיבין

הרכבת צמחים היא חיבור ואיחוי של שני חלקי צמחים יחד, באופן שהם ייעשו לצמח אחד. כדי שהאיחוי יעלה יפה, יש צורך ביכולת התחברות בין תאי הרוכב והכנה באזור שבו הם משיקים זה לזה, וכן בתנאי טמפרטורה ולחות מתאימים. האיחוי בין הכנה לרוכב מתבצע בכמה שלבים: 1. הבאת הכנה והרוכב במגע הדוק ביניהם באופן שרקמות הקמביום (cambium) של שניהם נוגעות זו בזו בשטח גדול ככל האפשר. רקמת הקמביום היא רקמה של תאים המסוגלים להתחלק, להתרבות ולהתמיין. 2. נוצרת רקמת קאלוס (callus - רקמת הגלדה של פצעים) באזור המגע, וחלק מתאי הקאלוס מתמיינים לתאי קמביום חדשים. 3. תאי הקמביום החדשים יוצרים תאי עצה (קסילים - xylem) חדשים כלפי פנים ותאי שיפה (פלואם - phloem) כלפי חוץ. באופן זה מתחברים צינורות ההולכה של הכנה והרוכב.

ישנן טכניקות שונות של הרכבות. העיקרון המשותף לכולן הוא חיבור של שני חלקי צמחים, ולעיתים אף יותר, במטרה לגרום לאיחוי של הרקמות והפיכתן לצמח אחד שבו המערכות הביולוגיות פועלות בהרמוניה.

אין להרכיב עצים בשמיטה, ויש בכך משום תולדה של מלאכת 'זורע'⁸ חז"ל אף גזרו שלא להרכיב עצים בערב השביעית. נחלקו התנאים במשנתנו מהו הזמן האחרון שבו ניתן

8 רמב"ם שמיטה ויובל א, ד.

הרכבה

להרכיב בערב השביעית, בהתחשב בעובדה שיש לסיים את כל תהליך ההרכבה לפחות חודש לפני השמיטה כדי שהדבר ייחשב למניין שנות הערלה: האם די בשלושה ימים לפני ראש השנה, או שיש לעשות זאת עד שבועיים לפני ראש השנה, או עד חודש לפני ראש השנה.

משנה ז

פירוש הברטנורא

האורז - בלע"ז רי"ש:

ודוחן - מילי"ו:

והפרגין - כעין רמון מלא זרע והזרע
שלו מקשקש בתוכו, וקורין לו בערבי
כשכ"ש ובלע"ז פפאור"ו:

והשומשמין - כמין זרע ארוך, ובא"י
ממנו הרבה וקורין לו בערבי סומס"ס:

מתעשרים לשעבר - כמעשר שנה
שעברה, אם היתה שנה ראשונה

הָאֲרִז וְהַדְּחָן וְהַפָּרְגִין וְהַשְּׁמִשְׁמִין, שֶׁהֵשְׂרִישׁוּ
לְפָנֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה, מֵתַעֲשְׂרִין לְשַׁעֲבֵר, וּמִתָּרִין
בְּשַׁבְּעִית; וְאִם לֹא, אֲסוּרִין בְּשַׁבְּעִית
וּמֵתַעֲשְׂרִין לְשָׁנָה הַבָּאָה.

ושניה של שמיטה, מעשר שני, ואם ג' מעשר עני:

ומותרין בשביעית - כיון שהשרישו בשנה ששית לפני ראש השנה של שביעית אין בהם קדושת שביעית:

ומתעשרין לשנה הבאה - כשנת לקיטתן כיון דבאותה שנה השרישו. ואם היא שנה שביעית אין מתעשרין
כלל ויש להן קדושת שביעית. אף על גב דבאילן אזלינן בתר חנטה, ובירק בתר לקיטה, ובתבואה וזיתים
בתר שליש, כלומר כשיביאו שליש בשולן אז נתחייבו במעשרות, מ"מ ביאורו ודוחן ופרגין ושומשמין
דאין לוקטים אותם כאחד ואין מביאים שליש בשולם כאחד אין הולכים בהם אלא אחר השרשה, דבשנה
אחת משרשת כל השדה שהרי בבת אחת זורעים אותן:

פרג תרבותי

האורז

האורז (*Oryza sativa*) הוא צמח חד-שנתי ממשפחת הדגניים (*Poaceae*). זהו גידול קיץ שזקוק לתנאי חום ולחות, והוא מין הדגן התרבותי היחיד שיכול לנבוט ולהתפתח מתחת למים. בעת הנביטה משחרר הזרע חמצן, עד לתחילת תהליך ההטמעה (הפוטוסינתזה). מערכת השורשים היעילה של האורז מגיעה לכדי 15-20 ס"מ בלבד. לפיכך מובן מדוע האורז זקוק להשקיה רבה בזמן גידולו.

אורז

בדרך כלל מגדלים את האורז בביצות ובקרקעות מוצפות. בתנאים אלו הוא פורה מאוד, משום שבקרקעות מוצפות מתבצע קיבוע חנקן באופן טבעי (דבר החוסך את הצורך בחלק מהזיבול) על ידי אצות כחוליות (*Cyanobacteria*) - אצות שמבצעות קיבוע של חמצן וחנקן) המשגשגות בסביבה זו. יתרון נוסף הוא העובדה שבתוך המים עשבים שוטים אינם יכולים להתפתח. עם זאת, אין חובה לגדל את האורז דווקא במקומות מוצפים, וניתן לגדלו גם בעזרת מערכת השקיה מתאימה, או באזורים מרובי משקעים.

האורז לא הוזכר כלל בתנ"ך, אך בספרות חז"ל הוא

ראש השנה לשביעית הוא אחד בתשרי, ופירות שגדלו מקצתם בשנה השישית ונכנסו לשביעית, או שגדלו מקצתם בשביעית ויצאו לשמינית, הולכים בהם אחר זמן חיובם למעשר, שאם הגיע חיובם למעשר לפני ראש השנה של שביעית, הרי הם פירות ששית, ואם זמן חיובם למעשר הגיע בשביעית, הרי הם פירות שביעית. ויש בזה חילוקי דינים לפי מיני הצמחים השונים, שכן בתבואה הולכים אחר שליש הגידול, כלומר שהתבואה מתייחסת לאותה שנה שהביאה בה שליש גידולה, כגון אם הביאה שליש גידולה בשנה השישית, אף על פי שנגמר ביסולה בשביעית, דינה כפירות ששית; וכן גם בזיתים הולכים אחר שליש הגידול; ובירק הולכים אחר לקיטה; ובאילן הולכים אחר חנטה (התחלת התהוות הפרי). וכפי שכבר למדנו קביעת שנת הפירות חשובה גם בשאר השנים לענין מעשר שני ומעשר עני, שכן בשנה הראשונה לשמיטה ובשנייה וברביעית ובחמישית מפרישים מעשר שני, ואילו בשלישית ובשישית מפרישים מעשר עני במקום מעשר שני. ברם, פירות שביעית פטורים בכלל

1 שממנה הוא יכול לקבל את הנזלים והמינרלים הנחוצים לצמח.

מן המעשרות. – משנתנו מונה ארבעה מיני צמחים שהולכים בהם לענין מעשר ולענין שביעית אחר ההשרשה. ומבואר הטעם בבבלי (ראש השנה יג, ב), שהואיל ומינים אלו אין גידולם כאחד, ואף לקיטתם אינה נעשית בזמן אחד, לפיכך קבעו חכמים שאין ללכת בהם לא אחר הבאת שליש כמו בתבואה ולא אחר לקיטה כמו בירקות, אלא אחר השרשה. כן מבואר שם ברש"י, שהמעשרות של המינים הללו הם מדרבנן, ולכן יכולים החכמים לקבוע זמן חיובם לפי דעתם.

הַאֲרִיזָה וְהַדָּחָן וְהַפְּרִיזָה וְהַשְּׂמִיטָה, שְׁהַשְּׂרִישׁוּ – שֶׁהָיוּ שְׂרִישִׁים, לְפָנֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה – וּמְדוּבָר כֵּאֵן בְּכָל הַשָּׁנִים וְלֹא בִשְׁנֵה הַשִּׁישִׁית בְּלִבָּד, מִתְּעַשְׂרִין לְשַׁעֲבָר – כִּפִּי הַמַּעֲשֵׂר שֶׁל הַשָּׁנָה שֶׁעָבְרָה. שֶׁהוֹלְכִים בָּהֶם אַחֲרֵי הַהֲשָׂרָשָׁה, וְאִם הִשְׂרִישׁוּ לְפָנֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁל הַרְבִּיעִית לְשִׁמִּיטָה (בִּשְׁנֵה הַשִּׁישִׁית) אוֹ לְפָנֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁל הַשְּׂבִיעִית (בִּשְׁשִׁית לְשִׁמִּיטָה), מִפְּרִישִׁים מֵהֶם מַעֲשֵׂר עֲנִי, וְאִם הִשְׂרִישׁוּ בִּשְׁאֵר הַשָּׁנִים, מִפְּרִישִׁים מֵהֶם מַעֲשֵׂר שְׁנִי, וּמִתְּרִין בְּשְׂבִיעִית – כְּלוּמָר שֶׁאִם הִשְׂרִישׁוּ לְפָנֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁל שְׂבִיעִית, אֵין דִּינָם כִּפִּירוֹת שְׂבִיעִית; וְאִם לֹא – שֶׁלֹּא הִשְׂרִישׁוּ אֵלֹא לְאַחֲרֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁל שְׂבִיעִית, אֲסוּרִין בְּשְׂבִיעִית – כְּלוּמָר דִּינָם

הוזכר פעמים מספר, וזיהויו נתון במחלוקת בין הפרשנים. האורז והדוחן הוזכרו ביחד במשנה בכמה מקומות. לדעת רוב הפרשנים וחוקרים בני זמננו האורז במשנה זהה לאורז של ימינו - (*Oryza sativa*), אך יש הסוברים שהאורז הוא זן של דוחן - (*Panicum miliaceum*) - דוחן תרבותי.²

הדוחן

דוחן תרבותי (*Panicum miliaceum*) הוא מין ממשפחת הדגניים (*Popacea*). זהו גידול קיצי שזקוק לחום וללחות, והוא מתאים לגידול באדמות צחיחות, בכמות משקעים נמוכה יחסית ובקרקעות דלות. מחזור החיים שלו קצר ונמשך בין 60 ל-90 יום, וכך הוא מצליח להתפתח באזורים שבהם עונת הגשמים קצרה.

מקובל כיום לקבוע כי דוחן הוא שם כולל למספר צמחים ממשפחת הדגניים בעלי מאפיינים דומים.³ משקלם של זרעי הדוחן הוא בין הנמוכים במשפחת הדגניים - כ-9 מיליגרם. הדוחן הוא מאכל עיקרי באפריקה ובמזרח אסיה.

הדוחן נזכר בתנ"ך פעם אחת בלבד, כחלק מהמזון שעל יחזקאל היה לאכול בזמן שהוא שכב על צידו.⁴ במשנה הוא הוזכר פעמים מספר.⁵ ישנן עדויות שהדוחן גדל בארץ ברציפות עד ימי הביניים.⁶

2 ראה י' פליקס, ביאור לירושלמי שביעית ב, ז, עמ' 128; הצומח והחי במשנה, עמ' 20; ז' עמר, הצומח והחי במשנת הרמב"ם, עמ' 41. לסיכום השיטות השונות ראה ח"צ אלבוים, מסורת צמחי המשנה, בר אילן אלול תשע"ג, ולדעתו רוב הפרשנים נקטו שמדובר ב-Oryza Sativa.

3 צמחים כגון דוחן פרוסו - *Panicum miliaceum*, זיפן - *Setaria italica*, ועוד.

4 יחזקאל ד, ט: "ואתה קח לך חטין ושערים ופול ועדשים ודחן וכסמים ונתתה אותם בכלי אחד ועשית אותם לך ללחם מספר הימים אשר אתה שוכב על צדך שלש מאות ותשעים יום תאכלנו".

5 כגון שביעית ב, ז; ב"מ ג, ז; חלה א, ד, ועוד.

6 ראה עמר, גידולי ארץ ישראל בימי הביניים, עמ' 77.

דוחן

מיני הדוחן השונים נזרעו בארץ עד לשנים האחרונות לשם מאכל בהמה, אולם גידול זה הולך ונעלם בשל הצורך בהשקייתו ובשל המיעוט היחסי של היבול, לעומת חיטה שאינה נזקקת להשקיה⁷ וסורגום שעמידותו לתנאי יובש גבוהה יותר.⁸

יש לציין כי ישנם זני דוחן כגון דוחן פנינה - פנסילריה (*Pennisetum glaucum*) שהם רב-קציריים. לאחר הקציר ניתן באמצעות השקיה לחדש את הגידול ולקבל יבול נוסף.

רובם של הפרשנים והחוקרים מזהים את הדוחן כדוחן התרבותי - (*Panicum miliaceum*). אומנם קיימת דעה אחת בראשונים שהדוחן הוא 'רייז' ואילו האורז הוא 'הירזן', ואם כן לדעה זו הדוחן הוא (*Oriza sativa*), שמזהה כיום כאורז.⁹

הזמן הקובע לעניין שנות המעשר בקטניות הוא הבאת השליש. עם זאת, אף על פי שהגדרתו ההלכתית-בוטנית של הדוחן היא כקטנית,¹⁰ קבעו חז"ל שהזמן הקובע לעניין שנות המעשר ושנות השמיטה של הדוחן¹¹ הוא זמן השרשתו בקרקע.

כפירות שביעית, ומתעשרין לשנה הפאה - כפי המעשר של השנה הבאה, כלומר של שנת לקיטתם, שהואיל ולקיטתם היא באותה שנה שהשרישו, נותנים מהם את המעשר הנוהג באותה שנה. ואם היא שנה שביעית אינם מתעשרים כלל, שפירות שביעית פטורים מן המעשרות.

בבבלי אמרו (ראש השנה יג, ב): "הכל הולך אחר גמר הפרי", אם נגמרו קודם ראש השנה של שביעית, אין שביעית נוהגת בהם, ואם נגמרו אחר ראש השנה נוהג בהם דין שביעית. ו"אחר גמר פרי" אין זה אחר לקיטה כדין ירק, שלפעמים נגמרים היום ונלקטים לאחר זמן. ואף בשאר ירקות הולכים אחר גמר הפרי, אלא שנקטו בכל מקום אחר לקיטה, לפי שבדרך כלל הלקיטה היא מיד בגמר הפרי. אבל המינים שבמשנתנו אין לקיטתם בגמר הפרי, שממתינ להם עד שיתייבשו, ואין לקיטתם כאחד. ברם גמר הפרי הוא בזמן אחד ("תוספות אנשי שם" דיבור המתחיל "אחר גמר הפרי").

7 מכיוון שמדובר בגידול חורפי הניזון מהגשמים.

8 החי והצומח של ארץ-ישראל, כרך 12 - צמחים ובעלי-חיים במשק האדם, ערך 'דוחן', עמ' 20.

9 מנהגי מהרי"ל הלכות אפיית מצות סעיף א.

10 הזמן הקובע בקטניות הוא הזמן שבו הן הביאו שליש, אך ישנם ארבעה מינים שחורגים מכלל זה: אורז, דוחן, פרגים ושומשומים.

11 תורת כהנים בהר פרשה א פרק א ס"ק ז-ח.

זאת מכיוון שתהליך ההבשלה אינו אחיד, וכן מכיוון שהקציר נעשה לאורך זמן לעומת השרשה בקרקע שנעשית במועד אחד,¹² או שבשל מבנה השיבולת אין אפשרות לדעת במדויק אם כל צמח הביא שלישי או לא.¹³ ויש מי שסובר שהזמן הקובע לעניין השנים והשמיטה הוא גמר הפרי.¹⁴

הפרגין

בפרשנים ישנם שני זיהויים מרכזיים לפרג: פרג תרבותי - (*Papaver somniferum*) ודורה מצויה (סורגום) - (*Sorghum vulgare*).

פרג תרבותי, פרג האופיום (*Papaver somniferum*) הוא מין חד-שנתי ממשפחת הפרגיים. מוצאו באגן הים התיכון, ומשם התפשט לאזורים אחרים. בארץ משרף הפרג ניתן להפיק את הסם הנרקוטי אופיום, וזרעיו משמשים לקונדיטוריה ולהפקת שמן מאכל. הפרי הוא הלקט גדול, וכאשר מנערים את הפרי הוא משמיע קולות נקשה כרעשן.

סורגום- דורה

פרג תרבותי, הפרי אינו נפתח וכך הזרעים יכולים להאסף בהבשילם

קיים קושי לזהות צמח זה כפרגים שבהם עסקה המשנה, מכיוון שלא ניתן כלל להכין מהם עיסה, וכן משום שמדובר בגידול חורפי.

יש המזהים את הפרגים עם הצמח דורה מצויה (סורגום) - (*Sorghum vulgare*). זהו מין ממשפחת הדגניים. מוצאה של הדורה טרופי, ובימי קדם היא הייתה גידול תרבותי נפוץ. הדורה היא גידול קיץ, השורד בתנאי יובש קיצוניים, והיא נחשבת לאחד מחמשת הדגנים החשובים ביותר מבחינה כלכלית, בעיקר כמזון חקלאי לבעלי חיים (אם כי ניתן להכין ממנה גם לחם). בעבר הייתה נפוצה מאוד באזורנו.

12 כלשון הירושלמי שביעית ב, ז: "שאי אפשר לעמוד עליו".

13 פליקס, ביאור לירושלמי שביעית ב, ז, עמ' 134.

14 רמב"ם, פירוש המשניות שביעית ב, ז; שמיטה ויובל ד, יא; מעשר שני א, ח, ולדעתו מסקנת הגמרא בר"ה יג, ב היא לא כדברי המשנה בשביעית.

שומשום

שומשום (*Sesamum indicum* – *Sesamum orientale*) הוא צמח חד-שנתי ממשפחת השומשומיים. זהו גידול קיצי החובב חום ואור ומסתפק בכמויות משקעים קטנות. הוא נזרע בסוף האביב, ויחד עם זאת הוא דורש לחות גבוהה בקרקע.

השומשום נזכר לפחות כ-90 פעמים במקורות חז"ל השונים. הדבר מעיד על מידת התפוצה של השומשום ועל גידולו בארץ, ללא הסתמכות על ייבוא. נראה שתפוצתו הייתה נרחבת בעיקר בגלל תכולת השמן הגבוהה שלו.

משפחת השומשומיים היא משפחה קטנה המונה כמה עשרות מינים ומוגבלת לארצות חמות באופן יחסי. המין החשוב ביותר במשפחה מבחינה כלכלית הוא השומשום המזרחי. השומשום הוא אחד מגידולי השמן הראשונים שתורבת.

השומשום הוא צמח חד-שנתי. הזרעים מכילים 50%-60% שמן וכ-20% חלבון. מחזור החיים נמשך כ-90-100 ימים, והפריחה מתחילה 30 יום לאחר הנביטה.

ההפריה עצמית. הפרי הוא הלקט שעיר וזקוף בעל 4 חריצי אורך הנפתח לאחר ההבשלה. הזרעים זעירים (1,000 זרעים שוקלים 4-5 גרם), ובהלקט יש 80-100 זרעים. הבשלתו של השומשום אינה אחידה, ובשל כך קבעו חז"ל במשנתנו שהזמן הקובע לעניין שנות השמיטה הוא השרשת הצמח.

השומשום היה הזרע הנאכל הקטן ביותר בתקופת חז"ל. אי לכך הוא נבחר לשמש מדד מדויק ביחס למדידת גדלים שונים, וכן ביחס לטרחא שאדם טורח באיסופו. בקעת בית נטופה ועוד עמקים בגליל היו אזורי גידול נרחב של השומשום.

השרשה

משנתנו עוסקת בשלב שעל פיו ניתן לקבוע את זמן החיוב של האורז, הדוחן, הפרג והשומשום. אף שמינים אלו דומים לתבואה בכך שהזרע שלהם נאכל, בכל זאת זמן החיוב שלהם נקבע לפי השרשה ולא לפי הבאת שליש בדומה לתבואה. הסיבה לכך היא שאומנם הזריעה שלהם נעשית בפעם אחת, אך שלבי ההתפתחות בשדה אינם אחידים, ולא ניתן לקבוע בצורה חדה מתי כל השדה הביא שליש, ולא ניתן ללקוט את כולו בפעם אחת.

השרשה היא השלב שבו הצמח עובר משלב תרדמה - זרע יבש, לשלב שבו מתחילים תהליכי החיים.

במהלך העונה היבשה, או כשהתנאים אינם מספיקים להתפתחות הצמח, הזרע שרוי במצב מנוחה המתאפיין בחילוף חומרים (מטבוליזם - Metabolism) נמוך. במצב זה הזרע שרוי עד אשר תנאי הלחות, הטמפרטורה, האוורור והאור המתאימים יאפשרו את שינוי המצב.

כשנוצרת רטיבות בסביבת הזרע מתחיל תהליך הנביטה. בתחילת התהליך הזרע סופח מים בפעפוע מסביבתו החיצונית. בינתיים גוברים בהדרגה כל תהליכי חילוף החומרים. חומרי התשמורת של הזרע מתפרקים, והאנרגיה שנאגרה בו הופכת לאנרגיה זמינה. בעקבות זאת הזרע גדל ותופח וקליפתו נבקעת.

השלב הבא הוא התרבות של תאי העובר. התאים גדלים בממדיהם, והעובר צומח ויוצא מן הזרע בצורת נבט. תאיו מתמיינים ומתפתחים לשורשון ונצרון שבוקעים מהזרע.¹⁵ כמעט תמיד, השורשון הוא האיבר הראשון הפורץ את קליפת הזרע; הוא גדל במהירות וחודר לקרקע, ואחר כך גדל ומתארך גם הנצרון. לאחר הבקיעה, השורשון מתפתח בתוך הקרקע, מפתח יונקות¹⁶ וקולט ממנה משאבים כמו מים וחומרי מזון. הנצרון מתפתח מעל פני הקרקע, מצמיח עלים ומתחיל בתהליך ההטמעה - הפוטוסינתזה. בשלב זה הצמח נהיה עצמאי. השורשון תמיד יגדל כלפי מטה, והנצרון כלפי מעלה, ללא קשר לזווית שבה מונח הזרע.

כדי שהזרע יתחיל לנבט הוא צריך להיחשף לתנאים מתאימים של רטיבות, תאורה, ריכוזי גזים, טמפרטורה ועוד.¹⁷

15 באופן כללי ניתן לומר כי ישנה אבחנה בין שני סוגים או טיפוסים של נביטה: נביטה על-אדמתית ונביטה תת-אדמתית. בנביטה על-אדמתית, הפסיגים והנצר של הנבט מתרוממים מעל פני הקרקע, בגלל התארכות התת-פסיג. בנביטה תת-אדמתית, הפסיגים נשארים בתוך הקרקע, ורק הנצר שמעליהם בוקע מתוכה, בגלל התארכות העל-פסיג.

16 יונקות הן התארכות של תאי אפידרמיס של שורש הצמח, והן נוצרות כתוצאה מצמיחה מוגברת של דופן התא. הן דמויות שערות, ודרךן נקלטים מרבית היסודות המינרליים בצמח. כמות היונקות הצומחות משורש אחד היא גדולה מאוד, וכך היונקות מגדילות את שטח המגע בין השורש לקרקע. כתוצאה מכך כושר קליטת המים והיסודות המינרליים גובר. היונקות נעות בין חלקיקי הקרקע, "אוחזות" בהם ושואבות את המים יחד עם היסודות המינרליים המומסים בהם.

17 תהליכים אלו ברובם מתקיימים גם בשתילת צמחים, ייחורים, פקעות ועצים, אך מכיוון שהתהליך בזרע הוא המורכב יותר, ההתייחסות היא אליו.

מערכת שורשים

משנה ח

פירוש הברטנורא

פול המצרי - פאשול"י בלע"ז:

שזרעו לזרע - כדי להוציא ממנו זרע
לזרוע ולא לאכילה:

כיוצא בהם - בתר השרשה, כאורז
ודוחן, בין לענין מעשרות בין לענין
שביעית. ודוקא שזרעו לזרע אבל
זרעו לירק אזלינן בתר לקיטה כירק:

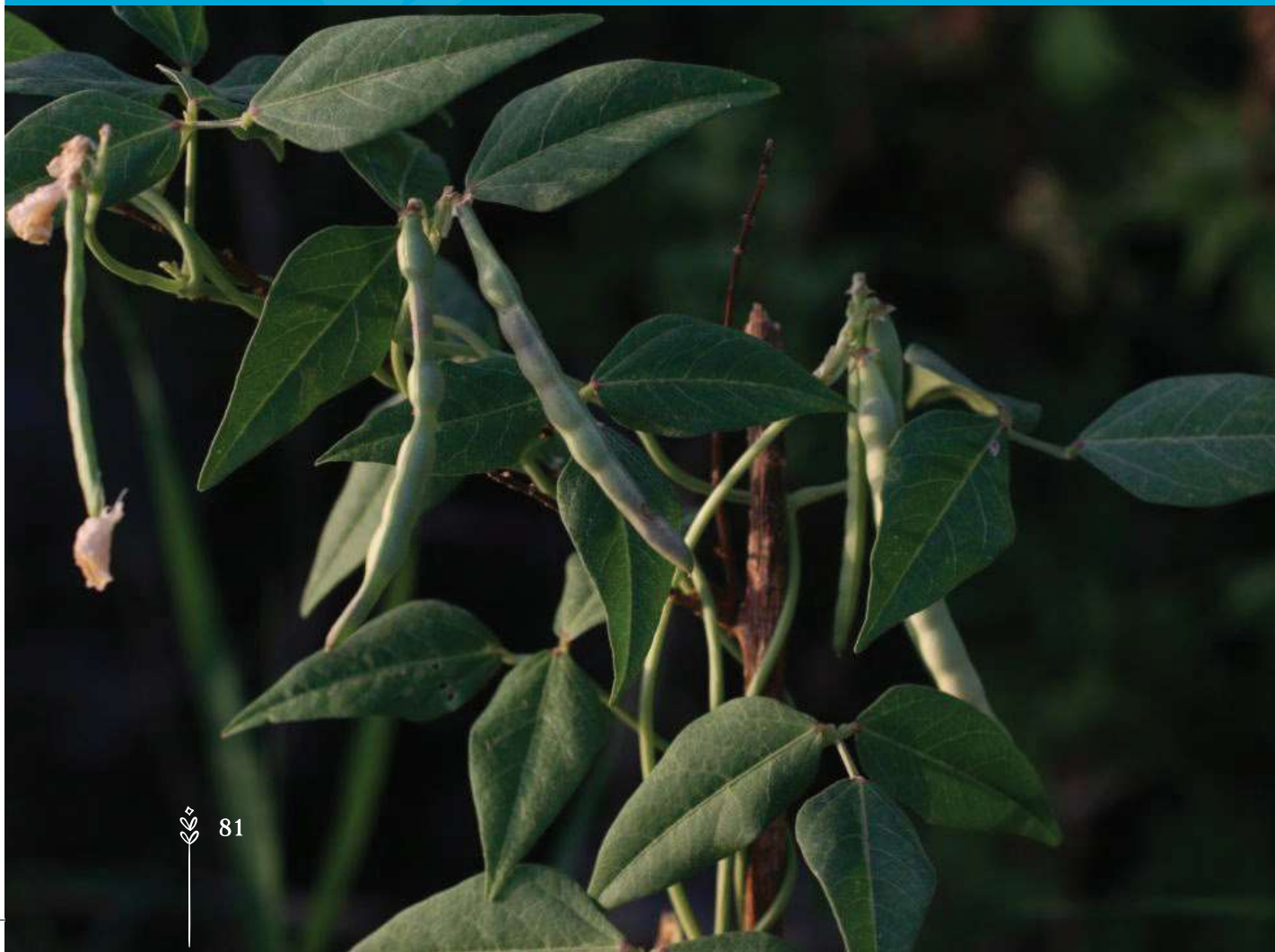
הגמלונין - הגסים:

משתרמלו - שהוקשו ונעשו כמין
כיס. ודוגמתו בתרמילו [שבת לא א]
שהוא כיס של רועים:

רַבִּי שְׁמַעוֹן שְׁזוּרִי אוֹמֵר: פּוֹל הַמִּצְרִי שֶׁזָּרְעוֹ
לְזֶרַע בְּתַחֲלָה - פּוֹצֵא בָּהֶן. רַבִּי שְׁמַעוֹן
אוֹמֵר: אֲפוּנִין הַגְּמְלוֹנִין - פּוֹצֵא בָּהֶן. רַבִּי
אֶלְעָזָר אוֹמֵר: אֲפוּנִין הַגְּמְלוֹנִין - מְשַׁתְּרֵמְלוּ
לִפְנֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה.

לוביה מצרית

פול המצרי שזרעו לזרע

שתי המשניות הבאות עוסקות בצמח שמזוהה לדעות רבות כלוביה התרבותית - (*Vigna unguiculata*), ובשייכותו לשנות המעשר והשמיטה. ניתן לצרוך צמח זה כירק - ואז החלק הנאכל הוא התרמיל הירוק עם הזרעים שבו, או אף תרמיל צעיר ללא זרעים¹. ניתן גם לצרוך רק את זרעי הצמח, ללא התרמיל, לצורך אכילתו כזרעים יבשים, או כדי לשומרם לזריעה לשנה הבאה. על מנת שיהיה ניתן לצרוך רק את הזרעים היבשים, יש להמתין להבשלה מלאה של הפרי. בהבשלה המלאה כל חלקי הצמח מתייבשים - הגבעול, העלים והפרי. התרמיל מתייבש, נפתח ומתפסק, וניתן ללקוט את הזרעים. גם כיום ישנם זנים שמיועדים לאכילה ירוקה - תרמיל וזרעים, וזנים שמיועדים לאכילה יבשה - זרעים בלבד.

במשנתנו מובא שלדעת רבי שמעון, אם מטרת הזריעה של הפול הייתה להשתמש בזרעים, דינו כדין המינים שהוזכרו במשנה הקודמת - האורז והדוחן, אך אם מטרת הזריעה הייתה להשתמש בתרמיל הירוק עם הזרעים שבו, או כתרמיל צעיר ללא הזרעים, דינו הוא כירק, ושלב הגידול המחייב הוא לקיטת הצמח.

אפונים הגמלונין... משתרמלו

משנתנו דנה בשלב הגידול הקובע את חיובם של 'האפונים הגמלונין' בשנות השמיטה ובשנת המעשר. לדעת רבי שמעון השלב המחייב הוא השרשתם, בדומה לצמחים המנויים במשנה ז, ולדעת רבי אליעזר הוא "משתרמלו".

לדעת כל הפרשנים, האפונים הגמלונין הם זן של אפונים, ומדובר באפונים גדולים, בשונה

ביאור קהתי

רַבִּי שְׁמַעוֹן שְׁזַרְי אָמַר: פּוֹל הַמִּצְרִי שְׁזָרְעוּ לְזָרַע בְּתַחֲלָה - שִׁלְכְתַחֲלָה בְשַׁעָה שְׁזָרְעוּ הִיְתָה דַעְתּוֹ לְהוֹצִיא מִמֶּנּוּ זָרַע לְזָרִיעָה, וְלֹא לֵאכִילָהּ; וַיֵּשׁ מִפְרָשִׁים: לֵאכּוֹל הַזָּרַע שֶׁלּוֹ וְלֹא הִירֵק (רש"י, ראש השנה יג, ב), פִּיּוּצָא בְּהֶן - דִּינוֹ כְּאַרְבַּעַת הַמִּינִים שְׁנִימָנוּ בַּמִּשְׁנָה הַקּוֹדֶמֶת ("הָאֹרִז וְהַדּוּחַן וְהַפְּרָגִים וְהַשּׁוּמְשָׁמִין"), וְהוֹלְכִים בּוֹ אַחֵר הַהֲשֵׁרְשָׁה בֵּין לַעֲנִין מַעֲשֵׁרוֹת וּבֵין לַעֲנִין שְׁבִיעִית. אֲבָל אִם זָרְעוּ לִירֵק הֵינּוּ לֵאכִילַת פְּרִי, הוֹלְכִים בּוֹ אַחֵר לְקִיטָה כְּדִין יֵרֶק. רַבִּי שְׁמַעוֹן אָמַר: אֶפּוֹנִין הַגְּמְלוֹנִין - הַגְּסִים, שֶׁהֵם מִין יֵרֶק (עֵיין כְּלָאִים ג, ב) פִּיּוּצָא בְּהֶן - דִּינָם כְּדִין הַמִּינִים שְׁנִינּוּ לַעִיל, וְהוֹלְכִים בָּהֶם אַחֵר הַהֲשֵׁרְשָׁה. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אָמַר: אֶפּוֹנִין הַגְּמְלוֹנִין, מִשְׁתַּרְמְלוּ לְפָנֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה - מִשְׁעֵשׂוּ תַרְמִילִים, שִׁגְרַעֲנֵי הָאֶפּוֹנִים נִתּוּנִים בָּהֶם, לְפָנֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה, דִּינָם כְּפִירוֹת שֶׁל הַשָּׁנָה שֶׁעֲבָרָה, כְּלוּמָר שֶׁהוֹלְכִים בָּהֶם אַחֵר הַתִּירְמוּל.

מאפונים השופין שהם אפונים חלקים או קטנים. לדעת רוב הפרשנים מדובר בצמח החימצה (חומס) - (*Cicer arietinum*), ממשפחת הקטניות - (*Fabaceae*).

התרמיל של צמחים ממשפחת הקטניות וממשפחת המצליבים הוא הפרי של הצמח, המכיל את הזרעים. הוא נפתח לעת ההבשלה לשתי קשוות לאורכו של תפר המקיף אותו. יצירת התרמיל היא השלב הראשון שמתרחש בצמח לאחר הפריחה. התרמיל מתפתח מהשחלה של הפרח, ובדומה לשאר הפירות גם בו ניתן להבחין בשלוש השכבות של הפרי (pericarp).

תרמיל קטניתיים

משנה ט

פירוש הברטנורא

הבצלים הסריסים - שאין עושים זרע
כשאר בצלים:

ופול המצרי - שזרעו לירק, דאי זרעו
לזרע הא תנן לעיל דאזלינן ביה בתר
השרשה אפילו לא מנע מהן מים:

שמנע מהם מים שלשים יום - יצאו
מתורת ירקות הגדלות על כל מים
ונעשו כשדה בית הבעל שמספקת
במי גשמים, הלכך מתעשרין לשעבר:

ושל בעל - שדה שהיא בעמק
ומלוחלחת ואין צריך להשקותה,
ומכל מקום לירק צריכה השקאה,

משום הכי קתני שמנע מהם מים שתי עונות, זמן השקאתה שרגילין להשקותה קרי עונה. והלכה כחכמים:

הַבְּצָלִים הַסְּרִיסִים וּפּוֹל הַמִּצְרִי, שֶׁמֵּנַע
מֵהֶם מֵיִם שְׁלוֹשִׁים יוֹם לִפְנֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה,
מִתְעַשְּׂרִין לְשַׁעֲבֵר וּמִתְרִים בְּשַׁבְּעִית; וְאִם
לֹא, אֲסוּרִים בְּשַׁבְּעִית וּמִתְעַשְּׂרִין לְשָׁנָה
הַבָּאָה. וְשֶׁל בַּעַל - שֶׁמֵּנַע מֵהֶם מֵיִם שְׁתֵּי
עוֹנוֹת; דְּבָרֵי רַבִּי מֵאִיר. וְחֻכְמִים אוֹמְרִים:
שְׁלוֹשׁ.

משנתנו עוסקת במינים שהמגדל מעוניין לשלוט בקצב התפתחותם על ידי הפסקת השקייתם. ללא מים לא יכולים להתפתח בצמח תהליכי חיים ולא ייווצרו תאים חדשים. הפסקה מוחלטת של אספקת מים לצמח תגרום למותו.

הבצלים הסריסים

בצל הגינה (*Allium cepa*) הוא צמח ממשפחת השושניים (*Liliaceae*). בצל הוא איבר תשמורת הגדל בקרקע. עוגת הבצל (החלק הקשה המופיע בתחתית הבצל) היא גבעול מקוצר שממנו יוצאים עלי תשמורת בשרניים. אלו הם הגלדים אשר הופכים במהלך הגדילה לעלים ירוקים אמיתיים. בעונה שבה הבצל אינו מצמיח עלים ירוקים, גלדים אלו משמשים כאבר אגירה של מים ומזון.

ניתן לרבות את הבצל בשתי צורות: ריבוי על ידי זרעים, וריבוי וגטיבי - על ידי ריבוי הפקעות. לאחר זריעת הבצל בשנה הראשונה הוא מייצר איבר אגירה תת-קרקעי (הבצל) ועלים, ובשנה השנייה הוא מגדל עמוד פריחה. לאחר הפריית הפרחים נוצרים זרעים שחורים קטנים בתוך הלקט, שאותם ניתן לזרוע אחר כך מחדש. מכיוון שייצור הזרעים דורש שימוש בחומרי התשמורת שבבצל, הרי שבמקרה שהחקלאי מעוניין בבצל ולא בייצור הזרעים, הוא לא יניח לצמח לגדל עמוד פריחה משום שהוא פוגע מאוד באיכות הבצל.

הבצל מסוגל להתרבות גם ברבייה וגטיבית. בריבוי זה הבצל מתחלק לשני חלקים או יותר. בשדה יכול להיווצר גוש של בצלצלים כאלה, וניתן לעקור רק חלק מהגוש ולהשאיר חלק מהבצלצלים לגדול באדמה. שיטת גידול זו אינה מקובלת בחקלאות המודרנית, ובדרך כלל מגדלים את הבצל מזרעים. לצורך ייצור הזרעים מייעדים כיום לכתחילה שדה לשם כך.

ביאור קהתי

הַבְּצָלִים הַסְּרִיסִים - שאין עושים זרע כשאר בצלים, ופול הַמְצָרִי - כגון שזרעו לירק (שאף לדעת רבי שמעון שזורי הולכים בו אחר לקיטה), שְׁמָנֶנֶ מֵהֶם מִים שְׁלוּשִׁים יוֹם לִפְנֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה - שלא השקה אותם, מִתְעַשְׂרִין לְשַׁעֲבֵר - נותנים מהם מעשר כפי השנה שעברה ולא כשנת לקיטתם, שהואיל ומנע מהם מים יצאו מתורת ירקות, כפי שנבאר עוד להלן; וּמִתְרִים בְּשַׁבִּיעִית - אם מנע מהם מים שלושים יום לפני ראש השנה של שביעית, אין דינם כפירות שביעית, וְאִם לֹא - אם לא מנע מהם מים שלושים יום לפני ראש השנה, אֲסוּרִים בְּשַׁבִּיעִית - שהולכים בהם אחר לקיטה כדין הירקות, וכיון שלקיטתם היא בשביעית, פירות שביעית הם, וּמִתְעַשְׂרִין לְשָׁנָה הַבָּאָה - כלומר שמפרישים מהם מעשר כפי שנת לקיטתם. בבבלי (ראש השנה יד, א) מובאת ברייתא: "רבי יוסי הגלילי אומר: כתוב (דברים טז, יג): "באספך מגרנך ומיקבך" - מה גרן ויקב מיוחדים שגדלים על מי שנה שעברה ומתעשרין לשנה שעברה (שבגורן וביקב הולכים אחר שליש הגידול) אף כל שגדלים על מי שנה שעברה מתעשרין לשנה שעברה, יצאו

בצלים הסריסים הם בצלים שהמגדל אינו מעוניין שהם יפתחו פרחים וזרעים.

שמנע מהם מים שתי עונות

השקיית הצמח חשובה מאין כמותה להתפתחותו של הצמח. חוסר במים מביא לידי הפסקת פעולות הצימוח של הצמח, ונקיטת פעולה כזו מלמדת כי הבעלים אינו מעוניין בהמשך התפתחות הצמח. עונת המים הוזכרה בחז"ל בשני הקשרים: האחד הוא זמן מסוים שבו יכול בעל השדה להשקות את שדהו מאמת המים המשותפת.¹ בעל שדה שלא השקה את שדהו בזמן שהוקצב לו יאלץ להמתין עד לפעם הבאה שבה יוכל לעשות כן.² ההקשר האחר הוא לעניין שבת - כשעונת המים נופלת בשבת, מותר לאדם למכור את עונת המים שלו לגוי, להחליף עימו ולהשקות במוצאי שבת.³

מושג זה הוזכר גם כזמן ההשקאה בפועל של הצמחים. הפסקת ההשקאה במספר עונות מים מלמדת שהאדם אינו מעוניין עוד בהמשך הצימוח בגידול זה.⁴

ירקות שגדלים על מי שנה הבאה (היינו שנת לקיטתם) ומתעשרין לשנה הבאה. רבי עקיבא אומר: מה גורן ויקב מיוחדים שגדלים על רוב מים (היינו מי גשמים שרוב זרעים גדלים על ידם - רש"י) מתעשרין לשנה שעברה, אף כל שגדלין על רוב מים מתעשרין לשנה שעברה, יצאו ירקות שגדלים על כל מים (אף על מים שאובים, שדולים ומשקים אותם תמיד, כענין שנאמר - דברים יא, י - "והשקית ברגלך כגן הירק", סתם גן הירק דרכו בהשקאה - רש"י) מתעשרין לשנה הבאה (כשנת לקיטתם). ומוסיפה שם הגמרא, שההבדל ביניהם הוא ענין משנתנו: רבי יוסי הגלילי סובר כמשנתנו, שהואיל ומנע מהם מים שלושים יום לפני ראש השנה, הרי נמצאו גדלים על מי שנה שעברה, ולכן דינם כגורן ויקב. ורבי עקיבא אינו סובר כמשנתנו, שהרי גדלים הם על כל מים ותורת ירקות עליהם. כך מפרש שם רש"י. אבל לפי הירושלמי יוצא להיפך, שרבי עקיבא סובר כמשנתנו, שהואיל ומנע מהם מים שלושים יום לפני ראש השנה יצאו מתורת ירקות הגדלים על כל מים, ונעשו כשדה בית הבעל המסתפקת במי גשמים, ולפיכך דינם כגורן ויקב הגדלים על רוב מים ומתעשרים לפי השנה שעברה. ודווקא בבצלים הסריסים ובפול המצרי נוהג דין זה, לפי שדרכם למנוע מהם מים פרק זמן קודם לקיטתם כדי להקשותם. אבל שאר ירקות שאין דרכם בכך, אפילו מנע מהם מים לא יצאו מתורת ירקות, שבטלה דעתו אצל כל אדם, והולכים בהם אחר לקיטה (רש"י שם). וְשָׁלַל בְּעַל - הבצלים הסריסים ופול המצרי הגדלים בשדה בעל, המסתפקת במי גשמים ואין צריכים להשקותה, אלא שהירקות הגדלים בה צריכים השקאה, ולכן משקים אותה מעונה לעונה; הלכך שני מיני ירקות אלו שִׁמְנַע מֵהֶם מִיָּם שְׁתֵּי עוֹנוֹת - של השקאתם, לפני ראש השנה, מתעשרים לשעבר ומותרים בשביעית. דְּבָרֵי רַבִּי מֵאִיר - הסובר שעל ידי מניעת מים במשך שתי עונות יוצאים הם מתורת ירקות. וְחֻכְמֵי אֲמָרִים: שְׁלוּשׁ - עונות של השקאתם, אם מנע מהם מים לפני ראש השנה, אין הולכים בהם אחר לקיטה, ודינם לענין מעשר ולענין שביעית כפירות השנה שעברה. וכן הלכה.

1 בבלי מו"ק יא, ב.

2 בבלי מו"ק יא, ב.

3 תוספתא מו"ק (ליברמן) א, ב, הגרסה בתוספתא היא: "מוכר אדם עינתו של מים לגוי, ומחליף עמו למוצאי שבת ואינו חושש".

4 משנה שביעית ב, ט.

משנה י

פירוש הברטנורא

הוקשו - נתיבשו ונעשו קשין:

אסור לקיימן בשביעית - שפירות שביעית אסור להניחן לזרע:

התמרות - הציץ קודם שיפתח דומה לתמרה, וכמוהו נקטם ראשו ועלתה בו כתמרה בפ' לולב הגזול [לג א] פירוש אחר תמרות כעין לולבי גפנים:

מרביצין בעפר לבן - כלומר משקים שדה לבן. וכן הלכה שמשקים שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית, ולא עוד אלא שמשקים אותו בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית:

הַדְּלוּעִין שְׁקִימָן לְזֶרַע - אִם הִקְשׁוּ לַפְּנֵי
רֹאשׁ הַשָּׂנָה וְנִפְסְלוּ מֵאֶכֶל אָדָם, מִתֵּר לְקִימָן
בְּשִׁבְעִית; וְאִם לֹאוֹ, אֲסוּר לְקִימָן בְּשִׁבְעִית.
הַתְּמָרוֹת שֶׁלֹּהֶן אֲסוּרוֹת בְּשִׁבְעִית. וּמִרְבִּיצִין
בְּעֶפֶר לָבָן; דִּבְרֵי רַבִּי שְׁמַעוֹן. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן
יַעֲקֹב אוֹסֵר. מִמָּרְסִין בְּאֶרֶץ בְּשִׁבְעִית. רַבִּי
שְׁמַעוֹן אוֹמֵר: אֲבָל אֵין מְכַסְּחִין.

ממרסין ביאורז - משקין עפר האורז ומערבין אותו במים, כמו נתנו לממרס ביומא [מג ב]:

אבל לא מכסחין - שאין חותכים העלין של האורז, תרגום לא תזמור לא תכסח. והלכה כרבי שמעון:

תמרות הדלועים

הדלועין שקיימן לזרע אם הקשו לפני ראש השנה ונפסלו מאוכל אדם

הדלעת שבה עוסקת משנתנו ככל הנראה אינה הדלעת הגדולה - (*cucurubira maxima*), שהובאה לארץ רק לאחר גילוי אמריקה, אלא דלעת הבקבוק (קרא מצוי) - (*Lagenaria siceraria*), שביתה ככל הנראה באפריקה.

משנתנו עוסקת במקרה שבו המגדל אינו מעוניין בצריכת הציפה (החלק הנאכל) של הדלעת אלא בזרעי הדלעת, וייתכן שאף בקליפתה הקשה של הדלעת. שימוש כזה מצאנו בכמה משניות, כגון במשנה במסכת שבת¹ שמתארת ששמו אבן בתוך הקרויה - קליפת הדלעת - כדי להשתמש בה לצורך שאיבת מים, וכן בתיאור של הברכת הגפן בתוך דלעת שיבשה ושימשה כעין צינור, ועוד.

דלעת הבקבוק - הקרא - בדומה לדלעת הגדולה היא פרי בעל קליפה קשה, ובשל כך, בשונה מפירות אחרים, היא אינה נרקבת על נקלה, וניתן לשמרה לאורך זמן בתנאים מתאימים. קליפה זו מונעת מגורמי מחלות וריקבונות כגון פטריית הפוזריום (*fusarium*) מלחדור לתוך הפרי.

זאת ועוד, השהיית הדלעת בטמפרטורה של 25-27 מ"צ (טמפרטורה שכיחה בארץ במהלך חודשי הקיץ) במשך ימים אחדים גורמת להאטת קצב הנשימה של הפרי וכן לחסימה בשלב האחרון בביוסינתזה של אתילן (הורמון שבין השאר גורם להבשלה).² כל אלו מסייעים לפרי לשמור על טריותו ולא להרקב.

ניתן לשמר את הדלעת בשדה מספר חודשים. בזמן זה החלק הנאכל - הציפה - מתייבש (ואינו מרקב), וניתן להוציאו ולהשתמש בזרעים. לאחר שהציפה

ביאור קהתי

הדלועין שקיימן לזרע - שהניחם בקרקע כדי ליטול מהם לזריעה, אם הקשו לפני ראש השנה - אם נתייבשו ונעשו קשים לפני ראש השנה של שביעית, ונפסלו מאכל אדם - שאינם ראויים עוד למאכל אדם, מתר לקיימן בשביעית - לזרע, שפירות ששית הם, ואם לאו - שלא נתקשו אלא אחר ראש השנה של שביעית, אסור לקיימן בשביעית - שפירות שביעית שחייבים בביעור אסור להניחם לזרע. בירושלמי מבואר: כיצד הוא בודק? רבי יוסי בר חנינא אומר: עוקצו (עוקץ הדלעת במחט), אם מתאחה (הנקב), אסור (שעדיין לח הוא), ואם לאו (אם אינו מתאחה), מותר (שכבר יבש הוא). התמרות שלהן - ציצי הדלועים לפני פתיחתם דומים לתמרות; פירוש אחר: הענפים של הדלועים ("תמרות" כעין לולבי גפנים - ברטנורא), שאף לאחר שנתקשו הדלועים, ראויות התמרות לאכילה, אסורות בשביעית - כלומר שדינם כדין פירות שביעית (עיין בפתיחה למסכתנו, שם בארנו דיני קדושת פירות שביעית). ומרביצין - מים בשביעית, בעפר לבן - כלומר שמותר להשקות שדה לבן, דברי רבי שמעון - והרמב"ם

1 שבת יז, ג.

2 חום שמעל 40 מ"צ גורם ליצירת חלבוני 'הלם חום' בפרי, שתפקידם להגן על חלבונים שונים מפני שינוי המבנה והתפרקות.

התייבשה, הדלעת אינה ראויה לאכילה, ומשתמשים בקליפה לצרכים שונים.

במשנתנו מובא שכדי לקבוע את שייכות הדלעת לשנת השמיטה יש לבדוק אם הדלעת יבשה ואינה ראויה למאכל. אם היא כבר יבשה, היא שייכת לשנה השישית, ואם היא עדיין ראויה למאכל, היא שייכת לשנה השביעית ואסור להשאירה כדי שתתייבש, מכיוון שאין להפסיד פירות שביעית.

התמרות

ישנם בפרשנים שני פירושים לתמרות אלו: 1. הפרח קודם פתיחתו או ניצני הפרחים. 2. הקנוקנות או העלים הצעירים מייד עם יציאתם. כיום לא ידוע על שימוש באלו לאכילה. יתכן גם שאלו הדלועים של הופרו כראוי ואינם מתפתחים ונשארים קטנים ובלתי מפותחים אך ניתן לאכלם.

פריחת דלועיים

ומרביצין בעפר לבן

משנתנו עוסקת בשאלה אם ניתן 'להרביץ' בעפר לבן בשמיטה. עפר לבן הוא שדה לבן, דהיינו שדה תבואה. ייתכן גם שמדובר בשדה שהאילנות נטועים בו במרחק גדול זה מזה. ההרבצה היא הרטבה קלה

מפרש, שכוונת רבי שמעון לשדה שיש בה אילנות שהם מרוחקים זה מזה עד שיש עשרה מהן ביותר מבית סאה, וסובר רבי שמעון שמותר להרביץ בשדה זו (היינו להתזו בה רסיסי מים) בשביל האילנות שלא יתקלקלו. ואם האילנות קרובים זה לזה לדברי הכל מותר להרביצם, שאינה עבודה (פירוש המשניות להרמב"ם). ויש מפרשים, ש"עפר לבן" היינו קרקע תחוחה ולחה, ויש בה אילנות, ודי לה בהשקאה מועטת, ומתיר רבי שמעון להשקותה כדי להצילה מהפסד ("מלאכת שלמה" לפי הרמב"ם), רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן יַעֲקֹב אוֹסֵר - להרביץ בעפר לבן. והלכה כר' שמעון. מְמַרְסִין בְּאֵרֶז בְּשִׁבְעִית - האורז שהשריש לפני ראש השנה של שביעית ("מלאכת שלמה"), מותר להשקותו בשביעית במים הרבה; ונקטה המשנה לשון "ממרסין", לפי שהאורז זקוק למים רבים ונמצא ממרס, היינו מערבב, את העפר במים. יש מפרשים, שהכוונה כאן לספיחי אורז ("תפארת ישראל"). רַבִּי שְׁמֵעוֹן אוֹמֵר: אֲבָל אֵין מְכַסְּתִין - אין חותכים את העלים של האורז כדי להשביחו, שעבודה שיש בה משום השבחת הצמח אסורה היא בשביעית. רבי שמעון אינו בא לחלוק על תנא קמא אלא להוסיף על דבריו,

שאמנם להשקות מותר, לפי שעבודת ההשקאה היא בשביל האורז שלא ייפסד, אבל לכסח אסור, לפי שעבודת הכיסוח היא בשביל השבחת גידול האורז, וזו אסורה בשביעית.

של שדה,³ והיא נעשית בזילוף מים על פני השדה.⁴ מטרת ההרבצה כפי שהובאה במשנתנו היא לאפשר פעולות שונות הנעשות בקרקע⁵ ובצומח, כחלק מתהליך גידול הצמחים: ריכוך הקרקע קודם הזריעה,⁶ הנבטת הזרעים⁷ או הירקות,⁸ עידוד צימוח של צמחי מאכל וצמחי בר,⁹ השקיית הצמח¹⁰ והכנה לאיסוף הפרי - על ידי ריכוך הקרקע קל יותר להוציא את היבול מהאדמה.¹¹ הפעולה לא נועדה ליצור צימוח נוסף.¹²

מדובר בפעולה פשוטה שאין בה טורח כלל.¹³ הפסקת ההרבצה תגרום נזק לאילנות,¹⁴ ומאידך גיסא הרבצת השדה כשיש בו תבואה שהבשילה תגרום להפסד היבול.¹⁵

במהלך השקאתו באופן זה השדה נקרא 'תרביצא'. ומדובר בחלקת אדמה שעושים סמוך לבתים. מגדלים בו בעיקר 'צמחי ריח ומראה' ודי לו בהשקאה מועטת.¹⁶ ייתכן גם שמדובר בגינה של ירק, שיש להשקותה מספר רב של פעמים לפני זריעת הירקות.¹⁷

אורז, מירוס וכיסוח

משנתנו עוסקת בשתי פעולות שנעשות ביאורז: מירוס וכיסוח. מביאורי הפרשנים עולה שמטרת המירוס היא שמירת לחות הקרקע,¹⁸ או הרווייתה במים.¹⁹ אף על פי שבשמיטה

3 מאירי מ"ק ג, ב.

4 רמב"ם פיה"מ שביעית ב, י.

5 ירושלמי שבת ז.

6 תוספות הרא"ש מסכת מועד קטן דף יא עמוד ב ופי' הרמב"ן; ר"ן מ"ק יא, ב; פסקי רי"ד מ"ק ג, ב, ראה פליקס, ביאור לירושלמי שביעית ב, י.

7 תוספתא שביעית (ליברמן) ב, א-ב.

8 רש"י מ"ק ג, ב.

9 רש"י מ"ק ג, ב.

10 בבלי מ"ק יא, ב; רא"ש שביעית ב, י.

11 תוספתא שביעית (ליברמן) ב, א-ב. ראה פליקס, ביאור לירושלמי שביעית ב, י.

12 מאירי מ"ק ג, ב.

13 מאירי מ"ק ג, ב.

14 מאירי מ"ק ג, ב בשם גדולי המחברים, וכתב ש"אין נראה כן".

15 תוספתא פאה (ליברמן) ב, כ.

16 ריטב"א מ"ק ג, ב.

17 ר"ן מ"ק ג, ב.

18 כך מבארים הריב"מ¹⁷ הר"ש והרא"ש במקום: "פירוש משקין עפר האורז וממרסין עפרה כדי שלא ייבש". הביטוי 'מירוס' נאמר בעבודת יום הכיפורים: "נתנו לממרס", ומטרת הפעולה היא ערבוב הדם כדי שלא ייקרש.

19 רש"ם שביעית ב, ז.

ישנה הגבלה על ההשקאה המותרת,²⁰ בשל הצורך הרב של האורז במים,²¹ התירו את השקייתו כדי שהיבול לא יאבד.²²

במקומות שבהם מגדלים את האורז בשטחים מוצפים, תוך כדי גידול האורז נעשה מפעם לפעם מעין ערבוב של מי הבריכה שבה הוא גדל. ייתכן שערבוב זה מביא להחדרת חמצן למים, ובכך מסייע לגידול האורז.

איסוף האורז נעשה על ידי כיסוח השיבולת.²³ הכיסוח הוא חיתוך העלים,²⁴ ומטרתו היא איסוף הפירות, כשם שנעשה בכל שנה,²⁵ או השבחת הצמח,²⁶ ולכן אין לעשותו בשמיטה.

לזיהוי האורז ראה לעיל פרק ב משנה ז.

שדה אורז מוצף במים

20 ראה רמב"ם שמיטה ויובל א, ח-י, ובשבת הארץ בהלכות אלו.

21 ראה הון עשיר שביעית ב, י: "שמעתי כי האורז ממשיכים אליו כל כך מים עד שנשקע כלו בו".

22 תפארת ישראל שביעית ב, י אות ע, ראה אור שמח שמיטה ויובל א, טו שכתב: "מירוס הוא תולדה דהשקאה, דרק מדבריהם אסור, ולכן הקילו, אבל כסוח הוא זמירה המפורשת בקרא, ולכן אסורה". ראה שבת הארץ א, טו אות ד עמ' 254; ראה ביאור תולדות יצחק לירושלמי, שכתב שהיתר המשנה הוא רק ביאורז שהבשיל בערב השמיטה ועדיין לא נקצר בשמיטה.

23 רמב"ם פירוש המשניות שביעית ב, י.

24 ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש שביעית ב, י.

25 רמב"ם פירוש המשניות שביעית ב, י.

26 תפארת ישראל שביעית ב, י אות עא.

משנה א

פירוש הברטנורא

מאימתי מוציאים זבלים לאשפות -
דרך עובדי אדמה לכנוס הזבל למקום
אחד בשדה ועושה שם אשפה גדולה
עד שהוא מפזרו בשדה לזבלה:

משיפסקו עוברי עבירה - לעבוד
את הארץ בשנה השביעית, וקודם
שיפסקו עוברי עבירה אסור שלא
יאמרו מעוברי עבירה הוא ולזבל
שדהו הוא מוציא. ויש ספרים שכתוב
בהם עובדי עבודה והיא היא:

מאימתי מוציאים זבלים לאשפות?
משיפסקו עובדי עבודה; דברי רבי מאיר.
רבי יהודה אומר: משייבש המתוק. רבי יוסי
אומר: משייקשר.

משייבש המתוק - משיהיה יבש הזבל שנותן מתיקה לפירות:

משייקשר - כשמתחיל להתיבש מתעבה ונעשה קשרים, וקרובים דבריהם להיות שוים. ובירושלמי מפרש
משייבש המתוק סדקין שבבקעה כשהמטר יורד מתמלאים מים ואינם מתייבשים אלא לאחר זמן, ונקראים
מתוק על שם מתקו לו רגבי נחל (איוב כא):

מאימתי מוציאין

בפרק ב משנה ב הובא שמותר לזבל את השדה רק עד תחילת השביעית, ואין לזבל אותו בשביעית, כפי שהובהר במשנה שם. עיקר הזיבול בזמן חז"ל נעשה בהפרשות בעלי חיים, שבהן מצויים רכיבים רבים שמסייעים להתפתחות הצמח.

בעלי החיים גדלים במבנים סגורים כגון רפת בקר¹, וכן בחצרות² ובשטח פתוח.³ במקרה שבו בעלי החיים גדלים בתוך מבנה או בחצר, יש לפנות את הפרשותיהם מדי פעם. שלוש המשימות הראשונות של פרק זה דנות מתי וכיצד ניתן לפנות את הזבל לשדה. משנה ד עוסקת באופן שבו ניתן להוציא את בעלי החיים לשדה.

משיבש המתוק, משיקשור

היעילות של זיבול הצמח והוספת המינרלים רלוונטית רק לשלבים הראשונים של התפתחות הצמח והפרי, ואין לה כל השפעה על שלבי ההתפתחות המאוחרים שלהם.

בצמחים ניתן להבחין בשני שלבי גידול משמעותיים: שלב הצימוח (השלב הווגטטיבי) והשלב הרבייתי (רפרודוקטיבי). בשלב הצימוח, קודקוד הצמיחה של הצמח מייצר בעיקר גבעולים ועלים, והצמח מתפתח בעיקר לגובה ולרוחב. בשלב מסוים, שתלוי רבות בשינויי טמפרטורה, בזמינות מים לצמח ועוד, מתחיל בצמח תהליך רבייתי שבו במקום לייצר עלים וגבעולים מייצר קודקוד הצמיחה את אברי הרבייה של הצמח - פרחים ופירות. בעצים, בצמחים רב-שנתיים ובחלק מהירקות שני תהליכים אלו יכולים להתרחש בו זמנית, ואילו ברוב הצמחים החד-שנתיים, כשמתחיל התהליך הרבייתי, תהליך הצימוח מסתיים.

1 משנה ב"ב, ד.

2 בבלי פסחים נה, ב.

3 להלן משנה ד.

ביאור קהתי

זיבול השדה אסור בשביעית, בין לצורך שביעית בין לצורך מוצאי שביעית. וכל זמן שרגילים לזבל השדות אסור בשביעית אף להוציא זבל מביתו או מחצרו לשדה, ולעשות שם ערימה במקום אחד, שכן דרך המזבלים לצבור את הזבל בשדה ערימות ערימות, ואחר כך מפזרים אותו, ולכן יחשדו בו שמזבל את שדהו בשביעית. - משנתנו באה ללמד, שלאחר שעבר הזמן שרגילים לזבל לצורך אותה שנה, מותר להוציא הזבל לשדהו ולצברו שם בערימות לצורך זיבול השדה במוצאי שביעית.

מאימתי מוציאין זבלים לאשפות? - מאיזה זמן מותר בשביעית להוציא זבלים לשדהו כדי לצברו שם ב"אשפות", היינו בערימות, לצורך השנה השמינית? **משפסקו עובדי עבודה** - משעה שנכרים או עוברי עבירה יפסקו לעבוד את שדותיהם לצורך השנה השביעית, ויש גורסים: "משפסקו עוברי עבירה" (ברטנורא); **דברי רבי מאיר** - שמשפסקו עובדי עבודה, הכל יודעים שאין צוברים את הזבל בשדה אלא לצורך השנה

הבאה, ולכן מותר מאותו הזמן להוציא זבלים לאשפתות. רפי יהודה אומר: משייבש המתוק – היינו הזבל, שהוא "מתוק" את הפירות (ר"ש); ובערוך מובא פירוש: משייבשו פקועות השדה, והן הדלועים המרות הנקראות "מתוק" בלשון "סגי נהור". ויש מפרשים: משייבשו המים בבקיעים שבשדה (ירושלמי), ונקראים "מתוק" על שם הכתוב (איוב כא, לג): "מתקו לו רגבי נחל". ויש מבארים: משייבשו העשבים המתוקים וכלה ליחלוחם (ר"ח אלבק). מכל מקום לדעת רבי יהודה, משייבש המתוק שוב אין עובדים בשדה לצורך שנה זו, ולכן מותר מאז בשביעית לצבור את הזבל בשדה בערימות. רפי יוסי אומר: משייבש – המתוק, שיתייבש עד שייעשו בו כמיני קשרים. ובירושלמי מובאת ברייתא: "קרובים דבריהם להיות שווים".

בשלים הראשונים של התפתחות הפרי התאים מתחלקים במהירות, מספרם גדל וחומרים רבים נצברים בפרי. לקראת הגעת הפרי להבשלה, פוחתת במידה ניכרת צבירת החומרים בפרי, ומתרחשים בו בעיקר תהליכים של פירוק העמילן וחומרים אחרים והפיכתם לסוכרים. כמו כן בדגניים למשל, שלב ההתפתחות האחרון, ההבשלה המלאה, כולל רק את התייבשות הגרעין, ואין בו כל צבירת חומרים.

לכל הדעות המובאות במשנה אין לפנות את הזבל בזמן שסביר שהזיבול בו מועיל לגידולים, או בזמן שבו ישנה רגילות לעבודת הקרקע.

לדעת רבי מאיר המדד לרגילות הוא אם ישנם כאלו שעובדים בשדה בזמן זה. כשאין כאלו שעובדים, אזי מוכח שהוצאת הזבל אינה לצורך חקלאי. לעומת זאת לדעת רבי יוסי ורבי יהודה המדד הוא בדיקת השלב שבו צמח שנקרא 'פקועות השדה' מתחיל להתייבש – "משייבש המתוק", או שנוצרים בו 'קשרים'. כשהצמח מגיע לשלבים אלו של התייבשות או הבשלה, אין לזיבול השדה כל ערך חקלאי.

יש מהראשונים שמבארים שדבריהם של רבי יהודה ורבי יוסי נסובים על ייבושם של הזבל או הקרקע. כשאלו מתייבשים, יעילותו של הזבל פוחתת, כיוון שהמינרלים אינם יכולים להיות מוסעים לתוך מערכת השורשים. ראה להלן פרק ט משנה ו.

ביאור נוסף שהובא ב'ערוך' הוא שהפקועות הן סדקים שבקרקע המתמלאים מים בעת הגשמים ואינם מתייבשים אלא לאחר זמן. בקיץ סדקים אלו נפערים ושוב אינם מתמלאים מים. בעת הזו כבר לא זורעים, ואז מותר להוציא את הזבלים לשדה. לדבריו המתוק הוא לח, היינו המדד הוא לחותה של הקרקע או האדמה.

בירושלמי כאן מובא שזמניהם של רבי יהודה ורבי יוסי "קרובים זה לזה". מכיוון שבית השלחין הוא שדה שניתן לזרוע בו גם בקיץ, הירושלמי דן בשאלה מתי יהיה ניתן להוציא זבל לשדה זה.

משנה ב

פירוש הברטנורא

משפלות - קופות שמוציאין בהם זבלים שכל משפל מחזיק לתך שהוא משאוי של חמור, והלתך חצי כור ט"ו סאין:

מוסיפין על המשפלות - נותן באשפה אחת משפלות כמו שהוא רוצה:

ואין מוסיפין על האשפות - לעשות יותר משלש אשפות בבית סאה שלא יראה כמזבל את השדה:

רבי שמעון אומר אף על האשפות - מוסיפין, כיון שיש צבור גדול במקום אחד לא מיחזי כמזבל. ואין הלכה כר' שמעון:

עַד כַּמָּה מְזַבְּלִין? עַד שְׁלוֹשׁ שְׁלוֹשׁ אֲשֵׁפֹתוֹת לְבֵית סָאָה, שֶׁל עֶשֶׂר עֶשֶׂר מִשְׁפָּלוֹת שֶׁל לֶתֶךְ לֶתֶךְ. מוֹסִיפִין עַל הַמִּשְׁפָּלוֹת, וְאֵין מוֹסִיפִין עַל הָאֲשֵׁפֹתוֹת. רַבִּי שְׁמַעוֹן אוֹמֵר: אֵף עַל הָאֲשֵׁפֹתוֹת.

עד כמה מזבלין... משפלות של לתך

בשתי המשניות הבאות, המשנה דנה באופן הוצאת הזבל ובכמות הזבל שניתן להוציא, כדי שלא ייראה כאילו האדם מתכוון לזבל את שדהו.

לרוב הוצאת הזבל נעשתה באמצעות כלים שונים כגון משפלות,¹ שהן סוג של סלים.² ניתן היה לשאת בכל משפלת כמות של 'לתך' זבל, דהיינו חצי כור - 124 ליטר.³ כלים נוספים שהוזכרו לשם הוצאת הזבל נקראים 'פוחלץ'⁴ או 'סל'.⁵ ההוצאה התבצעה במעין סחיבה על הכתף.⁶ הנחת הזבל הייתה בשדה, בבור או ב'אשפה'.⁷

בדרך כלל כשמוציאים את הזבל מהחצר או ממצבור גדול, מעבירים אותו לשימוש בשדה. ההעברה לשדה נעשית כך: בתחילה מניחים את הזבל בערמות קטנות המפוזרות על פני כל השדה באופן אחיד פחות או יותר. לאחר מכן מפזרים את הזבל מהערמות הקטנות על פני כל השטח. בשביעית צורת עבודה זו אסורה, מפני שניכר שכוונתו מייד עם הוצאת הזבל לזבל את השדה. לכן בשביעית מותר להוציא מספר מוגבל של ערמות (שלוש בלבד), וכל אחת מהן גדולה הרבה יותר מהנהוג. אז ניכר שהוא משנה מהרגיל ולא מתכוון לזבל בשנה זו את שדהו.

1 משנה כלים כד, ט.

2 הפרשנים על המשנה כלים כד, ט.

3 משנה שביעית ג, ב. חצי כור הוא ט"ו סאים, דהיינו 124 ליטר לדעת הגר"ח נאה או 216 ליטר לדעת החזו"א, ראה מדות ושיעורי תורה יד, טו.

4 משנה כלים כד, ט.

5 ירושלמי מו"ק א, ב.

6 משנה כלאים ט, ד. ראה רש"י כלאים ט, ד, וחזון יחזקאל כלאים ה, יא שביאר שמטרת הנחת המרדעת היא שהאדם לא יתלכלך.

7 ראה איכה ד, ה, וברש"י במקום. האשפה שימשה להשליכת כלל השאריות שהאדם אינו חפץ בהן, כגון שברי כלים, כמובא בשבת קכד, ב ותוספתא שבת (ליברמן) יד, ב, וכן שאריות בניין, בבלי מכות ח, א. ראה משנה עירובין י, ז שמובא בה שגובהה של האשפה הגיע אף לעשרה טפחים. בתוספתא עירובין (ליברמן) ז, ו מובא דיון מתי האשפה מהווה רשות לעצמה.

ביאור קהתי

משנתנו היא המשך המשנה הקודמת והיא באה ללמדנו, כמה ערימות זבל מותר בשביעית לעשות בשדהו בזמן שמותר להוציא הזבלים לאשפתות, ומהו שיעור הערימות.

עד כמה מזבלין - כמה זבלים מותר להוציא לאשפתות, ומהו שיעור האשפתות, שלא יהא נראה כמזבל שדהו בשביעית?
עד שלוש שלוש אשפתות לבית סאה - לשטח של בית סאה, שהוא חמישים על חמישים אמה, מוציאים עד שלש אשפתות, היינו ערימות, של עשר עשר משפלות - שכל ערימה היא לפחות של עשר משפלות, היינו עשר קופות שמוציאים בהן זבלים, של לתך לתך - וכל קופה היא של לתך, היינו חמש עשרה סאה (לתך הוא חצי כור, והכור = 30 סאה). נמצאת כל ערימת זבל מאה וחמישים סאה. מוסיפין על המשפלות - יכולים לתת יותר מעשר משפלות בערימה אחת, אלא שאסרו לתת פחות מעשר משפלות שלא ייראה כמזבל בשביעית, ואין מוסיפין על האשפתות - אסור לעשות יותר משלש אשפתות לבית סאה, מפני שנראה כמזבל שדהו. רבי שמעון אומר: אף על

הַאֲשָׁפוֹת – מוסיפים, שהואיל
ויש ערימה גדולה במקום אחד
אין זה נראה כמזבל שדהו. ואין
הלכה כרבי שמעון.

'לתך' הוא חמש עשרה סאה, וכל אשפה היא 10 משפלות של 'לתך', היינו לפחות 1240 ליטר בכל ערמה.⁸ זוהי ערמה גדולה מן הרגיל בפיזור זבל בשדה. כמות זו של זבל יכולה אף להזיק לצמח בשל ריכוז יתר של חומרי ההזנה, ולכן הנחת ערמה בגודל כזה מלמדת שאין בה משום זיבול השדה.

האשפה הונחה במקומות שונים, והיו אשפות בבית, בחצר הפרטית, בשוק⁹ וברשות הרבים.¹⁰ ישנן אשפות של יחידים ואשפות ציבוריות,¹¹ ישנן אשפות קבועות ואשפות שניתן לטלטל.¹²

ההוצאה נעשתה בשעות הבוקר,¹³ אך ישנן אשפות שהפינוי שלהן התבצע בלילה.¹⁴ האנשים המוציאים את הזבל נקראים זָבָלִים.

יש הסוברים שאחת מהתקנות שהתקין יהושע בכניסה לארץ ישראל היא שמותר לאדם בזמנים מיוחדים להוציא את הזבל מחצרו ולהניחו ברשות הרבים, כדי שהזבל יעובד ויהיה ניתן להשתמש בו.¹⁵ הנחת הזבל ברשות הרבים נעשתה על מנת שהאנשים והבהמות ההולכים ברשות הרבים ידרכו על הזבל המעורב עם הקש. פעולה זו הטיבה עם הזבל, שכן ערבובו עם הקש הכין אותו לשימוש בשדה. אלא שהנחת הזבל ברשות הרבים היא בעייתית, שכן היא עלולה להביא להחלקה, וכן בשל ריחות לא נעימים שהתפשטו ברשות הרבים. לכן הוצאת הזבל לרשות הרבים נעשתה בזמנים מסוימים בלבד, הנזק היה מבוקר והאנשים ההולכים ברשות הרבים ידעו להיזהר.

8 לדעת החזו"א מדובר ב-2,160 ליטר.

9 חולין יב, ב אשפה בבית ובשוק.

10 ראה בבלי שבת קכא, ב.

11 עירובין ח, א.

12 ירושלמי (וילנא) בבא מציעא ב, ד.

13 שיר השירים רבה א, ט.

14 בבלי ב"ק לב, ב.

15 בבלי ב"ק פא, ב.

משנה ג

פירוש הברטנורא

יתר מכאן - מג' [אשפות] מותר. והיינו דרבי שמעון דרישא, והשתא אתא לאשמעין דשרי ר' שמעון אפילו אין י' משפלות ובלבד שלא יהיה בה פחות משלש, דאף על פי שיש מעט זבל באשפה וסד"א דמודה רבי שמעון דאם מוסיף האשפות נראה כמזבל, קמ"ל דלא מיחזי כמזבל הואיל ואינו מפזרו:

עד שיעמיק שלשה - שיעמיק מקום האשפה או יגביה משאר הקרקע ג' טפחים, שיהיה ניכר דלכנוס הזבל למקום א' הוא עושה ולא לזבל את השדה:

עושה אדם את זבלו אוצר - אותם ג' אשפות של שלשים משפלות יכול

לעשות אותם אשפה אחת ולהוסיף עליהם כמו שירצה, דלא תימא כי היכי דאסור יותר מג' אשפות לבית סאה הכי נמי אסור יותר משיעור ג' אשפות במקום א':

ר"מ אוסר - בירושלמי מוכח דביותר מכשיעור בלבד אסור ר"מ. אבל בכשיעור, השתא בג' מקומות מותר במקום א' לא כ"ש. ואין הלכה כר"מ:

היה לו דבר מועט - שאין לו להוציא בפעם א' כשיעור המפורש לעיל מוציא אותו מעט ומוסיף עליו והולך:

ר"א בן עזריה אוסר - שמא לא יהיה לו זבל יותר ונראה כמזבל שדהו עד שיוציא עשר משפלות כאחת או עד שיעמיק ג' או יגביה ג' - שכיון שאותו מקום משונה משאר השדה לא מיחזי כמזבל וכן אם נתנו על הסלע שאינו ראוי לזריעה:

משנה זו מוסיפה ללמד "עד כמה מזבלין", והיא ממשיכה ברישא בדברי רבי שמעון, שמסתיימת בהם המשנה הקודמת.

עוֹשֶׂה אָדָם אֶת שְׂדֵהוּ שְׁלוֹשׁ שָׁלוֹשׁ אֲשַׁפְתוֹת לְבֵית סָאָה – כמו שבארנו לעיל במשנה הקודמת. בירושלמי מבואר, שמשנתנו באה להשמיע כאן שלדעת רבי שמעון אין האשפתות צריכות להיות דווקא של עשר עשר משפלות, אלא מותר גם לעשות אשפתות יותר קטנות, ובלבד שלא יהא בכל אחת מהן פחות משלש משפלות. יְתֵר מִכֵּן – יותר משלש אשפתות, כלומר (לפי הירושלמי) שאם האשפתות הן קטנות, והוא בא להוסיף על שלש אשפתות לבית סאה, מַחְצִיב – כלומר מניח את האשפתות בצורת רגלי ה"חצובה" (בסיס של קנקן, בן הרבה רגלים), ולא בשורה ישרה ("תוספות יום טוב"). ויש גורסים: "יתר מכן מותר", וכותב בעל "תוספות יום טוב" שזו הגירסה הנכונה (ויתכן שנשתרבה תיבת "מחציב" לכאן ממשנה ו' שלהלן). ופירוש הדברים, שלדעת רבי שמעון מותר להוסיף על שלש אשפתות לבית סאה (אפילו כשהן קטנות). ויש שאין גורסים לא תיבת "מחציב" ולא תיבת "מותר", אלא "עושה אדם את שדהו שלש שלש אשפתות לבית סאה, יתר מכן; דְּבָרֵי רַבִּי שְׁמַעוֹן – כלומר שמשנתנו מפרשת דברי רבי שמעון, שמה ששינינו בסוף המשנה הקודמת: "רבי שמעון אומר: אף על האשפתות", היינו שעושה אדם בשדה שלש שלש אשפתות ואף יתר מכן. ונישנו כאן דברי רבי שמעון אגב דברי חכמים דלקמן. וְחֻכְמִים אוֹסְרִין – להוסיף על שלש אשפתות לבית סאה, עַד שְׁיַעֲמִיק שְׁלוֹשָׁה – שיתן את האשפתות בבור עמוק שלושה טפחים, או עַד שְׁיַגְבִּיהַ שְׁלוֹשָׁה – שיתן אותן על מקום שהוא גבוה משאר הקרקע שלושה טפחים, כדי שיהא ניכר שאינו מתכוון לזבל את שדהו אלא לצבור את הזבל. עוֹשֶׂה אָדָם אֶת זָבְלוֹ אוֹצֵר – מותר לצבור את כל הזבל בערימה אחת גדולה ואפילו אם יש בה יותר משיעור שלש אשפתות. רַבִּי מֵאִיר אוֹסֵר – לעשות ערימה אחת גדולה, עַד שְׁיַעֲמִיק שְׁלוֹשָׁה, או עַד שְׁיַגְבִּיהַ שְׁלוֹשָׁה – טפחים, כמו שבארנו לעיל; ובירושלמי מוכח, שאין רבי מאיר אוסר אלא ביותר משיעור שלש אשפתות, אבל בשיעור שלש אשפתות, היינו שלושים משפלות זבל, אם בשלושה מקומות מותר להניחו, במקום אחד לא כל שכן. ואין הלכה כרבי מאיר. הֵיךְ לוֹ דָּבָר מָעוֹט – מעט זבל, שאין בו כדי להוציא לשדה את השיעורים ששינינו למעלה, מוֹסִיף עָלָיו וְהוֹלֵךְ – מוציא את המעט שיש לו, ואחר כך מוסיף עליו מעט מעט עד שמצטרף לכשיעור, שאינו צריך להוציא את כל השיעור בפעם אחת. רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹסֵר – להוציא מעט מעט, שנראה כמזבל שדהו, עַד שְׁיַעֲמִיק שְׁלוֹשָׁה, או עַד שְׁיַגְבִּיהַ שְׁלוֹשָׁה – טפחים, שניכר שאינו מתכוון עכשיו לזבל, או עַד שְׁיִיתֵן – את הזבל, עַל הַסֵּלַע – שאינו ראוי לזריעה.

משנה ד

פירוש הברטנורא

המדייר שדהו - לשון דיר של בהמות, שאין לו מקום פנוי להעמיד בהמותיו אלא שם ואינו מתכוין לזבל שדהו בענין זה ודעתו להכניס הזבל לאשפות אח"כ:

סחר - כמו סחר, היקף של מחיצה סביב הצאן:

עוקר ג' רוחות - כשנתמלאת הסחר זבל עוקר מן הסחר שלש רוחות וזוקפן לצד [אחר] של אמצעית ומדייר שם כמו כן בית סאתים, ועושה אשפות בתוך שדהו ג' אשפות לבית סאה כדאמרן:

הַמְדִיר אֶת שְׂדֵהוּ - עוֹשֶׂה סַחַר לְבֵית סָאִתִּים, עוֹקֵר שְׁלוֹשׁ רוּחוֹת וּמְנִיחַ אֶת הָאֲמִצָּעִית, נִמְצָא מְדִיר בֵּית אַרְבַּעַת סָאִין. רַבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר: בֵּית שְׁמוֹנֶת סָאִין. הִיתָה כָּל שְׂדֵהוּ בֵּית אַרְבַּעַת סָאִין - מְשִׁיר מְמַנָּה מְקַצֵּת, מְפַנֵּי מְרָאִית הָעֵין, וּמוֹצִיא מִן הַסַּחַר וְנוֹתֵן לְתוֹךְ שְׂדֵהוּ כְּדֶרֶךְ הַמְזוּבְּלִין.

נמצא מדייר בית ארבעת סאים - סאתים מצד זה של מחיצה אמצעית וסאתים מצד [אחר]. ואשמעין מתניתין דשרי לדייר בית ד' סאין קודם שיעשה ממנה אשפות, אבל טפי לא שלא יאמרו לדייר שדהו מתכוין:

מפני מראית העין - שלא יהא נראה כמתכוין לזבל שדהו אם עושה את כולה סחר:

כדרך המזובלין - ג' אשפות לכל בית סאה. ואין הלכה כרשב"ג:

המדיר

משנתנו דנה בהכנסת הבהמות לשדה, וממילא השדה מזדבל מאליו. כאמור, גידול בעלי החיים נעשה במבנה סגור, בחצר פתוחה או בשטח פתוח - מרעה. במרעה בעלי החיים מקבלים את כל מזונם הנחוץ להם, אך גידול באופן זה דורש שמירה על בעלי החיים מפני גנבות, טרפות ומחשש שבעלי החיים יאבדו.

כאמור, יתרונו המשמעותי של הגידול במרעה הוא הזמינות של המזון הנדרש לבעלי החיים, ללא צורך בהבאתו למקום המגורים. פעמים רבות שימשו הרפת והחצר רק כמקום לשהיית בעלי החיים בלילה, וכן לשמירתם בזמנים שבהם לא היה ניתן להוציאם למרעה.

צמחי המרעה משמשים בעיקר להזנת בעלי חיים מעלי גרה (*Ruminantia*) כבקר וצאן, ובעלי חיים חד קיבתיים (*Monogastric*) כגון חמורים וסוסים. ערכם של צמחי המרעה כמזון לבעלי חיים נקבע לפי תכונות שונות: מידת אכילתם ברצון על ידי בעלי החיים; מידת עיכולם ויכולתם לספק את כל יסודות ההזנה; היכולת לחדש את צמיחתם במשך עונת הגידול גם כאשר בעלי חיים רועים עליהם; חידוש הצמיחה מזרעים או מניצנים; היכולת לצמוח בבתי גידול רבים ומידת הרגישות למזיקים ולמחלות, וכן מידת רעילותם של הצמחים. בין צמחי המרעה בולטים העשבוניים, לרוב בני משפחות הדגניים, כגון שיבולת שועל נפוצה (*Avena sterilis*), שעורת התבור (*Hordeum spontaneum*), צמחים ממשפחת הפרפרניים כגון ביקיה ארץ ישראלית (*Vicia palaestina*), תלתן ארץ ישראלי (*Trifolium palaestinum*) וכן רחבי עלים רבים, לחך מצוי (*Plantago lagopus*) ועוד. גם שיחים ועצים מסוימים, בהם עצים ממשפחת האלוניים (*Fagaceae*), משמשים כצמחי מרעה לעיזים, לכבשים ולפרות.¹

1 ארנון יצחק, צמחי מרעה, החי והצומח של ארץ-ישראל כרך 12 עמ' 53-56, תל אביב.

ביאור קהתי

מי שאין לו מקום נוח להעמיד צאנו, מותר לו לעשות בתוך שדהו כמין דיר לצאנו בשביעית, דהיינו שגודר שטח מסויים ומכניס צאנו לשם, והוא הנקרא "דיר". ואף על פי שצאנו מזבל שדהו בדרך זו והדבר נוח לו, מכל מקום מותר, כיון שעיקר כוונתו להעמיד צאנו שם. משנתנו באה ללמד, מהו שיעור השטח שמותר לגדרו ל"דיר".

הַמְדִיר אֶת שְׂדֵהוּ - העושה שדהו כמין דיר לצאנו בשביעית, ונמצאת השדה מזדבלת מאליה, עושה סהר - ויש גורסים: סחר, היינו מקום גדור מחיצות, לְבֵית סֹאֲתִים - לשטח של בית סאתים, היינו מאה על חמישים אמה, עוֹקֵר שְׁלוֹשׁ רוּחוֹת - משנתמלא הסהר זבל עוקר ממנו את המחיצות של שלש רוחות, וּמְנִיחַ אֶת הָאֲמֻצָּעִית - שמעמיד את שלש המחיצות בצד האחר של המחיצה הרביעית, ועל ידי כך הוא עושה סהר שני לבית סאתיים, ונמצאת המחיצה הרביעית באמצע שני הסהרים; מכאן היא נקראת כאן "האמצעית". נִמְצָא מְדִיר בֵּית אֶרְבַּעַת סָאִין - כלומר שבאה המשנה להשמיענו, שמותר לדייר בשביעית בית ארבעת

בשדה תבואה לאחר הקציר נותרים גבעולים, צמחים שלא נקצרו ועוד. כל אלו משמשים למאכל בהמה. מותר לאדם להכניס את בהמותיו לשדה על מנת שתרעינה בו, בתנאי שהוא עושה זאת באופן שמוכיח שאינו מעוניין בזיבול השדה.

הפרשנים נחלקו אם מותר להכניס את הבהמות לשדה במכוון כדי שתזבלנה אגב אכילתן, או שההכנסה היא רק לשם המרעה, ועל הבעלים לפנות את הזבל לאחר מכן למקום אחר.

לחך מצוי

סאים (כ־3400 מטרים מרובעים); אבל יותר מכך אסור, שלא יאמרו שדייר כדי לזבל שדהו. רֶבֶן שְׁמֵעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אָמַר: בֵּית שְׁמוֹנֶת סָאִין – מותר לעשות בתחילה סהר לבית שמונה סאים, ולא לבית סאתיים בלבד. ויש מפרשים שאמנם בתחילה עושה סהר לבית סאתיים כדברי תנא קמא, אלא שעושה אחר כך סהר לבית סאתיים מכל צד וצד של הסהר האמצעי, ונמצא מדייר בית שמונת סאין מלבד הסהר האמצעי. ואין הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. הֵיטָה פֶּל שְׂדֵהוּ בֵּית אֶרְבַּעַת סָאִין – אינו מדייר את כל השדה, אלא מְשִׁיר מִמֶּנָּה מְקַצֵּת – מקום פנוי, מְפִנִי מְרֵאִית הָעֵין – שלא יחשדוהו שהוא מתכוון לזבל שדהו, ומוציא מן הַסֶּהר – כלומר שלאחר שנתמלא הסהר זבל, הרי הוא מוציאו משם, וְנוֹתֵן לְתוֹךְ שְׂדֵהוּ כְּדֶרֶךְ הַמְזַבְּלִין – לפי השיעור של שלש שלש אשפתות לבית סאה, כמו ששינינו במשניות הקודמות. – כך פירשו רוב מפרשי המשנה. אבל הרמב"ם כותב (הל' שמיטה ב, ד): "מותר לאדם להוציא זבל מן הסהר של צאן ונותן לתוך שדהו כדרך כל מכניסי זבל", כלומר שלדעת הרמב"ם אם רוצה להשאיר את הזבל בתוך הסהר הרי הוא מותר, אלא שמשנתנו באה להשמיע, שכשם שמוציא אדם זבל מחצרו לשדהו בשביעית כדרך המזבלים, כך רשאי הוא גם להוציא מן הסהר ולהניחו בשדהו כדרך המזבלים (עיין השגות הראב"ד שם שמשג על הרמב"ם ומבאר משנתנו כמו שבארנו לעיל).

שעורת התבור

בקיה ארץ ישראלית

משנה ה

פירוש הברטנורא

מחצב - מקום בתוך שדהו שחוצבין ממנו אבנים לבנין. אם היה מכוסה עפר ולא היה נראה אין פותחין אותו בתחלה בשביעית, שהרואה אומר לתקן שדהו הוא עושה כדי לזרוע בתוכו ולא להוציא האבנים לבנין:

עד שיהא בו שלש מורביות - שיהיו נגלים ונראים מאותו מחצב קודם שביעית שלש שורות של אבנים, שכל שורה מהם שלש אמות אורך

לֹא יִפְתַּח אָדָם מַחְצֵב בְּתַחֲלָה לְתוֹךְ שְׂדֵהוּ,
עַד שִׁיְהִיּוּ בוֹ שְׁלוֹשׁ מְרֻבּוּיּוֹת, שֶׁהֵן שְׁלוֹשׁ
עַל שְׁלוֹשׁ עַל רוֹם שְׁלוֹשׁ, שֶׁעֵינָן עֶשְׂרִים
וְשִׁבְעֵי אַבְנִים.

ושלש אמות רוחב ברום שלש אמות, שנמצאו שם ט' אבנים שכל אבן הוא אמה על אמה ברום ג', וכן בכל שורה ושורה הרי כ"ז אבנים לשלש שורות, ובהכי ניכר שלצורך אבנים לבנין הוא מוציאם ולא לתקן שדהו:

מחצב

המשניות הבאות, עד לסוף הפרק, עוסקות בדינים שונים הקשורים בשימוש באבנים הקיימות בשטח. הכלל המנחה במשניות אלו הוא שאין לבצע פעולות הכרוכות בהכשרת הקרקע לזריעה, וגם חוששים במקרים רבים למראית העין בכך, שיאמרו שמי שמוציא אבנים משדהו מתכוון בכך לתקנו לזריעה. יחד עם זאת השימוש באבנים הוא שימוש רגיל לצרכים שונים - מגורים, בניית גדרות ועוד, שאינם קשורים לשימוש בקרקע לצרכים חקלאיים.

קליפת כדור הארץ עשויה מכמה סוגי סלעים שבין השאר משמשים את האדם לצרכיו השונים. בין הסלעים הנפוצים מצויים סלעי הגיר השונים, בהם הקירטון (chalk) - סלע שהמרכיב המרכזי שבו הוא גיר רך שנוח מאוד לעבדו, והתוצר הוא חומר קשיח ויציב. סלעים רבים נוספים משמשים לחציבה - דולומיט (Dolomite), צור (chert), כורכר (סוג של אבן חול) ובזלת (Bazalt).

ניתן לחצוב סלעים אלו מהקרקע באמצעים שונים ולהשתמש בהם לבניין. בעבר השתמשו בסלעים אלו לבניית בתי מגורים ומבני ציבור.

השימוש לבניין היה הן באבנים גדולות והן בתוצרי לוואי, כגון חצץ. שיטות רבות היו לחציבת האבנים, בכפוף לסוג האבן המקומית ולמטרת החציבה (אבני בניין/מערות). באזור ירושלים נמצאו עשרות רבות של מחצבות. תהליך החציבה לבניין, כפי שעולה מהממצא הארכיאולוגי, החל בחציבת תעלות מסביב לכל אבן על מנת לנתקה מכל צדיה, ולאחר מכן נעצו החוצבים יתדות ביקוע בתחתיתן שסייעו להפרדת האבן מן הסלע.¹

1 מחצבות ושיטות חציבה בימי בית שני בצפונה של ירושלים. עפר שיאון, אבי ששון, אירנה זילברבוד ויהודה רפאינו, בתוך מ' ביליג, עורכת. מחקרי יהודה ושומרון כ. אריאל. עמ' 39-48.

משנתנו דנה בשדה שיש בה סלעים ורוצה בעל השדה לחצוב מהן אבנים לבניין או למטרה אחרת דומה, באיזה אופן מותר לו לעסוק בשביעית בעבודת החיצוב, שלא ייראה כמתקן שדהו בשביעית.

לֹא יִפְתַּח אָדָם מִחֲצֵב בְּתַחֲלָה לְתוֹךְ שָׂדֵהוּ - מִי שִׁישׁ לוֹ מִחֲצֵב בְּתוֹךְ שָׂדֵהוּ, הֵינּוּ סֹלֶעַ שְׁחֻצְבִּים מִמֶּנּוּ אֲבָנִים לְבִנְיָן, לֹא יִתְחִיל בְּשִׁבְעִית לְחֻצֹב אֲבָנִים מִהַסֹּלֶעַ, אִם לֹא חֲצֵב מִמֶּנּוּ מֵעֶרֶב שְׁבִיעִית, עַד שִׁיָּהִי בּוֹ - בְּמִחֲצֵב, שְׁלֹשׁ מְרָבִיּוֹת - שֶׁלֹּשׁ שׁוּרוֹת זֶה עַל גִּבִּי זֶה, שֶׁהֵן שְׁלֹשׁ עַל שְׁלֹשׁ - אֲמוֹת, עַל רוֹם שְׁלֹשׁ - אֲמוֹת, כְּלוּמֹר שֶׁהַסֹּלֶעַ הוּא גָדוֹל עַד שֶׁאִפְשָׁר לְחֻצֹב מִמֶּנּוּ לַפְּחוֹת שֶׁלֹּשׁ שׁוּרוֹת שֶׁל אֲבָנִים זֶה עַל גִּבִּי זֶה, שְׁכוּלֵן כְּאַחַת הֵן שֶׁלֹּשׁ אֲמוֹת אוֹרֵךְ עַל שֶׁלֹּשׁ אֲמוֹת רוּחֵב בְּגֹבֶה שֶׁל שֶׁלֹּשׁ אֲמוֹת, שְׁעִנְיָן עֶשְׂרִים וְשֶׁבַע אֲבָנִים - בְּכָל שׁוּרָה תִּשַׁע אֲבָנִים, שֶׁכָּל אֲבֵן הִיא אֲמָה מְעֻקֶּבֶת (אֲמָה עַל אֲמָה בְּרוֹם אֲמָה), שֶׁבִּכְגֹּון שִׁיעוֹר זֶה הֵכֵל רוֹאִים שְׁחֻצְבִּים אֲבָנִים לְבִנְיָן, וְלֹא יִחְשְׁדוּ בּוֹ שֶׁהוּא מִתְקַן שָׂדֵהוּ בְּשִׁבְעִית; אֲבָל אִם אֵין בְּמִחֲצֵב כְּדִי שִׁיעוֹר שֶׁל עֶשְׂרִים וְשֶׁבַע אֲבָנִים, כְּמִבּוֹאֵר לַעִיל, אֲסוּר לוֹ

כיום החציבה נעשית בעיקר על ידי הטמנת חומר נפץ בתוך חור שנחצב במיוחד לשם כך, או בתוך נקיק טבעי. כדי לפוצץ טון סלע די ב-280 גרם דינמיט.² אפשר להשתמש גם בכלי עבודה ייעודיים - מחפרים וכד'.

הקרקע מחולקת לשכבות שונות ומקובל לחלקן לשלושה סוגים: A, B, C. ההבדל בין השכבות טמון בשיעור החומר האורגני ביחס למינרלים שמקורם הוא סלע האב המצוי בהם. על מנת להגיע לסלע האב שממנו ניתן לחצוב חומר לבנייה, יש להסיר אופקים אלו, וזו 'פתיחת המחצב' לפי חלק מהפרשנים.

נחלקו הפרשנים אם הדרישה המובאת במשנה ל-27 אבנים בסך הכול עוסקת בכמות אבנים שניתן לחצוב בשדה זה, גם אם הן טרם נחצבו,³ או שמדובר באבנים שכבר נחצבו בפועל.⁴

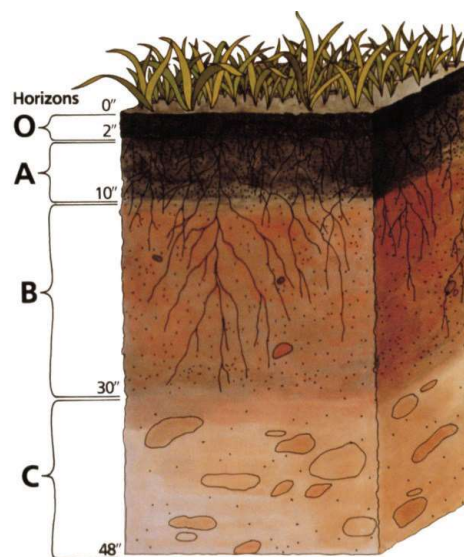
2 עפ"י נתוני הקרן לשיקום מחצבות.

3 ר"ש בפירוש המשנה כאן.

4 רמב"ם בפירוש המשנה כאן.

להתחיל בעבודת החיצוב בשביעית, שהרואה סובר, שאינו עושה עבודה זו אלא כדי לסקל את שדהו, שהוא אסור בשביעית.

בארנו משנתנו כפשוטה (על פי "מלאכת שלמה" בשם ר' יוסף אשכנזי; וכן מפרש גם הרש"ש). אבל רוב מפרשי המשנה מבארים (על פי הר"ש), שמדובר במשנתנו בסלע שהיה מכוסה עפר, ובאה המשנה ללמדנו שלא יפתח אותו בתחילה בשביעית, כלומר שלא יחפור בשדהו כדי לגלותו ולחצוב ממנו אבנים, שלא יאמרו שהוא עודד בשדהו כדי לתקנה לזריעה בשביעית, אלא אם כן היה פתוח ומגולה מאותו מחצב לפני שביעית כדי לחצוב ממנו שלש מורביות שהם שלש על שלש ברום שלש, כלומר שלש שורות אבנים שכל אחת מהן היא שלש אמות אורך על שלש אמות רוחב ברום שלש אמות, שיעורן עשרים ושבע אבנים, היינו שכל אבן היא אמה על אמה ברום שלש אמות (ברטנורא; "תפארת ישראל"). והרמב"ם מפרש, שלא יפתח אדם מחצב בשביעית אלא אם כן התחיל לחצוב לפני שביעית, וכבר חצב ממנו עשרים ושבע אבנים, שכל אחת מהן אמה על אמה ברום אמה, או גדולות מזו, שבכגון זה מותר לו להמשיך בעבודת החיצוב בשביעית (פירוש המשניות להרמב"ם, הל' שמיטה ויובל ב, ו).

אופקי קרקע- זכויות usda

משנה ו

פירוש הברטנורא

של משאוי שנים שנים - שיש בכל
אחת מהן משאוי שני בני אדם:

הרי אלו ינטלו - כלן ואפילו הקטנות
שבהן ולא מתחזי כמפנה הגדר
לעשות מקומו שדה:

פחות מכאן מחצב - ואינו נוטלו כולו
אלא גוממו ומניח מן הסלע בארץ
טפח כדי שלא יהא ראוי לזריעה:

במה דברים אמורים - האי דלא יפתח
מחצב והאי דגוממו:

מה שהוא רוצה יטול - דלא מיחזי
כמתקן שדה כיון דלאו ידידה הוא
ואפילו בשלו נמי לא מיחזי כמתקן
שדה אם התחיל ליטול מערב
שביעית:

גִּדְרַי שֵׁישׁ בּוֹ עֶשֶׂר אַבְנִים שֶׁל מִשְׁאֵי שְׁנֵים
שְׁנֵים, הָרִי אֵלּוּ יִנְטְלוּ. שְׁעוֹר גִּדְרַי עֲשָׂרָה
טַפָּחִים. פָּחוֹת מִכֵּן - מִחֲצֵב (נוסח אחר:
מִחֲצֵב), וְגוֹמְמוֹ עַד פָּחוֹת מִהָאָרֶץ טַפָּח.
בְּמָה דְּבָרִים אָמוּרִים? מִתּוֹךְ שְׁלוֹ, אֲבָל
מִתּוֹךְ שֶׁל חֵבְרוֹ, מָה שֶׁהוּא רוֹצֶה יִטֹּל. בְּמָה
דְּבָרִים אָמוּרִים? בְּזִמְנָן שֶׁלֹּא הִתְחִיל בּוֹ מִעֲרֵב
שְׁבִיעִית, אֲבָל אִם הִתְחִיל בּוֹ מִעֲרֵב שְׁבִיעִית,
מָה שֶׁהוּא רוֹצֶה נוֹטֵל.

משנה זו דנה בסילוק גדר של אבנים מהשדה בשביעית.

גִּדְרָא – העומד בשדה, שיש בו עשר אבנים של משאוי שנים שנים – שכל אבן היא כדי משא שני בני אדם, הרי אלו ינטלו – מותר ליטול בשביעית את כל אבני הגדר, ואפילו הקטנות שבהן, לפי שניכר שאינו נוטלן כדי לפנות את המקום מאבנים ולתקן את השדה אלא מפני שהוא צריך לאבנים. שיעור **גִּדְרָא** – שיעור גבהו של גדר שנוהג בו הדין שלמעלה, עשרה טפחים – (96 סנטימטרים בערך). פחות מכן – אם הגדר אינו גבוה עשרה טפחים, או שאין בו עשר אבנים, או שאין האבנים של משא שני בני אדם (רמב"ם), **מַחְצֵב** (נוסח אחר: **מַחְצֵב**), וגוממו – אינו נוטל את כל הגדר אלא חוצב ועוקר ממנו אבנים, עד פחות מהארץ טפח – כלומר שמניח מן הגדר טפח על פני הארץ, שלא יהא המקום ראוי לזריעה. יש מפרשים: **מַחְצֵב** (כפי הניקוד שבסוגרים בנוסח המשנה) – דינו כמחצב, כלומר שהמשנה באה ללמדנו שגם במחצב אינו נוטל כולו, אלא גוממו עד פחות מהארץ טפח (ר"ש). ויש מפרשים, שכל הפיסקה מוסבה גם על מחצב ששינו במשנה הקודמת וגם על גדר ששינו כאן, שאם יש במחצב או בגדר פחות מהשיעור ששינו בכל אחד מהם, מחצב – במחצב, וגוממו – בגדר, עד פחות מהארץ טפח ("תוספות אנשי שם"). **בְּמָה דְּבָרִים אֲמֹרִים** – שגוממו עד פחות מהארץ טפח? **מֵתוּךְ שָׁלוֹ** – שהגדר עומד בתוך שדהו והוא בא ליטול אבנים ממנו, **אֲבָל מֵתוּךְ שָׁל חֲבֵרוֹ** – מתוך שדה חבירו, מה שהוא רוצה יטל – שהרי לא יחשדו בו שהוא מתכוון לתקן שדה חבירו. **בְּמָה דְּבָרִים אֲמֹרִים** – שמתוך שלו אסור ליטול אבנים, אלא אם כן יש בגדר כשיעורים ששינו לעיל, או שגוממו? **בְּזִמְנָא שְׁלֹא הִתְחִיל בּוֹ מְעַרְבֵי שְׂבִיעִית** – שלא התחיל ליטול אבנים מהגדר לפני שביעית, אלא אם התחיל בו מערב שביעית, מה שהוא רוצה נוטל – בשביעית, וגומם עד לארץ (רמב"ם). אבל רוב מפרשי המשנה מבארים: במה דברים אמורים – שלא יפתח מחצב בתחילה ושגוממו עד פחות מהארץ טפח? מתוך שלו וכו', כלומר שלפי פירוש זה מוסבה הסיפא גם על ההלכה של המשנה הקודמת (ר"ש; רא"ש; ברטנורא; "תפארת ישראל").

משנה ז

פירוש הברטנורא

שזעזעתן המחרשה - ואפילו לא
זעזעתן אלא שעתידה לזעזען הוי
כאילו זעזעתן:

הרי אלו ינטלו - כולן אגב אותם
שתים:

המסקל שדהו - שמסלק האבנים מן
השדה, לשון סקלו מאבן (ישעיה סב):

ומניח את התחתונות הנוגעות בארץ
- דבכה"ג לא מחזי כמתקן שדה:

גרגיר של צרורות - גל של אבנים
קטנות:

אם יש תחתיהן סלע או קש - לא
מחזי כמתקן כיון דאין המקום ראוי
לזריעה:

אֲבָנִים שֶׁזֶעְזַעְתָּן הַמַּחְרֶשֶׁה, או שֶׁהָיוּ מְכֻסּוֹת
וְנִתְּגְלוּ - אִם יֵשׁ בָּהֶן שְׁתֵּים שֶׁל מִשְׁאֵי שְׁנַיִם
שְׁנַיִם, הָרִי אֵלּוּ יִנְטְלוּ. הַמִּסְקָל אֶת שְׂדֵהוּ,
נוֹטֵל אֶת הָעֲלִיוֹנוֹת וּמַנִּיחַ אֶת הַנוֹגְעוֹת בָּאָרֶץ.
וְכֵן גְּרָגִיר שֶׁל צְרוּרוֹת אוֹ גֵל שֶׁל אֲבָנִים - נוֹטֵל
אֶת הָעֲלִיוֹנוֹת וּמַנִּיחַ אֶת הַנוֹגְעוֹת בָּאָרֶץ. אִם
יֵשׁ תַּחְתֵּיהֶן סֵלַע אוֹ קֶשׁ, הָרִי אֵלּוּ יִנְטְלוּ.

שזעזעתן המחרשה

יתד המחרשה - ה'סכין' - חודרת לאדמה ופולחת אותה, וכך מביאה ל'הפיכת' האדמה: עוקרת את שורשי הגידול הקודם, מאווררת את הקרקע, מצניעה זבל ועוד. אילנות אף יכולים להיעקר ממקומם בשל מעבר המחרשה לצידם.¹

סיקול- עיין פרק ב משנה ג

1 משנה ערלה א, ג.

משנתנו ממשיכה בדין סילוק אבנים מהשדה בשביעית.

אֲבָנִים שֶׁזֶעְזַעְתֶּן הַמַּחְרֶשֶׁה - ממקומן; ואפילו לא זעזעתן עדיין, אלא שעתידה המחרשה לזעזען, דינן כאילו זעזעתן (ירושלמי), או שֶׁהָיוּ מְכֻסּוֹת וְנִתְּגָלוּ - אבנים שהיו מכוסות בעפר ונתגלו, אִם יֵשׁ בָּהֶן שְׂתִימִים - שתי אבנים, שֶׁל מִשְׁאֵי שְׁנַיִם שְׁנַיִם - שכל אבן היא כדי משא של שני בני אדם, כמו האבנים שלוקחים לבניין, הָרִי אֵלּוּ יִנָּטְלוּ - מותר ליטול כל האבנים אגב שתיים אלו. הַמִּסְקָל אֶת שְׂדֵהוּ - המפנה אבנים משדהו מפני שהוא צריך לאבנים (רמב"ם), נוֹטֵל אֶת הָעֲלִיוֹנוֹת - את האבנים העליונות, וּמְנִיחַ אֶת הַנוֹגְעוֹת בָּאָרֶץ - את האבנים התחתונות הנוגעות בקרקע, שבכגון זה ניכר שאינו נוטל את האבנים העליונות כדי לתקן את השדה אלא מפני שהוא צריך לאבנים. וְכֵן גִּרְגֵר שֶׁל צְרוּרוֹת - גל קטן של אבנים קטנות, או גֵל שֶׁל אֲבָנִים - גדולות, נוֹטֵל אֶת הָעֲלִיוֹנוֹת וּמְנִיחַ אֶת הַנוֹגְעוֹת בָּאָרֶץ - מהטעם שבארנו לעיל. אִם יֵשׁ תַּחְתִּיהֶן סֵלַע אוֹ קֶשׁ - הואיל ואין המקום ראוי לזריעה, הָרִי אֵלּוּ יִנָּטְלוּ - כולן, שאינו נראה כמתקן שדהו, כיון שגם לאחר נטילת האבנים, עדיין אין השדה מתוקנת.

יתד מחרשה

משנה ח

פירוש הברטנורא

אין בונין מדרגות - מעלות ע"פ
הגאיות, שלא יחליקו בירידתן
לקחת המים שנתקבצו בעמק באותן
הגומות, דנראה כמתקנן להשקות בהן
שדותיו בשביעית:

לא יסמוך בעפר - אם בא להיות סוכר
מקום יציאת המים באבנים, לא יתן
עפר וטיט בין האבנים משום דמיחזי
טפי שהוא מתכוין להשקות מהן
שדותיו:

אבל עושה הוא חייץ - אבנים סדורות
זו על זו כעין גדר בלא עפר וטיט:

אין בונין מדרגות על פי הגאיות ערב
שביעית משפסקו הגשמים, מפני שהוא
מתקנן לשביעית; אבל בונה הוא בשביעית
משפסקו הגשמים, מפני שהוא מתקנן
למוצאי שביעית. ולא יסמוך בעפר, אבל
עושה הוא חייץ. כל אבן שהוא יכול לפשוט
את ידו ולטלה, הרי זו תנטל.

כל אבן - שבשדהו אפילו קטנה אם כשהוא בונה הגדר או הבנין יכול לפשוט ידו וליטלה ולבנות בה:

הרי זו תנטל - שהגדר מוכחת עליו דלבנות גדרו הוא נוטלה ולא לתקן השדה לזריעה:

מדרגות/ טרסות - Terraces

גידול חקלאי על ידי ניצול שיפוע ההר, בניית גדר ומילוי התווח בעפר, הוא אחת משיטות גידול הצמחים הנפוצות באזורנו. המדרגות נבנו על בסיס רצועת סלעים קיימים או ישירות על האדמה. אבני הבנייה הן האבנים המצויות באזור. לאחר בניית הקיר היה צורך למלא את המרווח שנוצר בין הקיר למדרון באמצעות אדמה שהובאה מן הגאיות ומערוצי הנחלים הזורמים באזור, ולעיתים אף השתמשו בשאריות חציבת הקרקע. גובה המדרגות מתחיל ממטר אחד¹ ומגיע עד לכדי שלושה מטרים.

המים היורדים מן ההר זורמים למדרגה, מרווים אותה וממשיכים לזרום מחלקה התחתון החוצה. בחלק התחתון בונים באבנים גסות יותר, על מנת ליצור רווחים בין האבנים שדרכם יצאו המים הנותרים. מדרגות רבות נשמרות זמן רב ללא תחזוקה. עם זאת, הגורמים לפגיעה במדרגות הם רבים, בהם: חשיפת המדרגות לפגעי מזג האוויר ולנגרי מים השוטפים אותן, עיבוד חקלאי אינטנסיבי, מרעה, שורשי עצים, ועוד.

כמה הגדרות אפשריות ניתנו בראשונים למדרגות: א. שטח שמיועד לשימוש חקלאי, שנוצר במדרון ההר בבניית גדר העשויה מאבנים. המדרגות נוצרו במילוי התווח שנוצר בין הגדר המלאכותית למדרון הטבעי.² ב. מדרגות הנחצבות או הנבנות במורד ההר על מנת להקל על האדם להגיע למקור המים הנמצא בתחתית ההר, על מנת שלא יחליק ברדתו למקור המים.³ ג.

1 ראה למשל משנה כלאיים ו, ב; פאה ב, ב שבהן המשנה דנה במדרגות בגובה עשרה טפחים.
2 רמב"ם פירוש המשניות שביעית ג, ח; כלאיים ו, ח; שמיטה ויובל ב, יא.
3 ר"ש, רא"ש שביעית ג, ח. יש לציין כי לדעת הר"ש והריב"מ⁴ הגאיות הם הנקודה הגבוהה בראש ההר, ואילו לדעת הרא"ש הגאיות הם דווקא הנקעים מלאי המים הנמצאים בתחתית ההר.

ביאור קהתי

אין בונין מדרגות על פי הגאיות
ערב שביעית משפסקו הגשמים
– שהיו בונים שם מדרגות
לאחר שפסקו הגשמים, כדי
שלא יחליקו היורדים לקחת
המים שנתקבצו בעמק, ואסור
לבנותן בערב שביעית, מפני
שהוא מתקנן לשביעית –
שנראה כמתקן את המדרגות
להשקאת שדותיו בשביעית;
אבל בונה הוא בשביעית
משפסקו הגשמים – בשביעית
עצמה מותר לבנות מדרגות על
פי הגאיות, מפני שהוא מתקנן
למוצאי שביעית – לשנה
השמינית. ולא יסמוך בעפר
– כשהוא בונה את המדרגות
בשביעית או סוכר מקום יציאת
המים, לא יתן עפר וטיט בין
האבנים, אבל עושה הוא תיץ
– מותר לו לעשות מחיצה של
אבנים סדורות זו על זו בלא
עפר וטיט. כל אכן – שבשדהו,
שהוא יכול לפשוט את ידו
ולטלה – בשעה שהוא בונה את
החייץ, הרי זו תנטל – מותר לו
ליטלה, שהרי רואים שנוטלה
לצורך בניין המחיצה ולא כדי
לתקן שדהו.

בארנו את המשנה כפי
שפירשה הר"ש, הרב
מברטנורא ובעל "תפארת
ישראל". אבל רבים תמהים
על פירוש זה, שהרי לשיטת

הרב מברטנורא השקאה עצמה מותרת בשביעית, וכאן הוא מפרש שאין לבנות מדרגות בערב שביעית, לפי שנראה כמתקן להשקות בהן שדותיו בשביעית (עיין "משנה ראשונה" שמיישב קושיה זו). ולפי פירוש הרמב"ם יוצא שהמדרגות עשויות בשביל לרדת לתוך השדות שבגיא לתקן, ומפני שאין דרך לתקן השדות עד אחרי שעבר זמן הגשמים, לכן נקטה המשנה "משפסקו הגשמים" ("תוספות אנשי שם"). וזה ששנינו: "ולא יסמוך בעפר אבל עושה הוא חייץ" מפרש הרמב"ם: "לא יחזיר העפר לגאיות ההם (שבונה עליהן את המדרגות) כדי שישווה פניהם, אבל עושה הוא מחיצה להבדיל אותו גיא מכל השדה". וב"משנה תורה" הוא כותב: לא ימלא אדם גיא עפר או יתקנו בעפר, מפני שמתקן את הארץ; אבל עושה הוא חייץ על פני הגיא" (הל' שמיטה ויובל ב, יא). אף פירוש זה קשה. ואמנם הראב"ד משיג על פירושו והוא כותב (שם): המשנה לא דברה על זה כלל... אבל היא כן... שעל המדרגה שעל שפת הגיא היא מדברת, כשבונה אותה בשביעית לא יעשה בעפר מפני שמכשירה לזריעה, אבל עושה הוא חייץ, היינו באבנים". כן גם בסיפא נאמרו פירושים שונים (עיין השגות הראב"ד שם, ועיין

מדרגה שנעשית כדי להקל על האדם להגיע לשדהו.⁴ ד. מבנה שנבנה סביב מקור המים, כדי לשמור מפני נטילת המים.⁵ ה. כעין סולם⁶ שנבנה בסמוך למגדל או תל שנבנה בתוך המטע. ניתן למלאו עפר ולטעת שם עצים.⁷ ו. רכסים בשדה שניתן לטעת בהם עצים.⁸ ז. תל משופע.⁹

אופן בניית המדרגה כפי שהובא בחז"ל הוא בניית קיר תמך תוך כדי שימוש באבנים המקומיות המצויות בשטח, מילוי החורים הקיימים בין האבנים, ולאחר מכן מילוי התווך שנוצר בין הקיר ובין ההר בעפר.¹⁰ מתיאור המדרגות בחז"ל עולה כי פעמים רבות מדובר במכלול של מדרגות על גבי מדרון ההר.

תחזוקת המדרגה: המדרגה דורשת תחזוקה תמידית, ויש לחזקה לאחר תום עונת הגשמים. זאת משום שסחף המים, עיבודי הקרקע ושורשי הצמחים גורמים לתזוזת הקרקע ולערעורו של הקיר. פריצת הגדרות גורמת לסחיפת האדמה ולהריסת הצמחייה, נזק שיכול להיות בלתי הפיך למדרגה ולגידולים בה. תיקון המדרגה לאחר עונת הגשמים אינו מועיל לגידולי אותה שנה, והוא נועד רק לגידולי השנה העוקבת.

במשנתנו הובא שמותר לבנות את המדרגות על פי הגאיות בערב השביעית רק עד סוף עונת הגשמים, לאחר סיום עונת הגשמים בשנה השישית, ואין לבנות או לתחזק את המדרגה עד לסיום עונת הגשמים

4 כך נראית כוונת הערוך ערך 'דרג' בפירוש א, שכותב שהמדרגה היא בניית דרך סלולה ומטרתה להקל על המעבר בשדה. בערוך מובא הסבר נוסף והוא שהמנהג לעשות חלול תחת סולם של אבנים נקרא מדרגה.

5 ריבמ"ץ, ר"ש, שביעית ג, ח.

6 ריבמ"ץ כלאיים ו, ב בפירוש ראשון.

7 ר"ש כלאיים ו, ב.

8 ריבמ"ץ כלאיים ו, ב בפירוש שני, וכתב ש"על פירוש זה האחרון אנו סומכין".

9 שנות אליהו כלאיים ו, ב.

10 שני שלבים אלו מבוארים היטב בדבריו של רבי נחמיה בתוספתא, שביעית (ליברמן) ג, ד. ראה תוספתא כפשוטה כאן. ראה רמב"ם פירוש המשנה שביעית ג, ח, במהדורת הרב קאפח.

בשביעית. לאחר תום הגשמים בשביעית עצמה הבנייה מותרת, מכיוון שבנייה זו תועיל רק לגידולי השמינית. יש המבארים שהאיסור בערב השביעית וההיתר בשביעית עצמה נסובים סביב בניית הגדר עצמה,¹¹ ויש הסוברים שמדובר במילוי התווח שבין הקיר וההר בעפר.¹²

טראסות מודרניות בהרי ירושלים

פירוש המשניות להרמב"ם). ויש מבארים, שכוונת המשנה למדרגות של אבנים שעושים בשיפוע ההרים על הבקעות ונותנים עליהן עפר וזורעים ונוטעים בהן. ונקטה המשנה "משפסקו הגשמים", שאז היו בונים ומתקנים את המדרגות שנתקלקלו בימות הגשמים. ולא יסמוך בעפר – כשהוא בונה את המדרגות בשביעית לא יסמך בעפר, מפני שנראה כמתקן לזרוע שם בשביעית, אבל עושה הוא חייץ – מחיצת אבנים בלא עפר ביניהן ואף לא על גביהן (ר"ח אלבק).

לא יסמוך בעפר

על מנת לייצב את גדר המדרגה - הטרסה - צריך לתמוך ולמלא את המדרגה בעפר, וכך היא תוכל לשמש לזריעה ונטיעה. ויש שפירשו **לא יסמוך**,¹³ ואם כך לשון המשנה אזי מדובר בקוצים (למשל סירה קוצנית) שניתן לתחוב בין אבני המדרגה, על מנת שהעפר לא יגלוש משם החוצה.

11 ראב"ד שמיטה ויובל ב, יא.

12 רמב"ם שמיטה ויובל ב, יא.

13 ראב"ד הלכות שמיטה ויובל פ"ב ה"א; פליקס ביאור למשנת שביעית חלק א' עמ' 207.

משנה ט

פירוש הברטנורא

באות מכל מקום - אפילו מתוך שלו
דמידע ידיע דלבנין קבעי להו ולא
לתקן את השדה:

והקבלן - שקבל שדה באריסות מביא
מ"מ ואפילו מאותה שדה שהוא אריס
בה אפילו אבנים קטנות שאין [שדה
זו חשובה כשלו. וי"מ והקבלן שדרכו
לבנות בנינים בקבולת שאין] כוונתו
אלא לקבץ אבנים מביא [מ"מ ואפילו
משדה] שלו:

ר' יוסי אומר כו' - והלכה כר' יוסי:

אֲבָנֵי כֶּתֶף בְּאוֹת מִפֶּל מְקוֹם. וְהַקְבֵּלָן מְבִיא
מִפֶּל מְקוֹם. וְאֵלּוּ הֵן אֲבָנֵי כֶּתֶף? כָּל שְׂאִינָה
יְכוּלָה לְהַנְטִיל בְּאַחַת יָד; דְּבָרֵי רַבִּי מֵאִיר.
רַבִּי יוֹסִי אוֹמֵר: אֲבָנֵי כֶּתֶף כְּשֶׁמֶן, כָּל שֶׁהֵן
נְטִלוֹת שְׁתֵּי שָׁלוֹשׁ עַל הַכֶּתֶף.

אבן ששימשה לבניה, ניתן לשאתה בכתף, אך לא יותר ממספר
מועט של אבנים כאלו

משנתנו מוסיפה ללמד, אלו אבנים מותר לאדם ליטול משדהו בשביעית ואינו נראה כמתקן שדהו.

אַבְנֵי כֶּתֶף – אבנים כבדות שנושאים בכתף, **פְּאוֹת מִפֶּל מְקוֹם** – ניטלות בשביעית מכל שדה, ואפילו מתוך שלו, שהכל יודעים, שאבנים אלו ניטלות לבניין ולא לתיקון השדה. **וְהִקְבֵּלָן** – לבניינים, **מִבֵּיא מִפֶּל מְקוֹם** – מותר לו ליטול גם אבנים שהן קטנות מאבני כתף אפילו משדהו, לפי שידוע שהוא נוטל לבניין. – הרמב"ם מפרש: והקבלן – המקבל שדות באריסות וצריך אבנים לבניין, מותר לו ליטול מכל מקום, ואפילו משדה שהוא אריס בה, לפי שאינה חשובה כשדה שלו, ושנינו (לעיל משנה ו) שמשל חבירו נוטל מה שהוא רוצה. **וְאֵלוֹ הֵן אַבְנֵי כֶּתֶף** – אלו אבנים נקראות אבני כתף? **כָּל שְׂאִינָה יְכוּלָה לְהִנָּטֵל בְּאַחַת יָד** – אבן שאין אדם יכול ליטלה ביד אחת נקראת "אבן כתף". **דְּבָרֵי רַבִּי מֵאִיר** – שלדעתו אבני כתף היינו שכל אחת מהן היא אבן כבדה. **רַבִּי יוֹסִי אוֹמֵר: אַבְנֵי כֶּתֶף פְּשָׁמָן** – שהוא לשון רבים, והיינו: **כָּל שֶׁהֵן נִטְלוֹת שְׁתֵּי שְׁלוֹשׁ עַל הַכֶּתֶף** – ששתים שלש אדם נוטל מהן על כתפו. והלכה כרבי יוסי. ומה ששנינו (שם), שאינו נוטל אבנים מגדר אלא אם כן כל אבן היא כדי משא שני בני אדם, היינו שבכגון זה מותר לו ליטול גם את האבנים הקטנות ("תפארת ישראל"), אבל כאן מדובר בנוטל אבנים הגדולות בלבד, ולכן די כשהן ניטלות שתיים שלוש על כתף (לדעת רבי יוסי), או כל שאינה יכולה להינטל ביד אחת (לדעת רבי מאיר), שאבנים אלו מוכיחות על עצמן שניטלות הן לבניין.

משנה י

פירוש הברטנורא

להעמיק עד הסלע - ולא חיישינו דלמא ממלך וזרע ליה, שאין דרך בני אדם לזרוע סמוך לרה"ר. אבל בינו לבין חבירו חיישינו דילמא ממלך וזרע ליה ואסור:

צוברו ברה"ר - ואח"כ נוטלו משם ומתקן את רה"ר כמו שהיה:

כשם שאין מקלקלים רה"ר כך לא יתקן - כלומר לא מבעיא לצבור עפרו לרה"ר שהוא אסור אף על פי שיסירנו אח"כ שהרי מקלקל הוא לשעה, אלא אפילו לתקן אסור, כגון אם היו אבנים או עפר מפוזרים ברה"ר לא יצברם

הבונה גדר בינו ובין רשות הרבים, מתר להעמיק עד הסלע. מה יעשה בעפר? צוברו ברשות הרבים ומתקנו; דברי רבי יהושע. רבי עקיבא אומר: פדרה שאין מקלקלין ברשות הרבים, כן לא יתקנו. מה יעשה בעפר? צוברו בתוך שדהו פדרה המזבלין. וכן החופר בור ושיח ומערה.

במקום אחד אלא יסלקם לגמרי מרה"ר, והיינו דקאמר כשם שאין מקלקלין רה"ר לצבור עפרו לרה"ר אף על פי שדעתו לסלקו מיד, כך לא יתקן לצבור אבנים או עפר המפוזרים ברה"ר ולשום אותם בצדי רה"ר לפי שעה, אלא יסלקם מיד לגמרי מכל רה"ר ויוציאם לים או לנהר:

מה יעשה בעפר - אליבא דר"ע:

צוברו בתוך שדהו כדרך המזבלים - ג' אשפות לבית סאה:

וכן החופר בור שיח מערה - בשאר ימות השנה פליגי בה ר' יהושע ור"ע, לר"י צוברו ברה"ר ובלבד שיסלקנו אחר כך ויתקן רה"ר כמו שהיה, ולר"ע אף על פי שדעתו לתקן אסור אלא צוברו ברשותו. והלכה כר"ע:

גדר הבנויה על סלע יסוד

ביאור קהתי

הַבּוֹנָה גִּדְרָ - בשביעית, פִּינוּ וּבִין רְשׁוֹת הָרָבִים - ששדהו
 גובלת עם רשות הרבים, והוא בא לבנות גדר בין שדהו לבין
 רשות הרבים, מִתֵּר לְהַעֲמִיק עַד הַסֵּלַע - מותר לו לחפור
 בעומק הקרקע כדי לעשות יסוד לגדר, ואין חוששים שמא
 יאמרו שהוא עודד שם כדי לתקן את המקום לזריעה, שאין
 דרך בני אדם לזרוע סמוך לרשות הרבים. ברם, בין שדהו
 לשדה חבירו אסור לבנות גדר בשביעית, לפי שיחשדו בו
 בשעה שיחפור בקרקע שמתקן שטח זה לזריעה (ירושלמי).
מֶה יַעֲשֶׂה בַּעֲפָר - שהוא מוציא מן החפירה? צוּבְרוּ בְּרִשּׁוֹת
הָרָבִים - ולא בשדהו, שלא יהא נראה כמתקן שדהו
 בשביעית, וּמִתְקֵנוּ - ומתקן אחר כך את העפר שצבר שם,
 שמפזרו ומשווה בו את הגומות שברשות הרבים ("שנות
 אליהו"); **דְּבָרֵי רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ -** הסובר, שמתור לאדם לקלקל
 לשעה את רשות הרבים על מנת לתקנו אחר כך. **רַבִּי עֲקִיבָא**
אוֹמֵר: פְּדֵרָךְ שְׁאִין מְקַלְקְלִין בְּרִשּׁוֹת הָרָבִים, כֹּךְ לֹא יִתְקֵנוּ -
 כלומר שאין אדם רשאי לקלקל ברשות הרבים, כגון לצבור
 שם את עפרו, ואף לא על מנת לתקן אחר כך ("מלאכת
 שלמה" בשם ה"ר יהוסף). ויש מפרשים, שכשם שאסור
 לאדם לקלקל ברשות הרבים כך אסור לו לתקן, שמא
 תיקונו קלקול הוא לגבי אחר, כגון בענייננו שהוא מפזר את
 העפר ומשווה את הגומות, שמא יש אדם שמעוניין בגומות
 ("שנות אליהו"). **מֶה יַעֲשֶׂה בַּעֲפָר -** לדעת רבי עקיבא?
צוּבְרוּ בְּתוֹךְ שְׂדֵהוּ פְּדֵרָךְ הַמְּזַבְּלִין - שלש אשפותות לבית
 סאה, כמו ששנינו לעיל (משנה ב). **וְכֵן הַחוֹפֵר בּוֹר וְשִׁיחַ**
וּמַעֲרָה - בשאר השנים, נחלקו בזה רבי יהושע ורבי עקיבא,
 שלדעת רבי יהושע מותר לצבור את העפר ברשות הרבים
 ובלבד שיתקן אחר כך ויפזר את העפר או יפנהו משם; ורבי
 עקיבא סובר, שאינו רשאי לצבור את העפר ברשות הרבים,
 מהטעמים שהזכרנו לעיל, ולכן אינו צוברו אלא ברשותו.
 - כך מבארים רוב המפרשים. אבל הרמב"ם מפרש, שאף
 בסיפא מדובר בשביעית, ובאה המשנה להשמיענו, שלדעת
 רבי עקיבא אף "החופר בור ושיח ומערה בשביעית צובר
 העפר בתוך שדהו כדרך כל החופרים" (הל' שמיטה ויובל ב,
 יד). והלכה כרבי עקיבא.

להעמיק עד הסלע

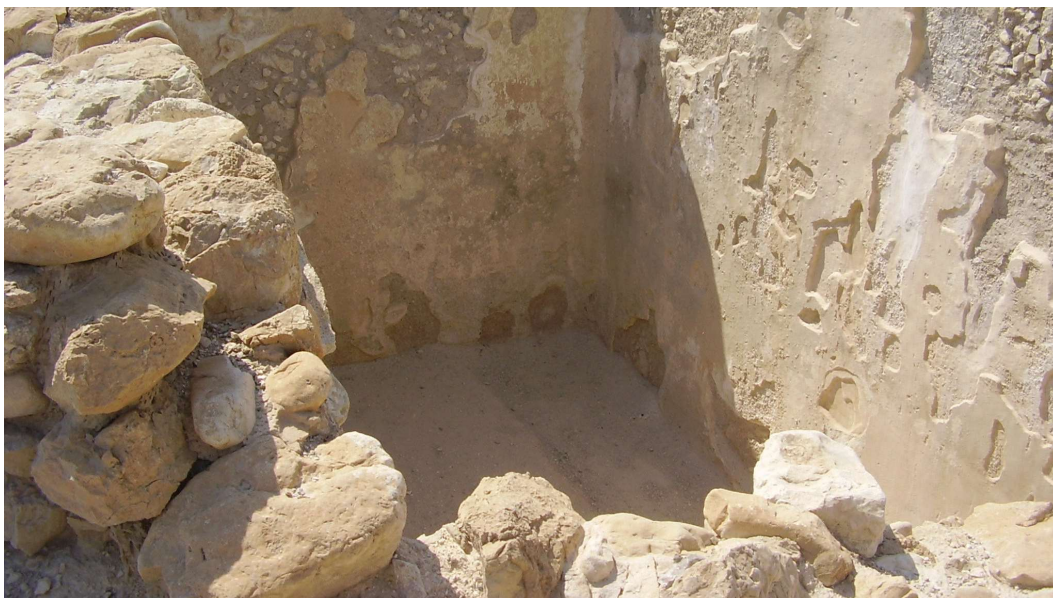
כשבונים גדר או קיר, חשוב
 שהבסיס שעליו הם נבנים
 יהיה יציב עד כמה שניתן,
 ועל כן הבונה מעמיק עד
 הסלע.

כדרך המזבלים: ראה לעיל
 פרק ב משנה ב.

וכן החופר בור שיח מערה

אלו מתקני האגירה שבהם
 היו משתמשים לאגירת מים.
 בור הוא חלל עם תקרה
 ופתח כניסת מים; השיח
 לרוב הוא בור ללא תקרה
 או שוקת לאגירת מים,
 ומערה היא חלל טבעי או
 חצוב שלעיתים היה משמש
 לאגירת מים, ויש בו פתח
 צידי המקשה על האגירה.

בור מים מטויח מקומראן, זכויות לד"ר אבישי טייכר, אתר פיקיוויקי

בורות לוך, זכויות לדרור פייטלסון, אתר פיקיוויקי

משנה א

פירוש הברטנורא

בראשונה כדרך שהוא מלקט מחברו את הגס הגס - הכי מפרשא מתניתין בירושלמי בראשונה היו אומרים מלקט אדם בתוך שלו את הגס הגס כדרך שמלקט בשל חבירו בין גסין בין דקין, ואף על גב דעצים ועשבים כשמלקטים אותן מתוך השדה מתקן השדה לזריעה, כשמלקט הגס כלומר העצים והעשבים הגסים ומניח את הדקין תלינן דצריך לעצים הוא ולא לתקן את הקרקע קעביד, כדרך דתלינן במלקט בשדה חבירו בין דקין ובין גסין דלא עביד אינש לתקן שדה חבירו ומידע ידיע דלעצים הוא צריך:

בראשונה היו אומרים: מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שלו, כדרך שהוא מלקט מתוך של חברו, את הגס הגס. משרבו עוברי עברה התקינו, שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה, שלא בטובה, ואין צריך לומר שיקצץ להם מזונות.

משרבו עוברי עבירה - שהיו מלקטין בשדותיהן בין דקים בין גסין והן אומרים בגסים לקטנו: שלא בטובה - שאין חבירו מחזיק לו טובה דהשתא ודאי לא אתי למלקט הדקין, כיון שאין חבירו מחזיק לו טובה על זה: ואין צריך לומר שיקצץ להם מזונות - שיאמר לו לקוט משדי היום ואתן לך מזונותיך, דפשיטא דאסור:

מלקט אדם קוצים ואבנים

ליקוט קוצים ואבנים מחלקת שדה הוא אחד משלבי ההכנה לקראת זריעה או נטיעה, וכך נכתב בישעיהו במשל הכרם:¹ "וַיַּעֲזְקֵהוּ וַיִּסְקְלֵהוּ וַיִּטְעֵהוּ שָׂרָק... וַאֲשִׁיתֵהוּ בְּתֶה, לֹא יֵצֵר וְלֹא יַעֲדֶר, וְעַלָּה שְׁמִיר וְשִׁית". הקוצים והצומח בר הגדלים בשדה הם סימן מובהק של הזנחה ועזובה. חקלאי מסור וחרוץ מכין את שדהו ומסיר ממנו את הקוצים, שהם שם כולל לצמחיית בר רב-שנתית (וגם חד-שנתית) המפריעה לנטיעה ולגידול אילנות, ירקות, דגנים וכד' בחלקת השדה. כיוון שהמשנה עוסקת בשנת השמיטה ונטיעה אסורה בה, מחדשת המשנה שהכנה לקראת נטיעה גם היא אסורה בשביעית.

1 ישעיהו ה, פסוקים ב' ו'.

פְּרֹאשׁוּנָה הִיוּ אוֹמְרִים – חכמים: **מְלַקֵּט אָדָם עֵצִים וְאַבְנִים וְעֹשִׂים מִתּוֹךְ שָׂלוּ, כְּדֶרֶךְ שֶׁהוּא מְלַקֵּט מִתּוֹךְ שָׂלוּ חֲבֵרוֹ, אֵת הַגֶּס הַגֶּס** – בירושלמי מבואר, שהפיסקה "את הגס הגס" מוסבה על "מתוך שלו", כלומר שמותר לאדם ללקט עצים ואבנים ועשבים מתוך שדהו את הגס הגס, היינו העצים והאבנים והעשבים הגסים (הגדולים), כדרך שמותר לו ללקט מתוך שדה חברו בין גסים ובין דקים, שהואיל ואינו מלקט בשדהו אלא הגסים הרי זה מוכיח שאינו מתכוון לתקן את שדהו אלא שהוא צריך לעצים וכדומה, כשם שבמלקט בשדה חברו הכל

יודעים שאינו מלקט אלא מפני שהוא צריך לעצים, שהרי אין אדם בא לתקן שדה חברו. **מִשְׁרְבוּ עוֹבְרֵי עֵבְרָה** – שהיו מלקטים בשדותיהם גם את הדקים ואומרים: לא ליקטנו אלא את הגסים, **הַתְּקִינוּ** – חכמים, **שִׁיָּהָ זֶה מְלַקֵּט מִתּוֹךְ שָׂלוּ זֶה וְזֶה מְלַקֵּט מִתּוֹךְ שָׂלוּ זֶה** – כלומר שלא יהא אדם מלקט בכלל מתוך שדהו בשביעית, אלא שכל אחד יהא מלקט מתוך שדה חברו, **שֶׁלֹּא בְּטוֹבָה** – ובלבד שחבירו לא יחזיק לו טובה על כך (ר"ש; ברטנורא); ויש מפרשים שלא בטובה – שלא תהא הסכמה בין שניהם, היינו שלא יאמר לחבירו: "תלקט אתה משדי ואני אלקט בשדך או אעשה לך ענין פלוני או אגמלך עליו וכיוצא בזה" (פירוש המשניות להרמב"ם), **וְאֵין צָרִיף לֹאִיר שֶׁאֲסוּר שִׁיקָצֵץ לָהֶם מְזוֹנוֹת** – שיפסוק בעל השדה מזונות למלקטים בשדהו, כגון שיאמר אדם לחבירו: לקט משדי ואתן לך מזונך, שאם אסור להחזיק לו טובה, הרי מכל שכן שאסור לקצוב לו מזונות. בירושלמי הוסיפו: "נחשדו להיות מלקטין בטובה ואומרים: "שלא בטובה ליקטנו"; התקינו שלא יהיו מביאים אלא מן הקרוב ומן המצוי, היינו מן הבית ומן החצר ולא מן השדה. ויש מפרשים: מן ההפקר.

יש מקשים על מה ששנינו במשנתנו: "התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה" – אם אמנם כל אחד עושה כך בשל חברו, הרי ודאי הם גומלים זה לזה ונמצא כל אחד מתקן שדהו של חברו? – ומיישבים המפרשים קושייה זו, שלא התירו דבר זה אלא

בשני תנאים: א. שלא ילקט כל אחד בשדה חברו אלא את הגסים בלבד; ב. שלא יאמר אדם לחברו: לקט אתה משדי ואני אלקט משדך, כלומר שלא יהא כל הסכם מוקדם בין שניהם, אלא שילקטו סתם, ואפילו בכגון זה אסור שיחזיק טובה אחד לחברו (הרדב"ז). וכן מבאר הרב מברטנורא (בעקבות הר"ש): שלא בטובה – "שאין חברו מחזיק לו טובה, שעכשיו ודאי לא יבוא ללקט הדקים, כיון שאין חברו מחזיק לו טובה על זה". מכאן, שמה ששנינו במשנתנו "שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה" – היינו הגסים בלבד, אבל הדקים אסור להם ללקט, שהואיל וכל אחד מלקט בשדה חברו, אף על פי שמלקטים שלא בטובה, מכל מקום כאילו כל אחד מתקן שדה חברו. ולפי זה משמע, שאמנם המלקט משדה חברו, בכגון שאין חברו מלקט מתוך שלו, מותר ללקט אף את הדקים, שהואיל והוא מלקט שלא בטובה, אין חשש שמא כוונתו לתקן שדהו של חברו ("תוספות אנשי שם").

בדרך זו אפשר גם לבאר את דברי הרמב"ם בענין זה, שכן הרמב"ם כותב (הלכות שמיטה ויובל א, טז): "בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שדהו, והוא שיטול הגס הגס, כדי שלא יתכוון לנקות הארץ. אבל משדה חברו נוטל בין דק בין גס. משרבו עוברי עבירה שמתכוונים לנקות ואומרים: הגס הגס אנו נוטלין, אסרו ליטול אדם משדהו אלא מתוך שדה חברו, והוא שלא בטובה, שלא יאמר לו: ראה כמה טוב עשיתי לך, שהרי ניקיתי שדך", – ומשמע מלשון הרמב"ם, שאף לאחר התקנה, נוטל אדם משדה חברו אפילו את הדקים (עיין "תוספות יום טוב"); אך אפשר לבאר, שהרמב"ם מדבר אמנם במי שמלקט משדה חברו ואין חברו מלקט מתוך שלו, שבכגון זה, אף משנתנו סוברת שמותר ללקט אפילו הדקים, כמו שהסקנו לעיל. וכן גם נראה מלשונו, שכתב: "אסרו ליטול אדם משדהו אלא מתוך שדה חברו", ולא כתב כלשון משנתנו "שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה".

אמנם יש גורסים במשנתנו: "התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה שלא בטובה", (ולא כפי גירסתנו: "זה מתוך של זה וזה מתוך של זה"); ולפי גירסה זו אף משנתנו סוברת שמותר ללקט משדה חברו אפילו הדקים, כפי שגם מוכח מלשון הרמב"ם ("משנה ראשונה").

משנה ב

פירוש הברטנורא

שנתקווצה - שנטלו קוציה בשביעית:

שנטייבה - שנחרשה היטב שכל העולם חורשים פעם אחת והוא חרש שתי פעמים. ומתניתין איירי בשעת הסכנה שהיתה המלכות אונסת על המס המוטל על הקרקעות והתירו לחרוש בשביעית כדי ליתן המס הקצוב מתבואתה למלך, ואם חרש שתי פעמים קנסוהו רבנן, דחרישה אחת התירו ולא שתי חרישות:

או שנדיירה - שעשו ממנה דיר לבהמות שעשה בה סהר כדאמרינן בפרקין דלעיל, ולא עשה ממנו אשפות אלא הניחו כדי לזבל בו השדה:

שָׂדֶה שְׁנַתְקוּצָה - תִּזְרַע בְּמוֹצָאי שְׁבִיעִית; שְׁנַטִּיבָה אוֹ שְׁנַדְיִירָה - לֹא תִזְרַע בְּמוֹצָאי שְׁבִיעִית. שָׂדֶה שְׁנַטִּיבָה - בֵּית שְׂמָאי אוֹמְרִים: אֵין אוֹכְלִין פְּרוּתֵיהָ בְּשְׁבִיעִית; וּבֵית הֵלֵל אוֹמְרִים: אוֹכְלִין. בֵּית שְׂמָאי אוֹמְרִים: אֵין אוֹכְלִין פְּרוּת שְׁבִיעִית בְּטוֹבָה; וּבֵית הֵלֵל אוֹמְרִים: אוֹכְלִין בְּטוֹבָה וְשֵׁלָא בְּטוֹבָה. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: חֲלוּף הַדְּבָרִים, זֶה מְקַלֵּי בֵּית שְׂמָאי וּמַחְמִירֵי בֵּית הֵלֵל.

לא תזרע למוצאי שביעית - דקנסינן ליה בהני יותר מבנתקווצה:
בטובה - אסור דאין מחזיקין טובה לבעלים דרחמנא אפקרינהו:
חלוף הדברים - דב"ש לקולא. ואין הלכה כר' יהודה:

שדה שנתקוצה תזרע במוצאי שביעית, שנטיבה או שנדיירה

משנתנו עוסקת בפעולות שונות הנעשות בקרקע על מנת לשמור על פוריותה: "שדה שנתקוצה, נטיבה ונדיירה".

בחז"ל ניתנו שני הסברים למושג 'שדה שנתקוצה':
1. שדה שניטלו קוציו. 2. שדה שנחרש פעם אחת, לעומת 'שדה שנטיבה' - שנחרש פעמיים.

נטילת הקוצים מן השדה: ישנם גורמים רבים שפוגעים בפוריות הקרקע ויש לטפל בהם באופן רציף כגון: יבוט השדה (*Prosopis farcta*) הוא שיח רב-שנתי שמצוי באזורים רבים בארץ. רובו של הצמח - גזעו וענפיו - נמצאים מתחת לפני הקרקע, ורק חלק מהענפים מצויים על פני הקרקע. צמח זה עמיד מאוד, ויש לעקור את ענפיו ושורשיו במלואם. הצמח יכול להתפתח אף מבדל שורש או בדל גזע שנותרו בקרקע, ולכן יש לטפל בשדה שמאולח בצמח זה בכל שנה. ישנם צמחים רבים בעלי יכולת הפצה גדולה של זרעים, כגון צמחים ממשפחת העלקתיים (*Orobanchaceae*). אלו צמחים טפילים שמצויים בשטחים רבים בארץ, וכל אחד מהם יכול להפיץ אלפי זרעים בכל שנה! שדה שלא מטופל כראוי גם בשנה שלא זרעים בה מתאלח במהרה בעשבייה רבה. צמחים נוספים מזיקים לשדה, בהם עולש מצוי (*Cichorium pumilum*), סירה קוצנית (*Sarcopoterium spinosum*), אזוביון (*Lavandula*), חבלבל (*stoechas*), *(Convolvulus palaestinus)* ועוד, וכך נפגעת היכולת להשתמש בו לצרכים חקלאיים.

חרישת הקרקע:

חרישת הקרקע גם בשנה שהיא אינה נזרעת חשובה לשמירת פוריותה. אנו מוצאים למשל במשנה

ביאור קהתי

כבר הזכרנו, שאסור לאדם לתקן שדהו בשביעית, בין לצורך שביעית בין לצורך מוצאי שביעית. משנתנו באה ללמד שאמנם לכתחילה אסור חכמים כל עבודה הבאה לתקן את השדה לזריעה, אבל בדיעבד אם עבר אדם ותיקן שדהו בשביעית לצורך זריעה במוצאי שביעית יש הבדל בין שני סוגי עבודות, שאם עשה עבודה כדי להשביח את הקרקע ולהכינה ממש לזריעה, כגון שחרשה כדי לעקור ממנה עשבים רעים או שזיבלה וכיוצא בזה, קנסוהו חכמים שאסור לזרעה במוצאי שביעית, אבל אם לא עשה אלא עבודת נקי, כגון שפינה את השדה מאבנים או מקוצים שהיו בה, לא קנסוהו חכמים ומותר לזרעה במוצאי שביעית.

שְׂדֵה שְׁנָתִיקוּצָה - שניטלו קוציה בשביעית, כדי לתקנה למוצאי שביעית, **תְּזַרַע בְּמוֹצָאי שְׁבִיעִית** - מותר לזרעה במוצאי שביעית, שלא קנסוהו חכמים על עבודה זו. אבל שדה **שְׁנָתִיקָה** - שהשביחה בשביעית על ידי שחרשה כדי לעקור ממנה את קוציה (ירושלמי), ויש מפרשים שנטיבה - שנזדבלה על ידי זבל שהובא בעגלות

לשדה (רש"י), או שְׁנֵי־יָרֵה – שעשאה דיר לצאנו כדי לזבלה, ולא כדי לצבור את הזבל באשפתות כפי ששינו (לעיל ג, ד), לא תִּזְרַע בְּמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית – שקנסוהו חכמים בעבודות אלו, הואיל ויש בהן משום השבחת הקרקע והכנתה לזריעה. – בירושלמי מובא, שבפירוש משנתנו נחלקו אמוראי בבל ואמוראי ארץ ישראל, שלדעת אמוראי בבל מדובר ברישא בקוצים תלויים ומפוזרים בשדה, שהנוטל אותם בשביעית ומפנה שדהו לזריעה במוצאי שביעית, מותר לזרעה במוצאי שביעית (וכן מפרשים גם רש"י ותוספות בכורות לד, ב), ואילו מה ששינו בספא: "שנטיבה" – היינו שחרש את השדה כדי לעקור את קוציה ממנה, כמו שבארנו לעיל; אבל אמוראי ארץ ישראל פירשו: "שדה שנתקוצה" – היינו שחרש את שדהו כדי לעקור ממנה את קוציה, שהואיל וחרישה זו אינה עדיין הכנה לזריעה לא קנסוהו חכמים ומותר לזרעה במוצאי שביעית, אבל שדה שנטיבה – היינו שנחרשה פעמיים, ובשעת גזירת המלכות נשנתה משנתנו, שהטילו מס על הקרקעות והתירו חכמים לחרוש פעם אחת ולזרוע בשביעית כדי שיוכלו ליתן למלכות את המס הקצוב מן התבואה, ובאה משנתנו ללמד, שאם חרש פעמיים כדי שתשיב השדה ותתן יבול רב, קנסוהו חכמים שאסור לזרעה בשמינית. שְׁדָה שְׁנֵי־יָרֵה – שהושבחה בשביעית, כמו שבארנו לעיל, בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים: אֵין

במנחות¹ שעל מנת לגדל חיטה באיכות גבוהה לצורך המנחות, יש לחרוש את הקרקע במשך שנה אחת, ורק בשנה שלאחר מכן לזרעה. מטרת החרישה, גם בשנה שהשדה אינו נזרע, היא "כדי שלא יעלו צמחים ויכחישו כחה".² חריש הקרקע שומר על מרקם הקרקע, הוא מאפשר חדירת מי גשמים לקרקע, מונע לעיתים קרובות את סחף הקרקע, אינו מאפשר התרבות בלתי מבוקרת של צמחיית בר, ועוד. חריש הקרקע ללא עיבוד נוסף הוא שימוש מקובל בשדה.³ לכן שדה שנחרש ברציפות שנים רבות נחשב לשדה מטויב.⁴

פעולת הזיבול ('נדיירה') אף היא חשובה לשמירת פוריות הקרקע, כפי שנתבאר בפרק ב משנה ב.

במשנתנו, כל עוד הפעולה אינה מכשירה בפועל את הקרקע לצורך זריעתה בשמינית, אלא רק מונעת נזק, ונצרכות פעולות נוספות על מנת שיהיה ניתן לזרוע בקרקע, לא גזרו על העושה כן בשביעית, ואם נעשו פעולות כאלה ניתן להשתמש בקרקע בשמינית. אך אם הקרקע נחרשה פעמיים או שהיא זובלה, בפעולות אלו יש משום הכנה ממשיית לזריעה, ולכן חכמים אסרו לזרוע בה בשמינית.

פוסקי הדורות האחרונים עסקו בין היתר במקרה שבו נצרך לעבד את הקרקע כדי לשומרה מפני גזל של נוכרים, ופסקו שניתן רק במקרה הצורך לחרוש את הקרקע לאחר סיום עונת הזריעה, אף שבכך הקרקע מיטייבת.⁵

1 ח, ב.

2 תפארת ישראל מנחות ח, ב.

3 תוספתא ב"מ (ליברמן) ט, ז-ח; כד-כט.

4 תוספתא שביעית ג, י; ירושלמי שביעית ד, ב.

5 משפט כהן עד, רסא. בדומה לזה כתב החזו"א, תשובות וכתבים לג.

אוֹכְלֵין פְּרוֹתֶיהָ בְּשִׁיעִית – אסור לאכול פירות שדה זו, וּבֵית הָלֵל אוֹמְרִים: אוֹכְלֵין – מותר לאכול פירותיה בשביעית. ומדובר כאן בפירות שהם מותרים באכילה בשביעית, כגון פירות האילן (הרא"ש), או ספיחים שלא גזרו עליהם (עיין בפתיחה למסכתנו בענין גזירת ספיחים). ויש סוברים שמדובר כאן קודם גזירת חכמים על הספיחים ("משנה ראשונה"). בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים: אֵין אוֹכְלֵין פְּרוֹת שְׁבִיעִית בְּטוֹבָה – אסור להחזיק טובה לבעלים בעד הפירות שאוכל משדהו, לפי שהתורה הפקירה אותם, ואם הוא מחזיק טובה לבעלים ומודה להם על הפירות, הרי זה כאילו אוכל מן השמור. וּבֵית הָלֵל אוֹמְרִים: אוֹכְלֵין בְּטוֹבָה וְשֵׁלָא בְּטוֹבָה – כלומר אף על פי שהפירות הפקר הם, מותר להכיר טובה לבעל השדה ולהודות לו בעד הפירות שאוכלים משדהו. וכן גם מותר להיכנס לכל שדה ולאכול מפירותיה ולא להחזיק טובה לבעל השדה. רַבִּי יְהוֹנָדָה אוֹמֵר: תְּלוּף הַדְּבָרִים – שבית שמאי מקילים וסוברים, שאוכלים גם בטובה, ובית הלל מחמירים וסוברים, שאין אוכלים פירות שביעית בטובה. זו מִקְלֵי בֵּית שְׁמַאי וּמְחַמְרֵי בֵּית הָלֵל – ברוב ההלכות שנחלקו בהן בית שמאי ובית הלל, בית שמאי מחמירים ובית הלל מקילים, ויש עשרים ושלוש הלכות, המנויות במסכת עדיות, שבהן בית שמאי מקילים ובית הלל מחמירים, ולדעת רבי יהודה יש הלכות נוספות שהן מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל, וזו שבמשנתנו היא אחת מהן. יש גורסים בדברי בית שמאי (שהם דברי בית הלל לדעת רבי יהודה): "אין אוכלים אלא בטובה" – לפי שגוזרים בשביעית משום שאר השנים, שלא יהא אדם רגיל ליכנס בשדה חבירו ובגינתו ובפרדסו שלא מדעתו. אבל מן התורה מותר אף שלא בטובה, שכתוב (שמות כג, יא): "והשביעית תשמטנה ונטשתה", ושנו במכילתא: מגיד שהוא פורץ בה פרצות, אלא שגזרו חכמים מפני תיקון העולם (הראב"ד). ולפי גירסה זו החומרה היא שאין אוכלים אלא בהחזקת טובה, והקולה היא שאוכלים אפילו שלא בטובה.

משנה שביעית פרק ד

משנה ג

פירוש הברטנורא

חֹכְרֵינִי נִירִין - יִכּוּל יִשְׂרָאֵל לִקְבֹּל
עֲלֵיו בִּכְךְ וּבְכֹךְ כּוֹרִים לִשְׁנָה שְׁדָה הַנִּכְרִי
שֶׁחֲרָשָׁה בִּשְׁבִיעִית לְזֶרְעָה לְמוֹצָאִי
שְׁבִיעִית, וְאִף עַל פִּי שְׁגוֹרֶם לְנִכְרִי
לְחֹרֶשׁ בִּשְׁבִיעִית. נִירִין לִשׁוֹן נִירו
לָכֶם נִיר (יִרְמְיָה ד):

וּמַחְזִיקִים יְדֵי נִכְרִים - אִם מִצָּאוֹ חֹרֶשׁ
יִכּוּל לֹמֵד לוֹ יִישֵׁר כַּחַךְ וּכְיוּצָא בֹזֵה:

וְשׂוֹאֲלִים בְּשִׁלּוּמָן - וְאִפִּילוּ בְּיוֹם חֲגוֹ:

חֹכְרֵינִי נִירִין מִן הַגּוֹיִם בְּשְׁבִיעִית, אֲבָל לֹא
מִיִּשְׂרָאֵל. וּמַחְזִיקִין יְדֵי גוֹיִם בְּשְׁבִיעִית, אֲבָל
לֹא יְדֵי יִשְׂרָאֵל. וְשׂוֹאֲלִין בְּשִׁלּוּמָן, מִפְּנֵי דִרְכֵי
שָׁלוֹם.

חוכרין נירין

החקלאי מעוניין בחכירה של שדות גויים מעובדים במוצאי שביעית כדי לזרעם מיד. שנת השמיטה מסתיימת בראש השנה, זמן שבו מתחילים ממטרי השנה. על כן החקלאי צריך להזדרז על מנת להספיק לעקור את העשבייה השוטה מהחלקה, לעבד, לזבל ולזרוע, וכל זאת בזמן קצר יחסית עד תחילת הגשמים. בחכירת קרקע מעובדת ומוכנה לזריעה מרוויח החקלאי זמן יקר.

בחז"ל מוזכרים פעמים רבות "האריסים והחכורות". החכורות אלו פועלים שחוכרים את הקרקע מבעליה לצרכים חקלאיים. פעמים רבות מוטל על בעלי הקרקע להכינה עבור החוכר. במשנתנו מבואר שמותר לחכור קרקע מנוכרי, אף שיש חשש שבשל כך הוא יחרוש את הקרקע בשביעית. מסיבה זו אסור לחכור מישראל, כיוון שבכך הוא גורם לו לעבור על איסור חרישת הקרקע. בפרשנים מבואר שאיסור זה חל על חכירת שדה מיהודי, גם אם גויים הם אלו שחרשו בפועל בקרקעו.

חֹכְרִין נִירִין מִן הַגּוֹיִם בְּשִׁבְעִית
– רשאי ישראל לקבל מן הגויים בחכירה, תמורת תשלום כך וכך כורים לשנה, נירים, כדי שדות שנחרשו בשביעית, כדי לזרוע במוצאי שביעית, אף על פי שנמצא מעודדם לחרוש בשביעית, לפי שאין הגויים מצווים על שביתת הארץ, אֲבָל לֹא מִיִּשְׂרָאֵל – אסור לחכור מישראל שדות שחרשן בשביעית באיסור. וּמִחֲזִיקֵין יְדֵי גוֹיִם בְּשִׁבְעִית – כשרואים אותם עובדים את שדותיהם בשביעית, מברכים אותם: תחזקנה ידיכם או הצליחו במעשיכם, אֲבָל לֹא יְדֵי יִשְׂרָאֵל – שאסור להחזיק ידי עוברי עבירה. ויש מפרשים, שמשנתנו באה להשמיע שאפילו בזמן גזירת המלכות, שהתירו חכמים לעבוד, כמו שהזכרנו

במשנה הקודמת, מכל מקום אסור לאחל זה לזה שיצליח במעשי ידיו, שנראה כאילו שמח בביטול המצוה ובוועט בה ("תוספות חדשים"). וְשׂוֹאֲלִין בְּשָׁלוֹמָן – של הגויים בכל הימים, מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם – פסקה זו הובאה כאן אגב העניינים שברישא. בבבלי מבואר (גיטין סב, א), שאין צורך לומר ששואלין בשלומם של גויים, שהרי אם מחזיקין ידיהם בשביעית, מכל שכן ששואלין בשלומם, אלא אפילו ביום חגם, אף על פי שהם חוגגים לכבוד עבודה זרה, מכל מקום מפני דרכי שלום שואלים בשלומם.

משנה ד

פירוש הברטנורא

המדל בזיתים - כשהזיתים מקורבים זה לזה יותר מדאי נוטל אחד ומניח ב' או נוטל ב' ומניח אחד כדי שיגדל ויתעבה. מדל לשון שליפה והסרה, וי"מ לשון דלדול ודלות שמדלדל שדהו מן הזיתים:

יגום - גומם ומקצץ האילן ומשאיר השרש בארץ, ולא ישרש לגמרי שלא יראה כעובד את האדמה:

ומודים במחליק - כגון אם נוטל שלשה זיתים זה בצד זה שמחליק פני הקרקע יותר מדאי יאמרו לעבודת קרקע הוא מתכוין ואסור:

מתוך של חבירו אף המחליק ישרש - דלא עביד אינש שיתקן קרקע חבירו, וידוע דלעצים הוא מכוין:

המדל בזיתים - בית שמאי אומרים: יגם; ובית הלל אומרים: ישרש. ומודים במחליק עד שיגם. איזה הוא המדל? אחד או שנים. המחליק? שלושה זה בצד זה. במה דברים אמורים? מתוך שלו, אבל מתוך של חבירו אף המחליק ישרש.

המדל בזיתים... יגום... ישרש... מחליק

בחז"ל הוזכרו שני סוגי דילול: עקירת חלק מהעצים במטע, ודילול הפירות הקיימים בצמח. משנתנו דנה בעקירה חלקית של העצים במטע. דילול הפירות הקיימים בצמח יתבאר להלן במשנה י.

אחת השאלות המרכזיות שאיתן מתמודדים החקלאים כמעט מאז ימי ראשית החקלאות היא כיצד ניתן לנצל את משאבי הקרקע באופן המיטבי ביותר, ויש להביא בחשבון נתונים רבים על מנת להכריע בכך. לעיתים קרובות ישנם שיקולים שסותרים זה את זה. למשל: כל עץ זקוק לגישה טובה של קרני השמש לכל חלקיו, על מנת לבצע הטמעה (פוטוסינתזה) מיטבית, ולשם כך יש לטעת את העצים במרווחים גדולים. מצד אחר, מרווח גדול מדי יגרום למיעוט עצים ולמיעוט תנובה, דבר שיפגע ברווחיותו של המטע. פעמים רבות אף נדרש לטעת את המטע במרווחים גדולים על מנת למנוע הדבקה של העצים במחלות, ולשם נוחות בטיפול בהם. בדיני הכרם¹ אנו מוצאים למשל שכרם שנטוע בצפיפות רבה (במרחקים הקטנים מארבע אמות בין עץ לעץ), אינו יכול להתפתח כראוי, ונחלקו התנאים אם ניתן להגדירו ככרם, או שהגפנים הנטועות במרכז הכרם "כאילו אינן", שעומדות להיעקר.

המרווח הבסיסי שהובא בחז"ל ביחס למרחקים שונים הוא "כדי בקר וכליו", כלומר שתהיה אפשרות לחרוש את הקרקע בין העצים, וכן "כדי אורה וסלו", כלומר שהפועל הקוטף את הפרי יוכל לעבור בצורה נוחה בין העצים.

משנתנו עוסקת בעקירת חלק מהעצים הקיימים במטע. עקירת עץ אחד או שניים מתוך כמות גדולה

ביאור קהתי

הַמְדֵּל בְּזִיתִים – בשביעית; "המדל" משורש "דלל", והיינו שעוקר אילן אחד או שניים מבין אילני הזיתים הצפופים מדי, כדי שיגדלו הנשארים בריווח (ר"ש; ברטנורא), ויש מפרשים, שעוקרם מפני שהוא צריך לעצים (רמב"ם; "תפארת ישראל"), **בֵּית שְׁמַאי** **אוֹמְרִים: יָגֹם** – יקצץ את גזע האילן וישאיר את שרשו בארץ, שלא יהא נראה כמתקן שדהו בשביעית; **וּבֵית הֵלֵל אוֹמְרִים: יִשְׂרֹשׁ** – מותר לו אפילו לעקור את השורש, שהואיל ואינו עוקר אלא אילנות בודדים פה ושם, אין בזה משום תיקון השדה. **וּמוֹדִים** – בית הלל לבית שמאי, כלומר שסוברים כמותם, **בְּמַחְלִיק** – בעוקר הרבה אילנות במקום אחד ועושה שטח ניכר חלק (פנוי, בלא אילנות), **עַד שְׁיָגֶם** – אינו רשאי להחליק בשביעית אלא אם כן יגום, שיקצץ את הגזע בלבד ולא ישרש, שאם גם יעקור את השרשים יהא חשוד שמתקן הוא את הקרקע לזריעה. **אֵיזָה הוּא הַמְדֵּל** – שלדעת בית הלל מותר אפילו לשרש? **אֶחָד או שְׁנַיִם** – שעוקר אילן אחד או שניים, כמו שבארנו לעיל. ואיזה הוא הַמְחְלִיק – שאף לדעת בית הלל אסור לשרש?

1 כלאים ה, ב.

שְׁלֹשָׁה זֶה בְּצַד זֶה – שעוקר שלושה
אילנות שהם סמוכים זה לזה. בְּמָה
דְּבָרִים אָמֹרִים – שהמחליק אסור
לשרש? מִתּוֹךְ שָׁלוּ – כשהוא עוקר
אילנות מתוך שדה זיתיו, אֲבָל מִתּוֹךְ
שָׁל חֲבֵרוֹ – בעוקר אילנות מתוך שדה
זיתים של חבירו, אֵף הַמַּחְלִיק יִשְׂרָשׁ –
אף כשהוא עוקר הרבה במקום אחד,
מותר לו לעקור אפילו את שרשם,
שאין כל חשש שמא יחשדוהו שהוא
מתקן את הקרקע, לפי שאין דרך אדם
לתקן שדה חבירו, ובידוע שלעצים הוא
מתכוון בעבודתו זו.

של עצים נקראת 'מדל',² ועקירת כמות גדולה
יותר של עצים – שלושה ויותר – נקראת
'מחליק'.³ נחלקו התנאים אם מותר בשמיטה
לעקור את העץ יחד עם שורשיו ('ישרש'), או
שמה מותר רק לחתוך את העץ ('יגום') אך
לא להוציאו עם שורשיו.⁴ במקרה שהבעלים
מעוניין לעקור יותר משלושה עצים בשמיטה,
לכל הדעות מותר רק לקצצם ולא להוציאם
עם שורשיהם.⁵

ככלל, ניתן לחלק את הצמח לשני חלקים
מרכזיים: החלק העילי כולל את הגזע,
הענפים ועלים, והוא אחראי על יצירת
הסוכרים והטמעתם בצמח, ועל רבייתו
ביצירת פרחים ופירות. החלק התחתני
כולל את מערכת השורשים, והוא מתחיל
מ"צוואר השורש". תפקידו לספק לצמח
מים ומינרלים מהקרקע, ולעגן את הצמח למקומו. גם במקרה שבו חותכים את החלק
העילי, החלק התחתני בחלק מהעצים ממשיך לחיות כל עוד יש בו סוכרים שהתקבלו
מהחלק העילי. על מנת שיהיה ניתן לזרוע בקרקע שהיו בה עצים, לא די בחיתוך הגזע,
אלא יש לעקור את השורשים, ובכך לאפשר למחרשה לעבור בנוחות בקרקע, ולאפשר
לשורשי הצמחים החדשים להתפתח בה כראוי. ישנם מקרים שבהם אף רקמת השורש
יכולה להתמין וליצור צמח חדש, ולכן החקלאי תמיד יעדיף שלא יהיו שורשים בקרקע,
ובכך הוא יודא כי הגידול הקודם הושמד לחלוטין.

הוצאת העצים עם שורשיהם נראית כעבודת הקרקע⁶ וכתיקון השדה.⁷ נחלקו התנאים
מאיזה שלב יש לחשוש לכך: האם גם בהוצאת עץ יחיד,⁸ או שמא יש לחשוש לכך רק
מהוצאת שלושה עצים ומעלה, מכיוון שמדובר בשטח גדול.⁹

בפרשנים הובא שמטרת דילול העצים היא לשפר את תנאי הגידול של העצים הנוותרים,¹⁰

2 משנה שביעית ד, ד; ירושלמי שביעית ד, ד; ראה ריב"מ"ץ שביעית ד, ד.

3 משנה שביעית ד, ד; ראה ירושלמי שביעית ד, ד שדן במקרה שבו נצרך לדלל את העצים פעם נוספת.

4 מחלוקת בית שמאי ובית הלל במשנה שם.

5 בזה לא חולקים בית שמאי ובית הלל במשנה שביעית ד, ד.

6 ריב"מ"ץ, ר"ש שביעית ד, ד.

7 רמב"ם פיה"מ שביעית ד, ד, לדעתו יש בכך משום הכנת השדה לזריעה.

8 כדעת בית שמאי במשנה שביעית ד, ד.

9 כדעת בית הלל במשנה שביעית ד, ד.

10 ר"ש שביעית ד, ד; ראה ערוה"ש העתיד יט, כ, שבת הארץ א, יח עמ' 262-263 שדנו בשאלה מדוע לדעה זו ניתן לגרום
לשיפור העצים הקיימים.

שיתעבו,¹¹ כדי שיקבלו יותר מים.¹² לעיתים יש חקלאים הנוטעים לכתחילה בצפיפות רבה יותר על מנת להפיק יותר פרי לכל יחידת שטח, ולאחר שהעצים גדלים ומתפתחים הם מדללים ועוקרים את חלקם, כדי שיהיה ביניהם מרווח גדול יותר.¹³ יש הסוברים שניתן לדלל את העצים רק כשמעוניינים להשתמש בענפים לצורכי הסקה וכדומה.¹⁴

11 רע"ב שביעית ד, ד.

12 רא"ש שביעית ד, ד.

13 ריבמ"ץ שביעית ד, ד, לאחר הדילול, לכל עץ ישנו שטח קרקע גדול יותר. השטח הנוסף מספק לעץ תוספת מים, מינרלים חיוניים, מרווח מחיה לבית השורשים, תאורה טובה יותר המביאה לצימוח וגטיבי משופר, פריחה טובה יותר וכמות פרי גדולה יותר.

14 רמב"ם פיה"מ שביעית ד, ד; ראה תפארת ישראל שכתב שלדעת הרמב"ם לא ניתן לבאר שהמטרה היא שהנותרים יצמחו, שהרי יש בכך משום תוספת צימוח האסורה בשמיטה.

משנה ה

פירוש הברטנורא

לא יחפה - הבקוע בעפר, שהרי הוא מיתקן בכך שהעפר נעשה טיט ומשביח האילן:

באבנים ובקש - דהוי כמושיב שומר שלא ייבש:

בתולת שקמה - שלא נקצצה מעולם: מפני שהיא עבודה - שהיא משובחת בכך:

כדרכה אסור - שהיא מתגדלת ומתעבה בכך והוי כעין זומר לגפנים: אלא מגביה עשרה - שאין דרך לעולם לכרתה אלא למטה מעשרה:

או גומם מעל הארץ - שאין דרך לכרות אותה כך. והלכה כר' יהודה:

המבקיע בזית לא יחפהו בעפר, אבל מכסה הוא באבנים או בקש. הקוצץ קורות שקמה לא יחפהו בעפר, אבל מכסה הוא באבנים או בקש. אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית, מפני שהיא עבודה. רבי יהודה אומר: פדרפה אסור; אלא או מגביה עשרה טפחים, או גומם מעל הארץ.

המבקיע... לא יחפהו בעפר

טיפול בגדם העץ

במשנתנו הובא שלאחר הבקעת הזית ניתן לכסותו באבנים או בקש, אך אין לחפותו בעפר. ישנן כמה אפשרויות לבאר מהי פעולת ההבקעה: א. חיתוך של חלק מרקמת הגזע של הזית שאינה פעילה לצרכים שונים. ב. ביקוע העץ לשם חיתוך הגרופיות - הענפים הצדדיים העולים מהגזע, שניתן לחתכם ולשתלם בקרקע לשם ריבוי וגטטיבי. ג. ביקוע הגזע עצמו. פעולה קשה זו נעשתה לעיתים גם לשם זירוז ההנבה בעץ, כמובא בירושלמי.¹ עצת הזית קשה, מסוקסת ובעלת מראה ייחודי, והיא משמשת להתקנת כלים שונים, בעיקר כלים קטנים. קשה מאוד להתקין מעץ הזית לוחות או קורות, באשר כרגיל תוכו של הגזע חלול. הזית והשקמה שימשו בעבר לצרכים שונים - לבניין, להסקה, ועוד.

גזע העץ וענפיו הם רקמה חיה שמורכבת מחלקים שונים: צינורות הובלה, עצת העץ ועוד. כשרקמה זו נחתכת, צינורות ההובלה נשארים פתוחים, ויכולים לחדור דרכם גורמי מחלות רבים, כגון פטריות, חיידקים, זיהומים שונים ומחוללי מחלות גזע, ויש לאטום את הגדם לכניסתם. בזמננו לאחר הגיזום מקובל למרוח את הגדם במשחות שונות על מנת לאטום אותו לכניסת מחוללי המחלות. במשנתנו מבואר שהפעולה היעילה ביותר שגורמת להשבחת האילן היא כיסוי הגדם בעפר, ולכן אף שמותר לגדום את העץ עבור השימוש בחלקיו, אין לכסותו בעפר, אך ניתן לכסות את הגדם באבנים או בקש. כך לכל הפחות הגדם אינו מתייבש, לא חודרים אליו גורמי מחלות, והעץ אינו ניזוק. ייתכן שאיסור הכיסוי בעפר עניינו שלצד כיסוי הגדם, הדבר גורם להתרבות של הגרופיות. לכן פעולה זו נאסרה בשמיטה, על אף התועלת בשמירת העץ מהמזיקים.

1 שביעית א, ו.

ביאור קהתי

המבקיע פזית - הקוצץ מאילן הזית בשביעית בקעיות (גיזרי עצים) להסקה וכדומה, **לא יחפהו בעפר** - לא יכסה את מקום הביקוע שבזית בעפר, מפני שהעפר משביח את האילן, ונמצא מתקן את האילן בשביעית, וכבר הזכרנו (בפתיחה למסכתנו), שכל עבודה שיש בה משום תיקון האילן והשבחתו אסורה היא בשביעית. **אבל מכסה הוא** - את הביקוע, **באבנים או בקש** - כדי לשמור עליו שלא ייבש, שכל עבודה שאינה אלא לקיום האילן מותרת בשביעית. וכן **הקוצץ קורות שקמה** - אילן השקמה וענפיו קרויים "קורות", לפי שהם משמשים קורות לבניין, ובאה המשנה ללמד שהקוצץ בשביעית קורות שקמה, **לא יחפהו בעפר** - מפני שהוא משביח את האילן, **אבל מכסה הוא באבנים או בקש** - שלא ייבש, כמבואר לעיל באילן זית. **אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית** - אילן השקמה שעדיין לא נקצץ נקרא "בתולת השקמה", ובאה המשנה ללמד שאסור לקצוץ בתולת השקמה בשביעית, **מפני שהיא עבודה** - שהקציצה היא עבודת אילן, המועילה להשבחת השקמה,

הקוצץ קורות שקמה

פיקוס השקמה (*Ficus sycomorus*) הוא עץ שגדל בארץ בעיקר לצורכי בנייה.² יש חוקרים הסוברים שהוא אף הובא במיוחד לאזורנו לשם כך. עצת השקמה היא קלה ונקבובית, ומשקלה נמוך יחסית - 0.4 (גרם לסמ"ק), לעומת האלון שמשקלו הסגולי הוא 0.8 (גרם לסמ"ק). בגלל הנקבוביות שבה היא אינה סופחת לחות, ועובדה זו מעניקה לה יתרון ועמידות כנגד ריקבון העץ.

עצת השקמה איכותית פחות מעצת הארז, אך נוחה מאוד לעיבוד, והיא שימשה בעיקר לעשיית קורות ארוכות וישרות לנגרות - קירוי בתים (בחדרים שאינם גדולים במיוחד)³, משקופים, דלתות, ארונות קבורה ורהיטים גדולים. בממצאים מהתקופה הרומית, כ-80% מהרהיטים יוצרו משקמה.⁴

נהגו לגדוע את גזע השקמה לאחר שהגיע לעובי מתאים, כדי שבמקום הגדם תצמחנה קורות ישרות

וארוכות. מבנה העץ מבוקר על ידי הורמוני צמיחה, המרוכזים בחלקים העליונים של העץ ובעיקר בצמרת. הורמונים אלו מבקרים את אופן חלוקת התאים ואת אופן התפצלות הענפים. אחד או יותר מההורמונים המופרשים מהצמרת משפיע על עיכוב התפתחותם של ענפים חדשים, והתוצאה היא התפתחות העץ כלפי מעלה ללא פריצה של ענפים צדדיים. תופעה זו קרויה 'שלטון קודקודי'.

עץ שקמה שלא טופל מפתח גזע מרכזי בלבד. התפתחות הגזע המרכזי היא איטית, משום שכל האנרגיה של העץ מושקעת בגזע יחיד, בעל היקף רחב מאוד. לגזע כזה אין שימוש. לבעל השקמה עדיף לקצוץ את הגזע ולסלק את השלטון הקודקודי. התוצאה היא התפתחות גזעים רבים בצורת קורות במשך זמן קצר יחסית. לאחר שהקורות התפתחו לאורך הרצוי, ניתן לקצצן ולהמתין שנים מספר להתחדשות קורות נוספות. שקמה שעדיין לא נכרתה קרויה 'בתולת שקמה'.⁵ גדם השקמה קרוי 'סדן השקמה'.⁶

ממשנתנו ניתן ללמוד על שיטות העבודה: לאחר שהעץ הגיע לבגרות, קצצו את גזע העץ

שעל ידי כך היא מגדלת קורות עבות וארוכות הטובות לבניין. רַבִּי יְהוֹדָה אָמַר: פְּדִרְפָּה - כדרך שרגילים לקוצצה, והיינו מעשרה טפחים ולמטה, אָסוּר - לקוצצה בשביעית, שהואיל והיא מתפתחת בכך, הרי זו כעין זמירה בגפנים, אֵלֶּא אוּ מִגְבִּיָּה עֲשֶׂרָה טַפָּחִים - כלומר שקוצצה למעלה מעשרה טפחים, או גוֹמֵם מֵעַל הָאֶרֶץ - כורת את כל גזעה מעל הארץ ואינו משייר כלום, שכיון שאין דרך קציצתה בכך, מותרת היא בשביעית. והלכה כרבי יהודה (רמב"ם הל' שמיטה ויובל א, כא-כב).

2 משנה, בבא מציעא פ"ט מ"ט.

3 המשקל שהיו קורות השקמה יכולות לשאת לא היה גבוה ביחס לארז ולברוש, על כן השתמשו בשקמה לחללים קטנים יותר.

4 סתרי, יגאל, "חפצי עץ מהתקופה הרומית בארץ-ישראל", קדמוניות: כתב-עת לעתיקות ארץ-ישראל וארצות המקרא 152, (2016), עמ' 66-75.

5 ראו לדוגמה: תוספתא מסכת שביעית (ליברמן) פרק ג הט"ו.

6 בבלי, בבא בתרא ע"א.

כמה טפחים מפני הקרקע, ולאחר הגדיעה כיסו אותו בעפר, על מנת לעודד מספר צימוחי משנה מגדם העץ. על גובה גדיעת הגזע אנו למדים מברייטא,⁷ שם כתוב שיש לקצוץ את השקמה בפעם הראשונה לגובה של שלושה טפחים, ובפעמים הבאות לגובה של שני טפחים מעל פני הקרקע. לאחר הקציצה החליקו את הגדם או קצצו את הגזע באופן מדורג.⁸ מן הגדם צמחו כמה ענפים, חלקם עבים דיים לשימוש לצורכי קירוי או בנייה.⁹ לדעת כל התנאים אין לקצוץ את בתולת השקמה באופן הרגיל, כפי שעושים בכל שנה, אולם לדעת רבי יהודה ניתן לעשות זאת כפי שנעשה בכל שנה, סמוך לפני הקרקע, או בגובה עשרה טפחים.

עץ שקמה

-
- 7 בבלי, בבא בתרא, פ ע"ב.
 8 ראה תוספתא, שביעית, פ"ג הלכה י"ד.
 9 ראו דוגמה: משנה, כלאים פ"ו מ"ה; תוספתא כלאים פ"ד ה"ז; ירושלמי פ"ו ה"ה.

משנה ו

פירוש הברטנורא

המזנב בגפנים - מקטע זנבות הגפנים
כדי שיעבה הגזע ויגדל ויגבר כחו, וכן
הקוצץ קנים כדי שיתעבו ויוסיף כחו:

ירחיק טפח - מן הקרקע ושוב לא
מיחזי כעבודה:

שנפשח - נסדק, כמו (איכה ג)
ויפשחני:

לא שיעלה - שיתחברו סדקיו:

אלא שלא יוסיף - לנסדק:

הַמְזַנֵּב בַּגָּפְנִים וְהַקּוֹצֵץ קָנִים - רַבִּי יוֹסִי
הַגָּלִילִי אוֹמֵר: יִרְחִיק טַפַּח. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר:
קוֹצֵץ כְּדֶרֶכּוֹ, בְּקֶרְדֶּם אוֹ בַּמַּגֵּל וּבַמַּגֵּרָה וּבְכָל
מָה שִׁירָצָה. אֵילָן שֶׁנִּפְשָׁח, קוֹשְׁרִין אוֹתוֹ
בַּשְּׁבִיעִית - לֹא שִׁיעֵלָה, אֶלָּא שְׁלֹא יוֹסִיף.

המזנב בגפנים והקוצץ קנים

המשנה הקודמת דנה בגיזום של חלקי הזית והשקמה על מנת להשתמש בהם לצרכים שונים. משנתנו עוסקת בגיזום חלקי (זינוב) של ענפי הגפנים והקנים באופן שגורם להם להתעבות. נחלקו התנאים אם די בשינוי המיקום של הזינוב בענף מהמיקום שהוא נעשה בו בכל שנה על מנת להתיר את הזינוב. אפשרות אחרת להתירו היא לעשות פעולה זו במקום שבו רגילים לעשותה, אך בתנאי שהאדם אינו מתכוון לזמור את הגפן, אלא רק להשתמש בענפים לצרכים שונים. אפשרות נוספת - לזנב בזמן שונה מהזמן שבו זומרים בדרך כלל.

הצמח מתפתח בשני ממדים - לרוחב ולגובה. ההתפתחות לגובה נקראת התפתחות ראשונית, והיא נעשית על ידי השלטון הקודקודי. ההתפתחות לרוחב נקראת התפתחות משנית, והיא נעשית על ידי עיבוי של צינורות ההובלה השונים ושאר רכיבי הגזע. הרקמה שכוללת את ההתפתחות לרוחב נקראת רקמת קמביום. שתי התפתחויות אלו נעשות בו בזמן, ולכן כשגוזמים את העץ נוצר גדם רחב שממשיך להתפתח, ואילו ההתפתחות לגובה מתחילה מחדש. כך מקבלים גזע מעובה יותר.

מקובל לעשות את פעולת הזינוב גם כיום (בגפנים היא נעשית באופן שגרתי כחלק מהזמירה), לכמה צרכים: 1. לעידוד צימוח בצמח. 2. להסחת הצימוח מהענפים לפירות על מנת על מנת שהעץ יניב יותר פירות, ואלו יהיו גדולים יותר. 3. לעיבוי הצמח. 4. לשם נוחות העבודה של המגדל. 5. לעיצוב העץ.

להרחבה וביאור אופני הגיזום השונים, ראה לעיל פרק ב משנה ג.

ביאור קהתי

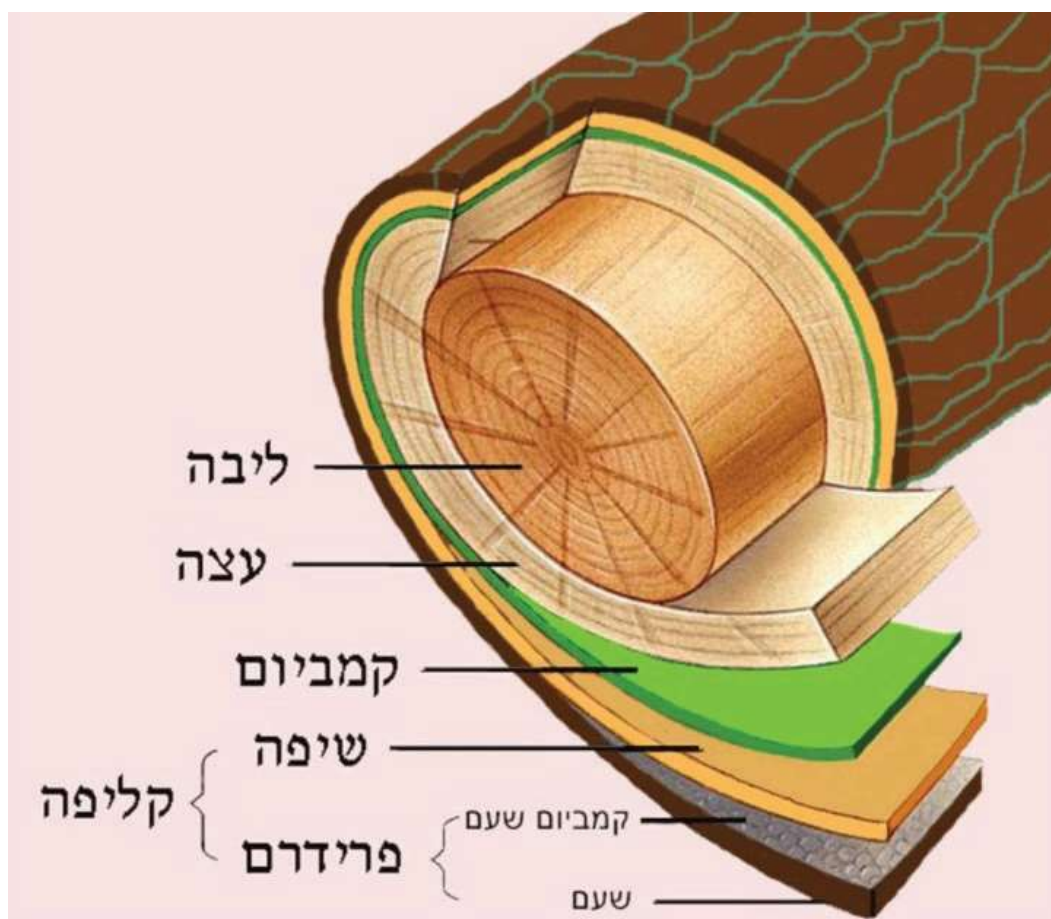

הַמְזִנֵּב בַּגִּפְנִים - החותך קצות הזמורות של הגפנים, **וְהַקּוֹצֵץ קָנִים** - שבאגם, **רַבִּי יוֹסִי הַגָּלִילִי אוֹמֵר**: יִרְחִיק טֶפֶח - מִן הַקֶּרֶקַע, כלומר שלא יקצוץ בשביעית סמוך לקרקע בשיעור טפח, לפי שהוא נראה כזומר וכמתקן את הקרקע לזריעה, אלא יקצוץ למעלה מטפח מעל הארץ. **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר**: קוֹצֵץ כְּדֶרְכּוֹ - ואינו צריך להרחיק טפח, שאין בזה משום תיקון האילן או הקרקע ואינו נראה כזומר, ואף מותר לו להשתמש בכלי עבודה רגילים, כגון **בְּקֶרֶדֶם אוֹ בַּמַּגֵּל וּבַמַּגֶּרֶה** (במשור) **וּבְכָל מֵה שִׁירְצָה** - יש מפרשים שפיסקה זו "בקרדום או במגל" ... דברי הכל היא, שאף רבי יוסי הגלילי סובר שמותר לקצוץ בכל כלי שירצה ("תפארת ישראל"). **אֵילָן שְׁנַפְשָׁה** - שנסדק, קוֹשְׁרִין אוֹתוֹ בְּשִׁבְעִית - את האילן, **לֹא שִׁיעָלָה** - לא כדי שיבריא האילן ויתאחה, **אֶלָּא שְׁלֹא יוֹסִיף** - להיסדק.

אילן שנפשח

במשנתנו הובא שאילן שנפשח - שנסדק, דהיינו שחלק מענפיו החלו להישבר, מותר לקשור אותו, כדי שהסדק לא ימשיך להתרחב, אך לא באופן שיגרום לאיחוי של העץ. איחוי העץ נעשה על ידי חיבור בין שתי רקמות העץ שהתפצלו. האיחוי נעשה על פי רוב ברקמת הקמביום, שהיא רקמה של תאים המסוגלים להתחלק, להתרבות ולהתמייין. במקום האיחוי נוצרת רקמת קאלוס (callus - רקמת הגלדה של פצעים) באזור המגע, וחלק מתאי הקאלוס מתמיינים לתאי קמביום חדשים. תאי הקמביום האלו יוצרים תאי עצה (xylem) חדשים כלפי פנים ותאי שיפה (phloem) כלפי חוץ. באופן זה מתחברים צינורות ההולכה של שני חלקי העץ שנסדק, נוצרת רקמת איחוי, ושני חלקי העץ ממשיכים לחיות. בשנת השמיטה מותר לדאוג לכך שהעץ לא יישבר לגמרי, אך אסור לגרום לאיחוי מחודש שיגרום לתוספת צימוח. יש לציין כי פעמים רבות קשה לאחות את העץ לאחר שהוא נפשח, וגם כשפעולה זו מצליחה, היא אורכת כמה שנים.

מבנה הגזע, זכויות פורטל הדף היומי ת. רענן

משנה ז

פירוש הברטנורא

מאימתי אוכלים פירות האילן
בשביעית - משום דדרשינן לאכלה
ולא להפסד ואם אוכלן קודם בישולן
היינו הפסד:

הפגים - פגי תאנה כדכתיב (ש"ה ב)
התאנה חנטה פגיה:
משהזריחו - האדימו וזהו התחלת
בשולן:

מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית?
הפגים, משהזריחו אוכל בהן פתו בשדה;
בחלו, כונס לתוך ביתו. וכן פיוצא בהם בשאר
שני שבוע חייב במעשרות.

אוכל בהם פתו בשדה - אבל ללקט ולהכניס לבית אינו רשאי עד שיגמרו:

בחלו - שגדל הרבה, ודומה לו וגם נפשם בחלה בי (זכריה יא). ובירושלמי יליף לה מדכתיב (ויקרא כה)
תהיה כל תבואתה לאכול וכתוב (שם) מן השדה תאכלו את תבואתה, בשתי תבואות הכתוב מדבר אחת
מן הבית ואחת מן השדה:

משיזריחו אוכל בהם פתו בשדה, ביחלו כונס לתוך ביתו

הקדמה לשלוש המשניות הבאות: ביחס לאכילת פירות שביעית קיים כלל: יש לאכול את פירות השביעית ואסור להפסידם. אכילת פירות לפני שהם ראויים לאכילה נחשבת להפסד. שלוש המשניות הבאות עוסקות בשלבי התפתחות הפרי, ובשאלה מאיזה מבין השלבים אכילת הפירות נחשבת לאכילה ראויה ולא לאכילה של הפסד. משנתנו עוסקת בתאנים, משנה ח בענבים, ומשנה ט בראשיתה עוסקת בזיתים, ובסופה כוללת את כל סוגי העצים.

לשם הבנת שלבים אלו, יש להבין מהם חלקי הפרי ושלבי ההתפתחות שלו:

לאחר החנטה דופנות השחלה מתפתחות והופכות לאיבר המכיל בתוכו את הזרע או הזרעים. איבר זה נקרא פריקארפ (pericarp), והוא מחולק לשלושה חלקים מרכזיים: החלק החיצוני הוא השכבה החיצונית של הפרי, הנקראת אקסוקארפ (exocarp), החלק האמצעי הוא המזוקארפ (mezocarp), והחלק הפנימי הוא האנדוקארפ (endocarp). תפקידו של הפריקארפ הוא להגן על הזרעים שבתוכו ולסייע להפצתם, והוא החלק הנאכל בפירות בשרניים. בזרעים שונים, כגון חיטה, הפריקארפ מהווה את השכבה החיצונית של הפרי (ראה איור להלן).

התפתחות הפרי נמשכת בין החנטה¹ (ברובם המוחלט של הצמחים) להבשלה המלאה.² משך ההתפתחות

1 אם כי קיימים מינים אחדים בהם אין תהליך של הפריה, אלא הפרח הופך לפרי ללא מעורבות של מאביק: תאנה, בננה ועוד. פירות אלו נקראים פירות פרתנוקרפיים.

2 ראה ח. נרסון שציין כי קיים הבדל בין שתי הגדרות להבשלה: הבשלה בוטנית היא השלב שבו הפרי בשל, הזרעים סיימו את התפתחותם והם מוכנים להקמת הדור הבא. לעומתה הבשלה מבחינה צרכנית היא השלב שבו הפרי הבשל צריך להיות במיטבו ביחס לתכונות המבוקשות על ידי הצרכנים (צורה, צבע, מרקם, כושר השתמרות ועוד).

ביאור קהתי

ממשנתנו ואילך עוסקות המשניות בענין קדושת פירות שביעית. וכבר הזכרנו (בפתיחה למסכתנו), שאסור להפסיד פירות שביעית, שנאמר (ויקרא כה, ו): "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", ודרשו חכמים: "לאכלה" ולא להפסד. מטעם זה אסור לאכול פירות שביעית קודם בישולם, לפי שיש בזה משום הפסד הפירות. ויש למדים זה מן הכתוב (שם שם, ז): "תהיה כל תבואתה לאכול" שאין נאכלת אלא תבואה ("תורת כהנים"), כשהיא ראויה כבר לאכילה (רמב"ם). ברם, יש פירות, שאף טרם שבשלו כל צרכם, נוהגים לאכלם בשדה אכילת עראי, ואולם אין כונסים אותם לבית עד שיתבשלו. ולפיכך אף בשביעית יש לנהוג בהם כך, שכל זמן שאין אוכלים אותם אלא בשדה, אף בשביעית אינם מותרים אלא באכילת עראי בשדה, ורק לאחר שבשלו די צרכם, מותר לכונסם לבית. – שלש המשניות שלפנינו באות ללמד בפירות האילן, מתי מותר לתלשם בשביעית כדי לאכול מהם בשדה, ומתי מותר לכונסם לבית.

מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית – ממתי ראויים

הפירות לאכילה, שיהא מותר לאכלם בשביעית? הפגים – התאנים הרכות, משיזריחו – משיאדימו, אוכל בהן פתו בשדה – שכך רגילים לאכלם אכילת עראי בשדה, אף שעדיין אינם בשלים כל צרכם; בחלו – התחילו להתבשל, פונס לתוף ביתו – רשאי הוא ללקט ולהביאם לביתו. וכן פיוצא בהם בשאר שני שבוע חייב במעשרות – משביחלו התאנים בשאר שש השנים של מחזור השמיטה ("שבוע" היינו שבע שנות השמיטה), חייבות הן במעשרות (כמבואר להלן מסכת מעשרות א, ב); אבל בשביעית אין מעשר נוהג כלל. ויש גורסים "ובשאר שני שבוע"... ומפרשים: "וכן כיוצא בהם" – כל פירות האילן הדומים לתאנים מותר לאכלם בשדה משיזריחו, ולכונסם לביתו משביחלו, ובשאר שני שבוע חייב במעשרות – משביחלו ("מלאכת שלמה" בשם ה"ר יהוסף). – ואף הרמב"ם גורס כך, אלא שהוא מסיים בפירושו: "ושאר שני שבוע חייב במעשרות – רוצה לומר כשיזריחו הפגים אז יהיו באים לעונת המעשרות". ודבריו אלו תמוהים הם, שהרי משנה מפורשת היא (להלן מעשרות א, ב): "מאימתי הפירות חייבים במעשרות? התאנים משיבחיחו", ומשמע שגם כאן

משתנה בין מין למין, ולעיתים גם בין הזנים עצמם. ישנם פירות שמבשילים לאחר כ-60-80 יום מהפריחה (דובדבן מתוק), וישנם שמבשילים כ-4-5 חודשים מהפריחה, כגון זן התפוזים 'טבורי - ניוהול', לעומת זן התפוזים 'ולנסיה' שמבשיל רק 10-11 חודשים לאחר הפריחה. משך ההתפתחות תלוי גם בגורמים חיצוניים: אקלים (הגורם החיצוני המרכזי ביותר), סוג הקרקע ועוד. ניתן אף לשלוט על קצב ההתפתחות באמצעות חומרים מעודדי צמיחה או מעכבי צמיחה, בהם אוקסין (מגדיל תאים) וג'ברלין (מגביר חלוקת תאים).

שלבי התפתחות הפרי (בפירות בשרניים)

התפתחות החלקים השונים אינה מתרחשת בו זמנית, אלא בשלבים שונים. התפתחות זו מוגדרת כ"התפתחות מחזורית" (growth cyclic), והיא מחלוקת לשלוש תקופות:

בתחילה גדלים בעיקר הזרע וחלקיו, וכן נוצרים שאר תאי הפרי. לאחר שהזרע מגיע לרוב גודלו, מתחילה גדילה נמרצת של שכבת המזוקארפ³, והיא מתבטאת בעיקר בעלייה בנפחם של התאים ובהתפתחות הרווחים הבין-תאיים. עיקר השינויים בטעם הפרי חלים בתקופה זו בעקבות עלייה ברמת הגלוקוז שנוצר מהתפרקות עמילן, מירידת רמת החומציות בפרי ומהתפרקות הטאנינים (החומרים הגורמים לטעם הבוסר). בשלב זה אף חלים שינויים בריחו של הפרי, בצבעו (בשל התפרקות הכלורופיל והיעלמותו) ובמידת הקושי שלו.

אם כן, בשלבים הראשונים מתפתחות עטיפות הזרע והזרע עצמו, ולאחר מכן מתפתח החלק הבשרני.

תופעה זו יכולה לגרום לחוסר התאם בין התפתחות הזרעים להתפתחות הקליפה, היינו הזרעים וציפתם גדלים בקצב מהיר, ולאחר שחלל הפרי מתמלא

3 יוצא דופן הוא השקד, שבו שכבת המזוקארפ אינה גדלה אלא מתקשה.

מוסב ענין החיוב במעשר על
"ביחלו", כמו שבארנו (עיין
"תוספות יום טוב"; "מלאכת
שלמה").

לחלוטין, הוא מבקע את קליפת הפרי ונוצר חתך - (פצע עמוק) בפרי. מצב זה בדרך כלל יביא לפסילת הפרי לשיווק, וכן מהר מאוד הוא יותקף על ידי חרקים ויפסל גם למאכל אדם. תופעה זו מוכרת בעצי הרימון ובחלק מפירות ההדר.

משנתנו עוסקת בשני שלבי התפתחות פרי התאנה: 'משיזריחו', שהוא השלב המוקדם יותר, ו'ביחלו' שהוא השלב המאוחר יותר. לאחר שהפרי הגיע לשלב ההזרחה, מותר לאכול אותו בשדה, שזוהי אכילת ארעי על פי רוב. לאחר שהפרי הבחיל, מותר להכניס אותו לתוך הבית. שלב זה הוא שלב שבו אוכלים את הפירות באופן קבוע.

"משיזריחו": בפרשנים ניתנו שני הסברים לשלב ההזרחה: א. תחילת ההבשלה. ב. שלב "שבירת הצבע", שבו צבע הפרי מתחלף. שינוי הגוון מצביע על עלייה באחוז הסוכרים בפרי והתקדמות בתהליך ההבשלה. בזני התאנים הסגולות והשחורות צבע התאנה הופך מירוק לסגול. בזנים הירוקים - המעבר הוא מצבע ירוק עז לירוק בהיר, ובהמשך הוא נוטה לצבע צהבהב.⁴

"ביחלו": השלב המאוחר יותר כאמור הוא שלב ההבחלה של הפירות. לפרשנים המבארים שההזרחה היא תחילת ההבשלה, שלב ההבחלה הוא שלב שבירת הצבע, ולפרשנים הסוברים שההזרחה היא שבירת הצבע, ההבחלה פירושה שהפירות כבר "גדלו הרבה". בלשון המשנה הבחלה היא שלב מקדים לפני ההבשלה המלאה. ההבשלה היא השלב האחרון של צמיחת הפרי בחלק ניכר של הפירות,⁵ וממנה ואילך ניתן ליהנות מהפרי.

משמעותו של מושג ההבחלה כיום היא הבשלת הפרי באמצעים שונים, בעיקר על ידי הגז אתילן (Ethylene) - אחד ההורמונים הצמחיים האחראיים על ההבשלה בצמח. זהו הורמון הנפוץ בכל רקמות הצמח בכמויות זעירות, המובל בצמח כגז. כמותו עולה במספר שלבים בחיי הצמח: בנביטה, בהבשלת הפירות, וכן בנשירת העלים והחנטים ובהזדקנות הפרחים. הוא גם גורם למניעת התארכות, התעבות וכפיפה של גבעולים צעירים. גם פציעה של רקמה צמחית גורמת להפרשת אתילן ולזירוז הבשלת הפרי. ישנם פירות שנקטפים לפני הבשלתם המלאה ומאוחסנים בתנאים מתאימים, וכשמעוניינים לשווקם מזרימים להם גז אתילן שגורם להבשלתם. מנגנון זה הוכר כבר במשנה, ומובא שניתן לזרז את הבשלת התאנה על ידי ניקוב⁶ פגת התאנה בקיסם טבול בשמן, או בסיכת⁷ 'פי הפגה'. פעולה זו

4 עיין ערוך השלם, בערך 'זרח'.

5 בחלק מהפירות האפשרות לאוכלם מגיעה רק לאחר הקטיפה. בתמר למשל שלב ההבחלה שלו - הצמל - מתבצע לאחר גמר ההבשלה, אז ישנו תהליך התנתקות מהעץ, והפרי מגיע לשלב שבו ניתן לאוכלו. כך גם אבוקדו, המבשיל לאחר הקטיפה.

6 כמובא לעיל ב, ה, ובר"ש שם באפשרות ב; תוספתא שביעית א, ח.

7 כמובא לעיל ב, ה, ובר"ש שם באפשרות א.

מסייעת לזירוז הליך ההבשלה של התאנה⁸ ולהשמנתה.⁹ ניקוב התאנה ככל הנראה הקל על כניסת צרעת הבלסטופגה (*Blastophaga psenes*) להפרות את התאנה, שאם לא תופרה התאנה, היא תנשור. מריחת השמן על התאנה ייתכן שהביאה לאפקט דומה לריסוס שמן חורפי, היינו השמנים כשלעצמם אוטמים את רקמות העץ. בעת אטימת רקמות העץ מתחוללת ברקמות נשימה ללא חמצן (אנאירובית) הגורמת לעקה, וזו משרה על הפקעים גירוי להבשלה ולהתעוררות.¹⁰

במשנתנו מובא שניתן בשביעית להכניס פירות הביתה החל משלב ההבחלה, ואין בקטיף שלהם משום הפסד המשך ההתפתחות שלהם.¹¹ זאת ועוד, כשהתאנה הגיעה לשלב גידול זה ניתן להפריש ממנה תרומות ומעשרות.¹²

תאנים בשלבי הבשלה שונים

8 כך מבארים רמב"ם שביעית ב, ה; ריבמ"ץ שביעית ב, ה; רא"ש שביעית ב, ה את פעולת הסיכה שהוזכרה שם במשנה. ראה פליקס, ביאור למשנת שביעית ב, ה עמ' 113.

9 רש"י ע"ז נ, ב ד"ה את הפגין.

10 אנטמן, שמעון, המלצות לטיפול התעוררות בגלעיניים, חורף תשע"ו, הוצאת משרד החקלאות, שה"מ.

11 כמובא בירושלמי שביעית ד, ז.

12 משנה מעשרות א, ב.

משנה שביעית פרק ד

משנה ח

פירוש הברטנורא

משהביא מים - שסוחטו ויוצא ממנו
משקה:

משהבאישו - משיקראו באשה,
והיינו כשיתחילו להתבשל ונתבשלו
עד שהחרצנים שבפנים נראים מבחוץ
מתוך הקליפה:

הַבֶּסֶר, מִשֶּׁהֵבִיא מַיִם אוֹכֵל בּוֹ פֶתוּ בַשָּׂדֶה;
הַבָּאִישׁ, פּוֹנֵס לְתוֹךְ בֵּיתוֹ. וְכֵן פּוֹצֵא בּוֹ בַּשָּׂאֵר
שְׁנֵי שְׁבוּעַ חֵיב בַּמַּעֲשֵׂרוֹת.

ביאור קהתי

הַבֶּסֶר – הענבים הרכים שטרם בשלו כל צרכם, אבל גדלו כבר כפול הלבן (פסחים נג, א), **מִשְׁהֵבִיא מִים** – כלומר משיוצא ממנו מיץ כשהוא נסחט, **אוֹכֵל בּוֹ פֶתוֹ בְּשָׂדֶה** – שכן נוהגים העובדים בשדה ללפת בו את פתם; **הַבָּאִישׁ** – הבשיל כל צרכו, וסימנו כשהחרצנים נראים מתוך הקליפה, **כּוֹנֵס לְתוֹךְ פִּיתוֹ** – בוצר ענבים וכונסם לביתו. **וְכֵן פִּיּוּצָא בּוֹ בְּשָׂאָר שְׁנֵי שָׁבוּעַ חֵיב בְּמַעֲשָׂוֹת** – משהבאיש. הרמב"ם מפרש שלשון "הבאיש" היינו שכל כך בשל עד שהוא קרוב להתעפש כשיניחוהו.

משנתנו עוסקת בשלבי התפתחות הענב, ובשימושים שניתן לעשות בו בכל שלב ושלב בהתפתחותו. כאמור לעיל, משנתנו עוסקת בשלב המוקדם ביותר שבו ניתן לאכול את הענבים – שלב הבוסר.¹ יחד עם זאת, החל משלב זה אסור לקצוץ עת הגפן, מכיוון שבקציצה זו הוא מפסיד את הפירות.²

הענב הוא "ענבה" (Berry), דהיינו פרי בעל ציפה בשרנית.

התפתחות הענב מחולקת לשלושה שלבים, כפי שהם מוגדרים בימינו:³

11. **שלב הבוסר:** הענב ירוק, בעל יכולת להטמיע, מכיל חומצות בריכוז רב, ושיעור סוכר נמוך. בסיומו של שלב זה הגרעינים מגיעים למלוא גודלם.

2. **שלב הבוחל** (verasion): בשלב זה מתחילה עלייה של ממש בכמות המיץ ובשיעור הסוכרים וירידה באחוז החומצות. בזנים הצבעוניים מופיע הצבע.⁴ הפרי צומח, נפחו גדל והוא מתחיל להתרכך. בשלב זה ניתן להפיק נוזל מהענבים, ויש העושים ממנו חומץ.

3. **שלב ההבשלה** (Ripening): תקופת ההבשלה נגזרת לפי השימוש בפרי, בהתאם לשיעור הסוכר בו ולמטרת השימוש בענב (מאכל/ יין/ צימוקים).

כניסת המים לפרי: במשנתנו מבואר שהבוסר הוא השלב שבו מתחילים מים להיכנס לפרי.⁵ סימן לכך הוא שניתן לסחוט את הפרי ולהוציא ממנו טיפות נוזלים,⁶ או שבשלב זה ניתן

1 בירושלמי שביעית ד, ח מובא שזאת מכיוון שיש כאלו שאוכלים את הענבים גם בשלב גידול זה.

2 ריבמ"ץ שביעית ד, י.

3 Eric Stafne, Mississippi State University and Tim Martinson, Cornell University, Stages of grape Berry Development, <https://grapes.extension.org/stages-of-grape-berry-development>, נלקט ב-23.11.2020.

4 הצבע מצוי בעיקר בקליפת הענב, הרובד החיצוני - exocarp.

5 כך מובא במשנה שביעית ד, ח: "הבוסר משהביא מים". ראה רש"י גיטין לא, א: "כשהן כפול הלבן נקראין בוסר וכשלחלו חית נכנסת וגדילה בתוכו שיכול לעצור מהן כל שהוא היינו כניסת מים".

6 אור זרוע חלק א – הלכות ערלה, חדש ושביעית סימן שכך ר"ש, ריבמ"ץ שביעית ד, ח: משהביא מים – "כשתסחטם תוציא מהם מים", וכך מבאר המאירי פסחים נג, א את דברי הגמרא: "הוא בוסר הוא גירוע הוא פול הלבן", שסמדר הוא נפילת הפרח, והבוסר הוא "כשנעשו גסים מעט ומתחילים להזחיל מים". וזה הביאור של גירוע על פי הפסוק באיוב לו, כז: "כי יגרע נטפי מים", והכוונה היא לחילת המים.

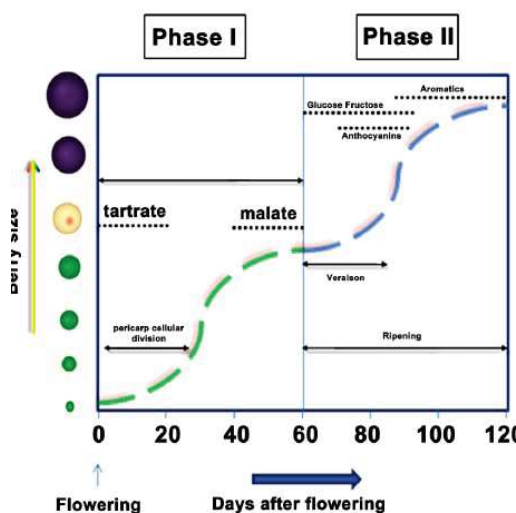

לכתוש את הענבים, להוסיף להם מים ולטבול בעיסה את המאכל,⁷ כפי שמצאנו למשל אצל נערי בועז.⁸

כאמור, בסיומו של שלב הבוסר (הבוטני) ובתחילתו של שלב הבוחל, הגרעינים מסיימים את התפתחותם, ומתחילים להיכנס נוזלים וסוכרים לתוך הענב. אי לכך, מסתבר ששלב הבוסר שהוזכר בחז"ל הוא בתקופה זו. שלב ההבאשה מתרחש מעט מאוחר יותר - כשהענב מתקרב למלוא גודלו, וישנם סוכרים ונוזלים בפרי.

גודל הבוסר: הגמרא מבארת - "הוא בוסר הוא גירוע". בביאור הגירוע יש הגורסים שמדובר בגרעיני הענב: בשלב היווצרותם בענב,⁹ או בשלב שבו ניתן להבחין בהם.¹⁰ הגרעינים נקראו כך משום שהם פוגעים באיכות הפרי.¹¹ ביאור נוסף - שהגירוע הוא תיאור לאיכות הענבים וצורתם, כלומר מדובר בענבים באיכות נמוכה.¹²

עונת המעשרות: ניתן להפריש תרומות ומעשרות מהענבים רק לאחר שלב הבוסר.¹³ קודם שלב זה אינו חייב, מכיוון שהוא אינו פרי.¹⁴

שלבי הבשלת הענב - ציר ה-X ימים מפריחה, ציר ה-Y גודל הענב וצבעו

ענבים שחנטו

7 רש"י גיטין לא, א, באפשרות השנייה: "היו כותשין הענבים כשהן בוסר ונותנין לתוכן מים ונעשין חומץ לטיבול". וכ"כ אור זרוע חלק ד פסקי עבודה זרה סימן קנג.

8 רות ב, יד.

9 רבנו חננאל פסחים נג, א, ערוך ערך גרע.

10 אור זרוע חלק א - הלכות ערלה חדש ושביעית סימן שכג.

11 אור זרוע חלק א - הלכות ערלה חדש ושביעית סימן שכג.

12 רש"י ברכות לו, ב: "משיגרעו - שהענבים גסים כגרוע", ראה רש"י שבת יט, א: "בוסר - ענבים בתחילתן כשהן דקים, מוציא מהן משקין לטבל בו בשר, לפי שהוא חזק וקרוב להחמיץ".

13 ספרא בהר פרשה א תחילת פרק א, כפתור ופרח פרק כו: "הבוסר משהביא מים חייבין במעשר".

14 רמב"ם מעשר ב, ג; רמב"ם פירוש המשנה חולין פרק א; ראה כפתור ופרח פרק כו.

משנה ט

פירוש הברטנורא

רביעית לסאה - שמסאה זיתים יכול להוציא רביעית הלוג שמן:

פוצע - דרך הזיתים לפצען כדי למתק מרירותן:

ואוכל בשדה - דדבר שדרכו לאכול הוא. אבל לסוך לא חזו, ואין סכין אלא בדבר שדרכו לסוך:

הכניסו חצי לוג - שנתבשלו עד שהוא יכול להוציא חצי לוג מסאה:

הכניסו שליש - שנתגדלו שליש ממה שעתידיהם להתגדל. א"נ שמוציא מהן

זיתים, משכינסו רביעית לסאה, פוצע ואוכל בשדה; הכניסו חצי לוג, פותש וסוך בשדה; הכניסו שליש, פותש בשדה וכוונס לתוך ביתו. וכן פיוצא בהם בשאר שני שבוע חגיבים במעשרות. ושאר כל פרות האילן - פְּעוֹנְתָן לַמַּעֲשֹׂרוֹת כִּן עוֹנְתָן לַשְּׁבִיעִית.

עכשיו שליש ממה שמוציא לסאה כשנתבשלו יפה:

כך עונתן לשביעית - אין אוכלין מהן בשביעית עד שיגיעו לעונת מעשרות המפורש בפ"ק דמעשרות, דדוקא תאנים וענבים וזיתים רגילים לאכול קודם בשולן לפיכך התירו לאכול מהם בשדה בשביעית קודם שיגיעו לעונת המעשרות, אבל לא בשאר פירות:

משיכניסו

הזית פורח באביב, והוא צובר שמן במהלך חודשי הקיץ. לקראת המסיק, שיעור השמן בשיאו. לצד תהליך זה, צבע הזית משתנה גם הוא: בתחילת התהליך הוא ירוק כהה, לאחר מכן ירוק בהיר, מאוחר יותר צבעו משתנה לגווני סגול ולבסוף לשחור.

צבירת השמן מתחילה בשליש הראשון של חודש תמוז. בסוף חודש אב השמן הוא בשיעור של כ-10-11% ממשקל הזית, בסוף חודש אלול - כ-16-17%, בסוף חודש תשרי - כ-18-19%, ובמהלך חודש חשוון צבירת השמן מגיעה לשיאה - כ-24-27% שמן ממשקל הזית. לאחר מועד זה שיעור השמן בפרי יורד. ישנם הבדלים מועטים בכמויות השמן ובזמני ההבשלה בין חלקות שלחין (מושקות) לחלקות בעל¹. כיום בודקים במעבדה את אחוזי השמן בפרי, אך בעבר היה על החקלאי להיערך למסיק ללא בדיקות אלו. כאשר כ-30% מכלל הזיתים קיבלו צבע סגלגל, היה זה הסימן לקבלת אחוז שמן מרבי, בממוצע.

עיקר צבירת השמן נעשית בציפת הפרי. השמן נאצר בתחילה בטיפות זעירות בתוך הציפה, ולקראת ההבשלה הטיפות מתאחדות למספר קטן של טיפות גדולות.

הכמות שניתן להפיק מסאה זיתים היא שלושה לוגים שמן, כך שרביעיית הלוג שמן היא 1/12 מכמות השמן הפוטנציאלית של הזית, דהיינו כאחוז מכלל משקלו של הזית. כשיש בזית כמות שמן כזו, ניתן לקטוף, לפצוע ולאכול את הזיתים בשדה. כאמור לעיל, שלב זה הוא כארבעה חודשים לאחר הפריחה. לאחר שכמות השמן הוכפלה, כשני אחוזים ממשקל הפרי (=חצי לוג), ניתן לכתוש את הפרי.

ביחס להבאת שליש יש כמה דעות בראשונים: 1. שליש

1 זינגר אברהם, (תשל"ז). ערך: זית, "האנציקלופדיה לחקלאות" (כרך ג עמ' 203). תל אביב תשל"ז.

ביאור קהתי

בשתי המשניות הקודמות למדנו בענין תאנים וענבים, מאימתי מותר לאכלם בשביעית. משנתנו מוסיפה ללמד בענין זיתים ושאר כל פירות האילן.

זיתים, מְשִׁיכְנִיסוּ רְבִיעִית לְסָאָה – שאפשר לסחוט מסאה זיתים רביעית הלוג שמן (הסאה היא עשרים וארבעה לוג = 13 ליטר בערך); **פּוֹצֵעַ וְאוֹכֵל בְּשָׂדֶה** – דרך הזיתים שמפצעים אותם לפני אכילתם כדי לרכנם ולמתקם; ודווקא לאכול מותר, הואיל ונוהגים לאכלם כך, אבל לסוך בשמנם אסור, שעדיין אינם ראויים לסיכה, ואין סכים בשביעית אלא בדבר שדרכו לסוך. **הַכְּנִיסוּ חֲצִי לֹג** – לאחר שהבשילו יותר עד שאפשר לסחוט מסאה זיתים חצי לוג שמן, **כּוֹתֵשׁ וְסֹךְ בְּשָׂדֶה** – כותת את הזיתים ומוציא מהם קצת שמן וסך בו בשדה, שזיתים אלו ראויים כבר לסיכה מועטת שרגילים לסוך בשדה; **הַכְּנִיסוּ שְׁלִישׁ** – שגדלו שליש גידולם; פירוש אחר: שאפשר לסחוט מהם שמן בשיעור שליש ממה שהם ראויים לעשות בגמר בישולם (ר"ש), ובירושלמי מבואר ששליש הוא לוג שמן, שמשערים בזיתים שהם עושים שלושה לוגים לסאה, **כּוֹתֵשׁ בְּשָׂדֶה וְכוֹנֵס לְתוֹךְ בֵּיתוֹ** – מה

הנפח הסופי של הפרי.² שליש מהמשקל הסופי של הפרי.³ שלב הגידול של הפרי שבו ניתן לקבל שליש מהתוצרת הסופית.⁴ שליש הבשלה.⁵ דעה ייחודית לזיתים והיא תשיעית מכמות השמן הסופית.⁶ אי לכך הבאת שליש היא לקראת סופו של חודש אב, שבו ניתן כבר לקבל שליש מכמות השמן המיועדת.

זיתים בשלים

פוצע ואוכל

המרכיבים העיקריים של הזית הם חומצות שומן שונות, בהן האולאורופין (Oleuropein) שהוא תרכובת אורגנית הנמצאת בזית באופן טבעי, גם בעליו וגם בפירותיו. תרכובות אלו מקנות לזית את טעמו המר. חומצת האולאורופין נמצאת בעיקר

שנקטה המשנה "כותש בשדה" לאו דווקא הוא, והוא הדין בבית, אלא שכך נוהגים לכתוש קצת בשדה. הרמב"ם מפרש: הכניסו שליש – שליש הלוג, ורבים נדחקים ליישב פירושו זה, שכן תמוה הוא (עיין "מלאכת שלמה"). וכן פיוצא בָּהֶם בְּשָׂאָר שְׁנֵי שָׁבוּעַ – בשש שנות השמיטה, חֲבִיבִים בְּמַעֲשָׂוֹת – משהכניסו שליש. וּשְׂאָר כָּל פְּרוֹת הָאֵילָן, כְּעוֹנָתָן לְמַעֲשָׂוֹת – המפורשת להלן במסכת "מעשרות" (א, ב-ד), כֵּן עוֹנָתָן לְשִׁבְעִית – שאין אוכלים מהם בשביעית עד שהם מגיעים לזמן חיובם במעשרות, שדווקא תאנים וענבים וזיתים, הואיל ורגילים לאכלם בשדה קודם בישולם, לפיכך התירו לאכול מהם בשדה בשביעית קודם שיגיעו לעונת המעשרות (ר"ש; ברטנורא). ויש סוברים, שאף שאר פירות מותר לאכול מהם אכילת ארעי בשדה זמן מועט קודם שהגיעו לעונת המעשרות, אלא שמשנתנו באה להשמיענו, מתי מותר לכונסם לבית ("תוספות אנשי שם" עפ"י הרמב"ם).

2 ר"ש שביעית פ"ד מ"ט בפי' א; ריבמ"ץ שם בפי' א; פי' הרא"ש שם וכו' שפי' זה עיקר; כפתור ופרח פכ"ו הוצ' לונץ עמ' תפג בפי' א; רע"ב מעשרות פ"א מ"ג בפי' א.

3 ר"ח ר"ה יב ב; כפתור ופרח שם בשם יש מפרשים.

4 ר"ש וריבמ"ץ שביעית שם בפי' ב והרע"ב מעשרות שם בפי' ב, ע"פ ירושלמי שביעית ד, ז וכפי' הראב"ד בהשגות מעשרות שם. ביחס לתבואה ראה תו"ט מעשרות שם, ועי' תוס' רעק"א למשניות שביעית שם אות כד.

5 רש"י ר"ה יב, ב, ד"ה והזיתים; תוס' ר"ה יג, א ד"ה ה"ג.

6 רמב"ם מעשר ב, ה, ובפהמ"ש שביעית ד, ט, ראה מרכבת המשנה שדן בדברי הרמב"ם, ולדעתו הבאת שליש פירושה שליש בישול, אך מכיוון שבבוסר שבזיתים אין שמן רב, אף שהוא שליש הבשלה עושה רק תשיעית מהשמן.

בשלב הגידול הראשונים של הפרי, ובתחילה היא יכולה להגיע אף ל-14% מתכולת הפרי. לקראת ההבשלה שיעור חומצה זו יורד באופן דרסטי, וכשהזית מגיע להבשלה מלאה (כשצבעו שחור או סגול כהה), החומצה כמעט ואינה קיימת. על מנת שהזית יהיה ראוי לאכילה לפני הבשלתו המלאה, יש לגרום לפירוק חומצה זו ("שיצא ממנו השרף"). חשיפת תכולת הזית על ידי פציעתו גורמת לתסיסה בפרי ולפירוק החומצה. תהליך זה מתמשך כמה ימים, ולאחר מכן ניתן לאכול את הזית, לכל הפחות על ידי הדחק. פעולת הפציעה בשדה כשלעצמה אינה פעולה חשובה דיה שמחייבת להפריש תרומות ומעשרות מהפרי⁷ (אינה קובעת למעשר), ובכל זאת אכילה של זיתים באופן זה נחשבת לאכילה ראויה שאינה מפסידה את הפרי, וניתן לעשותה בפירות השביעית.

7 משנה מעשרות ד, א.

משנה י

פירוש הברטנורא

אין קוצצין את האילן בשביעית - משום דלאכלה אמר רחמנא ולא להפסד. ואני שמעתי כיון דאפקרינהו רחמנא לפירות אם יקצצם הוי גזול את הרבים:

משויציא - תחלת העלין בימי ניסן: משישלשלו - משיתחילו להכביד ולתלות כעין שלשלת:

משיגרעו - משיעשו גרעינים. פ"א הבוסר כשיגדילו [הענבים] ונעשו כפול הלכן נקרא גרוע:

משינצו - משיגדל עליהן הנץ, כמו הנצנים נראו בארץ (ש"ה ב) כשיגיעו לשיעורים הללו אסור לקצצן בשביעית:

מותר לקוצצו - ואין כאן משום הפסד הפרי, או משום גזל לאידך לישנא, שכבר הפרי ראוי לאכילה. ומשום קוצץ אילנות טובים ליכא אם הוא מעולה בדמים, שדמיו יקרים לעצים יותר מלאילן:

וכמה יהא בזית - לאו אשביעית קאי, אלא שיהא אסור לקוצצו משום קוצץ אילנות טובים כדכתיב (דברים כ) כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות:

רובע - הקב, משום דחשיב יותר משאר אילנות, דאילו בדקל מותר לקצצו עד דטעין קבא:

מאימתי אין קוצצין האילן בשביעית? בית שמאי אומרים: כל האילן משויציא; בית הלל אומרים: החרובין משישלשלו, והגפנים משיגרעו, והזיתים משינצו, ושאר כל אילן משויציא. וכל האילן, כיון שבא לעונת המעשרות - מותר לקצצו. כמה יהא בזית ולא יקצנו? רבע. רבן שמעון בן גמליאל אומר: הפל לפי הזית.

אין קוצצין

במשנתנו מובא שחל איסור לקצוץ את האילן בשנת השמיטה החל מפריחתו או משלב גידול הייחודי לפרי. כשהפרי מגיע לשלב הגידול שבו ניתן לאכול אותו אפילו על ידי הדחק - 'עונת המעשרות' מותר לקצוץ. בפרשנים נאמרו שני טעמים לאיסור הקיצוץ: בקציצת האילן גורמים לכך שהפרי לא יתפתח, ויש בזה משום הפסד הפרי, ואסור להפסיד את פירות השביעית. הסבר נוסף הוא שאם יקצוץ את האילן בלי לתת לפרי אפשרות להתפתח, הרי שהוא גורם הפסד לרבים, שאינם יכולים ליהנות מהפרי.

כמו כן, קטיף פירות לצורך חיזוק העץ אסור בשמיטה משום איסור בצירה. כמו כן בגיזום חלק מהענפים על מנת שהאחרים יתחזקו יש משום פעולת זומר, שאף היא נאסרה בשמיטה.

דילול הפרי

לדעות הסוברות שאיסור הפסד הפירות חל לאחר חנטת הפרי, אחת ההשלכות היא שניתן לדלל את העץ בשלב הפריחה, כיוון שהעץ עוד לא הוציא פירות. ולאחר שהפרי הגיע ל'עונת המעשרות', שבה הפרי ראוי כבר לשימוש במידה מסוימת, וניתן ליהנות ממנו, מכיוון שניתן לקטוף את הפירות וליהנות מהם, לא חל עליהם איסור קציצה.¹

אחת השאלות המרכזיות שאיתן מתמודדים כיום מגדלי הפירות היא שאלת דילול הפרי, מכיוון שללא דילול הפרי בשלבים המוקדמים של גידולו, בפירות רבים לא יהיה ניתן לקבל פירות סחירים שניתן לשווקם גם במסגרת אוצר בית דין. כמות פרי רבה על העץ גורמת לכך שחלק ניכר מהפירות יהיו קטנים באופן ניכר מגודלם הרגיל בכל שנה, גם אם יגיעו להבשלה. כמו כן העץ עלול להיפגע ולהינזק מעודף

1 משנה שביעית ד, י, ריב"מ"ץ שם.

ביאור קהתי

אסור לקצוץ אילן מאכל, שנאמר (דברים כ, יט): "כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות". ברם, אם האילן מעולה בדמים, שמחירו יקר לעצים יותר מלגידול פירות, מותר לקצוץ (בבא בתרא צב, א). במה דברים אמורים? בשאר כל השנים; אבל בשביעית, משהתחיל האילן לעשות פרי, אף כשהוא מעולה בדמים, אסור לקצוץ, שהואיל וחלה על פירותיו קדושת שביעית, אסור להפסידם, שנאמר (ויקרא כה, ו): "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" - ולא להפסד. ואמנם קודם שיהיה בו פרי, מותר לקצוץ בשביעית לעצים, שהאילן עצמו אין בו קדושת שביעית. הלכות אלו באה משנתנו ללמד.

מַאֲמָתִי אֵין קוֹצֵצִין הָאֵילָן בְּשִׁבְעִית - מפני קדושת הפירות, כמו שבארנו לעיל? **בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים: כָּל הָאֵילָן - כָּל אֵילָן מֵאֵכֶל, מְשִׁיזִיא - פְּרִי (ר"ש), ויש מפרשים: משויציא - עלים (רמב"ם); רש"י מפרש במקום אחד (ברכות לו, ב): משויציא את הפרי; ובמקום אחר (פסחים נב, ב): תחילת העלים בימי ניסן. בֵּית הָלֵל אוֹמְרִים: הַחֲרוּבִין מְשִׁיזְשָׁלוּ - משיתחילו החרובים להכביד**

הפרי, וענפים עלולים להישבר.

במקרים אלו יש מי שכתב שבמסגרת אוצר בית דין מותר לדלל פירות שיש בהם קדושת שביעית² במקרה שללא הדילול לא יהיה ניתן לשווק את הפירות, ויש חשש שמא הם יתקלקלו. ניתן לדללם גם בשלב גידול הפרי שבין החנטה לעונת המעשרות. ויש שסוברים שכשהדילול נעשה בכל השנים כחלק שגרתי מתהליך הטיפול בעץ ובפירות, אין בהורדת חלק מהפירות תועלת לנותרים, משום הפסד פירות שביעית, שהרי העץ ניטע על דעת שמדללים חלק מפירותיו.³

יש שכותב שמותר לדלל רק כאשר ברור שכל פרי המטע ייפסד ללא הדילול.⁴ עם זאת, ישנם האוסרים את הדילול מחשש שיש בכך משום בצירה לצורך האילן, שאסורה מהתורה בשביעית.

ישנן שיטות מספר לדילול הפרי:

ניתן לדלל חלק מהפירות בגיזום חלק מהענפים.

לחלופין, ניתן לדלל חלק מכפתורי הפריחה (הניצן שמתממין לפרח), לדלל חלק מהפרחים,⁵ או לדלל חלק מהחנטים.

הדילול מתבצע בשלוש דרכים:

דילול ידני - המדלל עובר בין השורות, ובעזרת כפפה או מזמרה מבצע את הפעולות הנדרשות.

דילול מכני - בעזרת מכונה שמחוברים אליה מאות מקלות פלסטיק, והם מכים על העץ ומורידים חלק ניכר מהפרחים.

2 ראה הנחיות מעשיות במדריכי השמיטה השונים שיצאו מטעם הרבנות הראשית.

3 יש לציין כי בחלק לא מבוטל מעצי הפרי יש קשר בין גודל הפרי לבין מספר הפירות על העץ.

4 משנת יוסף ב, כא.

5 הבעיה הגדולה בדילול פרחים היא שאין ודאות מה יהיו אחוזי חנטת הפרי, לעיתים מדללים פרחים ובדיעבד מסתבר כי החנטה אינה טובה, וכל העצים נשארים עם פרי מועט בלבד.

ולהיתלות כלפי מטה כעין שלשלות (ר"ש; ברטנורא), ויש מפרשים: משעה שהענפים נמשכים וגדלים כשלשלות (רמב"ם); והַעֲנָפִים מְשִׁיגְרֵעוּ – משיעשו גרעינים. פירוש אחר: משיגדלו הענבים קצת עד שיהיו כפול הלבן, ואז נקראים הם "גירוע", היינו "בוסר" (ר"ש; בבלי ברכות לו, ב; פסחים נב, ב). ובירושלמי מבארים: משעה שייכנס בהם קצת לחלות, מלשון "גרע נטפי מים" (איוב לו, כז); וְהִזִּיתִים מְשִׁינְצוּ – משיעלו בהם הניצנים, וּשְׁאָר כָּל אֵילָן – מאכל, מְשִׁינְצִיא – פרי (או עלים), כמו שבארנו לעיל. וְכָל הָאֵילָן – כל אילן מאכל, פִּיּוֹן שְׂבָא לְעוֹנֵת הַמַּעֲשָׂרוֹת – כגון הענבים משהבאישו או הזיתים משהכניסו שליש (כמבואר לעיל במשניות ז-ט), וכיוצא בהם, מִתֵּר לְקַצְצוֹ – בשביעית לעצים, שהואיל והפירות הבשילו כבר, אין בקציצת האילן משום הפסד הפירות; ומדובר כאן, בכגון שדמי האילן לעצים מרובים מדמי פירותיו, כמו שבארנו לעיל, שאין בזה משום איסור קציצת אילן מאכל. כִּמָּה יִהְיֶה פְּזִית וְלֹא יִקָּצְנוּ? – אף בשאר כל השנים, משום האיסור לקצץ אילני מאכל? רַבֵּעַ – הקב זיתים; ברם, שיעור זה אינו אלא בזית, לפי שהזית חשוב משאר האילנות, אבל אילן אחר – אין

מספר פרחים או חנטים רב, יש לדללם כדי לקבל יבול שראוי לשיווק

איסור לקצצו אלא כשהוא טעון קב פירות. רֶבֶן שְׁמֵעוֹן בֶּן גְּמְלִיאֵל אָמַר: הַפֶּל לְפִי הַזֵּית – כל מה שהזית משובח יותר, איסור קציצתו אפילו בפחות מרובע קב. כך מבוארת הסיפא בבבלי (בבא קמא צא, א), שהמדובר הוא בשאר השנים; אבל לפי הירושלמי נראה שאף הסיפא ממשיכה בענין שביעית, ובאה המשנה להשמיענו, שמה שאמרנו לעיל בזית: "משינצו" – היינו משיהיה באילן רבע קב זיתים. וכן מפרש גם הגר"א (עיין "שנות אליהו").

דילול כימי - באמצעות ריסוס חומר על ענפי העץ שגורם לנשירת הפרחים או הפירות.

כל האילן משיוציא

נחלקו הפרשנים בהסבר דברי המשנה "כל האילן - משיוציא": האם משיוציא הוא שלב הלבלוּב והוצאת העלים החדשים, לפני חנטת הפרי,⁶ או שמא שלב ההוצאה הוא חנטת הפרי.⁷

ככלל, ישנם עצים נשירים, שעליהם נושרים בטמפרטורות נמוכות, וישנם עצים 'ירוקי עד', שעליהם עמידים גם בחורף. ניתן להבחין בנקל ביציאת העלים בעצים נשירים, אך גם עצים ירוקי עד, בחורף כמעט ואינם מוציאים עלים חדשים, ועם בוא האביב גם הם מתחילים ללבלב.

על פי רוב העלים הצעירים הם בגוון בהיר יותר, והם הולכים ומתכהים עם הזמן. הלבלוּב והוצאת העלים החדשים הם סימן להיותו של העץ מוכן לפריחה וליצירת הפירות החדשים.

6 רש"י פסחים נב, ב; מאירי פסחים נב, ב, רע"ב; תפארת ישראל שביעית ד, י.

7 ריבמ"ץ, ר"ש, שנו"א שביעית ד, י, וכך נראית דעת הרמב"ם שמיטה ויובל ה, יז, שכותב שהאיסור הוא "משיתחיל לעשות פרי".

החרובין משישלולו

החרוב (*Ceratonia silique*) הוא צמח ממשפחת הקסאלפיניים (*Caesalpinioideae*). החרוב פורח לרוב בסתיו, ופריחתו אדומה או צהובה. הפרחים מסודרים בתפרחות דמויות אשכול או שיבולת המתפתחות בחיק העלים, או על ענפים מעוצים בני שנתיים ויותר, או על הגזע. בפרחי הזוויג הזכרי יש חמישה אבקנים המכילים כמות רבה של אבקה. תפרחת הזוויג הנקבי גם היא חסרת כותרת. במצעית הפרח מצוי צוף רב. המין הוא תלת-ביתי, כלומר האוכלוסייה מורכבת מעצים בעלי פרחים חד-מיניים דו-ביתיים ומפרטים חד-ביתיים. האוכלוסיות מורכבות מפרטים שכל פרחיהם זכריים, עצים שכל פרחיהם נקביים, ויש גם עצים הנושאים הן תפרחות זכריות והן תפרחות נקביות.⁸ לאחר החנטה נוצרת מעין שרשרת חרובים זעירים.

אין לקצוץ את החרוב החל משלב הפריחה - "שיוציאו חוט ארוך כעין שלשלת", או לאחר החנטה - "שיתחילו להכביד על האילן כעין שלשלת".⁹

פריחת חרוב זכרי

הגפנים משיגרעו

כאמור במשנה ח, בסוף שלב הבוסר, גרעיני הענבים מגיעים למלוא גודלם, אז ניתן להבחין בהם, ומתחילה צבירת נוזלים בתוך הענב. החל משלב זה אין לקצוץ את הגפנים. הסבר נוסף ל"משיגרעו" הוא משישור העטיף של הפרח, לאחר החנטה.

8 אלון, עזריה (1982). ערך: חרוב, "החי והצומח של ארץ ישראל" (כרך 10, 148-149). משרד הביטחון.

9 ריבמ"ץ, רא"ש שביעית ד, י.

פריחת הגפן

והזיתים משינצו

בביאור של ההנצה בזיתים, נאמרו בפרשנים מספר הסברים: "שיגדל הנץ שלהם", ו"שינשור הנץ מהעץ". אלו שני פירושים המתארים שני שלבים בהתפתחותו של הזית. הנץ הוא הפרח¹⁰ - "שיגדל הנץ" הוא שלב יציאת הפרח, ואילו נשירת הנץ מתארת את החנטה, שבה עלי הכותרת של הפרח נופלים. פירוש נוסף הוא שהנץ מתאר את יציאת העלים החדשים לקראת הפריחה.¹¹

הזית פורח באביב, בחודשים ניסן ואייר, והפרח קטן, ירקרק עד לבן-צהבהב. הזית מצמיח פרחים רבים מאוד, אך שיעור החנטה שלהם קטן - אחוזים אחדים מכל הפרחים חונטים. פרחים שאינם חונטים מתייבשים ונופלים, ואילו בפרחים שחנטו נושרים עלי הכותרת והפרי מתחיל להתפתח.

פריחת הזית

¹⁰ ראה רש"ס שביעית ד, י.

¹¹ ר"ש שביעית ד, י.

כמה יהא בזית ולא יקוצנו

אגב העיסוק בשאלה מתי מותר לקצוץ את הזית בשביעית ולא יהיה בכך משום הפסד, משנתנו דנה בשאלה מתי ניתן לקצוץ את הזית בכל ימות השנה ולא יהיה בכך משום איסור "בל תשחית". חידושה של המשנה הוא שבעוד ברובם המכריע של עצי הפרי שיעור ההנבה המזערי כדי לאסור את קציצתם הוא קב פירות, בזיתים אם העץ מניב רביעית הקב אין לקצו, דהיינו כ-345 סמ"ק שמן¹². שיעור ההנבה הנדרש בזית כדי לא לקצו נמוך יותר מעצים אחרים, בשל חשיבותו.¹³

12 לדעת הגר"ח נאה, או כ-600 סמ"ק לדעת החזו"א.

13 ראה בפרשני המשנה כאן.

משנה א

פירוש הברטנורא

בנות שוח - תאנים לבנות המגדלות
משלש שנים לשלש שנים:

שביעית שלהם שנה שניה - של
שמטה דפירות החונטים בשביעית
אין נגמר בשולן עד שנה שנייה של
שמטה שהיא ג' לחניטה ואז נוהג בהן
דין שביעית, דבתר חנטה אזלינן:

פרסיות - מין תאנים שעושים משתי
שנים לשתי שנים. ואין הלכה כר'
יהודה:

בנות שוח - שביעית שלהן שנה, שהן
עושות לשלוש שנים. רבי יהודה אומר:
הפרסיות - שביעית שלהן מוצאי שביעית,
שהן עושות לשתי שנים. אמרו לו: לא אמרו
אלא בנות שוח.

איצטורבל של אורן הצנובר

משנתנו דנה בשני צמחים שגידול הפרי והבשלתו מתמשכת למשך מספר שנים; בנות השוח והפרסאות.

בנות שוח

בבבלי¹ בנות השוח זהו כ"תאני חיוורתא" ובירושלמי² זהו בנות שוח עם "פיטריה".

הפרשנים דנו בהבהרת זיהויים אלו:

1. כאמור בבבלי הובא שמדובר בתאנים, לדעת הערוך³ וראשונים נוספים ומדובר בזן של **תאנים לבנות** (*Ficus carica*) לא ברור מהו זיהויו המעשי מכיוון שלא ידוע לנו כיום על זן תאנים שהבשלתו אורכת זמן כה רב.

2. בירושלמי הובא "פיטריה", צמח זה מזוהה **כאורן הצנובר** (*Pinus pinea*) (נקרא גם אורן הגרעין או אורן הסלע) מין עץ ממשפחת האורניים. מוצאו אירופאי, והוא גדל בארץ כמין תרבות. גובהו הממוצע נע בין 12 ל-20 מטר. עליו של האורן מחטיים. האיצטרובלים מכילים זרעים, הם הצנוברים, ומבשילים לאורך זמן רב, לאחר שלוש שנים מעת ההאבקה⁴.

ביאור קהתי

בְּנוֹת שֹׁחַ – מין תאנים לבנות, **שְׂבִיעִית שְׁלֶהָן שְׁנִיָּה** – דיני שביעית נוהגים בהן בשנה השניה של שמיטה, **שְׁהֵן עוֹשׂוֹת לְשָׁלוֹשׁ שָׁנִים** – שפירות אלו גדלים במשך שלוש שנים עד שהם מתבשלים, ונמצא שהפירות שחנטו בשביעית נגמר בישולם בשנייה לשמיטה, שהיא השנה השלישית לחנטה, ואז נוהגים בהן דיני שביעית, שלעניין שביעית הולכים בפירות האילן אחר חנטה. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: הַפְּרָסִיּוֹת** – מין תאנים שעיקר גידולן בפרס, אבל מגדלים אותן גם בארץ ישראל ("תפארת ישראל"); **שְׂבִיעִית שְׁלֶהָן מוֹצָאִי שְׂבִיעִית** – דיני שביעית נוהגים בפירות אלו במוצאי שביעית, היינו בשנה הראשונה לשמיטה, **שְׁהֵן עוֹשׂוֹת לְשָׁנִים שְׁנִים** – ונמצא הפירות שחנטו בשביעית נגמר בישולם בשנה השמינית. **אָמְרוּ לוֹ** – חכמים לרבי יהודה: **לֹא אָמְרוּ** – חכמים, שדין שביעית נוהג בפירות שבשלו אחר השביעית, **אֶלָּא בְּנוֹת שֹׁחַ** – ולא פרסיות, שבדקו ומצאו שהן מתבשלות בשנה אחת; וכן מובא בתוספתא (שביעית ד, א) שאמרו חכמים לרבי יהודה: "הרי הן אצלך בטבריא, ואינן עושות אלא בנות שנתן". ובירושלמי מובא, שרבי יהודה אמר להם: "והרי עמכם בציפורין, והן עושות לשתי שנים". מכאן, שטעם המחלוקת הוא, שרבי יהודה קבע לפי ציפורין ואילו חכמים קבעו לפי טבריא (הרש"ס).

1 ברכות מ, ב.

2 שביעית ה, א.

3 יש לציין כי הרמב"ם בפירוש המשניות בעבודה זרה מזהה את בנות השוח כשקמה, שהיא צמח שדומה לתאנה במאפיינים רבים.

4 ראה תוספתא כפשוטה, א, עמ' 132-133; פליקס, ביאור למשנת שביעית ה, א, עמ' 298-300.

אורן הצנובר

פרסאות

הפרסאות הוזכרו בסדר זרעים רק פעם אחת במשנתנו, כצמח שפריו מבשיל במשך מספר שנים.

הפרשנים התחבטו רבות בזיהוי מין זה, ונראה שקשה מאוד להגדיר בצורה ברורה מהו מין זה, ולו בשל העובדה שמין זה הוזכר רק פעם אחת במשנה. חלק ניכר מן הפרשנים מפרש את פרסאות/פרסיות כשם תואר לפרי מסויים שמוצאו מפרס, אך ללא זיהוי למין מסוים.

לפי רוב הפרשנים הפרסיות הינן תאנים (*Ficus carica*) מסוגים שונים; מבשילות ראשונות, כתאנים העושות פירות כל שנתיים⁵, כתאנים מפרס, וכתאנים באופן כללי.⁶ כאמור לעיל זיהוי זה אינו ברור מכיוון שלא ידוע לנו כיום על זן תאנים שהבשלתו אורכת זמן כה רב.

הזיהוי הסביר ביותר למין זה הוא המובא אצל לעף ופליקס שמדובר ב (*Mimusops*) סוג עצים ממשפחת הספוטניים המצוי באפריקה, גדל בסמוך לעצי השקמה, ויתכן שמדובר ב"פרשע" שהוזכר בתוספתא.⁷

יש המזהים את הפרסאות עם תמרים (*Phoenix dactylifera*).⁸

5 ערוך ערך פרס בפירוש שני.

6 רמב"ם בפירוש המשנה כאן, ועוד.

7 תוספתא כלים (ב"מ) צורקמאנדל ב, יט, לעף, פלורה IV, עמ' 73 (המין *M. schimperi*) כך גם לפי ליברמן (תוספתא כפשוטה, ב, עמ' 527); פליקס, הצומח והחי במשנה, עמ' 129 (המין *M. balata*).

8 ערוך ערך פרס, ריבמ"ץ כאן.

משנה ב

פירוש הברטנורא

הטומן את הלוף - מין ממיני הבצלים
שרגילים לטמן בארץ:

לא יפחות מסאתים - משום דמיחזי
כזורע, עד שיטמון מהם סאתים
בחפירה אחת על גובה ג' טפחים,
שלא יהיו מפוזרים אלא יהיה גובה
הכרי והצבור שלשה טפחים וטפח
עפר על גבי הכרי:

וטמנו במקום דריסת האדם - כדי
שלא יצמח. והלכה כחכמים:

הטומן את הלוף בשביעית - רבי מאיר אומר:
לא יפחות מסאתים עד גבה שלוש טפחים,
וטפח עפר על גביו. וחכמים אומרים: לא
יפחות מארבעת קבים, עד גבה טפח, וטפח
עפר על גביו. וטמנו במקום דריסת אדם.

פריחת החצב, אחד הזיהויים ללוף

לוף

במסכתנו נזכרו שני מיני לוף; לוף ללא אזכור נוסף, ולוף השוטה. ככל הנראה מדובר בשני מינים של אותו צמח, מין מבוית ומין בר. בפרקנו נזכר הלוף במספר הקשרים: במשנתנו לגבי הטמנתו באדמה, במשניות ג- ה בדיני לוף שגדל במספר שנים, לפני השמיטה ובשמיטה, וכן בשמיטה ובמוצאי השמיטה.

הלוף הוא מין ש'אין זרעו כלה', ומדובר אם כן כאמור בצמח בעל פקעת כפי שמובא בירושלמי כאן, וזהו הצד השווה בין הזיהויים השונים. ככל הנראה בעבר חשיבותו של הלוף כמאכל הייתה רבה לעין ארוך מן ההווה, הוא שימש למאכל טיבול וכצמח המשמש לרפואה, זו הסיבה שהמשנה עסקה בצמח בארבע משניות ברציפות במסכת זו.

ישנם מספר זיהויים מרכזיים ללוף:

1. **קולקס הקדמונים** (*Colocasia antiquorum*) - סוג של צמחים בעלי פקעת ממשפחת הלופיים. נקרא באנגלית גם Elephant Ears (אוזני הפיל), בזכות הצורה והגודל של עליו. מדובר באחד מגידולי התרבות הקדומים ביותר במזרח אסיה הטרופית, גודל בארץ ישראל כצמח מאכל למין התקופה הרומית, נקרא כיום גם Taro.¹

2. אחד ממיני הלוף (*Arum*) - סוג של גיאופיטיים ממשפחת הלופיים. בארץ גדלים ארבעה מינים של הלוף, המוכר מבניהם הוא **לוף ארצישראלי** (*Arum palaestinum*). בדומה לקרוב משפחתו הקולקס, גם הלוף מכיל חומרים רעילים, וכדי להתקינו לאכילה יש לחממו. בעבר היה נפוץ מאוד כשורש אכיל במזרח התיכון, עד שהגיעו

הטומן את הלוף בשביעית - לוף הוא מין בצלים, שרגילים לטמנו באדמה לשם קיום, ובאה המשנה ללמדנו שהבא לטמון את הלוף בשביעית, אסור שיטמנהו מפור, שלא יהא נראה כזורע, אלא טומנו הרבה במקום אחד. וכיצד? נחלקו בזה רבי מאיר וחכמים: **רבי מאיר אומר: לא יפחת מִסָּאתים** - לא יטמון בחפירה אחת פחות מסאתיים, שהם שנים עשר קב (הסאה 6 קבים), **עד גִּבֵּה שְׁלוֹשָׁה טַפָּחִים** - שיהא בערימת הלוף גובה שלושה טפחים, וְטַפַּח עֶפֶר על גִּבּוֹ - על גבי הלוף הטמון, שיהא ניכר שטמנו לשם קיום. וְחֲכָמִים אֹמְרִים: **לא יפחת מֵאַרְבַּעַת קָבִים** - צריך להיות בערימה שהוא טומן לא פחות מארבעת קבים, **עד גִּבֵּה טַפַּח, וְטַפַּח עֶפֶר על גִּבּוֹ** - כלומר שאף חכמים סוברים כרבי מאיר, שצריך להיות טפח עפר על גבי הלוף הטמון, אלא שחולקים הם עליו בענין כמות הערימה וגובהה, שלדעתם די בשליש משיעורו, ארבעה קבים (שהם שליש מסאתיים) עד גובה טפח. וְטוֹמְנוּ בְּמָקוֹם דְּרִיסַת אָדָם - כדי שלא יצמת. ההלכה כחכמים.

1 כך זיהו רס"ג ועוד צמח זה.

תפוחי אדמה לאזור². זיהוי נוסף הוא **לוף מנומר** (*Arum dioscoridis*)³.

3. חצב מצוי (*Urginea maritima*) - גאופיט בעל בצל ממשפחת האספרגיים. פורח בסוף הקיץ בעמודי תפרחת לבנים. בשל הבולטות שלו, נחשב כאחד ממבשרי הסתיו. חלקי הצמח רעילים, ומשמשים ברפואה העממית לשימושים רפואיים שונים⁴.

הגיאופיטים אלו צמחים רב שנתיים בעלי ניצן התחדשות המצוי מתחת לפני הקרקע; פקעת, בצל, פקעת שורש או קנה שורש. הפקעת והבצל משמשים כאיבר אגירה למזון ולמים, הם אוגרים את אלו בימות הגשם, ומספקים אותם לצמח בזמנים יבשים.

במשנתנו מובא שעל אף שחל איסור על זריעה בשמיטה, מותר להטמין את הלוף בקרקע באופן שיהיה ברור שהטמנה זו אינה מהווה זריעה, נחלקו התנאים בכמות הפקעות שניתן לטמון בקרקע בלא שהדבר יחשב כזריעה, לדעת רבי מאיר יש צורך כמות של סאתים פקעות (בין 16.6 ליטר ל 28.6 ליטר לדעות השונות) עד גובה ג טפחים, ולכסות בטפח עפר, ולדעת חכמים ניתן להניח כמות של ארבעה קבים פקעות (בין 5.5 ליטר ל 9.5 ליטר) בגובה טפח, ולכסות בעפר נוסף.

טמינת הפירות בקרקע היא פעולת שימור פירות שהיתה מקובלת בזמן חז"ל כמובא במשנה פאה ו, י לגבי דיני שכחה, וכן בהלכות שבת וכלאיים לגבי טמינת הפקעות והוצאתן. בקרקע ישנה טמפרטורה יחסית קבועה שמקילה על שמירת הפירות, הפרי אינו חשוף לפגעי מזג האוויר ועוד.

עלי קולקס הקדמונים

חצב מצוי

2 כך זיהו הערוך ועוד.

3 כדעת לעף.

4 כך מזהה תנחום אב הישיבה בשם יש אומרים.

לויף

וטומנו במקום דריסת אדם

מלבד מגבלת כמות הפקעות שיש להטמין בקרקע, תנאי נוסף שהובא במשנה הוא להטמין במקום שבו עוברים הולכי רגל. דריכה ודריסה על הקרקע במקום שהצמח מתפתח גורמת לכך שהעלים שהציצו מעל לפני הקרקע ישברו וירמסו, הצמח לא יוכל לבצע תהליך הטמעה- פוטוסינתיזה, לא יתקיים בצמח תהליך של ייצור מזון, וכך הצמח לא יצליח להתפתח ולהיקלט כראוי בקרקע. בנוסף לכך המעבר על הקרקע גורם להידוקה, האדמה פחות אוורירית והמים לא מצליחים לחדור לתוכה ולהרוות את השורשים, מאידך הידוק הקרקע גורם גם לקרקע פחות מנוקזת וניתן לראות "מים עומדים" גם במקרה זה הצמח לא יצליח להתפתח כראוי, מכיוון שהשורשים לא יקבלו חמצן ולא יוכלו לבצע תהליך נשימה.

משנה ג

פירוש הברטנורא

לוח שבעה עליו שביעית - ונכנסה
עליו שמינית שהוא מתקיים זמן
מרובה בארץ במחזור:

אם לקטו עניים את עליו לקטו -
דעלי הלוח יש להן ביעור ועיקרו אין
לו ביעור כדתנן לקמן בפ"ז, הלכך אם
לקטו עניים את עליו בשביעית לקטו,
ואם לאו ונכנסו לשמינית וגדלו
העלין נמצאו גדולי שביעית ושמינית
מעורבין יחד:

יעשה חשבון - וישער כמה גדל מהן

בשביעית ויתן לעניים, דר' אליעזר סבר כר' יהודה דאמר לקמן עניים אוכלים אחר ביעור ולא עשירים:

רבי יהושע אומר אין לעניים עמו חשבון - דסבר כרבי יוסי דאמר לקמן אחד עניים ואחד עשירים אוכלים
אחר הביעור. והלכה כר' יהושע:

לוח שבעה עליו שביעית - רבי אליעזר
אומר: אם לקטו העניים את עליו, לקטו;
ואם לאו, יעשה חשבון עם העניים. רבי
יהושע אומר: אם לקטו העניים את עליו,
לקטו; ואם לאו, אין לעניים עליו חשבון.

לוף שעברה עליו שביעית

משנתנו עוסקת בלוף שהחל לגדול בשביעית, והמשיך להתפתח בשנה השמינית. כאמור הלוף הוא גיאופיט-צמח בעל איבר אגירה תת קרקעי, שממנו יוצאים העלים. הגיאופיט הוא איבר רב שנתי שמתקיים מספר שנים, ואילו העלים הם בני חלוף.

בהלכות שביעית קיים כלל צמח שהוא כלה יש בו חובת ביעור, ואילו צמח שאינו כלה- שממשיך להתקיים באופן רציף אין בו חובת ביעור, ולכן קיימת חובת ביעור על עלי הלוף, ולא על הפקעת. מחלוקת התנאים במשנתנו עוסקת בשאלה האם לעניים קיימת עדיפות בלקיחת פירות השביעית לאחר הביעור.

כבר הזכרנו (בפתיחה למסכתנו), שפירות שביעית לאחר שכלו לחיה מן השדה, חייבים לבער אותם מן הבית, וזהו דין ה"ביעור". ומי מותר באכילת הפירות לאחר הביעור? נחלקו בזה תנאים (להלן ט, ח): "רבי יהודה אומר, עניים אוכלים אחר הביעור, אבל לא עשירים; ורבי יוסי אומר: אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור", כלומר שאף בעל הבית יכול לחזור ולזכות בהם. – משנתנו דנה בלוף שנזרע וגדל בשישית ועברה עליו שביעית ונכנס לשמינית, שכן הלוף מתקיים

בארץ שלש שנים (עיין כלאים ב, ה), ונמצא מעורבים בו גידולי שביעית. ודין הוא, שעלי הלוף חייבים בביעור בשביעית (להלן ז, א-ב).

לוף שֶׁעָבְרָה עָלָיו שְׁבִיעִית – שנזרע בשישית ונשאר במחבר עד השנה השמינית; ויש מפרשים, שעקרוהו סוף שביעית והניחוהו במקומו וחזר ונשרש שם והוסיף גידולים בשמינית (ר"ש), והרי עלי השביעית חייבים בביעור, כמו שהזכרנו לעיל, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אֹמֵר: אִם לָקְטוּ הָעֲנִיִּים אֶת עָלָיו – בשביעית אחר הביעור, לָקְטוּ – ואין לעניים חלק בעלים שגדלו בשמינית, וְאִם לָאוּ – שלא לקטו העניים, ונמצא גידולי שביעית ושמינית מעורבים, יַעֲשֶׂה חֲשׁוֹבֹן עִם הָעֲנִיִּים – שמה שגדל בשביעית של עניים הוא, הלכך ישער כמה גדל בשביעית ויתן לעניים; הרמב"ם כותב, שענין החשבון הוא, שכשיעקור את הלוף שנתיים אחר השמיטה, יתן לעניים השליש, ואם יעקור אחר שלש שנים יתן לעניים רבע, ועל דרך זו יתן לעניים חלק השנה השביעית מכלל השנים שיעמוד תחת הארץ; שרבי אליעזר סובר כרבי יהודה: עניים אוכלים אחר הביעור ולא עשירים. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אֹמֵר: אִם לָקְטוּ הָעֲנִיִּים אֶת עָלָיו, לָקְטוּ – מה שלקטו העניים בשביעית כדין לקטו, וְאִם לָאוּ – אם לא לקטו בשביעית, אֵין לָעֲנִיִּים עָלָיו חֲשׁוֹבֹן – שבעל הבית כבר זכה בהם, שכן רבי יהושע סובר כרבי יוסי: אחד עניים ואחד עשירים אוכלים אחר הביעור, כלומר שבשעת הביעור מוציא בעל הבית את הפירות מביתו ואומר: כל מי שצריך ליטול יבוא ויטול, ובשעה זו יכול כל אחד לזכות בהם, בין עניים ובין עשירים, ואף הבעלים יכולים לחזור ולזכות בהם, ולאחר שזכה בהם אין אחר יכול ליטול מידו, ואפילו עניים אין להם עליו כלום, שהרי מן ההפקר זכה, וכבר קיים מצוות ביעור ("משנה ראשונה"); הלכך סובר רבי יהושע שאם העניים

לא לקטו בשביעית, אין לעניים כל זכות בעלים על הלחף שעברה עליו שביעית וגידולו נמשך בשמינית. הרמב"ם גורס בדברי רבי יוסי: "אחד עניים ואחד עשירים אין אוכלים אחר הביעור", שלשיטת הרמב"ם מצוות "ביעור" היא לבער את הפירות מן העולם; ומטעם זה סובר גם רבי יהושע, שאם העניים לא לקטו אין להם עליו חשבון.

משנה ד

פירוש הברטנורא

לוף של ערב שביעית - שנשלם מערב שביעית ולא הוסיף צמחים בשביעית, שאם הוסיף צמחים בשביעית אסור לעקרו משום הפסד פרי:

הקיצונים - י"מ שנזרעו בקיץ וי"מ מיוחדות לקיץ שהן יבשות מאד:

פואה של עדית - הגדילה בשדה שמינה. פואה, צבע אדום שקורין רוי"א בלע"ז:

במארופות של עץ - במרה שחופרים בו את הקרקע. של עץ, ולא של ברזל שלא יראה כעובד את הארץ:

לוף של ערב שביעית שנכנס לשביעית, וכן בצלים הקיצונים, וכן פואה של עדית - בית שפאי אומרים: עוקרין אותן במארופות של עץ; ובית הלל אומרים: בקרדמות של מתכות. ומודים בפואה של צלעות, שעוקרין אותה בקרדמות של מתכות.

בקרדומות של מתכת - ולא חיישינן דלמא מיחזי כעבודה:

בפואה של צלעות - כמו סלעות בסמ"ך, פואה הגדילה בין הסלעים כיון דאין דרך לזרוע שם לא מיחזי כעובד את הארץ. פ"א צלעות כמו ולצלע המשכן (שמות כו) כלומר צדי השדה שאין דרך לזרוע שם:

פואה מצויה

לוף... בצלים... פואה

משנתנו עוסקת באופן העקירה של מיני צמחים שונים שיש להוציאם באמצעות כלי עבודה. הצמחים בהם עוסקת המשנה הם לוף, בצל, ושני תיאורים של הצמח "פואה" – של עידית ושל צלעות. בשלושת צמחים אלו מדובר שהם סיימו את שלב הצימוח (הווגטטיבי) שלהם, והבעלים מעוניין להוציאם מהקרקע.

הן הלוף והן הבצלים (*Allium cepa*) הם צמחים שהחלק הנאכל שלהם הוא תת אדמתי (גיאופיטים), שיש לחפור בקרקע על מנת להוציאם ממנה.

בצלים הקיצונים הם בצלים שהושארו בשדה במשך כל הקיץ, או זן מיוחד שנזרע בקיץ.

הצמח פואה מזוהה כיום עם הצמח "פואת הצבעים" (*Rubia tinctorum*) כשפואה של עידית הוא צמח שגדל בשדה עידית ואילו של צלעות גדל בשדה יבשה, או במקומות שאין רגילים לזרוע, כמקומות מסולעים או בצדדי שדות. שורשו של הצמח הוא בצבע אדום וניתן להפיק ממנו צבע בגוון זה, כפי שהוזכר להלן בפרק 2 משנה ב שיש בו קדושת שביעית בשל העובדה שהוא משמש לצביעה. ארכו של השורש יכול להגיע אף לעומק של כמטר, משיכתו מהקרקע עלולה לגרום לקריעתו וכך השורש לא ינוצל במלואו. נחלקו התנאים האם חוששים למראית העין של עבודת הקרקע בעת חפירת הקרקע בסמוך לצמח על מנת להוציאו בשלימותו, על אף שמטרתו היא הוצאת השורש ולא הפיכת הקרקע. במקום שאין רגילות לזרוע בו ניתן להוציאו אף בכלי מתכות ואין חשש של מראית העין של עבודת הקרקע¹.

1 הירושלמי מפרש כי הצלעות הם פוטרה, יתכן כי היא מילה יוונית שכוונתה פטרוס = סלע, זאת אולי בניגוד לפואה שגדלה באדמת עידית. בדרך כלל עוקרים את הצמח בסתיו בו השורש מקבל את מירב הפגמנט האדום.

ביאור קהתי

משנה זו מונה שלושה מיני צמחים, שאף לאחר גמר בישולם הדרך להשהותם בקרקע איזה זמן; ודנה המשנה בכגון שצמחים אלו נגמרו בשישית והושהו בקרקע גם בשביעית, כיצד נוהגים בהם.

לוף של ערב שביעית – שנגמר בישולו בערב שביעית, היינו בשישית, שְׁנֵכָנֶס לְשִׁבְעִית – שלא עקרוהו לפני השביעית, לפי שכך דרכם להשהותם בקרקע גם לאחר גמר בישולם, כמו שהזכרנו לעיל, וְכֵן בְּצָלִים הַקִּיצוֹנִים – שנזרעו בקיץ, או המיוחדים לקיץ, וְכֵן פּוּאָה – צמח שעושים ממנו צבע אדום, שֶׁל עֵדִית – שגדלה באדמת עידית, היינו אדמה שמנה; כל שלשת המינים הללו שנגמרו בשישית והושהו אותם באדמה גם בשביעית, פִּית שְׂמָאֵי אוֹמְרִים: עוֹקְרִין אוֹתָן – בשביעית, בְּמַאֲרֹפּוֹת שֶׁל עֵץ – במגרפות עץ, ולא במכשירים של ברזל, כדי שהעבודה תיעשה בשינוי שלא יהא נראה כעובד את האדמה בשביעית. וּבֵית הָלֵל אוֹמְרִים: בְּקִרְדָּמוֹת שֶׁל מִתְכּוֹת – כלומר שאין צורך בשינוי, אלא מותר לעקור אותם כדרכם בקרדומות של ברזל, ואין חוששים שמא יהא נראה כעובד את הקרקע,

מארופות של עץ... קרדומות של מתכת

מארופה וקרדום הם כלים הדומים למכוש בזמננו שניתן לחפור באמצעותו בקרקע באזורים נקודתיים. "מארופות" הוזכרו בחז"ל רק במשנתנו, הן לא הוזכרו לא במשנה ולא בתוספתא, הערוך² מבאר שמדובר בסוג של כלי חפירה; מעדר, קרדום = מכוש, או את.

2 ערך 'מארופה'.

שהרי הכל יודעים שעושה עבודה המותרת בשביעית. ויש מפרשים, שאף לדעת בית הלל עושים בשינוי קצת, שעוקרים בקרדומות במקום במעדרים. ומוֹדִים – בית שמאי לבית הלל, בְּפֹאֶה שֶׁל צִלְעוֹת – שהיא בעלת צלעות, ושרשיה מתפשטים באדמה, ואי אפשר לעקור אותה במארופה של עץ אלא בכלי ברזל (רמב"ם); ויש מפרשים: "צלעות" כמו סלעות (בסמ"ך), היינו פואה הגדלה במקום סלעים, שהואיל ואין דרך לזרוע שם אינו נראה כעובד את האדמה; פירוש אחר: פואה של צלעות – הגדלה בצלעות (כלומר בצידי) השדה, שאין רגילים לזרוע שם (הר"ש), שְׁעוֹקְרִין אוֹתָהּ בְּקַרְדְּמוֹת שֶׁל מִתְכּוֹת – שאף בית שמאי אינם חוששים בזה, שמא יאמרו שהוא עוסק בעבודת האדמה בשביעית.

מכוש

משנה ה

פירוש הברטנורא

רבי יהודה אומר מיד - ואף על גב דבשאר ירקות מודה רבי יהודה דאסור עד שיעשה כיוצא בו, בלוף הואיל וצריך לעקרו לב"ש במאדמות של עץ ולבית הלל בקרדומות של מתכות, ואין דרך לעקרו בשביעית אלא ע"י שינוי, הלכך במוצאי שביעית לא שכיח דאיסורא ומש"ה מותר מיד, אבל ירק שלא גזרו שלא

מאימתי מתר אדם לקח לוף במוצאי שביעית? רבי יהודה אומר: מיד. וחכמים אומרים: משירבה החדש.

לתלשו כי אורחיה שכיח נמי דאיסורא בשמינית, לפיכך אסור עד שיעשה כיוצא בו: משירבה בו החדש - בירושלמי מפרש דהיינו מן הפסח ואילך. והלכה כחכמים:

משירבה החדש

כאמור, הלוח הוא גיאופיט- צמח בעל אבר אגירה תת קרקעי, לאחר שהעלים ניצלו את המזון המצוי באבר זה בימות הקיץ, בימות החורף עם בוא הגשמים אבר האגירה מתמלא מחדש, יש מינים בהם נוצרות שכבות חדשות ויש מינים בהם אבר האגירה עצמו מתמלא בשנית. מחלוקת התנאים במשנתנו עוסקת בשאלה עד כמה יש לחשוש לאחר השביעית, שעלי הלוח שנמכרים הם עלים שגדלו באיסור בשביעית.

מֵאִמְתִּי מִתֵּר אָדָם לִקַּח לֶחֶם
בְּמוֹצָאֵי שְׂבִיעִית – מִן הַחֲשׂוֹד
עַל הַשְּׂבִיעִית, ואִין חוֹשְׁשִׁים
שְׁמָא שֶׁל שְׂבִיעִית הוּא? רַבִּי
יְהוּדָה אָמַר: מִיָּד – אִפִּילוּ בְיוֹם
הָרִאשׁוֹן שֶׁל הַשָּׁנָה הַשְּׂמִינִית;
וְאִם עַל פִּי שְׁבַשְׂאָר יִרְקוֹת שָׁנוּ
לְהֵלֶן (ו, ד): "מִשְׁעֵשָׂה כִּיּוֹצֵא
בּו", כְּלוֹמַר שְׂאֲסוֹר לִיקַח
מִן הַחֲשׂוֹד עַל הַשְּׂבִיעִית עַד
שִׁיעֲבוֹר בַּשְּׂמִינִית זִמָּן בְּכַדִּי

שיגדל בו מן החדש כיוצא בו, ורבי יהודה אינו חולק שם על כך, מכל מקום בלוח סובר רבי יהודה שמותר ליקח מיד, לפי שמן הסתם הוא מוכר מן הטמון מערב שביעית, שהרי כך דרכו של הלוח שטומנים אותו באדמה ומקיימים אותו זמן רב, כמבואר במשניות הקודמות ("שנות אליהו"); ויש מפרשים הטעם, שהואיל ולא התירו חכמים לעקור את הלוח בשביעית אלא על ידי שינוי (אף לבית הלל כפי הפירוש השני שהבאנו במשנה הקודמת), ועקירה זו קשה היא, הלכך אין לחשוש שטרח כל כך לעוקרו בשביעית בשינוי למכרו במוצאי שביעית, ומן הסתם לא משל שביעית הוא (הר"ש ו"משנה ראשונה" עפ"י הירושלמי). וְחֲכָמִים אָמְרִים: מִשְׁיִרְבָּה הַחֲדָשׁ – אִין לֹקָחִים לֹחַ בְּמוֹצָאֵי שְׂבִיעִית מִן הַחֲשׂוֹד עַל הַשְּׂבִיעִית אֵלָּא מִשִּׁירְבָּה בַשָּׁדָה הַלֹּחַ הַחֲדָשׁ שֶׁנִּזְרַע בַּשְּׂמִינִית. ורבים מפרשים, דהיינו: מחג הפסח ואילך, שאז מצוי כבר הלוח החדש שגדל בשמינית, שכן מובא בירושלמי (ובתוספתא ד, ד): "אמר רבי יהודה: מעשה והיינו בעין כושי (מקום של כותים, שהם חשודים על השביעית) ואכלנו לוח על פי רבי טרפון במוצאי החג של מוצאי שביעית. אמר לו רבי יוסי: עמך הייתי ולא היה אלא מוצאי פסח", ברם, יש סוברים שאין להביא ראיה ממעשה זה לפירוש משנתנו, שהכוונה היא דווקא מפסח ואילך, שלא בא רבי יוסי אלא לקבוע, שמעשה שהיה כך היה, והפירוש הוא איפוא כמו שבארנו לעיל ("מלאכת שלמה"). וטעמם של חכמים, שחוששים שמא מוכר הוא מלוח של שביעית ואומר שמן הטמון מערב שביעית הוא.

משנה ו

פירוש הברטנורא

שאיין האומן רשאי למכרן בשביעית -
למי שהוא חשוד על השביעית, אבל
למי שאינו חשוד שרי דאינו קונה
אלא להצניע עד [אחר] שביעית:

מזרה - שזורין בו התבואה בגורן:

דקר - כמין יתד של ברזל שקורין
קולטרו בלע"ז, והוא עשוי לחפור בו
את הקרקע לשון וידקור את שניהם
(במדבר כה):

מגל יד ומגל קציר ועגלה - מותרין

שמה הוא [רוצה] לקצור מן ההפקר ולהביא בעגלה למאכל ביתו, ואין אסור אלא להביא הרבה לעשות
אוצר:

אלו פלים, שאין האמן רשאי למכרם
בשביעית: מחרשה וכל פליה, העל והמזרה,
והדקר. אבל מוכר הוא מגל יד, ומגל קציר,
ועגלה וכל פליה. זה הפלל: כל שפלאכתו
מיחדת לעברה, אסור; לאסור ולהתיר - מתיר.

משנתנו דנה בשאלה אלו כלים ניתן למכור לאדם החשוד לעשות מלאכה אסורה בשביעית, הכלל המנחה הוא שכלי שניתן לעשות עימו גם מלאכות היתר, ניתן למכור לחשוד, ואילו כלים שכל יעודם הוא לבצע פעולות אסורות בשמיטה, אין למכור.

מחרשה וכל כליה

מטרתה של המחרשה הוא לפלוח את הקרקע. בנוסף לכך יש לרתום את המחרשה לבעלי החיים שיגררו אותה, וכן לתת אפשרות לחורש להכווין את המחרשה לתלם המתאים.

למחרשה יש מספר מרכיבים: יתד, בורך, יצול וחרב.

פליחת הקרקע נעשית על ידי היתד, היתד לרוב עשויה ברזל¹, נקראה גם את² דקר³ או קנקן⁴. תפקידה הוא להינעץ בקרקע, לפוררה (לפלח אותה) ולהפכה. היתד מוצבת בצורה המאפשרת לה לחדור ולהפוך את שכבות הקרקע באמצעות מבנה הכלי, תוך כדי התנועה קדימה מאולצת שכבת הקרקע הנמצאת מעל ללהב המחרשה להתרומם, להחליק על פניה ולהתהפך. בנוסף לכך, משקל המחרשה הגבוה מהדק את שכבת הקרקע הצמודה ללהב המחרשה מצדו התחתון ויוצר שכבה אטומה יחסית אשר לא מאפשרת חדירת מים מהירה לעומק הקרקע.

בורך המחרשה⁵ הוא חלק חלול שניתן להרכיבו על גבי היתד⁶, או היתד עצמה שעשו אותה חלולה,

1 רמב"ם פיה"מ ב"ב ב, יג.

2 רש"י, רד"ק שמואל א יג, כ, רבינו חננאל תענית כה, ב, הפירוש המיוחס לריטב"א ב"מ פ, א.

3 ר"ש שביעית ה, ו.

4 ראה הפירוש המיוחס לריטב"א ב"מ פ, א שדן באפשרויות שונות לקנקן לחלקים השונים של המחרשה, ר' ברוך הספרדי (בשיטת הקדמונים) ב"מ פ, א.

5 משנה אהלות יז, א, בבלי תענית כה, ב.

6 פירוש הגאונים לטהרות, בביאורו של י. נ. אפשטיין עמ' 64, ערוך ערך ברך באפשרות ראשונה. ר"ש כלים כא, ב, בשם הגאון והערוך,

ביאור קהתי

משנתנו באה ללמד, שאסור לחזק ידי החשוד על השביעית ולמכור לו כלי עבודה שמשמשים בהם לעבודות קרקע האסורות בשביעית. הרמב"ם כותב (בפירושו למשנתנו): " אמר הכתוב (ויקרא יט, יד): "לפני עור לא תתן מכשול" – רוצה לומר: מי שסגרה (את) עיניו התאוה ויצר הרע, לא תעזור אותו להוסיף בעוורונו, ותוסיף להרחיקו מן היושר; ומפני זה אסור לעזור עוברי עבירה..."

אלו כלים, שאין האמן רשאי למכרם בשביעית – למי שהוא חשוד לעבוד את האדמה בשביעית: מחרשה וכל כליה, העל – כלי רתמה לשוורים המושכים את המחרשה, והמזורה – שוורים בו את התבואה כדי לנקותה מן המוץ, והדקר – מין מעדר לחפירה בקרקע. כל הכלים הללו מיוחדים הם לעבודות אסור, ולכן אסור למכרם בשביעית למי שהוא חשוד על השביעית. ברם, למי שאינו חשוד על השביעית מותר למכרם, שאינו קונה אותם אלא להצניעם למוצאי שביעית. אבל מוכר הוא – בשביעית לכל אדם, מגל יד – מגל קטן לשימוש ביתי,

בקצהו ישנו חור שקטרו מתאים ליציאת זרע אחד בכל פעם, השתמשו בכלי זה על מנת לזרוע במהלך החריש. כלי זה נקרא "בורך" מכיוון שהוא כלי מכופף הדומה לברך האדם.⁷

היצול: הוא ידית העץ המחובר במחרשה שבה מטה את המחרשה להיכן שרוצה.⁸

החלקים השונים חוברו באמצעות טבעות שונות- עין של מתכת.⁹

מחרשה

וּמַגֵּל קָצִיר – העשוי לקצירת תבואה, וְעֵגְלָה וְכָל פְּלִיָּה – שבכל אלה משתמשים גם למלאכות המותרות בשביעית, כגון לקצור מעט מן ההפקר ולהביא בעגלה לצרכי ביתו. זֶה הַפֶּלֶל: כָּל שְׂמֵלֵאֲכָתוֹ מִיַּחֲדָת לַעֲבֹרָה – לעבודה האסורה בשביעית, אָסוּר – למכרו בשביעית למי שחשוד על השביעית, שהרי מסייע הוא בידי עוברי עבירה. לְאָסוּר וּלְהִתֵּר – אבל כלי שמשתמשים בו בין לאיסור בין להיתר, מִתֵּר – למכרו לכל אדם, שאומרים אנו: מן הסתם קנה למלאכה המותרת בשביעית.

עול וכל כליו

על מנת לרתום את בעל החיים למחרשה הניחו על גביו את העול. העול הוא מוט ארוך שמונח בצורה אופקית על רוחב הצוואר של הבקר, בעול ישנם נקבים, שניים מכל צד של כל בעל חיים לנקבים אלו מכניסים יתדות (קטרב) שיורדים משני צדדי הצוואר ונמתחים עם חבל מתחתיתם, באופן זה העול נשאר על בעל החיים בכל משך החרישה ואינו יורד ממנו. ניתן לחבר לעול גם את הרצועות שמתחברות לעגלה. רוחבו של העול נקבע לפי מספר בעלי החיים הרתומים לו.¹⁰

בחז"ל הוזכרו שלושה סוגי עולים: "עול", "עול השרוני" ו"עול של כרמים". רחבו של עול השרוני הוא שתי אמות¹¹ עול של כרמים דומה לעול השרוני¹².

תפארת ישראל כלים כא, ב באפשרות ב.

7 ר"ש ורמב"ם פיה"מ אהלות יז, א.

8 רמב"ם פיה"מ כלים כא, ב, ר"ש כלים כא, ב. וכתב כן בשם הגאון והערן.

9 רמב"ם ור"ש פיה"מ כלים כא, ב.

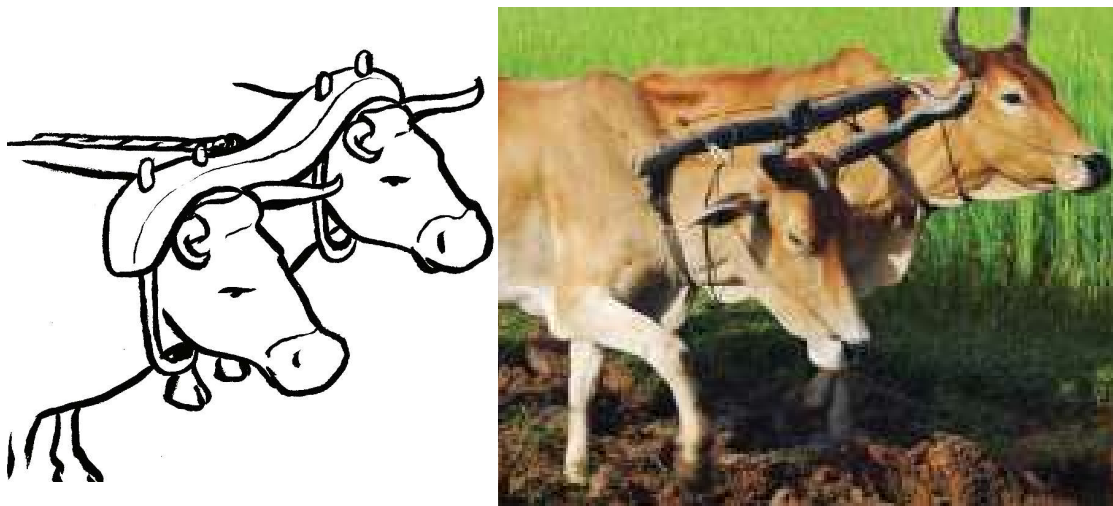
10 ערוך ערך 'עול'.

11 ירושלמי כלאים ב, ד.

12 תוספתא כלאים ליברמן ב, א.

העול הרתום לבקר נקרא גם "צמד"¹³ ומדובר בעול שרתמו אליו שני בעלי חיים¹⁴ רחבו הוא ארבע אמות, ומדובר בצמד בקר הרתומים לעול ומושכים במחרשה, ובנוסף לכך שיהא מקום לחורש להשתמש במלמד הבקר¹⁵.

עול הבקר

מלמד הבקר: על מנת לסייע לחורש לכוון את הבהמה לתלם המתאים יש להשתמש בכלי מיוחד. כלי זה נקרא מלמד או מרדע¹⁶ ומדובר בכלי עשוי עץ שבקצותיו שתי חתיכות ברזל או מחט שנקראת דרבן¹⁷ "שהוא מקל ארוך שבראשו יש מסמר שדוקר את הבקר לזרזם בהליכה. בקצהו השני של המרדע יש כף שמנקה את המחרשה מן העפר העולה עליה. החורש מחזיק בידו הימנית את היצול ("בית היד של המחרשה") ואת המושכות שמחזיקים את הבקר. ביד השמאלית מחזיק את המרדע. על החורש להפעיל מעט לחץ על המחרשה על מנת לסייע בחדירתה לקרקע¹⁸.

מזרה

המזרה הוא כלי ששימש לצורך זריית התבואה בגורן, וכן השתמשו בו לחפירת הקרקע. ומדובר במוט שמחוברות לקצהו מספר שיניים, בדומה לקלשון או מזלג בימינו. לאחר הדייש והפרדת התבואה מהמוץ יש להרחיק את המוץ על מנת להשאיר רק את גרעיני

13 הרמב"ם בפיה"מ שביעית ה', ו' כותב: "אל מצ'מד", הרב קאפח מבאר במקום שמדובר בפירוש המילולי של צמד.

14 משנה ב"ב ה', א.

15 פליקס ביאור למשנת שביעית א, ה.

16 קהלת רבה (וילנא) פרשה יב.

17 רש"י ורד"ק שמואל א יג, כא.

18 ליאו אנדרלינד, עבודת האדמה בסוריה בכלל ובארץ ישראל בפרט, ירושלים תרמ"ג, עמ' 22.

מזרה

התבואה, פעולה זו היא זרייה. הפעולה נעשתה באמצעות הרמת התבואה מהקרקע באמצעות המזרה, המוצים עפו ברוח, ואילו גרעיני התבואה הכבדים יותר נפלו חזרה לקרקע. המזרה מיועד לזריית כמות גדולה של תבואה, על מנת לזרות כמות קטנה של תבואה די בנפה, ולכן אין למכור מזרה בשביעית מכיוון שאין לזרות בשביעית כמות גדולה של תבואה.

דקר

הדקר הוזכר במספר משניות¹⁹ ככלי שניתן לחפור איתו²⁰, בזיהויו כתבו הראשונים שמדובר במרא ומדובר במכוש.²¹ או שמדובר באת חפירה²² דהיינו כלי לחרישה²³ כמין יתד של ברזל,

והוא עשוי לחפור בו את הקרקע²⁴

וכנראה מדובר בלהב המחרשה.²⁵

השימוש בו לצורך חפירת הקרקע

מהווה את השימוש המרכזי בו, ולכן

אסור למכרו לחשוד על השביעית.²⁶

דקר, להב מחרשה

מגל

המגל הוא כלי עזר שמשמש

לקצירת התבואה.

בחז"ל הוזכרו שני סוגי מגלים, שני

הסוגים שהוזכרו הם מגל יד ומגל קציר. סביר להניח כי המגלים לא שמשו רק לשם קציר

התבואה אלא מדובר למעשה בסוגי סכינים שונים²⁷ שיוצרו באופן שיהיה ניתן להשתמש

19 שביעית ה', ו' ביחס למכירתו לחשוד בשביעית, במשנה ביצה א, ב ובעדויות ד, ב. ככלי שחופרים איתו וניתן להשתמש בעפר שהוא מוציא לצורך כיסוי הדם.

20 רמב"ם פיה"מ שביעית ה', ו' כתב אלפאס" שחופרין בו את האדמה.

21 רש"י ע"ז טו, ב.

22 רש"י ביצה ב, א, ר"ש, רא"ש משנה שביעית ה', ו' המאירי ע"ז טו, ב מבאר: כלי העשוי לחפירת הארץ

23 תפארת ישראל - יכין שביעית פרק ה משנה ו

24 רע"ב שביעית ה', ו'.

25 ראה תוס' ע"ז טו, ב שכתב שהדקר הוא כלי המחרשה שקורין קולטר"א ודרכו להיות נעוץ בקרקע

26 משנה שביעית ה', ו'.

27 ראה מאירי חולין טו, ב.

מגל

בהם לצורך מספר שימושים;²⁸ חיתוך צמחים כאמור, שחיטת בעלי חיים.²⁹ מגל היד היה מיועד "לשבר בו עצים ועצמות"³⁰ ומדובר במגל שהסכין הוא חלק מצדו הפנימי ומחוספס מצידו החיצוני, מגל זה היה מגל קטן³¹, שאינו קוצר אלא מלוא היד בלבד,³² מגל הקציר לעומת זאת היה "מלא פגימות ותלמים"³³ ניתן להשתמש במגל שימושים נוספים, כגון חיתוך של

חפצים שונים, ישנם מקרים בהם שימושים אלו נחשבו לשינוי מדרך השימוש הרגילה.³⁴

הכלי שמוכר בימינו כ"חרמש" – מוט ארוך באורך של כמטר וחצי, ולהב ארוך בראשו, לא הוכר בזמן המשנה בארץ, הוא הומצא באירופה במהלך ימי הביניים.

על אף שהקצירה היא אחת מהמלאכות שנאסרה עשייתן בשמיטה, מותר למכור כלים אלו לחשוד על השביעית, כיוון שיתכן שהוא ישתמש בכלים אלו באופן מותר.³⁵

28 למשל, בלטינית הוזכרו מספר סוגי מגלים, שעוצבו בצורות מעט שונות, אך מטרת כולם היא לשם חיתוך צמחים, כגון כ-falx foenaria falx messoria, falx arboraria, ועוד. הריבמ"ץ מבאר שמגל קציר הוא "פלצ"י=falce באיטלקית= מגל. מגל יד מתרגם הריבמ"ץ כ"פוניטורו" ויתכן שמדובר בסוג מגל אחר, קטן יותר falx putatoria.

29 כמובא בחולין טו, ב את החלוקה שישנה בין סוגי המגלים.

30 רש"י חולין טו, ב, רא"ש כלים יג, א.

31 רמב"ם פירוש המשניות כלים יג, א.

32 רמב"ם פיהמ"ש שביעית ה, ו.

33 רש"י חולין טו, ב.

34 ספר אור זרוע חלק ב - הלכות ראש השנה סימן רסה דבר שהוא משום שבות מגל יד ומגל קציר דאין דרך לחתוך בו שופרות ותיקון כלאחר יד הוא ואין בו אלא משום שבות.

35 משנה שביעית ה, ו. רא"ש שביעית ה, ו מגל יד מגל קציר ועגלה - מותרין שמא הוא רוצה לקצור מן ההפקר ולהביא בעגלה למאכל ביתו ואין אסור אלא להביא הרבה ולעשות אוצר, וראה בשו"ת הר צבי אורח חיים א קכה שדן במכירת מכונת קצירה לחשוד על שימוש בה בשבת.

עגלה וכל כליה

העגלה שימשה להובלת התוצרת מהשדה לבית, העגלה חוברה לבעלי החיים באמצעות העול, ראה פירוט כאן לעיל במשנה.

העגלה נגררה לרוב על ידי שני בעלי חיים, בדרך כלל שוורים, העגלה נזקקה לדרך ישרה וסלולה, ועל כן בארץ העגלה לא הייתה נפוצה כל כך ככלי להעברת סחורה. החמור היה כלי מרכזי להעברת סחורה, אמנם הוא יכול להעביר פחות מעגלה אך הניידות שלו והיכולת להעבירו אף בשבילים צרים ולא כבושים הייתה טובה בהרבה.

משנה ז

פירוש הברטנורא

היוצר - אומן העושה כלי חרס מוכר
אפילו לחשוד על השביעית ה' כדי
שמן וט"ו כדי יין, וליכא למיחש
שמא רוצה כולם לשמן או כולם ליין
שניכרים הן אותם של יין מאותם של
שמן, שהעפר שעושים ממנו כדי יין
אינו דומה לעפר שעושים ממנו כדי
שמן:

ואם הביא יותר מכאן מותר - ולא
חיישינן שמא מן המשומר דשביעית
הביא:

היוצר מוכר חמש פדי שמן וחמש עשרה
פדי יין, שפן דרכו להביא מן ההפקר. ואם
הביא יותר מכאן - מותר. ומוכר לגוי בארץ,
ולישאל בחוצה לארץ.

ומוכר לנכרים בארץ - ולא חיישינן שמא יחזור הנכרי וימכרם לישראל החשוד:

ולישאל בחוצה לארץ - ולא חיישינן שמא יוליכם בארץ, א"נ שמא יכניס לתוכן יין ושמן של שביעית
שהביא מארץ ישראל, דלא החמירו חכמים כל כך:

חמש כדי שמן וחמשה עשר כדי יין

במשנתנו מובא שמותר ליוצר למכור כמות מוגבלת של כדי שמן וכדי יין עבור רוכש אחד, כמות זו היא הכמות הנצרכת לשימוש של אדם לשנה אחת.

נפחם הממוצע של כדי האגירה בזמן חז"ל הוא כ 15-20 ליטר, נפח זה מלמד כי צריכת השמן השנתית למשפחה הגיעה עד לכדי 75-100 ליטר, ואילו צריכת היין לכדי 250-300 ליטר.¹

הירושלמי במקום מבאר שניתן להבחין בין כדי יין לכדי שמן בשל שוני הגוון ביניהם, שוני זה נובע בשל השוני בחומר המקור ממנו מייצרים את הכדים.

חומר המוצא של כלי החרס הוא הקרקע המקומית², קרקע חרסיתית או טין על פי רוב,³ ולעיתים אף הוסיפו חומרים נוספים על מנת לחזק את הכלי, בכפוף לשימוש הנצרך בכלי.⁴ קרקע חרסיתית היא קרקע שמכילה מספר מינרלים, שהתבלו מסלעי האב, על פי רוב מקטע החרסית בקרקע הוא תערובת של כמה מינרלים חרסיתיים.⁵ קוטר הגרגרים בקרקע חרסיתית קטן משני מיקרונים (שתי אלפיות המילימטר). בקרקע טין גודל הגרגרים הוא בין 4 מיקרונים ל-60 מיקרונים.⁶

תכונותיהם של מינרלי החרסית הם: צמיגות, כושר

ביאור קהתי

הַיּוֹצֵר – אומן העושה כלי חרס, **מוֹכֵר** – בשביעית לכל אדם, ואפילו למי שהוא חשוד על השביעית (ברטנורא), **חֲמֵשׁ כִּדֵּי שֶׁמֶן** – כדים לשמן, ו**חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה כִּדֵּי יַיִן** – המיוחדות ליין, **שֶׁכֶּן דְּרָכּוֹ** – של אדם, **לְהֵבִיא מִן הַהֶפְקֵר** – כלומר מפירות שביעית שהם הפקר, שמותר לו ליטול מהם בשביעית בשיעור כזה שהוא לצורך מאכל ביתו. בירושלמי מבואר, שאין חוששים שמא הוא לוקח כל הכדים לשמן או ליין, לפי שהכדים ליין שונות הן בטיבן ובצורתן מהכדים לשמן, ואין דרך להכניס יין בשל שמן, ושמן בשל יין. ו**אִם הֵבִיא** – אדם מן ההפקר, **יֹתֵר מִפֶּאֶן** – יותר מחמש כדי שמן וחמש עשרה כדי יין, **מִתֵּר** – כלומר היין והשמן מותרים לו בדיעבד; אבל לכתחילה אין לו להביא יותר מכאן, ולפיכך לא ימכור לו היוצר יותר מחמש כדים לשמן ומחמש עשרה כדים ליין. ו**מוֹכֵר לְגוֹי בְּאֶרֶץ** – כדים יותר ממנין זה, ואין חוששים שמא יחזור הגוי וימכרן לישראל החשוד על השביעית, ו**לְיִשְׂרָאֵל בְּחוּצָה לְאֶרֶץ** – מוכר כדים רבות, שהרי בחוץ לארץ אין דין שביעית, ואין חוששים שמא יביאן לארץ ישראל.

1 ספרא, כאן.

2 ישנם סוגי קרקעות רבים, כגון גיר, חוואר ועוד רבים.

3 אנצ' לחקלאות, כרך מדעי היסוד, עמ' 345. קרקע חרסיתית-קרקע שמורכבת מגרגרי חרסית, שמקורם הוא מינרלים.

4 למשל, בעבודה שנעשתה על ידי מאת בשמת אפל, האוניברסיטה הפתוחה מרץ 2006, נמצא כי אף בכלי חרס שנעשו באותו אזור אך בתקופות שונות, מקור חומרי הגלם היה שונה.

5 אנצ' לחקלאות, כרך מדעי היסוד, עמ' 400 כגון צורן, אלומיניום ועוד.

6 מיקרון- היא יחידת מידה השווה ל-10 בחזקת מינוס 6 מטר או מיליונית המטר.

תפיחה, קוהזיה⁷, ויכולתם לספוח מים. בהכנת כלי החרס היוצר מנצל תכונות אלו על מנת ליצור את הכלי הרצוי.

על פי רוב בתי היוצר של כלי החרס מוקמו בסמוך לנהרות או אגמים בהם ניתן למצוא די קרקע חרסיתית. כיוון שבארץ ישראל אלו לא נפוצים, לכן בתי היוצר מוקמו בקרבת קרקע חרסיתית המתאימה לייצור כלי חרס, במקומות כגון כפר חנניה, ירושלים, יבנה (תל יבנה), ועוד.

יש לציין כי לא נמצאו הבדלים מהותיים בין שני סוגי הקנקנים אלא שבכדי היין צריך להיות פתח יציאה קטן בחלקו העליון של הקנקן לאפשר יציאת גזים מהקנקן.

כד יין- קנקן עזה- דוגמא לקנקן שהיה נפוץ בתקופה הרומית

7 כוחות משיכה הפועלים בין שתי מולקולות מאותו חומר.

בארנו את הסיפא של משנתנו לפי שיטת הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ד, כד; ח, ה), אבל רבים מהמפרשים פירשוה בדרך אחרת: "ואם הביא יותר מכאן" – יותר מכשיעור זה של חמש כדי שמן וחמש עשרה כדי יין, והוא זקוק ליותר כדים, מותר – למכור לו כדים לפי מה שהביא, שמן הסתם הביא הכל מן ההפקר כפי צורך ביתו, ואין אנו חושדים בו שמא הביא מפירות שביעית המשומרים באוצר (הר"ש; ברטנורא; "תוספות יום טוב"). ומוכר לגוי בארץ – כמו שבארנו לעיל, ולישראל בחוצה לארץ – אף לכתחילה מותר למכור לו יותר כדים, אף על פי שכונס בהם הרבה יין ושמן שהביא מארץ ישראל, שלא החמירו בו חכמים כל כך (הר"ש על פי הירושלמי; הרא"ש). ואף הרב מברטנורא מפרש כך, אלא שהוא כותב "שאין חוששים שמא יכניס לתוכן יין ושמן של שביעית מארץ ישראל", ואילו הר"ש כותב: "אף על פי שכונס בו הרבה יין ושמן" כמו שהבאנו לעיל (עיין "פאת השלחן" שמבואר שם, כי אמנם דברי הרב מברטנורא אינם מדוקדקים, ועיין "תוספות חדשים"). ויש מפרשים על פי הירושלמי, שמותר למכור לישראל בחוצה לארץ כדים רבות, אפילו אם הקונה הוא מארץ ישראל אלא שהוא קונה את הכדים בחוץ לארץ, ואין חוששים שמא הוא קונה אותן כדי למכרן בארץ (הגר"א בפירושו לירושלמי).

משנה ח

פירוש הברטנורא

שהוא יכול לשחטה - ובכל דהוא
דמצינן למתלי תלינן. ובית שמאי
סברי דאין דרך כלל לשחוט פרה
העומדת לחרישה:

אפילו בשעת הזרע - ולא אמרינן
ודאי לזריעה הוא לוקח, דתלינן
לאכילה הוא רוצה:

שיש לו גורן - ולא חיישינן שמא
מודד להכניס לאוצר, דאיכא למתלי
דלטחינה הוא מודד:

ופורט לו מעות - מחליף לו מעות
בפרוטות:

בית שמאי אומרים: לא ימכר לו פרה חורשת
בשביעית. ובית הלל מתירין, מפני שהוא
יכול לשחטה. מוכר לו פרות אפלו בשעת
הזרע; ומשאיל לו סאתו, אף על פי שהוא
יודע שיש לו גורן; ופורט לו מעות, אף על פי
שהוא יודע שיש לו פועלים. וכלן בפרוש -
אסורין.

אף על פי שהוא יודע שיש לו פועלים - ונמצא מסייע ידי עובדי עבירה, דאמרינן שמא לשאר צרכיו הוא
צריך:

וכולם - אם פירש שלדבר אסור רוצה אותם, אסור:

פרה חורשת

משנתנו עוסקת בשאלה האם ניתן למכור לאדם החשוד על השביעית, מה מותר למכור לו ולהשאילו.

בית שמאי אומרים: לא ימכר לו – למי שהוא חשוד על השביעית, פרה חורשת – שאינה עומדת לחליבה אלא לחרישה, בשביעית – שחוששים שמא יחרוש בה בשביעית, ונמצא המוכר מסייע ידי עובדי עברה. ובית הלל מתירין – למכור לו פרה חורשת, מפני שהוא יכול לשחטתה – ולכן תולים לקולה. ואנו אומרים שהוא לקחה לשחיטה ולא לחרישה, שכל שאפשר לתלות לקולה תולים. ברם, בית שמאי סוברים, שאין דרך לשחוט פרה העומדת לחרישה, מפני שדמיה יקרים. מוכר לו פרות – לחשוד על השביעית, אפילו בשעת הזרע – בשעה שרגילים לזרוע את השדות, שאנו תולים שלקחם לאכילה ולא לזריעה, ומשאיל לו סאתו – כלי המשמש למדידת סאה תבואה, אף על פי שהוא יודע שיש לו גרן – ואין חוששים שמא ימדוד בסאה זו תבואה להכניסה לאוצר, אלא אנו תולים שכוונתו למדוד בה קצת תבואה כדי להוליכה לטוחן, ופורט לו מעות – לכסף

יש צורך להרגיל את בעל החיים לחרישה, בשמיטה מותר לעשות כן רק בקרקע חולית שאינה מיועדת לזריעה.⁴ ויש הסוברים שניתן ללמד את הפרה גם באופן שמוכיח שלא מדובר בחרישה שמטרתה היא לזרוע לאחר החריש.⁵

שעת הזרע

משנתנו מבארת שמותר למכור פירות שיש רגילות לזרעם גם בזמן בו יתכן כי הקונה יזרע אותם בקרקע, מכיוון שיתכן שהקונה ישתמש בהם לשם אכילתם ולא לשם זריעתם בקרקע. ויש בזה סבירות גבוהה הרבה יותר מאשר אדם יקנה פרה חורשת שהיא יקרה לשחיטה.

הזריעה מתבצעת בזמנים בהם תנאי הקרקע כגון

1 משנה פאה ב, ב.

2 בבלי ב"ק מו, א.

3 רמב"ם יום טוב א, יח.

4 תוספתא (ליברמן) שביעית ג, ב.

5 ירושלמי שביעית ד, ד. דעת תנא קמא ורבן שמעון בן גמליאל, ראה רש"ס ופנ"מ במקום

קטן, אֵף עַל פִּי שֶׁהוּא יוֹדֵעַ שֶׁיֵּשׁ לוֹ פּוֹעָלִים – ואין חוששים שמא דעתו לפרוע להם בדמים אלו את שכר מלאכתם שיעשו בשדהו, ונמצא מסייע ידי עוברי עבירה, אלא אנו תולים שפורט את המעות לצרכים של היתר. יש מפרשים, שבכל אלו אף בית שמאי מודים (הר"ן). וְכָל בְּפֹרוֹשׁ – אם פירש, שלדבר איסור הוא רוצה דברים אלו, כגון שאמר לו: מכור לי פרתך ואחרוש בה, או: תן לי סאתך ואמדוד בה הזרע אשר דשתי, או: פרוט לי מעות ואפרע לפועלים שעסקו בעבודת שדי (רמב"ם), אֲסוּרִין – אסור להיענות לו בכל אותם הדברים, שנמצא מסייע לדבר עבירה.

לחות, טמפרטורה ועוד, היא האידיאליים ביותר לנביטה תקינה ולהתפתחות הצמח לאחר מכן. למשל בזריעת חיטה, כשטמפרטורת הקרקע גבוהה מדי, התפתחות הצמח תהיה לקויה (אחת התכונות של חיטה ודגניים רבים אחרים הוא כושר הסתעפות- בשלבי הגידול ההתחלתיים של הצמח מהגבעול- הקנה הראשון, מתפצלים קנים נוספים, הסתעפות זו מתרחשת החל מהיום ה-20 לנביטה, כשטמפרטורת הקרקע גבוהה מדי הצמח אינו מתפצל), הצמח יבשיל מוקדם מדי, וכך יש חשש שמא הוא יבשיל בעוד הקרקע רטובה ולא יהיה ניתן לקצרו, ועוד. מאידך בזריעה מאוחרת מדי כשהטמפרטורה נמוכה מדי, החיטה תפרח לאחר עונת הגשמים והגרעין לא יתמלא כראוי. גידולי קיץ שנזרעים מאוחר מדי יכולים אף להיפגע ממזיקי קרקע שונים.

ככלל, גידולי בעל נזרעים בסמוך לעונת הגשמים, לעיתים לפניה ולעיתים לאחר הגשמים הראשונים. גידולי שלחין נזרעים לפי צפי משך זמן הגידול שלהם ושיוקם בעונה הרצוי.

משנתנו עוסקת בזרעי ירקות ולא בזרעי פירות, לכל ירק זמן גידול משלו, ירקות חורף נזרעים בסתיו, ירקות אביב במהלך החורף, וירקות קיץ בסוף החורף. ויש אף גידול הנזרעים בקיץ ממש, אלו זקוקים לתוספת מים עם הזריעה או השתילה שלהם.

שלבי התפתחות שעורה

משנה ט

פירוש הברטנורא

החשודה על השביעית - לאכול פירות שביעית אחר הביעור בלא ביעור:

נפה - שאני אומר לספור בה מעות היא לוקחת:

כברה - שאני אומר לכבוד בה את החול:

רחיים - דשמא לטחון בהם סמנין:

תנור - שמא לייבש בו אונין של פשתן:

ולא תטחון עמה - שאסור לסייע ידי עוברי עבירה:

ובוררת וטוחנת עמה - ולא אסרו הכא באשת עם הארץ החשודה על המעשרות כדאסרו בחשודה על השביעית, משום דרוב עמי הארץ מעשרים הן:

מִשְׁאֲלֹת אִשָּׁה לַחֲבֵרְתָּהּ הַחֲשׂוּדָה עַל הַשְּׂבִיעִית: נֶפֶה, וְכִבְרָה, וְרַחִים, וְתַנּוּר; אֲבָל לֹא תִבֵּר וְלֹא תִטְחֹן עִמָּה. אִשֶּׁת חֵבֶר מִשְׁאֲלֹת לְאִשָּׁת עִם הָאָרֶץ נֶפֶה וְכִבְרָה; וּבִוְרֶרֶת וְטוֹחֶנֶת וּמִרְקָדֶת עִמָּה; אֲבָל מִשְׁתַּטִּיל הַמַּיִם, לֹא תִגַּע אֲצִלָּהּ, שְׂאִין מַחְזִיקִין יְדֵי עוֹבְרֵי עֲבֶרָה. וְכֵלָן לֹא אָמְרוּ אֶלָּא מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם. וּמַחְזִיקִין יְדֵי גוֹיִם בַּשְּׂבִיעִית, אֲבָל לֹא יְדֵי יִשְׂרָאֵל. וְשׂוֹאֲלִין בְּשִׁלּוּמָן, מִפְּנֵי דְרָכֵי שְׁלוֹם.

אבל משתטיל המים - בעיסה לא תגע עמה, לפי שמשגלגלה הוטבלה לחלה וקא מיטמאה מחמת כלים טמאים, שהרי הוכשרה לקבל טומאה וזו מסייעתה לגלגל ואסור לגרום טומאה לחלה:

וכולן לא אמרו - לא התירו להשאילן כלים ולסייען בלא שעת עבירה עצמה אלא משום דרכי שלום:

מחזיקין ידי נכרים - אגב גררא דדרכי שלום תנא ליה הכא, ומפורש לעיל בפרק ד:

רחיים

נפה וכברה

משנתנו עוסקת בפעולות הנעשות בתהליך הכנת הלחם, ובנתינתם או שותפות עם החשודים לעשות מלאכות איסור. המשנה מחלקת בין כלים או פעולות שיתכן שהן נעשות בהיתר, שאז ניתן להשתתף עם החשוד, לבין פעולות שיש סבירות גבוהה להניח שהן נעשו באיסור, שאז אין להשתתף עם החשוד.

חלק מתהליך הדיש הוא הפרדת המוצים מהגרעין, ניתן לעשות פעולות אלו על ידי זריית כמות גדולה באמצעות מזרה, וניתן להפריד את המוצים גם באמצעות כלים קטנים יותר כגון נפה וכברה. מכיוון שניתן להשתמש בכלים אלו גם לצרכים נוספים, אין איסור בהשאלתם לחשוד על השביעית.

מדובר בשני כלי סינון, הנפה עדינה מהכברה¹. הנפה עבור סינון הקמח, הכברה עבור מוצרים גסים יותר כגון עדשים גרגרי חיטה ועוד.

כברה

ביאור קהתי

מְשַׁאֵלֶת אִשָּׁה לַחֲבֵרָתָהּ
הַחֲשׂוּדָה עַל הַשְּׁבִיעִית – כגון שהיא חשודה לשמור את הפירות של שביעית ולהצניעם לאחר שהגיע זמן הביעור, היינו לאחר שכלו פירות אותו המין מן השדה, ואינם מצויים לחיות, שמאותה שעה חייבים לבערם גם מן הבית, **נָפֶה** – המשמשת לניפוי קמח, ו**כְּבֵרָה** – או כברה המשמשת לניקוי גרעיני תבואה, ו**רְחִים** – של יד לטחינה, ו**תַּנּוּר** – לאפייה; ואף על פי שכלים אלו משמשים להתקנת מאכלים, אנו תולים שתשתמש בהם לדברים המותרים בשביעית. **אָכַל לֹא תֵבֵר** – לא תברור עמה תבואה ופירות מהפסולת, ו**לֹא תִטָּחַן עִמָּה** – שהרי נמצאת מסייעת בגוף העבירה (המאירי). **אִשֶּׁת חֵבֵר** – שהיא זהירה במעשרות ובטהרה, **מְשַׁאֵלֶת** – בכל השנים, **לְאִשֶּׁת עִם הָאָרֶץ** – החשודה על המעשרות ועל הטומאה, **נָפֶה וְכְבֵרָה** – וכן ריחיים ותנור; ויש מפרשים שדווקא נפה וכברה, הואיל ואפשר לטהרן אחר כך, אבל תנור, הואיל ועשוי מחרס, אין דרך להשאילו, שהרי אם נטמא טעון שבירה, וכן גם ריחיים קשה לנקותם וטורח רב הוא לטהרם (תוספות גיטין סא, א;

1 ירושלמי, שביעית ה', ד'.

משתטיל את המים

אגב הדיון בשאלה באיזה אופן ניתן להשתתף עם החשוד בשביעית, משנתנו דנה בשותפות עם אישה החשודה שלא לשמור על דיני טומאה וטהרה.

הדין הוא שניתן להשאיל כלים ולהשתתף עם אשת עם הארץ שחשודה על דיני טומאה וטהרה, כל עוד מדובר בהכנת התבואה לשימוש, ואילו אין להשתתף עימה בשלב הכנת הבצק- הטלת המים.

למים, לכמותם ולאיכותם יש חשיבות גדולה בתהליך הכנת הלחם. המים מאפשרים לשמרים להתקיים, ובכך לבצע את תהליך התסיסה, לערבוב מרכיבי הגלוטן גלוטנין glutenin וגליאדין gliadin. לכמות המים קיימת חשיבות גם ביכולת הלישה של הקמח וליצירתו לבצק.

ניתן להפריש חלה החל מזמן ערבוב המים בקמח. החל משלב הרטבת הקמח הבצק יכול לקבל טומאה ולכן לא ניתן להשתתף עם חשודה על דיני טומאה וטהרה מחשש שמא היא תטמא את העיסה.

”תפארת ישראל“; ובזרית וטוחנת ומרקדת עמה – לפי שרוב עמי הארץ מעשרים הם, ולכן אין חוששים שמא יש בזה משום סיוע לעוברי עבירה; מרקדת – מנפה את הקמח בנפה. אכל משתטיל המים – לאחר שהטילה מים לתוך העיסה, לא תגע אצלה – לסייעה בגלגול העיסה, שהרי המים הכשירו את העיסה לקבל טומאה, וכשתגלגל תתחייב העיסה בחלה, ונמצאת אשת חבר מסייעת לטמא את החלה, שעם הארץ ואשתו וכליו מטמאים; הלכך אסור לאשת חבר לעשות עם אשת עם הארץ בגלגול העיסה, שאין מחזיקין ידי עוברי עברה – שאסור לסייע ידי עוברי עבירה בשעת העבירה. וכלן לא אמרו – כלומר, ומה שהקלו חכמים ואמרו שמותר להשאיל לעמי הארץ כלים ולסייעם שלא בשעת עבירה, לא אמרו אלא מפני דרכי שלום – שלא יבואו לידי איבה. ומחזיקין ידי גוים בשביעית – שכשוראים אותם עובדים שדותיהם מותר לברכם שיצליחו בעבודתם, אכל לא ידי ישראל – שאסור להחזיק ידי עוברי עבירה, ושואלין בשלומן – של גוים כל הימים, מפני דרכי שלום – הסיפא נשנתה כבר לעיל (ד, ג), וחזרה ונשנתה כאן אגב הרישא, שכן כל המשנה הזאת שנויה מעיקרה במסכת גיטין (ה, ט), בין הדברים שהתקינו חכמים מפני דרכי שלום, והובאה כולה כאן כמו שהיא שנויה שם.

משנה א

פירוש הברטנורא

שלש ארצות לשביעית - חלוקות
לענין דין שביעית:

כל שהחזיקו עולי בבל - עזרא וסיעתו
כשעלו מבבל:

לא נאכל ולא נעבד - שעבודת הארץ
ההיא אסורה בשביעית, ואם נעבדה
וגדלה אסור לאכול מאותן גדולים.
פ"א ועיקר, לא נאכל לאחר שביעית
בלא ביעור ולא נעבד בשביעית:

מכזיב ועד הנהר ועד אמנום - כזיב
משוך כלפי הצפון לצד מזרח ורצועה

יוצאת מעכו שיושבת ברבועה של א"י במקצוע צפונית מזרחית ואותה רצועה משוכה כלפי צפון והולכת
עד כזיב ורצועה אחרת משוכה מעכו כלפי מזרח ובה הנהר האמור כאן, ואלו השתי רצועות כבשום עולי
מצרים ולא כבשום עולי בבל:

ועד אמנום - הוא הר ההר הכתוב בגבולות הארץ בפרשת אלה מסעי, תתאו לכם הר ההר מתרגמינן
בירושלמי טורי אמנום, והוא בצפונה של א"י לצד מערב אצל הים הגדול, וגם זו לא כבשו עולי בבל הלכך
נאכל לאחר הביעור, ולאידך לישנא אם נעבד בשביעית נאכל דקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה
לעתיד לבא, ולא נעבד, דלענין עבודה החמירו לאסור מדרבנן:

מנהר ומאמנום ולפנים - כך כתוב בכל הספרים, וטפי הוה ניחא אי הוה גרסינן ולחוץ. ואפשר לפרש
בדוחק מהנהר ולפנים מתחלת הנהר ולפנים לצד הנהר חוצה לארץ, וכן מתחלת טורי אמנום ולפנים לצד
ההר קרוי לפנים:

הנילוס - נחל מצרים

שלוש ארצות

יש לקיים את המצוות התלויות בארץ רק בשטחי ארץ ישראל שנתקדשו בקדושת ארץ ישראל. משנתנו היא בין המקומות שבהם חז"ל עסקו בהגדרת שטחים אלו.

המשנה עוסקת בשלוש הגדרות של אזורים בארץ: 1. תחום עולי מצרים - מכזיב ועד הנהר ועד אמנה. 2. תחום עולי בבל - מארץ ישראל ועד כזיב. 3. תחום שהוא מן הנהר ומאמנה ולפנים. תחומי עולי מצרים ועולי בבל יתבארו להלן, ראה מפות בסוף משנה זו.

הפרשנים הסתפקו בהבנת דברי המשנה "מן הנהר ומאמנה ולפנים". משמעות "לפנים" היא לכיוון דרום, ולכאורה החלק הדרומי מאמנה נכלל כבר בגבולות האחרים, ויש לגרוס אם כן במשנה: "מן הנהר ומאמנה ולחוץ". בהסבר הדברים כתבו רבים שהכוונה היא בכל זאת לכיוון צפון, כלומר שטחי שאר העולם שלא התקדשו,¹ או שמדובר בסוריא, שבה אומנם אין איסור מלאכות, אך חכמים גזרו שלא יעבדו בה בצמחים המחוברים עדיין לקרקע, אלא רק בתלושים מן הקרקע.² ישנם ביאורים נוספים, ראה בפירוש קהתי כאן.

קדושה ראשונה וקדושה שנייה

במהלך ההיסטוריה נתקדשה ארץ ישראל פעמיים בידי עם ישראל בקדושה המחייבת את קיום המצוות התלויות בארץ. הפעם הראשונה הייתה בכיבושו של יהושע בן נון. כיבושים אלו המשיכו עם פטירתו ונסתיימו בימי דוד המלך, שהרחיב את שטחי כיבושו של יהושע. קדושה זו בטלה עם חורבן הבית הראשון. הפעם השנייה הייתה עם עלייתו של עזרא הסופר ובית דינו, ואלו קידשו את רוב האזורים שהם ישבו

1 אליצור יהודה, "משנת הגבולין" בתוך ישראל והמקרא, אליצור יואל, פריש עמוס עורכים, רמת גן תש"ס עמ' 384, וראה אנציקלופדיה תלמודית ערך 'ארץ ישראל' הערה 333.

2 פליקס, ביאור למשנת שביעית, כאן.

ביאור קהתי

אין שביעית נוהגת אלא בארץ ישראל, שנאמר (ויקרא כה, ב): "כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לה"; וכן שנינו (קידושין א, ט): "כל מצוה שהיא תלויה בארץ, אינה נוהגת אלא בארץ". - משנתנו באה ללמד, שאף בארץ ישראל יש חילוקי דינים לגבי מקומות מסויימים, כפי שיבואר.

שְׁלוֹשׁ אֲרָצוֹת - בארץ ישראל, **לְשִׁבְעִית** - חלוקות לענין דין שביעית: **כָּל מְקוֹם שֶׁחֲזִיקוּ בוֹ עוֹלֵי בָּבֶל** - מימי עזרא ונחמיה ואילך, והיינו: **מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְעַד כְּזִיב** - כל ארץ ישראל שבדרום עד כזיב, היא אכזיב (יהושע יט, כט; שופטים א, לא) הנמצאת צפונית לעכו, ולא עד בכלל, שכזיב עצמה לא כבשוה עולי בבל, **לֹא נֶאֱכַל** - מה שגדל שם בשביעית אינו נאכל לאחר זמן הביעור, אם לא קיים מצוות ביעור (ר"ש). ויש מפרשים, שאינו נאכל אלא בקדושת שביעית, כמו שבארנו בפתיחה למסכתנו; ולפי הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ד, כו) מדובר כאן לענין איסור ספיחים, שאסור מגזירת חכמים לאכול ספיחי התבואה והקטנית שצמחו בשביעית (עיין בפתיחה למסכתנו), **וְלֹא**

נַעֲבֹד – ואין האדמה נעבדת שם בשביעית, כלומר שבחבל ארץ זה נוהגים כל דיני שביעית; וְכָל מָקוֹם שֶׁהֶחֱזִיקוּ בוֹ עוֹלֵי מִצְרַיִם – בכיבוש יהושע, מִפְּזִיב וְעַד הַנָּהָר וְעַד אֲמֹנָה – פיסקה זו רבו בה הפירושים והדעות, משום שלא ברור לאיזה נהר מתכוונת המשנה. ברם, הדעה המתקבלת היא, שמשנתנו מציינת את הגבולות הצפוניים של כיבוש עולי מצרים, ואם כן "הנהר" היינו נהר מסויים בצפון הארץ (עיין ר"ש; ברטנורא). והרב ישראלי זצ"ל בספרו "ארץ חמדה" מסיק (על יסוד דעותיהם של חוקרי הארץ ברור וגולדהר) שכוונת המשנה לנהר קסמיה. נהר זה יורד בתחילה מן הצפון לדרום, ואחר כך הוא מבריק מערבה ונופל לים התיכון (בשולי ביאור המשנה מובאות גם דעות אחרות בענין זה). – "אמנה" היינו ההר אמנה מהרי הלבנון (שיר השירים ד, ח), הנקרא גם "טורי אמנום", והוא "הר ההר" הנזכר בגבולות הארץ (במדבר לד, ז): "זוהי יהיה לכם גבול צפון, מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר", שכן מבואר בתרגום ירושלמי: "טורי אמנום" (ואין זה הר ההר שבו מת אהרן, שהוא בדרום ארץ ישראל בגבול אדום). ולפי זה פירוש הדברים: חבל הארץ שבגבול הצפוני מערבי, מכזיב – כמו שבארנו לעיל, ועד הנהר – קסמיה, ועד

בהם. היו אזורים שהם לא קידשו באופן מכוון, על מנת שבאזורים אלו לא יתחייבו במצוות התלויות בארץ, מסיבות שונות. קדושה זו לא בטלה לדעת הרמב"ם ועוד פוסקים, על אף חורבן הבית השני.

גבולות השטח שקידשו עולי בבל הוזכר בברייתא שהובאה בירושלמי.³ בכתובת בבית הכנסת העתיק בתל רחוב ('כתובת רחוב') מצוינים בשינויים קלים אותם המקומות שמוזכרים בברייתא.

כתובת רחוב

הגבולות כפי שהוזכרו בתורה

בתורה נזכרת פעמיים ארץ ישראל לגבולותיה: האזכור הראשון הוא בברית בין הבתרים,⁴ שם נאמר שהשטח של הארץ שעם ישראל יקבל משתרע בין נהר מצרים לנהר פרת. בפסוק מפורטים גם העמים שעם ישראל יוריש ויקבל את ארצם.

גבולות ארץ ישראל מוזכרים בשנית בפרשת מסעי.⁵ בפשטות, גבולות הארץ שבפרשת מסעי מכילים שטח קטן יותר מן השטח שהוזכר בברית בין הבתרים. מאידך גיסא, השטח שמתואר בפרשת מסעי מפורט יותר ואף מציין נקודות גבול ברורות.

3 שביעית ו, א ובתוספתא שביעית פרק ד.

4 בראשית טו, יח.

5 במדבר לד, ב.

הדעה המקובלת בראשונים היא שגבולות ארץ ישראל שנכבשו בידי עולי מצרים הם גם הגבולות המפורטים בתורה בפרשת מסעי, כפי שכתבו ה'תוספות'.⁶

אחד ההסברים להבדל בין הגבולות בשני המקורות הוא שבברית בין הבתרים הקב"ה נתן לאברהם את השטח שעם ישראל יוכל להתיישב בו לעתיד לבוא ושיש בו את 'סגולת ארץ ישראל'. לעומת זאת, הגבולות המצוינים בפרשת מסעי הם אותם גבולות שעם ישראל מצווה לכבוש ולרשת עם כניסתו לארץ בימי יהושע בן נון. בגבולות אלו חלים דיני המצוות התלויות בארץ.

הגבול הדרומי של עולי מצרים

בפרשת מסעי⁷ נאמר שהגבול הדרומי עובר מים המלח מערבה לכיוון נחל מצרים, ונחל מצרים הוא הים התיכון.

בשאלת זיהויו של נחל מצרים נאמרו כמה שיטות: יש הסוברים כי נחל מצרים הוא הנילוס,⁸ ואכן פרשנים נוספים ביארו בדברי ה' ליהושע⁹ שהשיחור הוא הנילוס. יש המבארים שמדובר בפלג המזרחי של הנילוס, שסמוך לו שכנה העיר 'פלוסיום', ששמה נגזר ממיקומה - שער וכניסה למצרים. חלק זה יבש במשך השנים, ובהמשך נחפרה במקום זה תעלת סואץ, המקשרת בין הים התיכון לים סוף.

קיימות שתי שיטות נוספות בנוגע לזיהויו של נחל מצרים. לדעת הרס"ג¹⁰ נחל מצרים הוא נחל אל עריש - נחל אכזב העובר מדרום לעיר אל עריש, הגובלת בין חבל ימית לבין צפון חצי האי סיני. בעקבותיו של הרס"ג כתבו גם כן ה'כפתור ופרח' והרדב"ז, וכך כתבו למעשה רבים מחוקרי זמננו.¹¹ דעה נוספת היא של

אמנה - בכוון הצפוני לצד ההר אמנה, נֶאֱכָל - מה שגדל שם בשביעית מותר באכילה אף לאחר זמן הביעור, או שמותר בכלל לאכלו בלא קדושת שביעית, לפי שקדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא (הר"ש; ברטנורא), אֲבָל, לֹא נֶעְבְּד - שלעניין עבודת הקרקע בשביעית החמירו לאסור שם מדרבנן. והרמב"ם כותב לשיטתו: "מכזיב ועד הנהר ועד אמנה אף על פי שהוא אסור בעבודה, הספיחין שצומחים בו מותרים באכילה" (הל' שמיטה ויובל ד, כו); מִן הַנֶּהָר וּמֵאֲמָנָה וְלִפְנֵים - אף בביאור פיסקה זו נתחבטו המפרשים, ובמיוחד בלשון "ולפנים"; ולפי "ארץ חמדה" הפירוש הוא: "החלק המכונס בין נהר קסמיה, מראשית זרימתו מן הצפון לדרום והמשכו למערב, לבין הר האמנה, אותו חלק נמצא אמנם בתוך הגבולות המפורטים בפרשת "מסעי", אבל לא נכבש גם על ידי עולי מצרים", ולכן נֶאֱכָל וְנֶעְבְּד - בו בשביעית, שלא גזרו שם כלל איסורי שביעית. הרמב"ם כותב: "ומהנהר ומאמנה והלאה מותר בעבודה בשביעית".

כפי שהזכרנו לעיל ישנן דעות שונות בענין "הנהר" הנזכר במשנתנו, ומכאן מחולקות הדעות גם בפירוש המשנה.

6 גיטין ב, א ד"ה 'זאשקלון'.

7 לד, ג-ה.

8 תרגום ירושלמי במדבר לד, ה.

9 יהושע יג, ב-ג.

10 בתרגומו 'נחל מצרים' המובא בפרשת מסעי.

11 ובהם רבי יוסף שוורץ, בעל 'תבואות הארץ', רבי יצחק גולדהאר

יש מפרשים, שהכוונה היא לנחל מצרים שבדרום הארץ, כלומר שרצועת ארץ הנמשכת מכזיב עד נחל מצרים בדרום, וכן מכזיב עד אמנה בצפון, כבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל ("תפארת ישראל").

ויש סוברים, שכוונת המשנה לנהר פרת בצפון ("מלאכת שלמה" בשם ה"ר יהוסף). ויש גם מחוקרי ארץ ישראל שבימינו (בר דרומא והרשקוביץ) המושגים כך. ואף שבעל "תבואת הארץ" דוחה סברא זו, כי ידוע שלא הגיעו עולי מצרים (בימי יהושע) עד פרת, דעתם היא, שאם אמנם לא החזיקו בכל השטח ברציפות, מכל מקום ייתכן לפרש המשנה על איזה חלקים מהשטח הזה.

אבל – כותב הרב ישראלי זצ"ל בספרו "ארץ חמדה" – פירושם אינו ראוי להתקבל, לפי שאותו שטח שגבולו הצפוני מזרחי הוא נהר פרת, הרי הוא סוריא, ואין דינה של סוריא מתפרשת במשנתנו אלא במשנה הבאה. "ובאמת טענת בעל "תבואת הארץ" אינה רק מצד שלא הגיעו עולי מצרים לשם, אלא משום שגם בזמן שהגיעו ישראל לנהר פרת, לא נתחייבו במצוות הארץ מן התורה בתחום הארץ ההיא, כי אם בתוך הגבולות המפורטים בפרשת מסעי, והיינו שסוריא אינה בכלל גבולות ארץ ישראל

רבי שלמה מחלמא בספרו 'חוג הארץ'. הוא סובר שנחל מצרים צפוני יותר, והוא מזהה אותו עם נחל הבשור, אך דעתו לא התקבלה בידי הפוסקים.

ים המלח

כאמור בפרשת מסעי, קצהו המזרחי של הגבול הדרומי מתחיל בים המלח, ומשם הוא מתחבר לנחל מצרים. מיקומו של ים המלח עבר במסורת מדור לדור, כך שאין ספק בזיהויו והוא אינו נתון במחלוקת.

מעלה עקריים

המקום הנקרא בתורה 'מעלה עקריים' – נחלקו הפרשנים בזיהויו. לדעת ה'אדמת קודש' מעלה עקריים מזוהה באזור חורבת ממשיית (כורנוב בערבית), דרומית מערבית לים המלח, והוא אותו מקום הקרוי כיום מעלה עקריים. לעומת זאת לדעת 'תבואת הארץ', מעלה עקריים מזוהה כ-20 ק"מ דרומית מזרחית לים המלח.

לזיהויים אלו ישנה השלכה על הקצה הדרום מזרחי של גבול עולי מצרים;

לדעת ה'אדמת קודש' הגבול ממשיך בקו כמעט ישר מים המלח דרומה לכיוון קדש, שהיא 'רקם'¹² ורק משם הוא פונה בזווית חדה לכיוון צפון מערב, אל עבר מעלה עקריים. משם הוא פונה בחזרה לכיוון חצר אדר ועצמון, וממשיך לוואדי אל עריש.

לעומת זאת לדעת תבואת הארץ גבול עולי מצרים פונה בזווית חדה לכיוון דרום מזרח מים המלח לכיוון מעלה עקריים, ומשם הוא ממשיך לנחל צין ועובר לנחל הלבן, שם הוא מתחבר לוואדי אל עריש. ראה מפות

דעה נוספת היא של הרב יחיאל מיכל טיקוצינסקי,¹³

בספרו 'אדמת קודש' והרב שאול ישראלי.

12 ראה יחזקאל מז, יט ורש"י שם.

13 עיר הקודש והמקדש (ח"ג עמ' רסד; ספר 'ארץ ישראל' עמ' לד-לה, פב-פג).

מעלה עקרבים שבתורה אינו המקום הקרוי כן היום. לדעתו מעלה עקרבים הוא שטח מישורי גדול הקרוי 'עקבה', ותחילתו מדרום לים המלח וסיומו בחוף ים סוף - אזור העיר אילת והעיר עקבה בימינו.

הגבול הצפוני

בפרשת מסעי נאמר שהגבול הצפוני מתחיל מהור ההר בנקודה הצפונית-מערבית סמוך לים התיכון, הנקרא בפי חז"ל גם 'טורי אמנון' או 'אמנה', ומסתיים בנקודה הצפונית-מזרחית בחצר עינן. גבול זה מוזכר גם במשנתנו, שבה נכתב שעד אליו אסורה עבודת הקרקע בשביעית.

על פי דברי רש"י¹⁴ הור ההר נמצא "במקצוע צפונית מערבית, וראשו משפיע ונכנס לתוך הים ויש מרוחב הים לפנים הימנו וחוצה הימנו". בשאלת זיהויה של 'אמנה' יש כמה שיטות מרכזיות, שכל אחת מהן מתאימה לתיאור - "ראשו משפיע ונכנס לתוך הים".

שיטה ראשונה שמובאת בתרגום יהונתן ובתרגום הירושלמי¹⁵ מזהה את 'הור ההר' בתור 'טורוס אמנוס'. אם כוונת דבריהם היא לרכס ההרים הנקרא גם כיום בשם 'טורוס אמאנוס', יוצא שהגבול הצפוני של ארץ ישראל הוא בין קו רוחב 36 מעלות לקו רוחב 37 מעלות, בגבול סוריה-טורקיה. תחילתו בצפון מערב במפגש בין רכס ההרים 'טורוס אמנוס' במפרץ אלכסנדריה בים התיכון, וסיומו במפגש עם הפרת בצפון מזרח, ומשם מתחיל הגבול המזרחי של ארץ ישראל.

דעה נוספת היא דעתו של ה'כפתור ופרח'¹⁶ הוא מבין שכוונת חז"ל היא ל'ג'בל אקרע', הנמצא כמה עשרות ק"מ דרומה מרכס 'טורוס אמאנוס'.

דעה נוספת המזהה את הגבול הצפוני של הארץ דרומה יותר מן המובא בדעות הקודמות היא דעת

לכל הדעות. ומשנתנו דנה במה שבתוך תחומי ארץ ישראל, דהיינו מה שבתוך גבולות פרשת מסעי. ואם כן לא ייתכן כלל לפרש, שהנהר האמור במשנה מכוון לנהר פרת..."

כן גם ר"ח אלבק כותב (בהשלמות לפירוש): "המשנה אינה פורטת אלא את הגבולות שבצפון הארץ, שיש בהם הבדל בין מה שהחזיקו עולי בבל למה שהחזיקו עולי מצרים; אבל הגבולות שבשאר הרוחות השווים בשני הכיבושים אין המשנה מזכירה, שהרי כתובים הם בתורה (במדבר לד) וביהושע טו ואילך. והלכך היא מציינת את גבול דרום בלשון "מארץ ישראל" כדבר ידוע. מטעם זה אי אפשר לפרש את "הנהר" שבמשנתנו על נחל מצרים בדרום. וכן אי אפשר לפרשו על פרת שבצפון, לפי שהמשנה מדברת בארץ ישראל ולא בסוריא כולה, שהיא כיבוש דוד. ועוד, שאם כן היתה המשנה צריכה להזכיר גם את גבול מזרח. ועוד, שפרת נקרא במשנה (תענית א, ג) בשמו, ולא "נהר" סתם כמו במקרא. והלשון: מאמנה "ולפנים" אין ליישבו לפי זה, וכבר נתחבטו בו הראשונים..."

ברם, לדעתו אין לפרש, שכוונת המשנה לנהר קסמיה, לפי שהנהר קסמיה הקטן לא ייקרא

14 במדבר לד, ז.

15 במדבר לד, ח.

16 פרק יא.

הרמב"ם¹⁷ לפיה 'אמנה' היא הנקראת במשנה 'אמנס', ובברייתא 'סמנוס', והיא הרי 'באניאס'. כוונתו להרי הבניאס, הנמצאים כיום בצפון סוריה.

קיימת דעה נוספת בנוגע למיקומו של הור ההר. לדעת רבי שלמה סיריליאו בפירושו לירושלמי שביעית¹⁸, הוא נמצא סמוך לעיר טריפולי בלבנון. זיהוי זה הוא הדרומי ביותר מכל אלו שבדעות האחרות.

לכל הדעות חלקה הצפוני של מדינת ישראל הוא בוודאי בתחום גבול עולי מצרים.

הגבול המערבי

הגבול המערבי של ארץ ישראל הוא הים לכל אורכו, כפי שמובא בפרשת מסעי¹⁹. מדידת הגבול נעשית בקו ישר מנחל מצרים להור ההר. בתוך קו זה נכללים גם כן כל האיים והשוניות שבים בין קו החוף של ארץ ישראל לבין קו האלכסון המתוח מנחל מצרים עד הור ההר, בהתאם לשיטות השונות.

הגבול המזרחי

בפרשת מסעי מצוין שהגבול המזרחי מתחיל בחצר עינן, עובר דרך ים כינרת ויורד עד לים המלח דרך הירדן. בפרשה זו נחלת בני גד, ראובן וחצי שבט המנשה אינה מצוינת, אך כפי שמובא בספר דברים ולאחר מכן בספר יהושע, השבטים הללו קיבלו את נחלתם בעבר הירדן במקביל לגבול המזרחי של הארץ. הגבול הדרומי של נחלתם הוא נחל ארנון, שזורם ממזרח למערב בעבר הירדן המזרחי ונשפך לים המלח, ושם שוכנת נחלת שבט ראובן; בתווך, בארץ הגלעד, נמצאת נחלת גד, ובצפון - נחלת מנשה, הנמצאת באזור הבשן. רמת הגולן היא חלק מאזור זה.

במשנתנו "נהר" סתם, אלא נראה לו לפרש, שהמכוון הוא לנהר "אמנה" (מנהרות דמשק; עיין מלכים ב ה, יב); "ועד אמנה" - היינו ההר אמנה ב"מול הלבנון" (שיר השירים ד, ח) שממנו יוצא נהר אמנה ויורד לדמשק; ומה ששנינו בסיפא: "מן הנהר ומאמנה ולפנים" - כלומר הארץ מאמנה לצד מערב עד הים, כגון צור וצידון (עיין שם שמביא הוכחות לפירושו מדברי יוסיפוס בקדמוניות).

מכל מקום בארנו משנתנו על פי "ארץ חמדה"; וכן נראה גם מדברי מהרי"ט (תשובות חלק א סימן פד), שהוא כותב: "ואולי יהיה זה הנהר שאומרים העולם שהוא גבול ארץ ישראל ושמו שגור בפי הכל, ישראלים וגויים, שקוראים לו בערבי: ודי אל קסמיאה. והשם מוכיח שהוא לשון חלוקת הארץ, ומורגל בפייהם של אנשים, שמהנהר ולפנים ארץ ישראל" ... (עיין "ארץ חמדה" עמודים צז-צט, שמרחיב שם דיבורו בענין זה).

בענין ההלכה שבמשנתנו: "לא נאכל ולא נעבד", "נאכל אבל לא נעבד", הבאנו בבאורנו את שיטת הרמב"ם ב"משנה תורה". ברם, בפירושו למשנתנו הוא מבאר ענין זה בדרך אחרת: "כל מקום שהחזיקו בו עולי בבלאסורה

17 שו"ת הרמב"ם סימן קכז ד"ה השאלה התשיעית.

18 א, 1.

19 במדבר לד, ו.

גבולות עולי בבל

בשונה מעולי מצרים, שקידשו את כל ארץ ישראל מייד עם סיום ארבע-עשרה שנות כיבושה וחלוקתה של הארץ, גבולות עולי בבל אינם מתארים אירוע היסטורי נקודתי, אלא את גבול היישוב היהודי בזמנם של החכמים כותבי המשנה. כיום ברור כי כל הגליל, דרום הרי יהודה ומישור החוף כלל לא נכללו בתחום היישוב היהודי בעת שיבת ציון, אלו נכבשו על ידי מלכי בית חשמונאי כמה מאות שנים אחר כך. הגבולות התוחמים את שטח ההתיישבות של עולי בבל הובאו במשנתנו וכאמור גם ב'בריייתא דתחומין', שסוקרת את כל ערי הגבול שעולי בבל החזיקו. לכל הדעות שטח זה קטן יותר מן השטח שכבשו עולי מצרים. אחרוני זמננו עסקו רבות בזיהוי מקומות אלו, אך אין זיהוי ודאי לרוב המקומות.

בו עבודת האדמה בשביעית, ואם נעבדה באיסור, והצמיחה גידולים, אסור לאכול מגידולים אלו. וכל מקום שהחזיקו בו עולי מצרים, אמנם גם שם אסורה עבודת האדמה בשביעית, אבל אם נעבדה, מותר לאכול את גידוליה בקדושת שביעית. מן הנהר ומאמנה ולפנים מותרת העבודה בשביעית, וכל הצומח שם מותר לאכול בלא קדושת שביעית אלא כמו שאוכלים פירות כל שנה".

הגבול הדרומי של עולי בבל

בירושלמי²⁰ הובא שהגבול הדרומי הוא מאשקלון לכיוון קדש. בזיהוי קדש יש שתי דעות מרכזיות. יש הסוברים ש'קדש' הוא אזור קדש ברנע, עין קדיס בגבול מצרים. לפי זיהוי זה, הקו הוא ישר מאשקלון דרומה. לעומתם יש הסוברים ש'קדש' היא פטרה, ואם כן הקו הוא מאשקלון לכיוון דרום-מזרח.

המשמעות המעשית היא שלפי שתי השיטות הללו, כל האזור שמוגדר כיום 'הנגב המערבי' - מערבית לקו אשקלון-קדש ברנע, הוא אזור שלפי רוב הדעות לא נתקדש בידי עולי בבל, וכן האזור שדרומית לקו שמקדש ברנע עד הגבול המזרחי של עולי בבל שיובא לקמן.

הגבול המזרחי של עולי בבל

גבול זה מתחיל מאזור דמשק ונע לכיוון דרום. בתוספתא ובבריייתא דתחומין הובא שחלק מגבול זה הוא 'הדרך הגדולה'. לפי חלק מן הפירושים, דרך זו מזוהה בתור 'דרך המלך' או 'דרך החוגגים', שמצויה כיום באזור ירדן. יוצא מכך שהיא משמשת בתור הגבול המזרחי עד פטרה, ולפי דעה מסוימת עד לנקודה שמקבילה לאזור קדש ברנע.

הגבול הצפוני של עולי בבל

במשנתנו מובא שכזיב היא הנקודה הצפון-מערבית של עולי בבל. אולם במשנה אחרת

20 שביעית ו, א.

(גטין א, ב) הובא שהעיר הצפונית ביותר היא עכו, ולא כזיב. בביאור סתירה זו בין המשניות מבאר הגמרא בגטין שיש רצועה בין עכו לכזיב שמצידה האחד ארץ ישראל, ומצידה השני חוץ לארץ. אומנם נחלקו הראשונים מאיזה צד של אותה רצועה יש להחשיב את ארץ ישראל ומאיזה צד של אותה רצועה יש להחשיב את חוץ לארץ, אך לכל הדעות הנקודה הצפון מערבית היא עכו, וממנה יש למדוד את הגבול לכיוון מזרח. לפי המסורת עכו של ימינו היא אותה עכו שהובאה במשנה.

הלכות קידוש החודש

הרמב"ם בהלכות קידוש החודש²¹ מבאר שמכיוון שקידוש החודש תלוי בראיית הירח, וראייה זו יכולה להיות רק בארץ ישראל, שטח זה הוא בין קו רוחב 35 מעלות בצפון ועד לקו רוחב 29 בדרום, כלומר בין הרי הבניאס לאזור אילת. מקומות אלו הם במרחק הליכה של כשבוע מירושלים, ורק מי שבא מתוך שטח זה יכול להעיד על קידוש החודש. על סמך דבריו אלו של הרמב"ם, יש מן האחרונים הסוברים כי זהו גם שטחה של הארץ לעניין המצוות התלויות בארץ, אך הרבה מן האחרונים דחו הבנה זו, כיוון שהרמב"ם דיבר על הגבולות של עדות החודש לראיית הירח, ולא על הגבולות של המצוות התלויות בארץ.

אזורים שלא קודשו בבית שני

יש כמה אזורים בארץ שאף שגרו בהם יהודים בזמן הבית השני, לא קידשו אותם חכמים מסיבות שונות, וכך מובא בגמרא²²: "הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל... והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית". עוד מובא שם שרבי התיר את בית שאן. מקומות נוספים שהוזכרו הם קיסריה וסוסייתא. בימינו, בשל המחלוקת בזיהויים המדויק של אותם מקומות, ומאחר שהפוסקים חלוקים בשאלה מה המשמעות המעשית של הפטור של אותם מקומות לעניין תרומות ומעשרות ושביעית, למעשה מתייחסים לכל השטח של עולי בבל בתור שטח שקודש בידי עולי בבל, ונוהגים בו את כל המצוות התלויות בארץ.

הערבה - כיבושי דוד ושלמה

יש פוסקים שמבלי לדון בתוקפם של הזיהויים הנ"ל קבעו שכל אזור הערבה נחשב לתחום שכבשו עולי מצרים, מאחר שהוא נכלל בשטח שכבש דוד המלך בעמון ובאדום עד אילת. למדים זאת משלטונו של שלמה המלך ששרר עד אילת הנמצאת על חוף ים סוף. בדרך דומה כתבו למעשה הראשון לציון הרב מאיר עוזיאל, הרב צבי פסח פרנק והרב עובדיה הדאיה. בעקבות זאת, במשך השנים הרבנות הראשית לישראל חייבה לקיים באזור זה מצוות התלויות בארץ לכל הפחות מספק הלכתי, שמא הוא נכלל בתחום עולי מצרים.

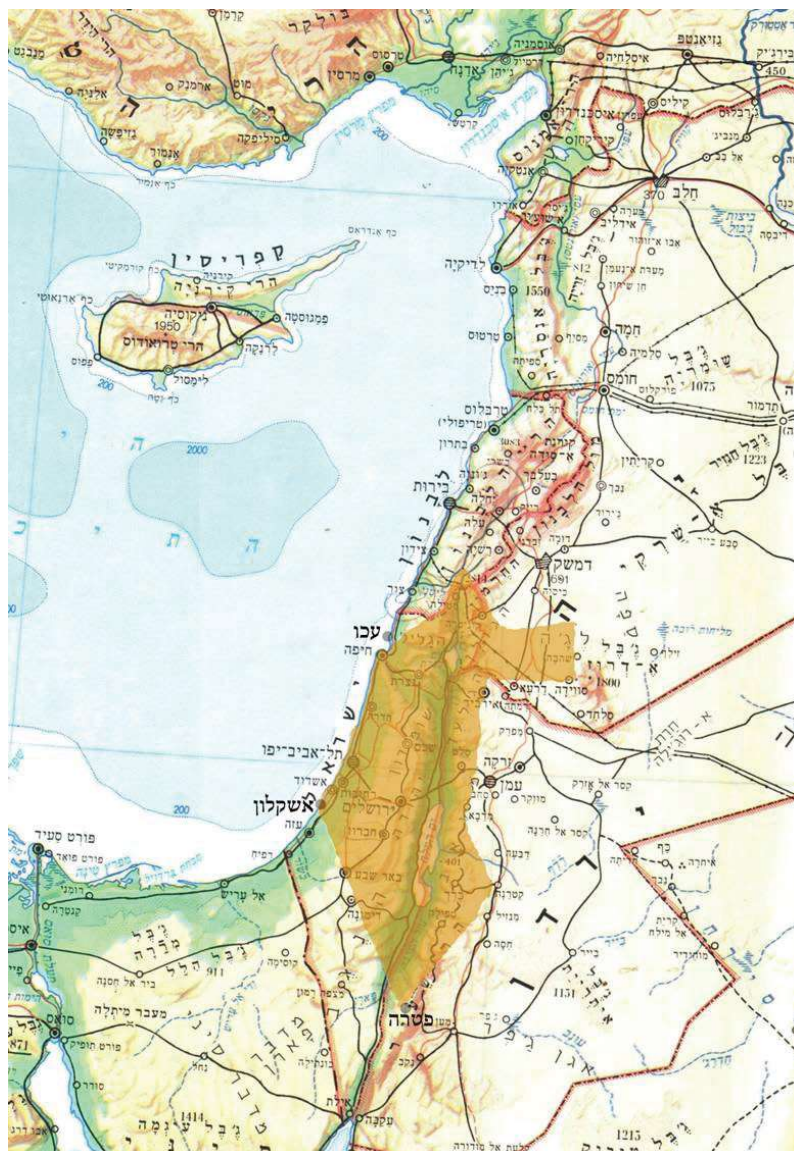
21 יא, יז.

22 חולין ז, א.

שטחי ארץ ישראל כיום

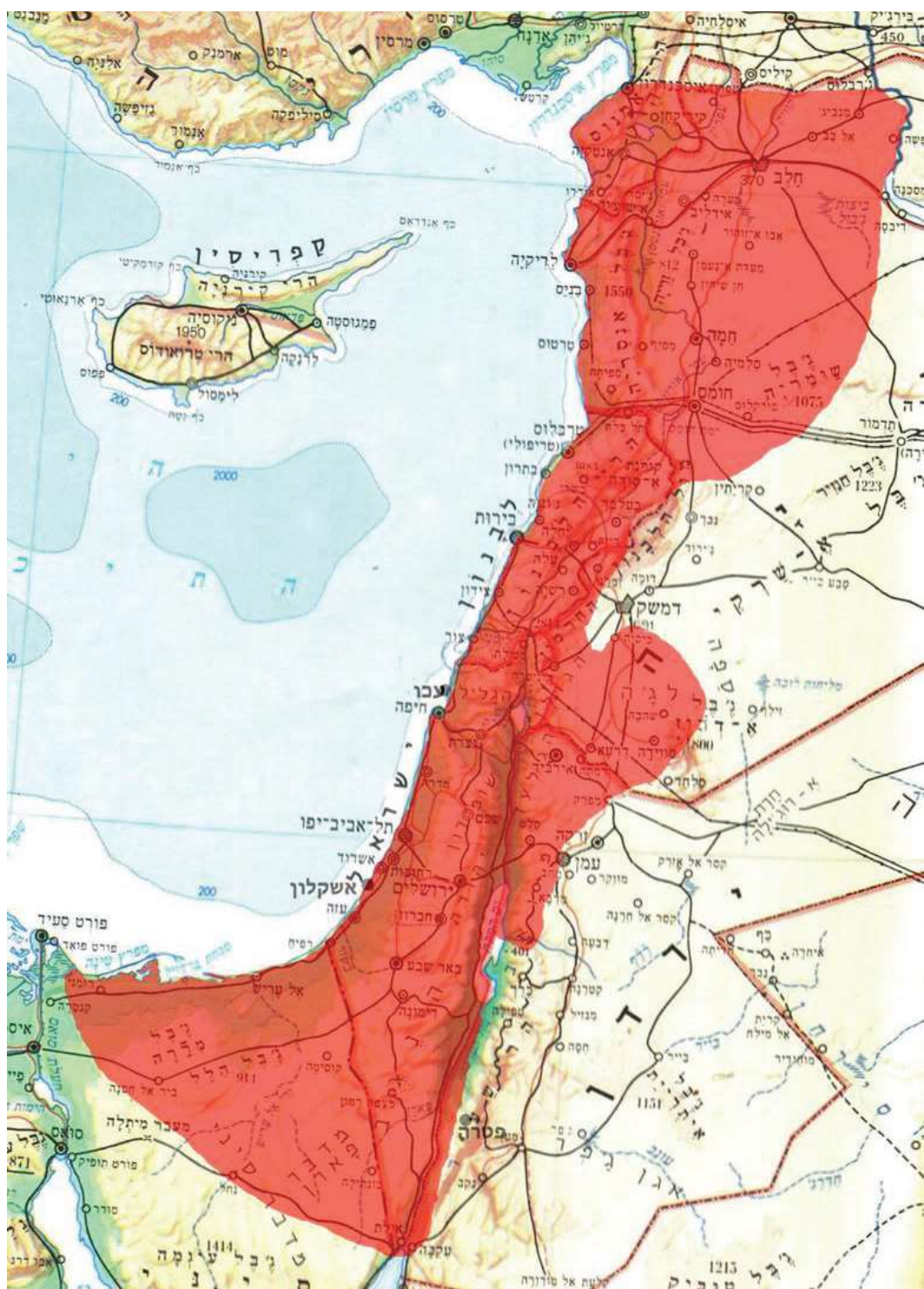
למעשה, רובם המכריע של שטחי ארץ ישראל כיום נכבשו בידי עולי מצרים, מלבד השטח שנמצא דרומית לנחל צין עד אילת המוכר בשם 'הערבה הדרומית', ולגביו נחלקו הפוסקים אם נכבש. למעשה כתבו הרב צבי פסח פרנק²³ והרב עובדיה הדאיה,²⁴ וכך גם נקבע במועצת הרבנות הראשית, שיש לקיים את כל המצוות התלויות בארץ בכל אזור הערבה, כולל העיר אילת.

גבול עולי בבל- לחלק מהשיטות

23 'מקראי קודש' פסח ח"ב עמ' קצז.

24 שו"ת 'שכיל עבדי' ח"ז או"ח סי' ב.

גבולות עולי מצרים- השיטה המרחיבה

משנה ב

פירוש הברטנורא

סוריא - ארם נהרים וארם צובה שכבש דוד, ואינה כא"י לכל דבר מפני שכבשה קודם שכבש א"י כולה, ובקצת דינים עשאוה כא"י ובקצתן כחוצה לארץ:

עושים בתלוש - אפילו אצל החשודים, ואילו בארץ ישראל תנן לא תבור ולא תטחון עמה:

אבל לא במחובר - כגון מסיקה קצירה ובצירה, ודוקא בשמור אבל במופקר אפילו בארץ מותר, דתניא בת"כ מן

השמור אי אתה בוצר אבל אתה בוצר מן המופקר. וטעמא דגזור בסוריא במחובר כדי שלא יהיו מניחים את ארץ ישראל והולכים ומשתקעים בסוריא, ובתלוש התירו כדי שימצאו העניים שבארץ ישראל קצת ריוח בסוריא שהיא קרובה להם, ולא יצטרכו לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ:

כל שכיוצא בו מותר בא"י - מדאורייתא, כגון תלוש אף ע"ג דמדרבנן אסור בלא שינוי עושין אותו בסוריא כי אורחיה ואינו צריך לשנות. א"נ הכי קאמר כל שכיוצא בו מותר בארץ במופקר עושים אותו בסוריא אפילו בשמור, אבל במחובר אסור מדרבנן בארץ אפילו במופקר:

עוֹשִׂין בְּתִלוּשׁ בְּסוּרְיָא, אֲבָל לֹא בְּמַחְבֵּר.
דְּשִׁים וְזוּרִין וְדוּרְכִין וּמַעְמָרִין, אֲבָל לֹא
קוּצְרִין וְלֹא בּוּצְרִין וְלֹא מוֹסְקִים. כָּלֵל אָמַר
רַבִּי עֲקִיבָא: כָּל שְׁכִיּוּצָא בּוּ מִתֵּר בְּאַרְץ
יִשְׂרָאֵל, עוֹשִׂין אוֹתוֹ בְּסוּרְיָא.

דשים וזרין ודורכין ומעמרין, אבל לא קוצרין ולא בוצרין ולא מוסקים

משנתנו עוסקת בסדרי הפעולות הנעשות בצמח לאחר הבשלתו ולקראת ההכנה לשימוש בו.

ביחס לתבואה הוזכרו הפעולות: קצירה, דישה, זרייה ועימור. ביחס לענבים: בצירה ודריכה. ביחס לזיתים: מסיק.

לדעת תנא קמא בסוריא אין לבצע את הפעולות שכרוכות בהפרדת הפרי ממקום גידולו (במחובר), ומותר רק לבצע פעולות הקשורות בהכנת הפרי לשימוש (בתלוש). לדעת רבי עקיבא פעולות שמותרות מהתורה בארץ ישראל, אלא שחכמים גזרו שיש לעשותן בשינוי, מותר לעשותן כדרך בסוריא.

לסוריא כעין מעמד ביניים; היא אינה כחוץ לארץ לכל עניין מחד גיסא, ומאידך גיסא קדושת הארץ אינה חלה בה באופן מלא, מכיוון שהיא נכבשה ככיבוש יחיד על ידי דוד המלך. בירושלמי הובא מדוע גזרו על סוריא: "שלא יהו הולכין ומשתקעין שם", דהיינו מכיוון שסוריא קרובה לארץ ישראל, חכמים גזרו שיחול עליה איסור המלאכות, שלא יעזבו את ארץ ישראל וילכו לגור בארצות הסמוכות לה.

קציר (harvest)

הערה להמשך ביאור משנה זו: על מנת להקל על הלומד, סידרנו את הסבר הפעולות לפי סוגי הגידולים.

מיני התבואה העיקריים המשמשים את האדם הם בעיקר צמחים ממשפחת הדגניים: חמשת מיני דגן, אורז, דוחן וכדומה, וכן מיני קטניות שונים: שעועית, לוביה ועוד.

ביאור קהתי

כבר בארנו שארצות ארם שכבש דוד המלך וסיפחן לארץ ישראל נקראות "סוריא". ואין דינה של סוריא כדין ארץ ישראל לכל דבר, שהואיל ודוד כבש אותה קודם שנכבשה כל ארץ ישראל, לא נתקדשה כקדושת הארץ. מכאן יש דברים שנוהגים בסוריא כמו בארץ ישראל, ויש דברים שדינה בהם כחוץ לארץ (עיין דמאי ו, יא – בהקדמה למשנה). – משנתנו באה ללמד, מה דינה לענין שביעית.

עוֹשִׂין בְּתֵלוֹשׁ בְּסוּרְיָא – מותר לעשות בסוריא כל העבודות בפירות שביעית התלושים, אֲבָל לֹא בְּמַחְבֵּר – בפירות שביעית המחוברים, קודם שנתלשו, כמו שהמשנה מפרשת והולכת: דְּשִׁים וְזֵרִין – תבואה, וְדוֹרְכִין – ענבים, וּמַעְמָרִין – אוגדים צרורות של שיבולים לעמרים, או שצוברים את העמרים לעשות מהם גדיש, שכל אלו הן עבודות בתלוש, אֲבָל לֹא קוֹצְרִין – את התבואה, וְלֹא בּוֹצְרִין – את הענבים, וְלֹא מוֹסְקִים – את הזיתים, שכל אלו עבודות במחובר הן. ואף על פי שאין שביעית נוהגת בסוריא מן התורה, חכמים גזרו עליה שתהא אסורה בעבודה בשביעית כארץ ישראל; ומבואר הטעם בירושלמי,

כדי שלא יהיו מניחים את ארץ ישראל והולכים ומשתקעים בסוריא. ברם, בעבודות שבתלוש הקילו שם חכמים, כדי שימצאו העניים שבארץ ישראל קצת ריווח בסוריא שהיא קרובה להם, ולא יצטרכו לצאת מארץ ישראל ולהשתקע בחוץ לארץ. פָּלַל אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא: כָּל שְׂכִיזָא בּוּ מִתָּר בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל – לעשות בשביעית מן התורה, כגון עבודות בתלוש, שרק מדרבנן אסור לעשותן בלא שינוי (כמבואר להלן ח, ו), עוֹשֵׂין אוֹתוֹ בְּסוּרְיָא – כרגיל בלא שינוי (ברטנורא; "תפארת ישראל").

רוב המפרשים מבארים משנתנו דווקא בשמור, דהיינו במי שלא הפקיר פירות שדהו בשביעית כמצוות התורה, אלא שמרם לעצמו, שבכגון זה בארץ ישראל אסור לעשות בהם עבודות במחובר, כמו שכתוב: "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור", ולכן גזרו חכמים על עבודות אלו גם בסוריא; ואילו עבודות בתלוש המשומר מותר לעשות בארץ ישראל בשינוי, ולכן בסוריא מותר אף בלא שינוי. אבל פירות שהופקרו כמצוות התורה, אף בארץ ישראל מותר לקצור ולבצור אותם, כמו ששינו בספרא ("תורת כהנים"): "ואת ענבי נזירך לא תבצור" – מן השמור אין אתה בוצר, אבל

ככלל, ניתן לחלק את הצמח לשני חלקים מרכזיים: החלק העילי - כולל את הגבעול-הגזע, הענפים והעלים. חלק זה אחראי על יצירת הסוכרים והטמעתם בצמח, ועל רבייתו ביצירת פרחים ופירות. החלק התחתני - כולל את מערכת השורשים, מתחיל מ'צוואר השורש'. באופן מפורט יותר, ניתן לחלק את החלק העילי לשני חלקים נוספים: חלק וגטיבי-צמחי - הגבעול, הענפים והעלים, שאחראיים על ייצור המזון לצמח, וחלק רפרודוקטיבי-רבייתי - הפרחים והפירות, שאחראיים על רביית הצמח.

ברוב מיני הצמחים הנאכלים, החלק הנאכל לאדם הוא החלק הרבייתי - הגרעינים והפירות שבהם נמצאים העמילן, חלבונים, שומנים ועוד, שנחוצים לתזונת האדם. בצמחים חד-שנתיים הגבעול והעלים מתייבשים ומסיימים את דרכם עם הגעת הזרעים והפירות להבשלה מלאה, ובצמחים רב-שנתיים הגבעול, הענפים והעלים ממשיכים לחיות ולהצמיח זרעים ופירות.

מיני הדגן והקטניות הם צמחים חד-שנתיים, ועם הגעת הזרעים להבשלה הגבעול מתייבש. פעולת הקציר היא אפוא הפרדת השיבולת מהגבעול, על מנת שיהיה ניתן להוציא את הגרעינים מהשיבולת. בקציר ידני באמצעות מגל וחרמש, הקוצר תופס בידו האחת קבוצת שיבולים, בידו השנייה אווז את המגל, ובאמצעות הלהב חותך את הגבעולים ומעמר אותם.

לכל גידול ישנם כלי קציר המתאימים לו. כיום ברוב העולם המפותח קציר התבואה הבשלה נעשה באמצעות קומביין (combine). כלי זה מבצע כמה פעולות: קוצר את התבואה הבשלה, דש אותה מהמוצים והגלומות, מפריד אותם מהגרעינים ומעביר את הגרעינים למכל ייעודי או למשאית. המוצים והגלומות מוצאים אל מחוץ לקומביין.

קציר התבואה המיועדת למאכל בהמה, כגון חציר ותחמיץ, מתבצע גם כן באמצעות כלי קצירה ייעודיים, ותזמונו תלוי בשלב ההתפתחות של הצמח.

במשקים מסורתיים, ובעיקר באזורים הרריים, הקציר מתבצע עדיין באמצעות מגלים וחרמשים.

הפועלים העוסקים בקצירה נקראים 'קוצרים'.² על מנת להקל על הקציר ולבצע אותו בצורה מסודרת, היו מותחים חבלים מקצה השדה, והקוצר היה עובד סמוך לחבל זה.³

קצירה ובצירה הן שתיים מארבע המלאכות שעשייתן נאסרה במפורש בשמיטה וביובל,⁴ כפי שנאמר: "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור". חכמים גזרו שאין לקצור, לבצור או למסוק בשביעית גם בסוריא.⁶

מעמרין

לאחר הקציר יש לאסוף את התבואה⁷ על מנת לאפשר את הובלתה לגורן ושם לדוש אותה. כאמור, פעולת הקציר נעשתה במגל: הקוצר החזיק בידו האחת קבוצת שיבולים המחוברת לקרקע, ובידו השנייה הוא חתך אותן במגל בחלק הגבעולים הקרוב לקרקע. את קבוצת השיבולים הזו הניח הקוצר על ידו, ועליה ערם עוד קבוצות שיבולים שקצר. ערמת שיבולים זו היא העומר. היא נשארה כפי שהיא, או שנקשרה על ידי כמה גבעולי שיבולים, לנוחות העברתה אל הגורן. לעיתים היה צורך לאסוף מספר קבוצות שיבולים לערמה גדולה יותר. כל הפעולות הללו כלולות במלאכת 'עימור'. ישנם ביטויים אחדים הקשורים לאיסוף היבול לאחר הקציר: צבתים,⁸

אתה בוצר מן המופקר (הר"ש).

אמנם בענין שמור ומופקר יש חילוקי דעות במפרשים. יש סוברים שאף השומר פירותיו לעצמו אין הפירות נאסרים באכילה, ומה שנאמר "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור", הפירוש הוא כמבואר בספרא ובירושלמי: לא תקצור כדרך הקוצרים ולא תבצור כדרך הבוצרים אלא אתה קוצר ואתה בוצר בשינוי. כך היא שיטתם של רש"י והר"ש והרמב"ן, ולפי שיטתם מה שהתורה מצריכה שינוי היינו דווקא בקוצר ובוצר מן המשומר, אבל מן המופקר מותר אף בלי שינוי. ומכאן שמשנתנו העוסקת במשומר, כמו שבארנו לעיל, באה להשמיענו, שבתלוש מותר לעשות בסוריא בלא שינוי, אבל במחובר אסור בלא שינוי.

בעל "פאת השולחן" כותב לביאור דברי הרמב"ם בענין סוריא, שהואיל ובארץ ישראל מותר לעשות בתלוש המשומר בשינוי, לפיכך מותר בסוריא בלא שינוי, אבל במחובר המשומר שאסור בארץ ישראל אף בשינוי, גם בסוריא לא התירו. אבל במופקר, אף במחובר אין צריך שינוי.

ברם, לדעת רבנו תם ורבותיו של רש"י, השומר פירותיו בשביעית

2 רות ב, ג, ועוד.

3 משנה פאה ד, ה.

4 סה"מ לרמב"ם ל"ת רכה, ספר החינוך מצוה שלד.

5 ויקרא כה, ה; ראה חזו"א שביעית יז, ג, שדן בהבדל שיש בין הגדרת מלאכת הקצירה בשבת להגדרת מלאכת הקצירה בשמיטה.

6 משנה שביעית ו, ב.

7 ירמיהו ט, כא: "וכעמיר מאחרי הקצר".

8 רות ב, טז; משנה מנחות י, ט.

עומר,⁹ עומרים,¹⁰ עמיר,¹¹ כריכות,¹² גדיש,¹³ אלומים.¹⁴

דשין

לאחר הקציר והובלת התבואה לגורן נדרשת פעולת דיש, כלומר פירוק השיבולת על כל מרכיביה: הגבעול, השיבולת והגרירים, והפרדת הגרירים מעטיפותיהם.

כאמור, עיקר השימוש לאדם הוא בגרעיני הצמחים ממשפחת הדגניים.

תפוחת חמשת מיני דגן, שהם עיקר המזון באזורנו, היא שיבולת ארוכה המורכבת ממספר רב של שיבוליות. מספר השיבוליות משתנה בין המינים השונים. בבסיס השיבולית מצויות גלומות, שגם מספרן אינו קבוע. לשיבולית פרח אחד או מספר פרחים משני צדדיה. מתחת לכל פרח יש מוץ תחתון, ומעליו מוץ עליון. המוץ התחתון מסתיים לעיתים קרובות במלען. הפרי הוא גרגיר בעל זרע אחד וקליפה המעורה בזרע. ראה איורים.

ישנם מינים של חיטה עטויה, שבהם הגרעין עטוי במוצים, ובמהלך הדיש יש לקלף אותם ממנו. לעומתם ישנם מינים שבהם הגרגיר חשוף ואינו עטוי במוצים (ראה איור).

הדיש נעשה באמצעות מספר שיטות שמטרתן כאמור היא הפרדת הגרעין מעטיפותיו השונות: א. בכלי שנקרא 'מורג' – לוח עץ בעל שיני אבן בצידו התחתון, או כלי עשוי מתכת עם בליטות קטנות, שנגרר על ידי בהמה. ב. במעבר של בהמה כבדה (שור או פרה) על גבי השיבולים. ג. בחביטת השיבולים באמצעות

לעצמו, הפירות נאסרים באכילה, ואסור לקצור ולבצור אותם אף בשינוי, ולא הותרו קצירה ובצירה בשינוי אלא במופקר בלבד. ואף הגר"א סובר שרק במופקר מותר בשינוי, אלא שלדעתו אסורות בכלל הקצירה והבצירה בכלי, ואין מותרים אלא לתלוש בידים. ולפי שיטתם של אלו, פירוש משנתנו הוא, שמותר לעשות בסוריא בתלוש של מופקר, שהואיל ובארץ ישראל מותר לעשות בשינוי, מותר שם אף בלא שינוי, אבל בתלוש של משומר אף בסוריא אסור, הואיל ומשומר אסור בארץ ישראל אף בשינוי, שהרי הוא אסור באכילה.

בברטנורא מובא בדברי רבי עקיבא פירוש שני: כל שכיוצא בו מותר בארץ ישראל במופקר, עושים אותו בסוריא אפילו במשומר, אבל במחבר אסור מדרבנן בארץ אפילו במופקר. אבל רבים תמהים על פירושו זה (עיין "משנה ראשונה"; "תוספות אנשי שם"). ויש מפרשים, שרבי עקיבא חולק על תנא קמא וסובר, שסוריא כארץ ישראל לשביעית בכל דבר, ורק מה שמותר בארץ ישראל מותר גם שם ("תוספות אנשי שם").

הלשון שבמשנתנו "דשים וזורין ומעמרין" תמוה הוא, שהרי

9 העומר הוא גם ביטוי למדידת נפח, ככתוב בשמות טז, לו: "והעומר עשירית האיפה הוא".

10 משנה פאה ו, ה-ו.

11 עמוס ב, יג; תוספתא מעשרות (ליברמן) ב, כ.

12 משנה מנחות י, ט.

13 שמות כב, ה; פסחים נה, ב; נו, א.

14 בראשית לז, ז; תהלים קכו, ו.

מחבט או בהטחתן אל הרצפה. שיטה זו ננקטת רק בכמויות קטנות.

הדיש נעשה על פי רוב בגורן. בסיומו של תהליך זה הגרעינים, הגבעולים והעטיפות השונות מצויים בערמה אחת, ולשם הפרדתם יש לזרות את התבואה.

עימור קודם לדישה וזרייה; ועוד, למה דריכת ענבים מפסיקה כאן בין המלאכות שבתבואה? ויש מיישבים שהמשנה באה להשמיע כאן "לא זו אף זו" – לא זו בלבד שמותר לדוש ולזרות בגורן או לדרוך ענבים בגת, שאין עבודות אלו נעשות סמוך לקצירה ולבצירה, אלא אפילו לעמר, שעבודה זו נעשית בשדה סמוך לקצירה, מכל מקום מותר (חידושי מהרי"ח).

זורין

הפעולה האחרונה בשלבי הפרדת הגרעינים היא הזרייה. בדיש הגרעין הופרד מעטיפותיו, וכעת יש להרחיקן כיוון שאין בהן צורך. ההפרדה נעשתה על ידי השלכת התבואה לאוויר באמצעות מִזְרָה (כעין קלשון). הרוח העיפה את המוצים והגלומות, ואילו הגרעינים הכבדים יותר נחתו חזרה לקרקע. בסיום תהליך זה נוצרו שתי ערמות זו לצד זו, הערמה הקרובה הייתה של גרגירי הדגן, והרחוקה יותר – של קליפות הדגן וגלומותיו. בשלב זה ניתן ליצור ערמה (פְּרִי) מהתבואה ולהעבירה לאחסון ולשימוש במשך ימות השנה. שלב זה הוא גם גמר המלאכה המחייב את התבואה בהפרשת תרומות ומעשרות.

בציר, בצירה (grape harvesting)

במשנתנו הובא שלדעת תנא קמא אין לבצור את הענבים בסוריא בשמיטה. בצירה היא קטיפה¹⁵ הענבים מן הגפן בתלישה¹⁶ או באמצעות כלי הדומה לסכין מעוקלת, כמו מגל הקציר.

מלאכת הבצירה היא אחת מארבע המלאכות שנאסרה עשייתן מן התורה בשביעית וביובל¹⁷, והיא תולדה של מלאכת הקצירה.¹⁸ אף שאיסור הבצירה נאמר בתורה בגפנים, חל איסור קטיפה הפירות על כל סוגי האילנות.¹⁹

15 מפעל המילון ההיסטורי, ערך בצירה.

16 ראה מצודת ציון שופטים ט, כז: "ויבצרו – הוא תלישת הפרי".

17 תורת כהנים בהר פרשה ב פרק ג אות ב; ספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה רכו; ספר החינוך מצוה שלה.

18 מו"ק ג, א.

19 ערוה"ש כא, א; חזו"א כא, טו, ד"ה אמנם. לדעתו מכיוון שאופי המלאכה בכל מיני הצמחים הוא זהה – איסוף הפרי,

פרי הענבים הוא "ענבה" (berry).²⁰ הענבים מתפתחים בקבוצות המחוברות לשדרה (rhachis) מסתעפת, והן מהוות את האשכול.²¹ השדרה היא הציר של התפרחת, שעליו יושבים הפרחים או הפירות, והיא מחוברת לזמורת הגפן (shoot). הענבים מחוברים לשדרה באמצעות עוקץ הפרח (pedicel). הפרדת הענבים מהשדרה נעשית בתחילת תהליך הכנתו של היין.

מטרת הבציר היא לנתק את הענבים או האשכול מהגפן.

בימינו קיימות שתי אפשרויות לבצור את הענבים: בציר ידני ובציר מכני (להלן הפירוט).

ענבי מאכל נבצרים תמיד בבצירה ידנית ולא בבצירה מכנית, משום שיש לשמור על עליהם שלמים עד שיווקם. ענבי יין לעומת זאת ניתן לבצור הן באופן ידני והן באופן מכני.

בציר ידני- הבוצר חותך את האשכול מהגפן באמצעות מזמרה או מקטפה ומעבירו למכל האיסוף. ענבי מאכל מועברים למיון, אריזה ושיווק. ענבי יין נבצרים לתוך ארגזי פלסטיק ונשלחים ליקב.

בציר מכני - בשנים האחרונות, בשל המחסור בכוח עבודה ועלותו הגבוהה, מתפתח ביתר שאת הצורך במיכון בכרם. חלק ממיכון זה הוא בצירת הענבים באמצעות 'בוצרת', זו הופכת את עבודת הבציר לקלה וחסכונית ביותר. הבוצרת 'רוכבת' מלמעלה על שורת הגפנים, בשני צידיה ישנם מוטות העשויים מסיליקון שמכים בעדינות על גבי האשכול, והענבים נתלשים מהאשכול ומועברים למכל איסוף. ישנן בוצרות עם מכל איסוף עצמי, וישנן בוצרות שמעבירות את הענבים תוך כדי הבציר למכל איסוף חיצוני. כשמכלים אלו מתמלאים, הבוצר מרוקן אותם למכל גדול יותר ('גונדולה'), ומשם הם מועברים ליקב. בבוצרת קיים גם מפוח שמפריד את העלים מן הענבים באמצעות רוח. יש לציין כי במידה והכורם מעוניין שהבציר יהיה מכני, עליו לתכנן את הכרם בהתאם.

דורכין

הפעולה הראשונה הנעשית בענבים עם הגעתם ליקב היא מעיכתם והפרדתם מהשדרה. בזמננו הענבים מוכנסים למכונה הקרויה "קראשר" (Kracher), או בעברית - 'מועך מפריד', המפרידה בין האשכול לשדרתו (גבעולים). היא מרחיקה את העלים וחפצים זרים נוספים שנכנסו לתערובת, ומועכת מעט את הענבים על מנת להוציא מהם את התירוש האגור בתוכם. בשלב זה טמפרטורת התירוש האופטימלית צריכה להיות כ-20 מעלות.

בזמן חז"ל פעולה זו נעשתה על ידי הכנסת הענבים למשטח הדריכה, שנקרא גת העליונה,

אין הבדל בין איסופו בגפנים לאיסופו בעצים אחרים, בשונה מזמירה שבה יש הבדל באיכות הפעולה בין הגפנים לעצים אחרים.

20 פרי בעל פריקרב עסיסי ועבה בדרך כלל, שניתן להבחין בו בשלושה רבדים: חלק חיצוני המכיל חומרי צבע, חלק אמצעי עבה ועסיסי, וחלק פנימי קרומי.

21 אנציקלופדיה לחקלאות, ערך: ענבים, חלק ג עמ' 176, תל אביב תשל"ו.

יקב, פורה, או עדשים של גת, ודריכה עליהם ברגליים על מנת להפריד בין הקליפות והמיץ. גת שהענבים נדרכו בה נקראת "גת בעוטה". ניתן לסתום את פתח היציאה של הגת, וכך היין יישמר בה ולא יזרום לגת התחתונה, ואז היא תיקרא "גת פקוקה". פעולה זו נחשבת כעיבוד הפרי, ומותר לעשותה בסוריא בשנה השביעית. תהליך התסיסה והכנת היין מתחיל כבר בשלב זה.

מוסקין

מסיק הוא פעולת קטיפה הזיתים מהעץ. בתוספת²² מובא שמסיק הזיתים הוא הפעולה החקלאית האחרונה שנעשתה בשנה החקלאית בעבר: "יצא קציר שעורים ובא קציר חיטין, יצא קציר חיטים ובא בציר, יצא הבציר ובא מסיק". המסיק החל לאחר שהזיתים צברו את מלוא כמות השמן האפשרית, שהיא כ-25-30 אחוז ממשקל הזית, ולאחר שכ-30% מהזיתים שינו צבעם מירוק לסגול ולסגול כהה. הזית מגיע לשלב זה החל מחודש תשרי (ספטמבר-אוקטובר) בזנים המוקדמים ביותר, ובזנים המאחרים במהלך חודש כסלו (נובמבר).

ישנן כמה שיטות למסיק הזיתים: א. ליקוט ידני - המוסק מטפס על העץ וקוטף את הזיתים. ב. ניקוף - הפלת הזיתים על ידי הכאת הענפים באמצעות מקלות. ג. בהווה ישנה שיטה נוספת והיא על ידי ניעור העץ. פעולה זו נעשית בעזרת כלי מיוחד הנצמד לגזע העץ ומנער את העץ בעוצמה רבה. סביב העץ נפרשת יריעה, והזיתים הבשלים נושרים עליה, ומשם הם נאספים למכל גדול שהוקצה לכך.

בימינו ישנן גם שיטות למסיק מכני של הזיתים. במסיק זה משתמשים בבוצרת הענבים או בוצרת ייעודית לזית. זו משירה את פירות הזית למסוע תחת, והוא מעלה את הזיתים למכל המותקן בחלקה העליון של הבוצרת. כאשר המכל מתמלא, שופכים את הפרי לגונדולה המוצבת בראש השטח, ומשם מובילים אותה אל בית הבד. במסיק מסוג זה חשוב מאוד לטעת את העצים בצפיפות יחסית, ולשמור בכל המטע על גובה ורוחב עץ אחידים המותאמים למסיק מכני.

פעולת המסיק לא הוזכרה בתורה כפעולה האסורה בשמיטה, אך חז"ל למדו שבצירת כל האילנות, ובכלל זה מסיק הזיתים, אסורה מהתורה.²³

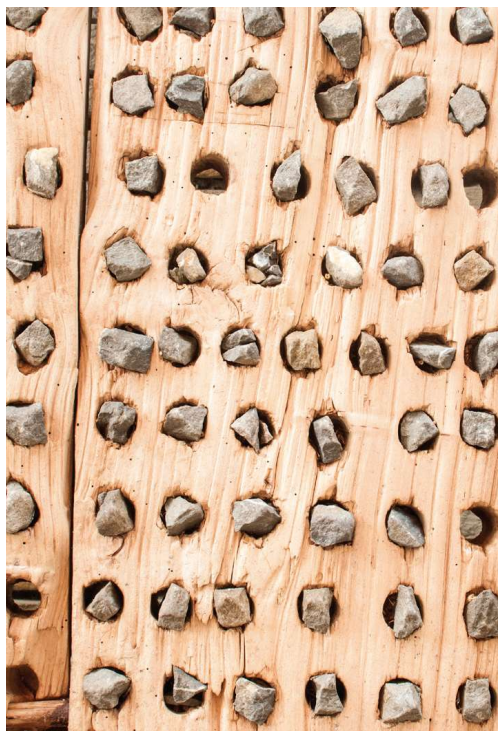
²² עדויות א, ו.

²³ ראה רמב"ם שמיטה ויובל א, ב.

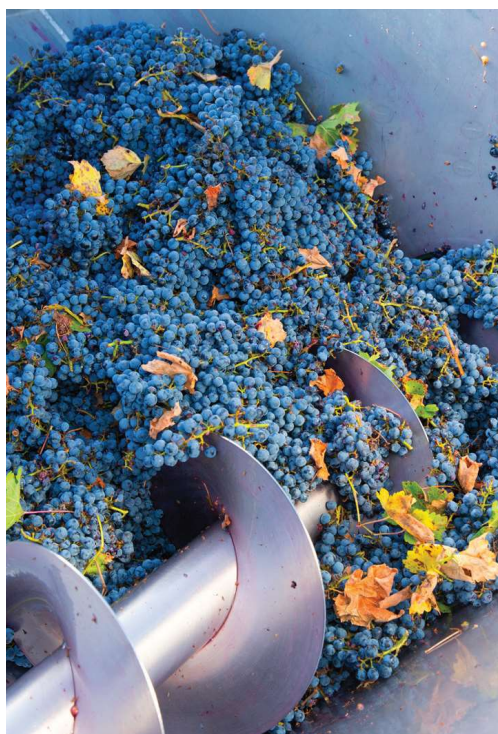
זריה

מורג - משמש להפרדת התבואה מהמוצים

עימור

דריכה- קראשר

בצירה ידנית

קצירה

זיתים לאחר המסיק

בציר מכני

משנה ג

פירוש הברטנורא

בצלים שירדו עליהם גשמים - בצלים של ששית שנכנסו לשביעית, וירדו עליהם גשמים וצמחו, אם השחירו העלין בידוע שגדלו והוסיפו ואתו גדולי שביעית ומבטלים העיקר אף על פי שהוא מרובה, אבל אם הוריקו העלין אז הולכים וכמשינן ולא מארעא קא רבו:

אם יכולין ליתלש בעלין - דרך בצלים כשנגמרים יוצאין מעצמן מן הארץ ונוחין ליתלש, ואם העלין חזקים וכשאוחר בהן יכול ליתלוש הבצלים

בְּצָלִים שִׁירְדוּ עֲלֵיהֶם גְּשָׁמִים וְצָמְחוּ - אִם הָיוּ הָעֲלִין שְׁלֵהֶם שְׁחֹרִין, אֲסוּרִין; הוֹרִיקוּ - הָרִי אֵלּוּ מִתְרִין. רַבִּי חֲנִינָא בֶּן אֲנָטִיגְנוֹס אוֹמֵר: אִם יְכוּלִין לְהִתְלֹשׁ בְּעֲלִין שְׁלֵהֶן, אֲסוּרִין; וּכְנָגֵד בֶּן מוֹצְאֵי שְׁבִיעִית מִתְרִין.

מן הארץ אז ודאי גדלו בשביעית:

כנגד כן למוצאי שביעית מותרים - לאו בבצלים של שביעית שיצאו למוצאי שביעית מיירי, דלא מקילינן בהו כולי האי שגדולי היתר כל שהו יעלו את האיסור, אלא סיפא נמי מיירי בבצלים של ששית שעקרון בששית וחזר ונטען בשביעית ולאחר שגדלו מעט בשביעית עקרון וחזר ונטען בשמינית, ומתוך שכבר גדלו בששית לא הוסיפו כי אם מעט בשביעית ונאסרו וכשחזרו והוסיפו מעט בשמינית חזר אותו היתר ובטל איסור המועט, שגם של ששית מסייע לבטלו אחר שסוף גדולו היתר. ואין הלכה כר' חנניה בן אנטיגנוס:

שחורין... הוריקו

הבצל הוא גיאופיט - צמח בעל איבר אגירה שהצמח מאחסן בו מזון. לכן הצמח יכול להמשיך ולהתפתח גם בזמן שהוא מנותק מהקרקע ולא יכול לייצר לעצמו מזון. יחד עם זאת יכולת ההתפתחות של הצמח במנותק מהקרקע היא מוגבלת. שינוי הגוונים בין ירוק לשחור מלמד על מצבו של הצמח: עלים שהוריקו, היינו צבעם ירוק בהיר, מלמדים שההתפתחות שלהם היא מהבצל - מהמזון שאגור בצמח כבר מהשנה השישית, ועל כן הוא מותר באכילה. לעומת זאת אם העלים השחירו, היינו צבעם הוא ירוק כהה ובלשון המשנה 'שחורין', אז ניכר כי הבצל השריש בקרקע והוא יונק ממנה חומרי הזנה, כלומר צבע העלים הוא חיוני, ולכן העלים שייכים לשנת השמיטה.

המשנה עוסקת בצבע הבצל ודנה בגוונים שונים של הצבע הירוק. מקורו של הצבע הירוק בצמח הוא מהכלורופיל, שעיקר תפקידו בצמח הוא לסייע בתהליך ההטמעה (פוטוסינתזה). בצמחים רבים עם הבשלת הפרי, הכלורופיל מתפרק,¹ ומתפתחים בפרי פיגמנטים ייחודיים לפרי:² צהוב, כתום, אדום וכד'. תהליך דומה מתרחש בעלים שנושרים - בשלכת או במקרים נוספים: הכלורופיל מתפרק, ומתגלים הפיגמנטים הנוספים המצויים בעלה. אי לכך, ככל שעלה הבצל בצבע בהיר יותר, סימן הוא שהבצל אינו מקבל חומרי מזון נוספים, ושהכלורופיל מתפרק בו. ככל שהגוון הירוק הולך ומעמיק, אזי סימן הוא שמתקיימים בבצל כל תהליכי החיים, וכי הוא מקבל כראוי את כל חומרי הזנתו.

ביאור קהתי

בְּצָלִים - של שישית שנכנסו לשביעית, **שִׁירְדוּ עֲלֵיהֶם גִּשְׁמִים וְצִמְחוּ** - בשביעית, **אִם הָיוּ הָעֵלִין שְׁלָהֶם שְׁחֹרִין** - כלומר שצבעם ירוק כהה מאד הנוטה לגוון שחור, **אֲסוּרִין** - משום גידולי שביעית, ואין לאכלם אלא בקדושת שביעית, לפי שצבעם זה מוכיח שגדלו בשביעית, וגידולי השביעית מבטלים את החלק העיקרי שגדל בהיתר; **הוֹרִיקוּ** - אבל אם העלים נעשו ירוקים, כלומר צהובים וכמושים, **הָרִי אֱלוֹ מִתְרִין** - שאינם חשובים כגידולי הקרקע בשביעית אלא כגידולי הבצלים. לפי הר"ש והרב מברטנורא מדובר כאן בבצלים מחוברים, שבשלו בשישית ונשארו בקרקע גם בשביעית, ובאה המשנה ללמד שצבע העלים מוכיח עליהם אם הוסיפו לגדול בשביעית או לא. אבל לפי הרמב"ם מדובר כאן בבצלים שנתלשו בערב שביעית אלא שנשארו מונחים על הקרקע וירדו עליהם גשמים והצמיחו עלים בשביעית; ובאה המשנה ללמדנו, שאם השחירו (נעשו ירוקים כהים) הרי הם כנטועים בקרקע ואותם העלים אסורים משום ספיחי שביעית. אבל כל זמן שהם ירוקים הרי הם מותרים. ברם, הבצלים עצמם בין כך ובין כך מותרים (הל' שמיטה ויובל ד, כ

1 הכלורופיל מצוי בתוך הכלורופלסטים, חלק מאברי התא.

2 קרטנואידים (cartenoids), אלו מצויים בתוך הכרומופלסטים, חלק מאברי התא.

אם יכולין להיתלש

רבי חנינא מציע מדד נוסף לשלב שאליו ניתן לייחס את הבצלים. לדעתו, אם העלים אחוזים בבצל באופן כזה שהבצל ייתלש יחד עימם, אזי הדבר מוכיח כי הבצל כבר השריש מחדש באדמה, וכי העלים קיבלו די מזון על מנת שהם לא ייתלשו מהבצל עצמו, ולכן אסורים. ברם, אם במשיכת העלים הם נתלשים מהבצל, הדבר מלמד כי הבצל טרם השריש, וכי אין בעלים די מזון, וכשתולשים אותם לא ניתן למשוך עימם את הבצל, ולכן מותרים.

כ). רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר:
אם יכולין להיתלש פְּעִלִין שְׁלֵהֶן
– אם העלים חזקים עד שהאוחז בהם יכול לתלוש את הבצלים, אֲסוּרִין – משום גידולי שביעית, שדבר זה מוכיח שהעלים הוסיפו לגדול בשביעית; וּכְנָגֵד בְּן מוֹצָאֵי שְׁבִיעִית – בצלים של שביעית שירדו עליהם גשמים במוצאי שביעית וצמחו, ויכולים הבצלים להיתלש בעלים שלהם, מְתָרִין –

שגידולי היתר הם ומבטלים את מה שגדלו בשביעית (רש"י; הרא"ש). ויש מפרשים שהסיפא אינה המשך דבריו של רבי חנינא בן אנטיגנוס, אלא המשך לדברי תנא קמא, ואין המשנה עוסקת בבצלים של שביעית שנכנסו למוצאי שביעית, שבכגון זה אין מקילים כל כך, שגידולי היתר כל שהם יבטלו את גידולי השביעית, אלא המדובר כאן בבצלים של שישית שעקרו בערב שביעית, וחזר ונטעם בשביעית, ואחרי שגדלו מעט בשביעית עקרו וחזר ונטעם בשמינית, שהואיל ויש בבצלים חלק שגדל בשישית, כיון שהוסיפו מעט בשמינית הרי זה מבטל את החלק שגדל בשביעית, שגם מה שגדל בשישית מסייע לבטלו, מאחר שסוף גידולו בהיתר (ר"ש; ברטנורא), ואין הלכה כרבי חנינא בן אנטיגנוס.

ויש מבארים גם ברישא בבצלים של ששית שעקרו ושתלם בשביעית וירדו עליהם גשמים בשביעית וצמחו, שאם היו העלים "שחורים", ניכר מזה שמן הקרקע ינקו וגידולי איסור הם שגדלו בשביעית, והרי הם אסורים, ואף הבצל עצמו אסור, שגידולי איסור מבטלים את ההיתר; אבל אם "הוריקו", סימן שלא ינקו מהאדמה, והבצל עצמו הוא שהעלה הצמחים והעלים, לכן מותרים הם (רשב"א בתשובה רפ"ז).

משנה ד

פירוש הברטנורא

משיעשה כיוצא בו - ממה שנזרע
במוצאי שביעית יש גדול כיוצא
בוה דתלינן ביה. אי נמי מפני שרבה
ההיתר על האסור ונתבטל:

הבכיר - מקום שממהר לבכר פירותיו
יותר משאר מקומות:
הותר האפל - דתלינן שממקום הבכיר
הביאום:

מוצאי שביעית מיד - לפי שהיו
מביאים ירק מחוצה לארץ והיה רבה
על ירק שבארץ ישראל. ואני שמעתי
הטעם לפי שבשנים או שלשה ימים
עושה כיוצא בו:

מאימתי מתר אדם לקח ירק במוצאי
שביעית? משיעשה כיוצא בו. עשה הבכיר,
התר האפיל. רבי התיר לקח ירק במוצאי
שביעית מיד.

בכיר... אפיל

בכיר ואפיל הם ביטויים לזמני הבשלת הפרי. גורמים רבים משפיעים על קצב התפתחות הצמח: כמות מים זמינים, אור, חומרי הזנה בקרקע, קרקע מנוקזת, טמפרטורת האוויר והקרקע ועוד. ישנם גם משתנים רבים המשפיעים על הצלחת צמח זה או אחר באזור הגידול: הרכב הקרקע (חומצית או בסיסית), ניקוז, הטמפרטורה באזור ועוד. קיימים צמחים הזקוקים למנות קור רבות, כגון מיני נשירים רבים, ולעומתם קיימים צמחים שמנות קור רבות עלולות להביא למותם או לחוסר פוריותם, כגון מיני הדורים ועצים סובטרופיים אחרים, אבוקדו ומנגו. יש עצים הזקוקים לכמות גדולה של מים על מנת להתפתח, וישנם כאלו שכמות גדולה של מים תזיק להם.

כמעט לכל פרי וירק זנים שונים, הנבדלים ביניהם במועדי הפריחה, החנטה ובעיקר ההבשלה. בארץ מצויים למשל אפרסקים החל מאייר ועד תשרי. אלו זנים שונים אשר מועד הבשלתם שונה. ישנם זני תחילת עונה - זנים בכירים, זני אמצע עונה וזני סוף העונה - זנים אפילים. אומרת המשנה שבמידה והזן הבכיר הותר לאכילה במוצאי שביעית, הותרו במקביל כל יתר הזנים. אפשרות נוספת היא שאותו צמח בדיוק יצמח באזור גידול מסוים בקצב כל שהוא, ובמקום אחר הוא יתפתח לאט יותר. במשנתנו לדעת תנא קמא מובא שניתן להשתמש בכל המין אם באזור מסוים פרי זה כבר התפתח והבשיל.

הגורמים המביאים לפריחה

השוני בתנאי הגידול אף מביא לכך שמועדי הפריחה וקצב ההתפתחות של העצים השונים משתנה בין אזור לאזור. תנאי הסביבה העיקריים המשפיעים על הפריחה הם אור וטמפרטורה, והשפעה נוספת ישנה לתנאי הגשמים, למצבי עקה ויובש וכן לריבוי גשמים. רמת ההזנה המינרלית יכולה גם כן לאחר או להקדים את הפריחה.

ביאור קהתי

מֵאִמְתִּי מֵתָר אָדָם לָקַח יֶרֶק בְּמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית - ואין חוששים שמא של שביעית הוא? מְשִׁיעָשָׁה כִּיּוֹצֵא בּוֹ - משיעבור זמן, שאפשר יהיה לגדל בו מין הדומה לו, כי אז תולים שמגידולי השמינית הוא. ועוד טעם אמרו, שאף אם גדל בשביעית, הרי כבר רבה ההיתר על האיסור ונתבטל (ברטנורא). עֲשֵׂה הַכֶּפֶיר - אם המקום שמקדים להבשיל פירותיו כבר עשה כיוצא בו, הֵתֵר הָאֶפֶל - מותר ליקח גם במקום שפירותיו מאחרים להתבשל, שאנו תולים שהירק הובא מן הבכיר. רַבִּי הֵתִיר לָקַח יֶרֶק בְּמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית מִיָּד - תיכף בהתחלת השנה השמינית, ושני טעמים אמרו בזה: א. לפי שהיו מביאים הרבה ירק מחוצה לארץ לארץ ישראל, ורבה על הירק שבארץ ישראל; ב. לפי שהירק גדל ומבשיל תוך שניים שלושה ימים.

בירושלמי (פאה ז, ד) מובא, שהביאו לפני רבי במוצאי שביעית בין ראש השנה ליום הכיפורים שני צנונות, והיה בהם משא של גמל. אמר להם (לאנשים שהביאו את הצנונות): האם אין הצנונות אסורים משום ספיחי שביעית? אמרו לו: במוצאי ראש השנה

כאמור, שלושת הגורמים המרכזיים הם אור, טמפרטורה, וכן הקרקע - טיבה וסוגה.

אור - הצמחים מסוגלים למדוד את אורך הלילה ולכוון את התפתחותם לקראת הבאות: כשהלילה מתקצר, הצמח מתכוון לאביב, וכשהלילה מתארך, הצמח מתכוון לבוא החורף.

טמפרטורה - צמחים רבים לא יפרחו אלא אם כן שהו זמן מה בטמפרטורות נמוכות, מתחת ל- 12°C ובד"כ בתחום שבין 5°C ל- 0.5°C . 'מנת קור' היא משך הזמן שבו שהה הצמח בטמפרטורות מתחת לסף זה. מלבד מנות הקור הטמפרטורה משפיעה על הצימוח וכן על שינוי התגובה לאורך היום.

שעות האור דומות בכל הארץ, אך בשל ייחודיותה של ארצנו, שיש בה אקלים מדברי בדרום הארץ ואקלים שנוטה לממוזג בצפון הארץ, הבדלי הטמפרטורה ניכרים בין האזורים, ולפיכך זמן הפריחה וקצב ההתפתחות של הפרי שונים ממקום למקום.

כאמור, זמן ההתפתחות של הפירות משתנה מאזור לאזור בעיקר בגלל שינויי האקלים, ועל כן באזורים קרים כמעט תמיד הבשלת הפרי תתאחר במספר ימים ולעיתים אף במספר שבועות. אי לכך ייתכן שפירותיו של עץ ממין מסוים שגדל באזור קר יבשילו זמן רב לאחר פירותיו של עץ זהה שגדל באזור חם יותר.

1 מנת קור שווה למעלה אחת מתחת לאפס הביולוגי של הצמח למשך שעה. לדוגמה, אם עץ שהאפס הביולוגי שלו הוא 4°C , ובלילה ירדה הטמפרטורה ל- 2°C (דהיינו 2 מעלות מתחת לאפס הביולוגי) למשך 10 שעות, פירוש הדבר שהעץ קיבל 20 מנות קור (2×10). בדרך כלל האפס הביולוגי של הצמחים נע בין 3 ל-5 מעלות צלזיוס. הוא שונה מצמח לצמח ומעץ לעץ. שיטת חישוב נוספת: חישוב מספר שעות קור נעשית על ידי סיכום כלל השעות ביממה שבהן נמדדת טמפרטורה של מתחת ל- 10°C בניכוי השעות ביממה שבהן נמדדת טמפרטורה של מעל 18°C . כך לדוגמה, אם באזור ירושלים באותו הלילה ישנן 6°C בין השעה 3 לפנות בוקר ועד השעה 4, נוספת שעה אחת לסכום שעות הקור שבאזור. אולם, אם בשעה 12 ועד השעה 1 בצהריים נמדדו 26°C , הסכום יפחת בשעה.

נזרעו, ובמשך הזמן הקצר הזה גדלו כל כך. באותה שעה התיר רבי ליקח ירק במוצאי שביעית מיד. מכאן למדים שהטעם העיקרי הוא שהירק ממהר להבשיל בשניים שלושה ימים. ולפי פירוש זה נראה, ש"מיד" לאו דווקא הוא, אלא משיעברו שניים שלושה ימים. ברם, לפי הירושלמי בסוגייה שלנו (שביעית ו, ד) משמע, שהטעם הוא לפי שהיו מביאים ירק מחוץ לארץ, שכן אמרו שם: "בראשונה היה ירק אסור בספרי ארץ ישראל (היינו: אפילו בערי הספר, משום חשש טומאה של עפר חוץ לארץ הנדבק בירק), התקינו שיהא הירק מותר בספרי ארץ ישראל. ואף על פי כן היה אסור להביא ירק מחוץ לארץ (בשביעית). התקינו שיהא מותר להביא ירק מחוצה לארץ. אף על פי כן היה אסור ליקח ירק במוצאי שביעית מיד. רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד". כן מובאת ברייתא בירושלמי (דמאי ב, א): "רבי התיר בית שאן (לענין שביעית ומעשרות), רבי התיר קיסרין, רבי התיר בית גוברין, רבי התיר כפר צמח (שכל המקומות הללו הם מחוץ לתחום כיבוש עולי בבל). רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד, והיו הכל מליזין עליו (שמחדש דברים שלא עשו ראשונים). אמר להם: בואו וגדיין (ונתווכח)! כתוב: "וכתת נחש הנחושת" (שהמלך חזקיהו כתת נחש הנחושת, מפני שעשוהו לעבודה זרה), וכי לא עמד צדיק ממושה ועד חזקיהו להעבירו? אלא אותה עטרה הניח לו הקב"ה להתעטר בה, ואנחנו העטרה הזאת הניח הקב"ה לנו להתעטר בה".

משנה ה

פירוש הברטנורא

שמן שרפה - שמן של תרומה טמאה מתוך שלשריפה עומד קרי ליה שמן שריפה, ומעלה עשו לשרפה בארץ כדאשכחן בקדשים פסולים שהן נשרפים במקומן, וכן פירות שביעית צריכים ביעור בארץ דכתיב (ויקרא כה) בארצך תהיה כל תבואתה. ואין הלכה כרבי שמעון:

אין מוציאין שמן שרפה ופירות שביעית, מהארץ לחוצה לארץ. אמר רבי שמעון: שמעתי בפרוש, שמוציאין לסוריא ואין מוציאין לחוצה לארץ.

אֵין מוֹצִיאִין שֶׁמֶן שְׂרִפָּה וּפִירוֹת שְׂבִיעִית, מִהָאָרֶץ לְחוּצָה לָאָרֶץ – שֶׁמֶן תְּרוּמָה שֶׁנִּטְמָא נִקְרָא "שֶׁמֶן שְׂרִיפָה", לִפִּי שֶׁהוּא אֶסוּר בְּאֲכִילָה וְעוֹמֵד לְשְׂרִיפָה, כְּלוּמָר שֶׁהִכְהֵן מִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ לְהַסְקָת הַתְּנוּרָה אוֹ לְהַדְלָקַת הַנֵּר, וּבִאֵה הַמִּשְׁנָה לְלַמֵּד, שֶׁהוּא טֵעוֹן שְׂרִיפָה בָּאָרֶץ, כִּשֶּׁם שֶׁאֲנַחְנוּ מוֹצִאִים בְּקִדְשִׁים פְּסוּלִים שֶׁהֵם נִשְׂרָפִים בְּמִקְוֵם (ר"ש), וְלִכֵּן אֵין מוֹצִיאִים אוֹתוֹ לְחוּץ לָאָרֶץ; וּמִכָּל שֶׁכֵּן תְּרוּמָה טְהוֹרָה שֶׁאֶסוּר לְהוֹצִיאָהּ לְחוּץ לָאָרֶץ. וְכֵן כּוֹתֵב הַרְמָב"ם (ה'ל' תְּרוּמוֹת ב', יז): "אֵין מוֹצִיאִין תְּרוּמָה מִהָאָרֶץ לְחוּצָה לָאָרֶץ, אִפְּלוּ טְמֵאָה". וְכֵן פִּירוֹת שְׂבִיעִית הַטְּעוֹנִים בִּיעוּר, יֵשׁ לְבַעֵרם בָּאָרֶץ, וְאֵין מוֹצִיאִים אוֹתָם לְחוּץ לָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר (וִיקְרָא כה, ז): "וְלִבְהִמְתֵּךְ וְלִחִיָּה אֲשֶׁר בָּאֶרֶץ תְּהִיָּה כָּל תְּבוּאָתָהּ לֶאֱכֹל". אָמַר רַבִּי שְׁמַעוֹן: שְׁמַעְתִּי בְּפִרוּשׁ, שֶׁמוֹצִיאִין לְסוּרֵיָּא וְאֵין מוֹצִיאִין לְחוּצָה לָאָרֶץ – כְּלוּמָר שֶׁאֵין דִּינָהּ שֶׁל סוּרֵיָּא לַעֲנִין זֶה כְּחוּץ לָאָרֶץ, וּמוֹתֵר לְהוֹצִיאָהּ לְשֵׁם שֶׁמֶן שְׂרִיפָה וּפִירוֹת שְׂבִיעִית; וְאֵין הִלְכָה כְּרַבִּי שְׁמַעוֹן.

בַּעַל "מִשְׁנָה רִאשׁוֹנָה" כּוֹתֵב: לֹא הִיָּה צָרִיךְ לוֹמַר "וְאֵין מוֹצִיאִין לְחוּצָה לָאָרֶץ". שֶׁהִרִי זוֹ גַּם דַּעְתּוֹ שֶׁל תַּנְא קִמָּא, אֲלֵא מִשְׁמַע שְׁבָא לוֹמַר, שֶׁמִּסּוּרֵיָּא אֵין מוֹצִיאִין לְחוּץ לָאָרֶץ, שֶׁכִּשֶּׁם שֶׁעָשׂוּ סוּרֵיָּא כָּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁמוֹצִיאִין מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְסוּרֵיָּא, כֵּן הִחְמִירוּ שְׁלֵא לְהוֹצִיאָהּ גַּם מִשֵּׁם.

דְּבָרֵי רַבִּי שְׁמַעוֹן מַעֲיִדִים עַל מִסְחָר עַר שֶׁהִיָּה בֵּין סוּרֵיָּא לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל. הִיִּיצוּא לְשֵׁם הִיָּה מִרְכִּיב חָשׁוּב בְּכִלְכֵּלַת הָאָרֶץ. יְבֹול הִזִּית וְהַשְׁמֵן לֹא נִפְגַּע בְּשְׂבִיעִית, וְהִיָּה רְצוֹן לְהַפְנוֹת עוֹדְפֵי שֶׁמֶן לְסוּרֵיָּא בְּהִיוֹתָהּ אֲזוּר בִּינִיִּים בֵּין אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְחוּץ לָאָרֶץ.

משנה ו

פירוש הברטנורא

אין מביאין תרומה מחוצה לארץ
לארץ - לפי שהתרומה כהנים
מחזרין אחריה לבית הגרנות, חיישי
רבנן שמא יהיו הכהנים מרדפים
אחריה ויצאו חוצה לארץ להביא את
התרומה. ואין הלכה כר' שמעון:

אין מביאין תרומה מחוצה לארץ לארץ.
אמר רבי שמעון: שמעתי בפרוש, שמביאין
מסוריא ואין מביאין מחוצה לארץ.

אגב ההלכה ששנינו במשנה הקודמת, שאין מוציאין לחוץ לארץ אפילו תרומה טמאה, הובאה כאן משנה זו, שאסור גם להביא תרומה מחוץ לארץ.

אֵין מְבִיאִין תְּרוּמָה מִחוּצָה לָאָרֶץ לָאָרֶץ – הטעם הוא לפי הירושלמי שלא יצאו הכהנים לחוץ לארץ להביא משם תרומה, שהרי אין על הבעלים להביאה אלא מחלקים אותה לכהנים שבחוץ לארץ. ואף על פי שתרומת חוץ לארץ טמאה היא, מכל מקום מעוניינים בה הכהנים לצורך הסקה. ויש מוסיפים לטעם האמור, שהכהנים יצאו לחוץ לארץ וייטמאו בה ("תוספות יום טוב"). אָמַר רַבִּי שְׁמַעוֹן: שְׁמַעְתִּי בְּפִרוּשׁ, שְׁמַבְיָאִין מְסוּרִיא וְאֵין מְבִיאִין מִחוּצָה לָאָרֶץ – כלומר שאין דינה של סוריא כחוץ לארץ ומותר להביא משם תרומה לארץ ישראל, הואיל ויש בה מקצת קדושת ארץ ישראל. ואין הלכה כרבי שמעון.

לפי "משנה ראשונה" אף כאן כמו במשנה הקודמת פירוש דבריו של רבי שמעון הוא: "שמביאין מסוריא" – לארץ ישראל, ואין מביאין מחוץ לארץ – כלומר אפילו לסוריא.

משנה א

פירוש הברטנורא

ולדמיו שביעית - אם מכרן וקבל
הדמים שלהם יש בדמיהן קדושת
שביעית:

יש לו ביעור - כשכלה לחיה חייב
לבער:

עלה לוף שוטה - אצטריך למתני
לוף שוטה משום דתנן בפ' בתרא
דעוקצים עלה לוף שוטה אין מטמא
טומאת אוכלים, סד"א ה"נ לא ליחול
עליהו קדושת שביעית קמשמע לן:

הדנדנה - בערבי נענ"ע ובלע"ז
מינטו"א:

העולשין - תרי גווני עולשין הן
עולשי גינה ועולשי שדה, ובשאר
שנים דשכיחי עולשי גינה עולשי
שדה לא חשיבי אוכל ואין מטמא

טומאת אוכלים והכא קמ"ל דבשביעית דאין עולשי גינה מצויין עולשי שדה חשיבי ומטמאין טומאת
אוכלים ושביעית נוהגת בהן:

וכרישין - נמי תרי גווני נינהו כרישי גינה וכרישי שדה, וכרישי שדה אצטריך לאשמועין:

הרגילה - הם חלוגלוגות ובלע"ז בירדולגי"ש:

ונץ החלב - פרחים לבנים כחלב. פ"א עשב הוא כשנחתך יוצא ממנו חלב:

החוחים והדרדרים - מיני קוצים הן:

אסטים - הוא שצובעין בו כמין תכלת וקורים לו בערבי ני"ל, וקוצרים אותו והוא צומח ודומה לספיח לכך
קורוהו התנא ספיחי אסטים:

וקוצה - מין ממיני הצבעים י"א שהוא אלעצפו"ר בערבי:

יש להן שביעית - קדושת שביעית נוהגת בהן שלא להפסידם ושלא לעשות בהם סחורה:

ויש להם ביעור - כשיגיע זמן הביעור צריך לבערם, ולקמן בפנים מפורשים דיני הביעור:

משנתנו עוסקת בצמחים שבהם נוהגת קדושת שביעית, והיא דנה בשני מישורים: 1. דיני קדושת שביעית. 2. חובת הביעור. המשנה מלמדתנו שיש לנהוג דיני שביעית בכל צמח שיש בו שימוש לאדם או לצרכיו, בין הוא משמש לאכילה לאדם, בין להאכלת בעלי החיים ובין לשימושים נוספים כצביעה, כמובא במשנתנו, ולהרחה כמובא בהמשך הפרק. על מנת להקל על הלומד, כתבנו את ההגדרות של סוגי הצמחים בתחילה, ואת חובת הביעור בסוף המשנה.

מאכל אדם

במשנתנו הובא שכל צמח שמשמש למאכל אדם, יש לנהוג בו את דיני השביעית. דינים אלו נוהגים גם אם מדובר בצריכת הצמח בשלמותו, וגם אם מדובר בחלקיו, בשלבי התפתחות והבשלה שונים. האדם משתמש בחלקים רבים של הצמח בהתאם לצרכיו: בירקות שורש כגון גזר ובטטה החלק הנאכל גדל בתוך הקרקע - שורש בוטני (שורש מעובה); בתפוח אדמה נאכל גבעול מעובה, ובבצל - הפקעת; בירקות עלים כגון חסה ופטרוזיליה החלק הנאכל הוא עלי הצמח; כרובית וארטישוק (קינרס) הם צמחים שבהם נאכלת התפרחת. ישנם צמחים שבהם הפרי נאכל טרם בשלותו הבוטנית,¹ לדוגמה חציל, מלפפון וקישוא, וצמחים שבהם נאכל הפרי לאחר שהבשיל בוטנית,² לדוגמה עגבנייה, פלפל אדום ומלון.

בתבואה, החלק הנאכל הוא הגרגרים, כלומר הזרעים, ובקטנית לרוב החלק הנאכל הוא התרמיל וזרעיו.

בפירות האילן לרוב החלק הנאכל הוא הפרי, כשהוא מגיע להבשלה. ישנם עצים שבהם נאכלים חלקים נוספים: בדקל ניתן לאכול חלקים מהגזע - 'לבבות הדקל', או בשמם האחר - 'קורא'; במורינגה מכונפת ניתן לאכול את הפרחים והעלים; בגפנים ובצבר

1 הזרעים בפרי אינם בשלים לזריעה.

2 הזרעים כבר בשלים לזריעה.

ביאור קהתי

משנה זו באה ללמדנו, באלו פירות נוהגת קדושת שביעית (עיין בפתיחה למסכתנו, שם בארנו דיני קדושת פירות שביעית).

פָּלָל גָּדוֹל אָמְרוּ בְּשִׁבְעִית -
בענין קדושת פירות שביעית:
כָּל שֶׁהוּא מֵאֵכֶל אָדָם - ואפילו אם אינו נאכל אלא על ידי הדחק, **וּמֵאֵכֶל בְּהֵמָה -** או שהוא מאכל בהמה, **וּמִמֶּיֶן הַצּוֹבְעִים -** או שהוא עשב שעושים ממנו צבע, **וְאֵינוֹ מִתְקִים בָּאָרֶץ -** אם אינו מתקיים באדמה, שכשמוניחים אותו במחומר, הרי הוא נרקב וכלה מן השדה, **יֵשׁ לוֹ שְׁבִיעִית -** נוהגת בו קדושת שביעית, **וְלִדְמֵיו שְׁבִיעִית -** אם מכרו, אף דמיו נתפסים בקדושת שביעית, ואם קנה בדמיו פירות או מאכלים אחרים, הדמים יוצאים מקדושתם והפירות או המאכלים האחרים נתפסים בקדושת שביעית; וכן אם קנה בשר תמורת פירות שביעית, אף הבשר נתפס בקדושת שביעית; החליף אחר כך את הבשר בדגים, הבשר יוצא מקדושתו והדגים נתפסים בקדושת שביעית; החליף את הדגים ביין, ואת היין בשמן, אחרון אחרון נתפס; ברם, הפירות עצמם אינם יוצאים

נפוליתוס העלים נאכלים.

ישנם מינים שבהם כמה שימושים בחלקי הצמח השונים - שימוש בעלים בפני עצמם ושימוש בפקעות בפני עצמן. בבצל הגינה משתמשים בעלים ובבצל, ובכוסברה משתמשים הן בעלים הן בזרעים.

ישנם צמחים שאינם נאכלים כמות שהם, אלא ממצים מהם רכיבים (בעיקר את השמנים האתריים) באמצעים שונים, כגון בישול או זיקוק. פעולות אלו נפוצות במיני תבלין ובמינים המשמשים לבשמים.

חלק מהצמחים המובאים במשנתנו הם צמחים שנאכלים בשעת הדחק, ובכל זאת יש לנהוג בהם את כל דיני השביעית. יש לציין כי בעבר היה שימוש נרחב בעשבים ובירקות שכיום אין אנו עושים בהם שימוש.

לוח השוטה

במסכתנו נזכרו שני מיני לוח: לוח ללא תיאור נוסף מופיע למשל בפרק ה משנה ד, ולוח השוטה מוזכר במשנתנו. ככל הנראה מדובר בשני מינים של אותו צמח, מין מבית ומין בר.

בפרק שאנו עוסקים בו הלוח נזכר בשתי המשניות הראשונות: משנתנו דנה בעלי הלוח, והמשנה הבאה דנה בעיקר - בפקעת של הלוח.

הלוח הוא מין "שאין זרעו כלה", דהיינו צמח בעל גיאופיט³ - איבר אגירה תת-קרקעי רב-שנתי, בעוד העלים הם חד-שנתיים ומתייבשים בעונה היבשה. במשנתנו מובא שיש לנהוג בעלים קדושת שביעית, ומכיוון שהעלים מתייבשים, כלומר כלים, קיימת עליהם חובת ביעור, לפי הכלל שכשהצמח כלה לחיה בשדה יש לבערו מן הבית, ראה להלן לגבי חובת הביעור.

מקדושתם לעולם. יש לו בעור - כשכלה אותו המין מן השדה ואינו מצוי לחיה, חייב לבערו מן הבית, וּלְדָמְיוֹ בְּעוֹר - ואף דמיו, כפי שבארנו לעיל, חייבים בביעור. וְאִיזָה הוּא מֵאֵכָל אָדָם שְׁנוּהַגַּת בּוֹ קְדוּשַׁת פִּירוֹת שְׁבִיעִית, אֵף עַל פִּי שְׁאִינוּ מִיּוֹחַד לִמְאָכֵל אָדָם? זֶה עֲלֵה הַלּוֹף הַשּׁוֹטָה - כלומר אפילו העלים של לוח הבר (עיין ברטנורא), וְעֲלֵה הַדִּנְדָּנָה - מין צמח הגדל בארץ ישראל בעיקר באזורי ההרים (הרמב"ם מפרש שקורין לה בערבית נענ"ע, ובערוך מבואר: מינט"א בלע"ז), הָעֶלְשִׁין - (ציקוריו"ם), ואפילו עולשי שדה, וְהַפְּרִישִׁין - כרתי, חציר בלשון המקרא, וְהַרְגִּילָה - מין עשב מאכל הנקרא גם "חלגלוגה" (פורטולא"ק), וְנֶזֶק הַחֶלֶב - הרמב"ם מפרש: מקדונ"ס, עשב ידוע אצל הרופאים; ובערוך מבואר: פרחים לבנים, ויש אומרים: עשב שהוא מוציא חלב כשחותכים אותו. וּמֵאֵכָל בְּהֵמָה - ואיזה הוא מאכל בהמה, שנוהג בו קדושת שביעית? אפילו תְּחוֹתִים וְהַדְּרָדְרִים - מיני קוצים, שהם מאכל גמלים. וּמִמֵּין הַצּוֹבְעִים - איזה עשב נוהג בו קדושת שביעית? סְפִיחֵי אֶסְטִיס - ספיחים של מין עשב שעושים ממנו צבע הדומה לתכלת, וְקוֹצָה - עשב שעושים ממנו צבע אדמדם; כל אלו יש להם

3 הרמב"ם בפירוש המשניות כאן ובמקומות נוספים כותב שהלוח הוא מין ממיני הבצלים.

כמעט כל הפרשנים מזהים את 'לוף השוטה' כאחד מזני קולקס הקדמונים (*Colocasia antiquorum*) סוג של צמחים בעלי פקעת ממשפחת הלופיים. באנגלית צמח זה נקרא גם Elephant Ears (אוזני הפיל), בשל צורת עליו וגודלם. מדובר באחד מגידולי התרבות הקדומים ביותר במזרח אסיה הטרופית, שגודל בארץ ישראל כצמח מאכל למין התקופה הרומית. הוא נקרא כיום גם Taro.⁴

זיהוי נוסף הוא לוף ארצישראלי (*Arum palaestinum*). זהו מין רעיל, וניתן לאכול את העלים והפקעת שלו רק לאחר בישול ארוך. התפוצה מפיצה ריח לא נעים.

פרשנים אחדים מוסיפים לתיאור שמדובר בצמח בעל עלים גדולים ומרובים⁵ או רחבים,⁶ היוצרים מראה פרוע כאדם שוטה.⁷

שְׁבִיעִית וְלִדְמִיָּהּן שְׁבִיעִית - כמו שבארנו לעיל, שאסור להפסידם ואסור לעשות בהם סחורה, ויש להפקירם, כדין קדושת פירות שביעית, יֵשׁ לָהֶם בְּעוֹר וְלִדְמִיָּהּן בְּעוֹר - שכשמגיע זמן הביעור חייבים לבערם, כמפורש להלן (פרק ט).

בבבלי (שבת סח, א) מבואר, שמשנתנו נקטה כלל גדול אמרו בשביעית, לפי שגדול עונשה של שביעית, שהיא נוהגת בין במאכל אדם בין במאכל בהמה, מה שאין כן במעשר שאינו נוהג אלא במאכל אדם בלבד.

לוף ארץ ישראלי

קולקס הקדמונים

דנדנא/דנדנה

הדנדנה נזכרת פעמיים בפרקנו, במשנתנו ובמשנה הבאה. מדובר בצמח רב-שנתי שמיועד לאכילה, עליו מתייבשים מדי שנה, ואילו חלקו התת-אדמתי מתקיים כמה שנים.

4 כך זיהו רס"ג ועוד צמח זה.

5 ערוך ערך 'לוף'.

6 פירוש הגאונים עוקצין ג, ד.

7 תפארת ישראל עוקצין ג, ד.

דנדנא רפואית

הזיהוי המרכזי לצמח זה הוא של אחד ממיני הנענע (*Mentha*) סוג ממשפחת השפתניים, הכולל כארבעים מינים. עלי הנענע ידועים בשל ריח המנטה העז הנודף מהם. מקורו של הריח בבלוטות שעל פני העלים, בהן נאגרים שמנים אתריים. כאשר כיסוי השעווה של הבלוטה נשבר (למשל אחרי שמוללים את הצמח), השמן האתרי מתנדף וריחו מורגש היטב. הנענע משמשת להכנת משקאות חמים וקרים, והיא מרכיב חשוב ברפואה העממית ובתעשיית התמרוקים. הזיהוי של הדנדנה עם הנענע מקובל כמעט

על כל הפרשנים.⁸ הנענע כאמור היא עשב רב-שנתי: השורשים הם רב-שנתיים, והעלים מתייבשים בעונה היבשה. בשל כך קיימת חובת ביעור לעלים ואין חובת ביעור למערכת השורשים.

יש החוקרים המזהים את הדנדנא עם הדנדנא הרפואית⁹ (*Asplenium ceterach*) מין שרך הגדל בסלעים, צמח רב שנתי בעל קנה שורש שעליו מתייבשים בקיץ.

עולשים

העולשים נזכרו במשנתנו כמין שמשמש למאכל אדם.

עולש מצוי

שני זיהויים מרכזיים לצמח זה: מין של עולש (*Cichorium*) - סוג של צמחים חד-שנתיים או רב-שנתיים ממשפחת המורכבים. הזיהוי אצל הפרשנים מתייחס כנראה לאחד משני המינים הבאים: עולש מצוי - אנדיב (*Cichorium endivia*) - צמח חד-שנתי, או עולש העלים (*Cichorium intybus*). כך הזיהוי בתלמוד הירושלמי והבבלי,¹⁰ וכך נוקטים כמעט כל הפרשנים והחוקרים.¹¹ א. דנין מציין כי העולש המצוי משמש לאכילה

8 רמב"ם פירוש המשנה שביעית ז, א ופרשנים נוספים.

9 לעף, פלורה IV, עמ' 70; פליקס, הצומח והחי במשנה עמ' 48.

10 ירושלמי כלאים א, ב; בבלי פסחים לט, א.

11 ריבמ"ץ כלאים א, ב; לעף פלורה IV, עמ' 72; פליקס, כלאי זרעים והרכבה, עמ' 57-58.

במסעדות שבהן מגישים מזון מקומי. העלים רכים וטעימים בתחילת העונה, אך לקראת הפריחה הם אינם טעימים. ניתן להשתמש בזרעים להכנת תחליף קפה - ציקוריה.

זיהוי נוסף הוא מרור הגינות (*Sonchus oleraceus*) - צמח עשבוני חד-שנתי ממשפחת המורכבים הנפוץ מאוד בכל אזורי הארץ, בעיקר במעזבות, בגינות ובצידי דרכים. כפי ששמו מעיד עליו, טעמו מר, והוא נושא שרף חלבי לבן. חלק מיהודי תימן השתמשו בו כמרור, וגם השומרונים נוהגים לאוכלו עם קרבן הפסח שלהם.¹²

כרישים

הכרישים הוזכרו במשנתנו כצמח מאכל. המסורת המרכזית מזהה את הכרישה עם שום הכרש, כרישה, 'לוף' (*Allium porrum*) - ירק מאכל שתורבת מן השום הגבוה. הכרישה בעלת בצל לבן ומאורך, ועליה יוצרים מעין גבעול ארוך. העלים בעלי טעם בצלי מעודן, והם נאכלים בדרך כלל לאחר בישול או טיגון.¹³

זיהוי נוסף המובא ברמב"ם הוא בצלצל, בצל אשקלון, 'בצל שאלוט' (*Allium ascalonicum*) - מין פורח ממשפחת השומיים. בעבר סווג כמין עצמאי, אך היום נחשב כתת-מין של בצל הגינה (*Allium Ceba*).¹⁴

רגילה

רגלת הגינה

הרגילה הוזכרה פעמיים במסכת שביעית: במשנתנו היא מתוארת כצמח מאכל חד-שנתי שמשמש למאכל אדם, ובפרק ט משנה ה דנים בזמן ביעורה.

הזיהוי העיקרי לצמח זה הוא רגלת הגינה (*Portulaca oleracea*) - צמח בשרני וחד-שנתי ממשפחת הרגלתיים. תפוצתה של הרגלה רחבה - מן המזרח התיכון, אסיה, צפון אפריקה ועד לדרום אמריקה. בארץ היא נחשבת כפולש ותיק וגדלה כעשב רע בשדות ובשוליהם.¹⁵ זהו גם הזיהוי הרווח

12 ערוך ערך 'עלש'; רש"י שבת קג א; חולין קכח א.

13 ירושלמי כלאים א, ב, וכך משמע בבבלי עירובין נו א; ערוך ערך 'כרש', רש"י בבא בתרא יח א ועוד; פליקס, כלאי זרעים והרכבה, עמ' 60-62; לעף פלורה IV, עמ' 71.

14 רמב"ם שביעית ז א.

15 הרגלה מרכזת מהקרקע כמויות גדולות של אשלגן, ולכן שימשה באפריקה כמקור לאשלגן ולהכנת תרופות מיוחדות. משתמשים ברגלה כצמח מרפא למחלות בדרכי השתן, לעצירות ולמחלות דרכי הנשימה ודרכי העיכול. כמו כן היא משמשת לריפוי מחלות עור קשות, גרדת ופטיריות. באזורים שבהם מקובל לאכול את הרגלה, נמצאה שכיחות נמוכה של מחלות הסרטן ומחלות לב, כנראה בזכות הכמויות הגדולות של חומצת השומן אומגה 3 הנמצאות בה. מחקרים

לחלגלוגות שמובאים להלן בפרק ט משנה א.¹⁶ אפשר לאכול את הצמח כולו כשהוא טרי, אך בישול קצרצר מפיק ממנו טעם חמצמץ עדין ומרענן. רגלת הגינה משמשת מאכל לאדם (סלט, קציצות, חמיצה ועוד), ובארץ-ישראל שימשה בעבר להאבסת תרנגולות. הרגלה מקובלת מאוד בקרב ערביי הארץ ועדות ישראל כירק בר המשמש למאכל.

זיהוי נוסף של הצמח המופיע ברס"ג הוא לחך שסוע (*Plantago coronopus*) - צמח עשבוני ממשפחת הלחכיים.¹⁷

נץ חלב

נץ החלב נזכר במסכתנו פעמיים: במשנתנו כצמח מאכל חד-שנתי, ובפרק ח משנה ג כצמח הנמכר באגודות. זיהוי נץ החלב שנוי במחלוקת מרובת זיהויים, ונראה כי המשותף לרובם הוא קשר כזה או אחר ל'חלב' שבשמו של הצמח. זיהויים אלו נוגעים אליו באחד משלושה פנים: אם כשמו של הצמח בשפות השונות, אם כצבע הלבן של הפרחים ('נץ') ואם כנוזל חלבי המאפיין את הצמח.

פטרוזיליה (*Petroselinum crispum*) - עשב חד-שנתי ממשפחת הסוככיים. מוצאה בדרום אירופה, והיא גדלה היטב באקלים ים-תיכוני. היא משמשת כעשב תיבול, אך נודעו לה שימושים ברפואה העממית ובפולחנים רבים. שורשה של הפטרוזיליה נאכל, והוא דומה בצורתו ובטעמו לשורש של הגזר הלבן (*Pastinaca sativa*).¹⁸

יש שזיהו את נץ החלב באופן כללי עם מינים בעלי פרחים לבנים.¹⁹ זיהוי ספציפי יותר הוא עץ המחלב (*Prunus mahaleb*) קרוב לשזיף ולדובדבן. פירותיו הטחונים משמשים כתבלין.²⁰

החוקרים מזהים את נץ החלב עם הסחלב (*Orchis*)²¹ שניתן להפיק מפקעותיו אבקה קמחית המשמשת להכנת תבשיל דמוי פודינג.

חדשים מצביעים על כך שלרגלה מגוון רחב של השפעות ביולוגיות כמו הרפיית שרירי שלד, שיכוך כאבים, פעילות אנטי דלקתית ועוד.

16 ערוך ערך 'רגילא'; רמב"ם פירוש המשניות שביעית ז א ופרשנים רבים נוספים. ראה לעף, פלורה IV, עמ' 74; פליקס, הצומח והחי במשנה, עמ' 197.

17 רס"ג עמ' 195 ערך 132.

18 רמב"ם פיה"מ כאן.

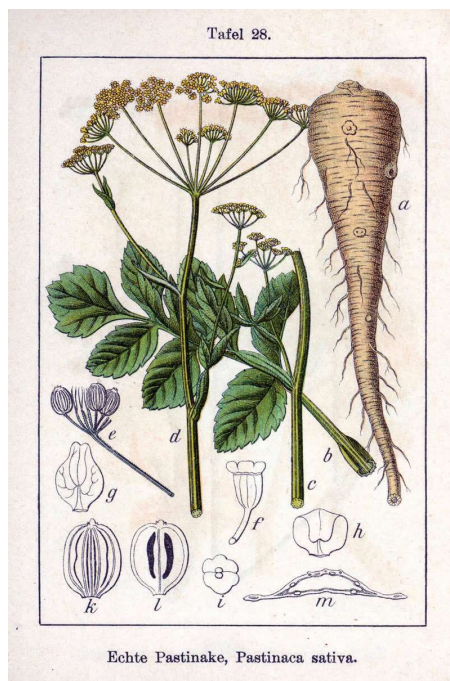
19 ערוך ערך 'נץ', ריבמ"ץ ור"ש כאן.

20 כך מזהה רבנו נתן אב הישיבה.

21 לעף, פלורה IV, עמ' 70, 72; פליקס, הצומח והחי במשנה, עמ' 196.

סחלב, זכויות: מ. רענן

גזר לבן

מאכל בהמה

במשנתנו מובא שיש לנהוג קדושת שביעית בצמחים שמיועדים למאכל בהמה. בגידול בעלי חיים במשק חקלאי, המגדל מעוניין להשתמש בחלב, ובביצים שמפיקים בעלי החיים בחייהם וכן בבשר שלהם לאחר השחיטה. כמו כן הוא משתמש בבעלי החיים לעבודות חקלאיות שונות: נשיאת משאות, עבודות קרקע ועוד. מטרת ההזנה של בעלי החיים היא לאפשר ייצור מוגבר של כל אלו.

הצרכים התזונתיים של בעלי החיים כוללים פחמימות, שומנים וחלבונים, וכן מינרלים וויטמינים במידה מועטה. לעיקר התזונה של בעלי חיים שני מרכיבים עיקריים: מזון גס ומזון מרוכז. המזון הגס כולל את כלל מרכיבי הצמח - הגבעול והעלים. מבחינה תזונתית מזון זה מכיל בעיקר תאית שהיא פחמימה מורכבת שהופכת לפחמימה פשוטה לאחר העיכול אך הוא דל באנרגיה זמינה. בבעלי חיים מעלי גירה המזון הגס נדרש להפעלה תקינה של העלאת הגירה וכמקור לפחמימות. בבעלי חיים שאינם מעלים גירה - סוסים וכדומה, תפקיד התאית מסתכם בהיותה מקור לפחמימות. בעלי החיים משיגים את המזון הגס ברעייה בשדה, ובמשקים מודרניים הם מקבלים אותו כמזון משומר שעבר תסיסה והחמצה (תחמיץ) וכירק מיובש - חציר.

המזון המרוכז כולל גרעינים שלאחר העיכול מתפרקים לחלבונים, שומנים וויטמינים שונים (תערובת).

גם בחז"ל מצאנו שבעלי החיים ניזונו הן מצמחים במרעה והן מגרעינים שונים. כך מצאנו

למשל בימי שלמה: ²² "השעורים והתבן לסוסים ולרכש" ועוד.

במיוחד במרעה אוכלים בעלי החיים את כל סוגי הצמחים (מלבד הצמחים הרעילים: כלך מצוי, שבטבט ענף, הרדוף וכדומה). במשנתנו מובא שכל מין שמגדלים אותו במיוחד עבור בעלי החיים, גם אם הוא מיועד למאכל רק עבורם, יש לנהוג בו קדושת שביעית.

החוחים והדרדרים

החוחים והדרדרים הוזכרו במשנתנו כמינים שמשמשים למאכל בהמה. לא ניתן לזהות במדויק מהם צמחים אלו, אך ייתכן שמדובר בשם קיבוצי לצמחים קוצניים שונים ממשפחת המורכבים שניתן לאוכלם בשלבי ההתפתחות המוקדמים שלהם. בין צמחים אלה מצויים: גדילן מצוי (*Silybum marianum*) צמח קוצני נאכל שגובהו כמטר; חוח עקוד (*Scolymus maculatus*); מינים שונים מהסוג דרדר (*Centaurea*): דרדר מצוי, דרדר קרומי, דרדר המדבר ועוד. בצמחים אלו העלים, במיוחד בהיותם צעירים, לפני הפריחה, ראויים למאכל.

מין הצובעים

ארץ ישראל נחשבה ליצרנית טקסטיל חשובה בתקופת המשנה והתלמוד, בעיקר של בגדי פשתן מעולים. עיקר תעשייה זו היה באזור בית שאן. ענף תעשייה זה כלל את צביעת הבדים בצבעים שונים לכן פירוט המשנה למיני הצבעים היה מעשי ושימושי מאוד בעבר כאן, בארץ ישראל.

רכיבי הצבעים בצמח

הצבעים בצמח מוקנים לו על ידי קבוצת פיגמנטים (צבענים, או סימנים בלשון חז"ל) שנקראת אנתוציאנינים, שהם חומר צבע שנמצא ברקמה ומעניק לה את צבעו. צבעים אלו נמצאים ברכיבי התא השונים - חלליות, כלורופלסטים וכרומופלסטים. רכיבים אלו הם ייחודיים לצמח ואינם קיימים בסוגי תאים אחרים שאינם צמחיים.

מלבד הכלורופיל שצבעו ירוק, צבעי האנתוציאנינים הם אדום, ורוד, לילך וכחול. ישנם מאות שילובים בין גוונים אלו, והם מעניקים לכל צמח את צבעו המיוחד.

לצבעים אלו קיימת חשיבות רבה בחיי הצמח. בעלי הצמח ובפרי קודם הבשלתו קיים הכלורופיל, שתפקידו הוא לבצע את תהליך ההטמעה - הפוטוסינתזה. עם הבשלת הפרי הכלורופיל מתפרק, ומתגלים הצבעים האחרים הקיימים בצמח. תהליך זה נקרא 'שבירת צבע', והוא מלמד על הבשלת הפרי. בנוסף לכך, צבעים אלו גורמים להימשכותם של בעלי החיים לפרי ולרצון שלהם לאכול ממנו, ובאמצעותם הצמח יכול להפיץ את זרעיו. תופעה זו

22 מלכים א ה, ח.

קליפת רימון, אחד המקורות המרכזיים לצביעה

קיימת גם בעלי הצמח: כשהעלה מסיים את תפקידו והצמח מעוניין להשירו, הכלורופיל מתפרק ומתגלים הצבעים האחרים שבעלה.

אנתוציאנינים נוספים מצויים בעלי הכותרת של הפרח, וצבעם המיוחד מהווה אבן שואבת לחרקים, שמאביקים את הפרחים בבואם.

שימוש בצבעים על ידי האדם: במהלך ההיסטוריה הצבעים בעולם היו טבעיים והופקו מסוגי אדמה שונים וממינרלים שהיו מצויים בה; מן החי - מחלזונות, כנימות, דיונונים ועוד, וכן מעולם הצומח.

בחז"ל הוזכרו מספר צמחים ששימשו במיוחד לצביעה: אוג, איסטיס, פואה, רכפה, קוצה ועוד, וכן הוזכר הרימון ששימש גם למאכל וגם לצביעה.

ניתן להרתיח את הצמח ולהפיק ממנו את הצבענים, ולהשתמש בנוזל המתקבל כצבע. לחלופין ניתן להרתיח את הבד הרצוי יחד עם צמחים.²³ ישנן שלוש שיטות שבהן צבעו בעולם העתיק: 1. צביעה ישירה - הצבען נקשר לסיב באופן ישיר, ללא חומר מקבע. 2. צביעה באמצעות צרבנים - הצבען זקוק לחומר מתווך שיצרוב או יקשר בינו לבין הסיב. 3. צבעי יורה - צבענים שאינם מסיסים במים. לצורך צביעה בהם יש צורך להמיסם תחילה, כדי שבסופו של דבר יוכלו להיקלט בסיב היטב.²⁴ לפני כמה עשרות שנים פותחו הצבעים

הסינטטיים, שהחליפו את מקורות הצבעים הטבעיים, בעיקר את הצבעים מן החי ומן הצומח.

במשניות אלו מובא שמין שעיקר שימושו הוא לצבע, יש לנהוג בו קדושת שביעית.

אסטיס וקוצה

האסטיס והקוצה הוזכרו במשנתנו כצמחים שמשמשים לצביעה. בעוד האסטיס הוזכר במספר משניות, הקוצה בהקשר של מין לצביעה הוזכרה רק במשנתנו. הפרשנים מזהים באופן דומה צמחים אלו, והצד

ניל הצבעים זכויות-מ. רענן

²³ ראה ב"ק ק, ב - קא, א ומנחות מב, ב.

²⁴ ראה ז. עמר, ארגמן, עמ' 125.

איסטיס הצבעים

השווה בין הזיהויים הוא שאלו צמחים שניתן להפיק מהם צבע:

ניל הצבעים (*Indigofera tinctoria*) - מין של צמח ממשפחת הקטניות. השיח מתנשא לגובה של מטר אחד עד שני מטרים. עליו משמשים להפקת צבע האינדיגו, והוא נפוץ בדרום אסיה.²⁵

איסטיס הצבעים (*Isatis tinctoria*) - מין במשפחת המצליבים. הוא נפוץ מאוד בארץ, ויוצר משטחי פריחה צהובים (יחד עם החרדל הלבן והלפתית). אף הוא שימש בעבר להפקת צבע האינדיגו.²⁶

קורטס הצבעים, 'חֲרִיעַ' (*Carthamus tinctorius*) - מין של צמח קוצני ממשפחת המורכבים. שימש בעבר בתעשיית הצבע, להפקת צבענים אדומים וצהובים.²⁷

ואינו מתקיים בארץ - ביעור פירות שביעית

בפרקנו מובאים דיני הביעור: באילו צמחים או חלקי צמחים קיימת חובת ביעור, ובאילו אין חובה כזו.

הפירות בשביעית הם הפקר ושׂיכים לכול. מותר לאדם לאסוף כמות קטנה לצורכי ביתו,²⁸ אך בזמן שבו הפרי כלה מן השדה ובעלי החיים אינם יכולים למוצאו, יש להוציאו (לבערו) מן הבית, כפי שנלמד מפירוש הפסוק:²⁹ "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך" - "כל זמן שחיה אוכלת בשדה - האכל לבהמתך בבית, כלה לחיה מן השדה - כלה לבהמתך מן הבית".³⁰

חובה זו קיימת רק בפירות שכלים מן השדה, אך פירות שניתן להשיגם בשדה כל העת, לא קיימת החובה לבערם. זאת ועוד, ייתכן כי יש צמח שיש לבער רק חלק ממרכיביו, כגון הלוף שחלה בו חובת ביעור העלים ולא הפקעת הרב-שנתית.

²⁵ ייתכן כי כך יש להבין את הזיהוי אצל מספר פרשנים: רבנו נתן אב הישיבה שביעית ז, א; ריבמ"ץ ורע"ב שביעית ז, א, ועוד.

²⁶ ערוך ערך 'אסטיס'; רש"י פסחים נו, ב; פליקס, כלאי זרעים והרכבה, עמ' 226 הערה 23.

²⁷ רב נטרונאי גאון (ברודי תשובות עמ' 607, סי' תעה); ערוך ערך 'אסטיס'.

²⁸ ראה לעיל ה, ז.

²⁹ ויקרא כה, ז.

³⁰ בבלי תענית ו, ב.

חובה משתנה זו מלמדת אותנו שבהתאם לסוגי צמחים שונים ולהתפתחות השונה שלהם, חובת הביעור משתנה, כפי שיפורט להלן.

אזכור במשנה	מיני הצמחים	החלק הצמחי	
ז, א; ז, ה	לוף, דנדנה, אלה, בוטנה ושקדים	עלי צמחים שונים	קיימת חובת ביעור
ז, ה	לולבי זרדים וחרובים	ענפים חד-שנתיים ותפרחות שונות	
ז, א	עולשים, כרישים, רגילה	צמחים שלמים	
ז, ב	עיקר הלוף ועיקר הדנדנה	פקעות שונות	לא קיימת חובת ביעור
ז, ה	לולבי אלה, בוטנה ואטדין	ענפים חד-שנתיים	
ז, ב	ערקבנין, חלבצין, בוכריה	צמחים שלמים	

לאור האמור לעיל, מינים שמתים לאחר שהם גידלו את הזרע, חובה לבערם עם התייבשותם ופיזור זרעיהם, מכיוון שהם כלו. כך במיני תבואה שונים, קטניות ודלעת. מינים חד-שנתיים בעלי כמה גלי הנבה מתים עם סיומו של גל ההנבה האחרון, ואז תחול החובה לבערם. בזמננו הדבר שכיח במינים כגון חצילים, עגבניות ומלפפון בעלי כמה גלי הנבה.

בצמחים שבהם העלים מתים ואילו הפקעות מתקיימות למשך כמה שנים, יש חובה לבער את העלים, ואין חובה לבער את הפקעות, כגון הלוף כאמור.

חובת ביעור העלים תתבאר להלן משנה ה.

משנה ב

פירוש הברטנורא

עיקר - שרש:

ערקבנין - רבותי מפרשים עשב הגדל אצל הדקל ועולה ונכרך סביבות הדקל. ואני שמעתי שהוא עשב שעלין שלו דומות לעקרב:

והחלביצין - השרשים של נץ חלב האמור למעלה:

הבכרייה - קורין לו בערבי כנג"ר:

הפואה - בערבי פו"א ובלע"ז זרוי"א: הרכפה - שרשים שתחת הקרקע, ושולקין אותן ושותין מימיהן ומי שיש לו תולעים בבטנו ימיתם:

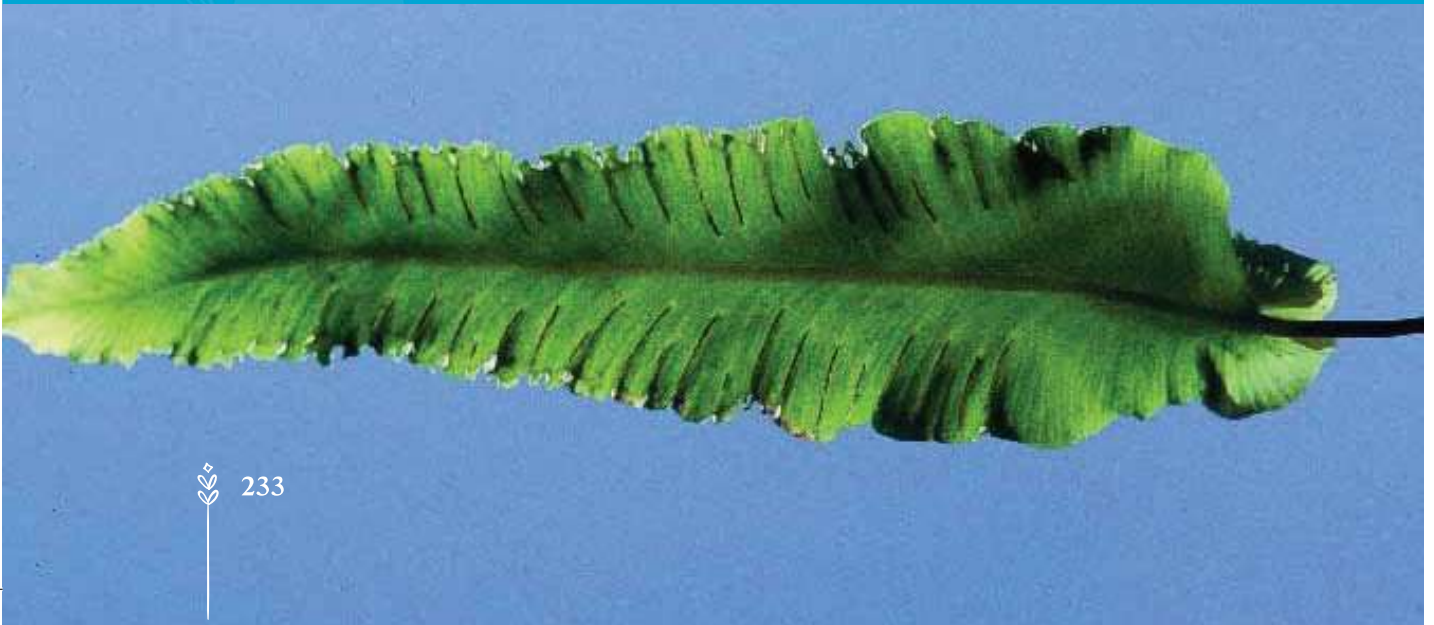
אין להם ביעור - לפי שמתקיימים בארץ ולא כלה לחיה מן השדה לפיכך א"צ לבערו מן הבית:

דמיהם מתבערים עד ר"ה - ה"ק

דמיהם צריך שיתבערו מן העולם קודם ר"ה של שמינית. וה"ה דהוי מצי למתני מתבערים אחר ר"ה שאם ישנן לאותן דמים בעולם אחר ר"ה של שמינית חייב לבערם בקדושת שביעית:

ק"ו לדמיהן - ור"מ סבר מחמיר אני בדמיהן יותר מבהן עצמן, דפרי עצמו מינכר ולא אתי למיעבד ביה סחורה אבל דמים לא מנכרי ואתי למיעבד ביה סחורה. ואין הלכה כר"מ:

גריזית אירופית אחד הזיהויים לעקרבנין

ישנן שתי גרסאות במשנה זו. האחת - כפי שמופיעה לפנינו, וכך גורס הרמב"ם בפירוש המשנה, וכך מובא גם בדפוס נאפולי של המשנה: "כל שאינו מאכל אדם". לעומתה, לפי הר"ש וראשונים רבים, וכן בכתב יד קאופמן של המשנה, הגרסה הנכונה היא "כל שהוא מאכל אדם ומאכל בהמה".

עקר הלוח השוטה

עיקר הלוח הוא הפקעת הרב-שנתית הטמונה באדמה, כמבואר לעיל במשנה א. מחמת היותה רב-שנתית, היא אינה כלה בשדה, ואין חובה לבערה.

עקר הדנדנה

כאמור הזיהוי המרכזי ל'דנדנה' הוא הנענע. הנענע היא עשב רב-שנתי, ששורשיו מתקיימים כמה שנים, ולכן אין על שורשים אלו חובת ביעור. לא ידוע כיום על שימוש למאכל בשורש הנענע.

עקרבנין

העקרבנין הוזכרו במשנתנו כצמח רב-שנתי שאינו כלה בשדה, ולכן לא חלה עליו חובת ביעור.

בבבלי¹ מובא שמדובר בצמח קוצני, ולא ברור עד כמה יש שם כוונה למין מסוים, ויש המבארים שמדובר בצמח הגדל על הדקל.

הפרשנים התקשו בזיהוי צמח זה, ויש שקשרו בין שמות הצמחים (בעברית או בלועזית) לעקרב, או שזיהו דמיון צורני של הצמח לעקרב. בין הצמחים שהוזכרו בזיהוי צמח זה ניתן למצוא את החרחבינה מכחילה (*Eryngium creticum*) - קוץ רב-שנתי ממשפחת הסוככים. החרחבינה המכחילה נפוצה בכל חלקי החבל הים-תיכוני, ולה שימושים שונים ברפואה העממית.² צמח זה הוא אחד מהצמחים

ביאור קהתי

ועוד פָּלַל אַחֵר אָמְרוּ -
בשביעית: כָּל שְׂאִינוֹ מֵאֵכֶל
אָדָם וּמֵאֵכֶל בְּהֵמָה וּמִמִּין
הַצּוֹבְעִין - שאִינוֹ לֹא מֵאֵכֶל
אָדָם וְלֹא מֵאֵכֶל בְּהֵמָה וְלֹא
מִמִּין הַצּוֹבְעִים, וּמִתְקִיִּים
בְּאֶרֶץ - אוֹ שֶׁהוּא מִתְקִיִּים
בְּאֶרֶץ וְאִינוֹ נִרְקָב, אִף עַל פִּי
שֶׁהוּא מֵאֵכֶל אָדָם אוֹ מֵאֵכֶל
בְּהֵמָה אוֹ מִמִּין הַצּוֹבְעִים, יֵשׁ
לוֹ שְׂבִיעִית וּלְדָמִיו שְׂבִיעִית
- קְדוּשַׁת שְׂבִיעִית נוֹהֶגֶת בּוֹ
וּבְדַמְיוֹ, כְּמוֹ שֶׁבִּארְנוּ בַּמִּשְׁנָה
הַקּוֹדֶמֶת, אֲבָל אֵין לוֹ פְּעוּר וְאֵין
לְדָמִיו פְּעוּר - שֶׁאֵין חִיִּיבִים
לְבַעְרוֹ מִן הַבֵּית. וַיֵּשׁ גּוֹרְסִים
בַּמִּשְׁנָתָנוּ: "כָּל שֶׁהוּא מֵאֵכֶל
אָדָם וּמֵאֵכֶל בְּהֵמָה וּמִמִּין
הַצּוֹבְעִים וּמִתְקִיִּים בְּאֶרֶץ"...
- וּלְפִי גִירְסָה זוֹ לֹא בָּאָה
הַמִּשְׁנָה אֵלָּא לְהַשְׁמִיעֵנוּ, שֶׁכָּל
דָּבָר הַמִּתְקִיִּים בְּאֶרֶץ, הוֹאִיל
וְאִינוֹ כֹּלָה לַחֲיָה מִן הַשָּׂדֶה,
אֵין לוֹ בִּיעוּר (עֵיין "מִלְּאֲכַת
שְׁלֵמָה" ו"מִשְׁנָה רִאשׁוֹנָה",
שֶׁם מְבֹאֵר, שֶׁהֶרְמֵב"ם גּוֹרֵס
כְּגִירְסָה הַרְאִשׁוֹנָה, וְאִילוֹ הֵר"שׁ
וְהַתּוֹסְפוֹת וְהַרְאב"ד וְהַרְא"שׁ
גּוֹרֵסִים כְּגִירְסָה הַשְּׁנִיָּה). אֵי
זֶהוּ - דָּבָר הַמִּתְקִיִּים בְּאֶרֶץ?
עֶקֶר הַלּוּחַ הַשּׁוֹטָה - שֶׁרִשּׁוֹ שֶׁל
לוּחַ הַבֵּר, וְעֶקֶר הַדִּנְדָּנָה - שׁוֹרֵשׁ
הַדִּנְדָּנָה, וְהַעֲקָרָנִין - מִין
צִמָּח קוֹצָנִי (סְקוּלּוֹפֶנְדְּרִיו"ם),
וְהַחֲלָבִיצִין - שׁוֹרֵשׁ נֶץ הַחֲלָב,

1 בבלי עירובין כו, ב; ערוך ערך 'אצווא' וערך 'עקרב' בסופו.
2 מ. א. כסלו, לזיהוי החרחבינה והעקרבנים, לשוננו נח, (ב) עמ'

חרחבינה מכחילה - עלי השושנת הראשונים תמימים, דמויי לב בבסיסם, אחריהם מתפתחים עלים גזורים דוקרניים

שזוהו שניתן לצאת בהם ידי חובת מרור בפסח. לדברי א, דנין, העלים הצעירים רכים ונאכלים באופן ישיר, והבוגרים יותר שסועים, נעשים קוצניים וקשה לאוכלם בלתי מבושלים.³

אחד ממני הגריזית; אירופית (*Asplenium scolopendrium*) או נאה (*Asplenium sagittatum*) ומדובר במין שרך ממשפחת האספלניים. היא מצויה בתרבות בעיקר כצמח נוי, אם כי היו לה שימושים אחדים ברפואה העממית.⁴

גם החוקרים חלוקים בדעתם לגבי זיהוי הערקבנין. על כל פנים, כל הזיהויים קשורים בשמותיהם (הלטיני או העברי) לעקרב. הוזכרו מינים כגון גריזית אירופית כאמור,⁵ וכן עוקץ עקרב אירופי, ממשפחת הזיפניים (*Heliotropium europaeum*).⁶ לדעת ז. עמר אף אחד מן הזיהויים הנזכרים אינו מבוסס דיו.⁷

וְהַבּוֹכְרִיא - מִיָּן עֵשֶׂב. וּמִמִּין הַצּוֹבְעִים? הַפּוֹאָה - מִיָּן צִמָּח שְׁעוֹשִׁים מִמֶּנּוּ צִבְעֵי אָדוֹם, וְהַרְכָּפָה - מִיָּן צִמָּח בֵּר שֶׁפִּרְחָיו בְּעֵלֵי צִבְעִים שׁוֹנִים (רִיזִיד"א); כֹּל אֱלֹהֵי יֵשׁ לָהֶם שְׁבִיעִית וְלְדַמְיָהּ שְׁבִיעִית - שִׁישׁ לְנֶהוֹג בָּהֶם וּבְדַמְיָהֶם קְדוּשַׁת שְׁבִיעִית, שֶׁלֹּא לְהַפְסִידָם וְלֹא לַעֲשׂוֹת בָּהֶם סְחֹרָה, אֲבָל אֵין לָהֶם בְּעוֹר וְלֹא לְדַמְיָהּ בְּעוֹר - שֶׁהוּאִיל וְהֵם מִתְקִימִים בְּאֶרֶץ וְאִינֶם כֹּלִים מִן הַשָּׂדֶה, לְפִיכָךְ אֵין חַיִּיבִים לְבַעֵר מִן הַבַּיִת. רַבִּי מֵאִיר אֹמֵר: דְּמִיָּהּ מִתְבַּעֲרִין עַד רֹאשׁ הַשָּׁנָה - כְּלוּמָר דְּמִיָּהּ חַיִּיבִים לְבַעֵר קוּדֶם רֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁל שְׁמִינִית, וְכֹל שֶׁכֵּן אִם נִשְׁאָרוּ לֵאחֲרֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁצָּרִיךְ לְבַעֵר. אָמְרוּ לוֹ - חֲכָמִים לְרַבִּי מֵאִיר: לָקֵחַ אֵין בְּעוֹר - לְפִירוֹת עֲצָמָם אֵין דִּין בִּיעוֹר, קָל וְחֵמֶר לְדַמְיָהּ - שֶׁאֵין לָהֶם בִּיעוֹר. בְּרַם, רַבִּי מֵאִיר מַחֲמִיר בְּדַמְיָהּ יוֹתֵר מִבְּפִירוֹת עֲצָמָם, לְפִי שֶׁהַפִּירוֹת עֲצָמָם נִיכְרִים וְלֹא יִבְאוּ לַעֲשׂוֹת בָּהֶם סְחֹרָה, אֲבָל דְּמִיָּהּ אֵינֶם נִיכְרִים וְלֹכֵן יֵשׁ לַחֲשׂוֹשׁ שֶׁמֶא יַעֲשׂוּ בָּהֶם סְחֹרָה. וְאֵין הִלְכָּה כְּרַבִּי מֵאִיר.

הבאנו ברישא שתי גירסאות, אבל אף לפי הגירסה הראשונה אין משנתנו מונה אלא דברים המתקיימים בארץ, שכן דברים שאינם מאכל אדם ולא מאכל בהמה ולא ממין הצובעים, רבים

105-117.

3 בעקבות צמחים פרק ג, באתר צמחיית ישראל ברשת.
4 רבנו נתן אב הישיבה, שביעית פרק ז; רמב"ם שביעית ז, ב.
5 לעף, פלורה IV, עמ' 73.
6 פליקס, הצומח והחי במשנה, עמ' 114.
7 ז. עמר, מרורים, עמ' 50.

חלביצים

החלביצין נזכרים במשנה רק פעם אחת, במשנתנו, כצמח רב-שנתי שאינו כלה בשדה, ולכן לא חלה עליו חובת ביעור.

לחלביצים אין מסורת זיהוי מוצקה, וראשונים רבים כותבים במפורש כי אין הם יודעים לזהותם.⁸ בירושלמי⁹ מובא שהחלביצים הינם 'ביצים' של נץ החלב. מהמפרשים השונים נראה כי הכוונה לשורשיו, לפקעותיו או לזרעיו. ישנן שתי מסורות לזיהוי צמח זה: המסורת האחת מתייחסת לצמחים בעלי צבע לבן כגון פירולה (*Pyrola*) - סוג ממשפחת האברשיים. לרבים ממני הפירולה פרחים לבנים, ובעודם סגורים הם דומים לביצים.¹⁰

הם וידועים, ולכן לא הביאה המשנה דוגמא להם ("תפארת ישראל"). ויש מפרשים, שלפי גירסה זו מביאה המשנה בתחילה דוגמאות לדברים שאינם מאכל אדם וכו' והן: עיקר הלוח השוטה ועיקר הדנדנה וכו' ואילו לדברים שהם מתקיימים בארץ מביאה המשנה דוגמאות ממין הצובעים: הפואה והרכפה ("כסף משנה", הל' שמיטה ויובל ז, יד).

מסורת הזיהוי השנייה מתייחסת לצמחים הנושאים נזל חלבי באיבריהם:

חלבולב (*Euphorbia*) - סוג ממשפחת החלבולביים, הכולל כ-2000 מינים ברחבי העולם. בארץ גדלים כארבעים מיני בר של הסוג, והוא משמש בדרך כלל כצמח נוי. בין מיני החלבולב עצים בשרניים, עשבים חד-שנתיים ושיחים רב-שנתיים. דומה ששמו של החלבולב ניתן לו עקב השרף החלבי הזורם באיבריו.¹¹

מרור הגינות (*Sonchus oleraceus*) - צמח עשבוני חד-שנתי ממשפחת המורכבים. הצמח זקוף ומגיע עד לגובה של 100 ס"מ. הוא נפוץ מאוד בכל אזורי הארץ, בעיקר במעזבות, בגינות ובצידי דרכים. כפי ששמו מלמד, טעמו מר, והוא נושא שרף חלבי לבן.¹²

בוכריה

הבוכריה נזכרת במשנה רק פעם אחת, במשנתנו, כצמח רב-שנתי שאינו כלה בשדה, ולכן לא חלה עליו חובת ביעור.

ישנם מספר זיהויים לצמח זה:

8 כך כותב הרמב"ם בפירוש המשנה כאן.

9 ירושלמי שביעית ז, ב; ערוך ערך 'חלבץ'.

10 ערוך ערך 'חלבץ'.

11 פירוש גאונים א אסף, גאונים, עמ' 244.

12 רש"י שבת צ, א.

קנרס תרבותי- 'ארטישוק' (*Cynara scolymus*) - צמח קוצני רב-שנתי עשבוני וקוצני. מוצאו של הקנרס במערב הים התיכון. תפוחתו של הקנרס אכילה לאחר בישול.¹³

אבטיח הפקועה (*Citrullus colocynthis*) - צמח עשבוני רב-שנתי ממשפחת הדלועים. פירותיו דומים במראם לאבטיח. הם אינם אכילים, אך יש להם שימושים רפואיים נרחבים.¹⁴

פואה

הפואה נזכרת במסכתנו פעמיים: בפרק השנה ד, ובמשנתנו כצמח המשמש לצביעה.

הזיהוי המרכזי לצמח זה הוא פואת הצבעים (*Rubia tinctorum*) - צמח עשבוני מטפס רב-שנתי, ממשפחת הפואתיים. אורך השורש של הפואה יכול להגיע עד מטר, ועוביו כ-12 ס"מ בבסיסו. השורש שימש למן העת העתיקה להפקת צבע אדום, והשתמשו בו לצביעת חומרים שונים. לצמח היו גם שימושים רפואיים בתקופת יוון העתיקה.¹⁵

פואת הצבעים, זכויות לאילן טל

שורש הפואה, זכויות לאילן טל

רכפא

הרכפא הוזכרה במשנתנו כצמח המשמש לצביעה. ישנן שתי מסורות זיהוי מרכזיות לצמח זה:

רכפת הצבעים (*Reseda luteola*) - צמח ממשפחת הרכפתיים. יכול להופיע כחד-שנתי או כדו-שנתי. תפוצתו העולמית נרחבת, אך בארץ הוא נדיר יחסית. בעבר הפיקו ממנו צבע צהוב, והוא אף תורבת למטרה זו.¹⁶

13 ערוך ערך 'בכריא'.

14 תפארת ישראל שביעית ז, ב.

15 ; ערוך ערך 'פאה'; פליקס, הצומח והחי במשנה, עמ' 116

16 רמב"ם שביעית ז ב, ועוד; לעף, פלורה IV, עמ' 74; פליקס, הצומח והחי במשנה עמ' 139.

רקפת הצבעים

רקפת מצויה (*Cyclamen persicum*) - גיאופיט ממשפחת הרקפתיים. הרקפת מוכרת בעיקר בזכות יופיים של פרחיה ועליה. בפקעת של הרקפת מצוי חומר רעיל (ציקלמין), ובעבר היא אף שימשה לסימום דגים במהלך דיג. ברפואה העממית היא נצרכה כסם משלשל.¹⁷ צמח זה ככל הידוע אינו משמש לצביעה, ולכן התעורר קושי בזיהוי זה.

17 ערוך ערך 'רכפה'; ריבמ"ץ שביעית ז.ב.

משנה ג

פירוש הברטנורא

והנץ שלו - פרח שעל הפטמא:

וקליפי אגוזים - כל הני צובעים בהן:

והגלעינים - גרעיני פירות. כגון הגרעינים שבזיתים שמוציאים מהן שמן. וגרעיני תמרים שראוין למאכל בהמה:

צובע לעצמו - דכתיב לכם לכל צרכיכם:

שאין עושים סחורה בפירות שביעית - וצביעה בשכר היינו סחורה:

לא בבכורות ולא בתרומות - דלמא משהי להו לגביה ואתי בהו לידי תקלה. ודוקא בבכור חי גזרו אבל שחוט שרי למכרו אפילו מדרבנן, ובלבד שלא ימכרנו באטליו:

קָלְפִי רְמוֹן וְהֵנֵץ שְׁלֹו, קָלְפִי אֲגוֹזִים וְהַגְלֵינִין - יֵשׁ לָהֶם שְׁבִיעִית וְלִדְמִיָּהּן שְׁבִיעִית. הַצֹּבֵעַ צוֹבֵעַ לְעַצְמוֹ; וְלֹא יִצְבֹּעַ בְּשֹׁכֵר, שְׁאִין עוֹשִׂים סְחוּרָה בְּפִרוֹת שְׁבִיעִית; וְלֹא בְּבִכּוּרוֹת, וְלֹא בְּתֵרוֹמוֹת, וְלֹא בְּנִבְלוֹת, וְלֹא בְּטֵרְפוֹת, וְלֹא בְּשִׁקְצִים, וְלֹא בְּרִמְשִׁים. וְלֹא יִהְיֶה לוֹקֵחַ יִרְקוֹת שָׂדֶה וּמוֹכֵר בְּשׁוּק, אֲבָל הוּא לוֹקֵט וּבָנוּ מוֹכֵר עַל יָדוֹ. לֵקֵחַ לְעַצְמוֹ וְהוֹתִיר, מִתֵּר לְמַכְרוֹ.

לא בנבלות ולא בטרפות - דמאחר דכתב רחמנא טמאים הם מה צריך לומר תו וטמאים יהיו לכם, אלא אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה. ואם תאמר הרי חמור הרי גמל וסוס ופרד, שאני הני דלמלאכתן הן גדלים ולא אסרו לעשות סחורה אלא בדבר העומד לאכילה. וכל דבר שאסורו מן התורה אסור לעשות בו סחורה, אבל דבר שאסורו מדבריהם אין אסור לעשות בו סחורה, אלא סתם יינן דאף על גב דאסורו מדבריהם אסור לעשות בו סחורה:

ולא יהא לוקח - כלומר לוקט ומוכר בשוק דנראה כסחורה. אבל כשבנו מוכר על ידו, פירוש בשבילו, אף על פי שהוא לקטן למכרן לא מיחזי כסחורה:

לקח לעצמו - לקט לעצמו לאכול והותיר, מותר למכרן אפילו הוא עצמו:

קליפי רמון והנץ שלו

כאמור במשנה א, האנתוציאנינים מצויים בצמחים, ובשל כך ניתן להשתמש בצמחים לצביעה. הרימון הוא אחד מהצמחים האלה.

חלקי הרימון שהוזכרו במשנתנו הם הקליפות והנץ. **הקליפות** הן השכבה החיצונית העוטפת את הגרעינים, והיא נוצרת מעלי הגביע של הפרח. קליפתו של הרימון קשה, ולכן ניתן לעשות ממנה כלי קיבול לאחר הוצאת הגרגרים.¹ **הנץ** הם האבקנים המחוברים לבסיס אונות ה'כתר' או עלי הגביע.

בחז"ל² הוזכרו עוד כמה מחלקי הרימון: עוקץ, פטמה ומסרק.

ממחקר שנעשה על הפקת פרי מקליפות פרי הרימון עולה³ כי גם אם הפרי נשאר על העץ לאחר שהבשיל לגמרי, ואף לאחר שנפסל למאכל, עדיין ניתן להשתמש בקליפתו להפקת צבע סגול או אדמדם (לדעת פליקס⁴ להפקת צבע חום, ואם מוסיפים לצבע הקליפה חומר בשם אלוס מתקבל צבע כתום). המחקר טוען כי הבדל בגווני הצבע תלוי בזמן שבו הפרי נקטף מהעץ, ויש דעה לפיה ככל שהפרי יבש יותר, כך גם הצבע כהה יותר. ייתכן מאוד כי במקומות מסוימים גידלו זני פרי רימון מיוחדים בעיקר להפקת צבע, והוא בבחינת 'מתקיים בארץ'.

עוקץ: עוקץ הרימון הוא קרוב לוודאי כשמו היום, והכוונה לגבעול הקשה המחובר בין הפרי לענף העץ. לאחר תלישת הפרי נותרים שרידיו במקום החיבור.

1 לעובדה זו ישנה השלכה ביחס לדיני טומאה: רק כלי שיש לו כלי שמיועד לשימוש קבוע יכול להיטמא. ראה משנה כלים יז, ט.
2 משנה עוקצין ב, ג; תוספתא עוקצין א, ח; ב, יב.
3 פרקר רות, 'צבענים מהצומח ומתקני תעשייה לצביעת אריגים באגן המזרחי של הים התיכון בתקופה ההלניסטית, הרומית והביזנטית', עבודה מוסמך, אוניברסיטת בראילן, תשנ"ג.
4 פליקס שביעית פ"ז מ"ג.

ביאור קהתי

קְלִפֵּי רִמּוֹן - קליפת הרימון, **וְהַנֶּץ שְׁלּוֹ** - והפרח שבראשו, **קְלִפֵּי אֲגוּזִים** - שכל אלו משתמשים בהם לצבעים (ר"ש; ברטנורא). **וְהַגְלִיעִינִין** - הגרעינים של פירות, **יֵשׁ לָהֶם שְׂבִיעִית וְלִדְמִיָּהֶן שְׂבִיעִית** - בענין הגלעינים נאמרו טעמים שונים: יש אומרים, לפי שהם ראויים להסקה, ואף על פי שעצים אין להם קדושת שביעית, מכל מקום בגרעינים החמירו, שהואיל והפירות שהגרעינים נמצאים בתוכם ראויים למאכל אדם, חלה גם עליהם קדושת שביעית. ברם, אין להם ביעור מאחר שאינם מעיקר הפרי ("כסף משנה"). והרב מברטנורא מפרש: והגלעינים - כגון הגרעינים שבזיתים שמוציאים מהם שמן, וגרעיני תמרים הראויים למאכל בהמה, כלומר שהטעם הוא לפי שהם ראויים למאכל אדם או למאכל בהמה. ולפי זה נראה, שמה שהתנא נקט בהם דין קדושת שביעית לאו דווקא אלא הוא הדין לביעור ("תוספות יום טוב"). **הַצֶּבֶע צוֹבֵעַ לְעֶצְמוֹ** - במיני הצובעים, שלצרכו מותר להשתמש בהם בשביעית, שכתוב (ויקרא כה, ו): "והייתה שבת הארץ לכם" - לכל צרכיכם, ולא יִצְבֹּעַ בְּשֹׂכֶר - אבל אסור לו לצבוע לאחרים

בשכר, שְׁאִין עוֹשִׂים סְחוּרָה בַּפִּירוֹת שְׂבִיעִית - כדי להשתכר בהם, והצובע בשכר הרי הוא כעושה סחורה בפירות שביעית; וְלֹא בַּבְּכוּרוֹת - אגב ענין פירות שביעית מונה המשנה עוד דברים שאסור לעשות בהם סחורה: ולא בבכורות - בכור בהמה טהורה קדוש הוא משעה שיוצא מרחם אמו, ונותנים אותו לכהן, בין שהבכור הוא תם בין שהוא בעל מום, אלא שבכור תם מצוותו להקריבו על גבי המזבח ובשרו נאכל לכהנים, כדין הבשר של קדשים קלים, ואילו בעל מום ממונו של כהן הוא, ונשחט בכל מקום כחולין ונאכל לכל אדם; ואף בכור בעל מום אסור בגיזה ובעבודה. - משנתנו באה ללמד, שאסור לעשות סחורה בבכורות חיים, שמא ישהה אותו אצלו ויבוא לידי תקלה של גיזה או עבודה בהם, וְלֹא בַּתְּרוּמוֹת - אסור לעשות סחורה בפירות תרומה, שהתרומה קודש היא ואסורה לזרים, ואם יעשה בה סחורה יש חשש שמא יבוא לידי תקלה של אכילת תרומה לזרים, וְלֹא בַּנְּבִלוֹת, וְלֹא בַּטְּרֵפוֹת, וְלֹא בַּשְּׂקָצִים, וְלֹא בַּרְמָשִׁים - כל אלו, הואיל והם אסורים באכילה מן התורה, אסור לעשות בהם סחורה. ואמנם בבהמות וחיות טמאות מותר לעשות סחורה, הואיל והן גדלות למלאכתן, ולא אסרו לעשות סחורה אלא

פטמה: לדעת רש"י⁵ שרידי עלי הגביע הנמצאים בראש הרימון נקראים 'כתר', 'מסרק' או 'כוס'. לדעת הרמב"ם⁶ מדובר בבליטה החרוטית הנמצאת בבסיס ה'כתר' שבראש הרימון.

מסרק: לדעת הרמב"ם⁷ המסרק הוא הכתר העשוי מאונות עלי הגביע של הפרח, ולדעת רש"י אין הבדל בין המסרק לפטמה.

חלקי הרימון - מ. רענן

קליפי אגוזים

האגוז שבו עוסקת משנתנו הוא ככל הנראה אגוז המלך (*Juglans regia*), ולא אגוז הפקאן (*Carya illinoensis*) שהובא לאזורנו רק לאחר גילוי אמריקה. פרי אגוז המלך הוא בית גלעין כדורי, בעל קליפה ירוקה שמשחימה לקראת ההבשלה. קליפה זו נקראת 'שומר', והיא נפתחת לארבע קשוות, ומתוכן יוצא האגוז בעל הקליפה הקשה. בתוך קליפה זו קיים הזרע, ואותו ניתן לאכול.

ניתן להפיק מקליפת הגזע, מהפרחים ומהפרי צבעים צהבהבים-חומים, וניתן אף להכין דיו מחלקי צמח אלו. מהקליפה הירוקה - השומר - ניתן להפיק צבעים בעלי גוון ירוק. ז. עמר מציין כי במקורות מימי הביניים

5 ברכות לו, ב; חולין קיח, ב.

6 פירוש המשניות עוקצין ב, ג, וכך משמע גם מפירוש הר"ש.

7 פירוש המשניות עוקצין ב, ג, וכך משמע גם מפירוש הר"ש.

מובא שבארץ ישראל היה נפוץ השימוש בקליפות
אגוז 'אלשאמי' (הארץ ישראלי), אשר בו היו צובעים
קורות עץ וחפצים אחרים. צבע זה הופק כנראה
מהשומר של הפרי.⁸

קליפת האגוז - "השומר" - קליפה ירוקה חיצונית, זכויות: ויקיפדיה

והגלעינים

כאמור לעיל, ניתן להשתמש בגרעינים לצורך מאכל
בהמה, הגרעינים היו תוצר לוואי של הפרי שבו
השתמש האדם, והם שימשו למאכל בהמה. לכן
הגלעינים שבהם עוסקת המשנה הם גלעינים כגון
גלעיני זיתים שניתן להפיק מהם שמן, או גלעיני
תמרים המשמשים למאכל בהמה, או גלעינים
שנשאר עליהם מעט מבשר הפרי (הציפה) לאחר
שהאדם אכל את הפרי. במשנתנו מובא שיש לנהוג
קדושת שביעית במיני הגרעינים שהאדם משתמש
בהם לצרכיו או לצורך בהמתו.

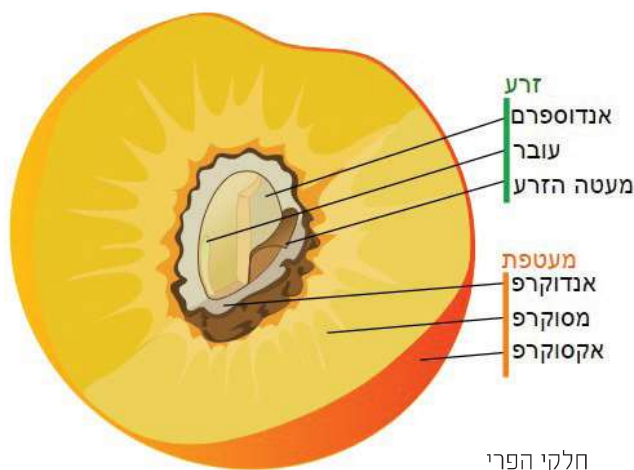
לגרעין ישנם שלושה מרכיבים מרכזיים: א.
עובר, שממנו מתפתח הצמח. ב. רקמת האגירה -

האנדוספרם - שמכילה את חומרי המזון הנחוצים לצמח בראשית חייו עד תחילת תהליך
ההטמעה - הפוטוסינתיזה. ג. קליפה שמטרתה להגן על החלקים הפנימיים עד בוא הגשם.
תזונת האדם ובעלי החיים מבוססת רבות על מיני גרעינים וזרעים שונים. בזמננו מקובל
לגדל צמחים (בעיקר מיני דגניים: חיטה, שעורה, תירס, סורגום - דורה) במיוחד עבור בעלי
החיים.

בדבר העומד לאכילה. וְלֹא יִהְיֶה
לִוְקָח יִרְקוֹת שְׂדֵה וּמוֹכַר בְּשׁוּק
- משנתנו מוסיפה ללמד בענין
איסור סחורה בפירות שביעית,
שלא יהא קונה ירקות שדה
הגדלים מאליהם ומוכר אותם
בשוק; והוא הדין שלא יהא לוקט
ומוכר בשוק, שנראה כעושה
סחורה (הר"ש), אֲבָל הוּא לִוְקָט
וּבְנוּ מוֹכֵר עַל יָדוֹ - בשבילו,
כלומר שמותר לתת לבנו למכור
ממה שהוא לוקט לצורך הבית,
ואין זה נראה שלקט לשם
סחורה, שכן עשיית סחורה היינו
שלוקח ומוכר לשם רווחים, או
שהוא לוקט לשם מכירה, אבל
כאן שלקט לבית ובנו מוכר, אין
בזה משום מסחר. לִקָּח לְעֵצְמוֹ
- פירות לאכילה, ולא למכירה,
וְהוֹתִיר - מהם, מִתֵּר לְמַכְרָן
- אפילו הוא עצמו, שכל זמן
שלא לקח או לקט מתחילה כדי
לעשות סחורה, מותר לו אחר
כך למכור. ומכל מקום כשהוא
מוכר, הדמים נתפסים בקדושת
שביעית, כמו שלמדנו לעיל
במשנה א.

8 עמר זהר, מוצרי מזון ותעשייה בארץ ישראל בימי הביניים, ירושלים, תשנ"ז עמ' 51; ראה פליקס בפירוש המשנה כאן.

ירקות שדה⁹

ירקות שדה אלו ירקות הגדלים בטבע באופן חופשי, ולא חל עליהם איסור ספיחין.¹⁰ ניתן למצוא מינים הדומים לירקות שדה אך האדם הוא שמגדל אותם, וכן ישנם צמחים אכילים שגדלים באופן חופשי בטבע.

אחד התהליכים המשמעותיים שנעשו במהלך ההיסטוריה האנושית הוא ביות הצמחים ובעלי החיים. ביות הוא תהליך

שבו נבחרים פריטים של צמחים או בעלי חיים שנושאים את המטען הגנטי המתאים לאדם, מהם ניתן להפיק את מרב היתרונות. בצמחים התכונות הנדרשות לאדם הם: נוחות איסוף הזרעים או הפירות וכמות מספקת של ערכים תזונתיים. בבעלי חיים התכונות הנדרשות הן: תזונה גמישה, התבגרות מהירה, אפשרות לרבייה בשבי, מזג נוח, היררכיה חברתית ניתנת לשינוי ואינסטינקט עדר.

תהליך זיהוי המינים המתאימים לשימוש האדם נמשך עד היום. אי לכך ייתכנו מיני צמחים בהם חלק מהמין יתורבת ויגדל על ידי האדם, וחלק מהמין יישאר כגידול טבעי.

גם בזמננו ניתן להבחין במיני תרבות ומיני בר של אותו צמח. אחת הדוגמאות הבולטות לשני מינים של אותו צמח היא שיבולת שועל (*Avena Sativa*). בדומה למיני דגניים רבים, לשיבולת שועל תכונה של פיזור הזרעים עם הבשלתם. תכונה זו מסייעת לצמח להפיץ את זרעיו במשך זמן ארוך. עם האדם לעומת זאת התכונה הזו אינה מיטיבה, מכיוון שהוא מעוניין בהשאת הזרעים על צמח האם ואיסופם בבת אחת. בשלב מסוים, בחלק מהצמחים התגלתה תכונה שלא לפזר את זרעיהם מייד עם ההבשלה, והאדם החל לגדל מין זה באופן מסודר. כיום, קיימים מספר מיני שיבולת שועל, בהם שיבולת-שועל נפוצה (*Avena sterilis*) ושיבולת שועל תרבותית (*Avena sativa*). ההבדל המשמעותי היחיד המבדיל ביניהן הוא יכולת פיזור הזרעים עם ההבשלה. בדומה לכך ניתן למצוא את האגס הסורי, שממנו פותח האגס שאנו אוכלים, ומינים רבים נוספים.

במשנתנו מובא שאין ללקוט בכמות מסחרית ירקות שדה שגדלו בר, כגון שיבולת שועל, שעורת בר ורגלת הגינה, על מנת למכור, אך ניתן ללקוט כמות קטנה לצריכה ביתית.

⁹ ראה פליקס בביאורו למשנה שכתב שהכוונה היא ש"לא יהיה לוקט".

¹⁰ ישנה חלוקה בחז"ל בין ירקות שדה שגדלים באופן חופשי בטבע ובין ירקות גינה שנשתלים על ידי האדם, ראה בבלי נדרים נג, א ובפירוש הר"ן שם.

שיבולת שועל תרבותית

שיבולת שועל מצויה

השיבולת
מתפרקת
לשני
פרחיה

שיבולת שועל מתפרקת

משנה ד

פירוש הברטנורא

לקח בכור - בעל מום דמותר לזרים:

מותר למכרו - ובלבד שלא ימכרו
אלא בדמים שקנה אותו, שלא ישתכר
בו:

מותרין למכרן - דהא כתיב גבי נבלה
(דברים יד) או מכור לנכרי הא לא
אסרה תורה אלא לקיימן לעשות בהן
סחורה אבל בנזדמן מותר:

ר"י אומר אף מי שנתמנה - אעפ"י
שאינו צייד אלא שמצא עופות
טמאים כמו כי יקרא קן צפור (דברים

לקח בכור למשתה בנו או לרגל, ולא צריך
לו - מתר למכרו. צדי תיה, עופות ודגים,
שנזדמנו להם מיני טמאין, מתרים למכרן.
רבי יהודה אומר: אף מי שנתמנה לו לפי
דרפו, לוקח ומוכר, ובלבד שלא תהא אמונתו
בכה. וחכמים אוסרין.

(כב). ופליג אתנא קמא דאמר צידי דווקא:

נתמנה - נזדמן, לשון וימן המלך (דניאל א):

וחכמים אוסרים - למי שאינו צייד ואפילו אין אומנתו בכך, וטעמייהו דרבנן לפי שהציידים שצריכים
ליתן מס למלך מאומנותם התירו להם למכור חיה עופות ודגים טמאים כדי שיוכלו לפרוע למלך המס
שעליהם, אבל שאר כל אדם לא. והלכה כרבי יהודה:

לאחר שלמדנו במשנה הקודמת שאין עושים סחורה בבכורות ולא בנבילות ולא בטריפות ולא בשקצים ולא ברמשים, מוסיפה משנתנו ללמד שאיסור זה אינו אלא בדרך מסחרית, אבל שלא בדרך מסחרית, כגון שקנה בכור בעל מום לאכילתו, או שבמקרה נזדמן לידו אחד ממיני הטמאים האסורים באכילה, מותר לו למכרו.

לֶקַח בְּכוֹר - אם ישראל קנה מאת כהן בכור בעל מום, שמותר באכילה לזרים, כמו שבארנו במשנה הקודמת, **לְמִשְׁתָּה בְּנוֹ** - לסעודת החתונה של בנו, **אוֹ לְרֵגֶל** - לסעודת יום טוב, **וְלֹא צֶרֶף לוֹ** - לא היה זקוק לבשר הבכור, כי היה לו די בשר בלעדיו, **מִתֵּר לְמִכְרוֹ** - ובתוספתא אמרו, שלא ימכרנו אלא במחיר שקנהו, שאם ירויח בו, הריהו כעושה סחורה. **צִידִי** - ציידִי - חֲתִיה, עופות ודגים, **שֶׁנִּזְדְּמְנוּ לָהֶם מִיְּנֵי טִמְאִין** - שצדו במקרה חיה או עופות או דגים טמאים, **מִתֵּרִים לְמִכְרָן** - שהואיל ולא באו לידם אלא במקרה, אינם כעושים סחורה במינים טמאים. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: אֵף מִי שֶׁנִּתְמַנֶּה לוֹ לְפִי דְרָפּוֹ** - לא רק צייד אלא כל אדם שנזדמן לו דרך אגב מין ממיני הטמאים, **לִזְקַח וּמוֹכֵר** - מותר לו לקנות ולמכור אותו, **וּבְלִבְדֹּ שְׁלֹא תִהְיֶה אֲמוֹנָתוֹ בְּכָף** - אלא יש לו אומנות אחרת לפרנסתו. **וְחֻכָּמִים אוֹסְרִין** - למי שאינו צייד, שיקח וימכור מיני טמאים שנזדמנו לו לפי דרכו, אף על פי שאין אומנותו בכך; וטעמם מבואר בירושלמי, שלגבי הציידים הקילו חכמים, הואיל והם חייבים לשלם מס למלך מאומנותם, והתירו להם למכור מיני טמאים המזדמנים להם, כדי להקל עליהם את תשלום המס, אבל לאנשים אחרים לא התירו. יש מפרשים, שההבדל בין תנא קמא לחכמים, שלדעת חכמים רשאי הצייד אפילו לכוון לצוד טמאים, כדי לפרוע את המס המוטל עליו, ואילו לדעת תנא קמא אף על פי שהוא צייד לא התירו לו למכור טמאים אלא אם כן נזדמנו לידו דרך מקרה ("תוספות יום טוב"). הרמב"ם בפירושו למשנתנו כותב, שהלכה כרבי יהודה, ואילו במשנה תורה (הל' מאכלות אסורות ח, יז) פוסק הרמב"ם: "הצייד שנזדמנו לו חיה או עוף ודג טמאים וצדן, או שניצודו לו טמאים וטהורים, מותר למכרן, אבל לא יכוון מלאכתו לטמאים" (עיין "תוספות אנשי שם").

משנה ה

פירוש הברטנורא

לולבי זרדין - לולבי אילן ששמו
זרדתא:

לולבי האלה - לשון כאלה וכאלון
(ישעיה ו) בערבי באלו"ט ובלע"ז
גלנד"י:

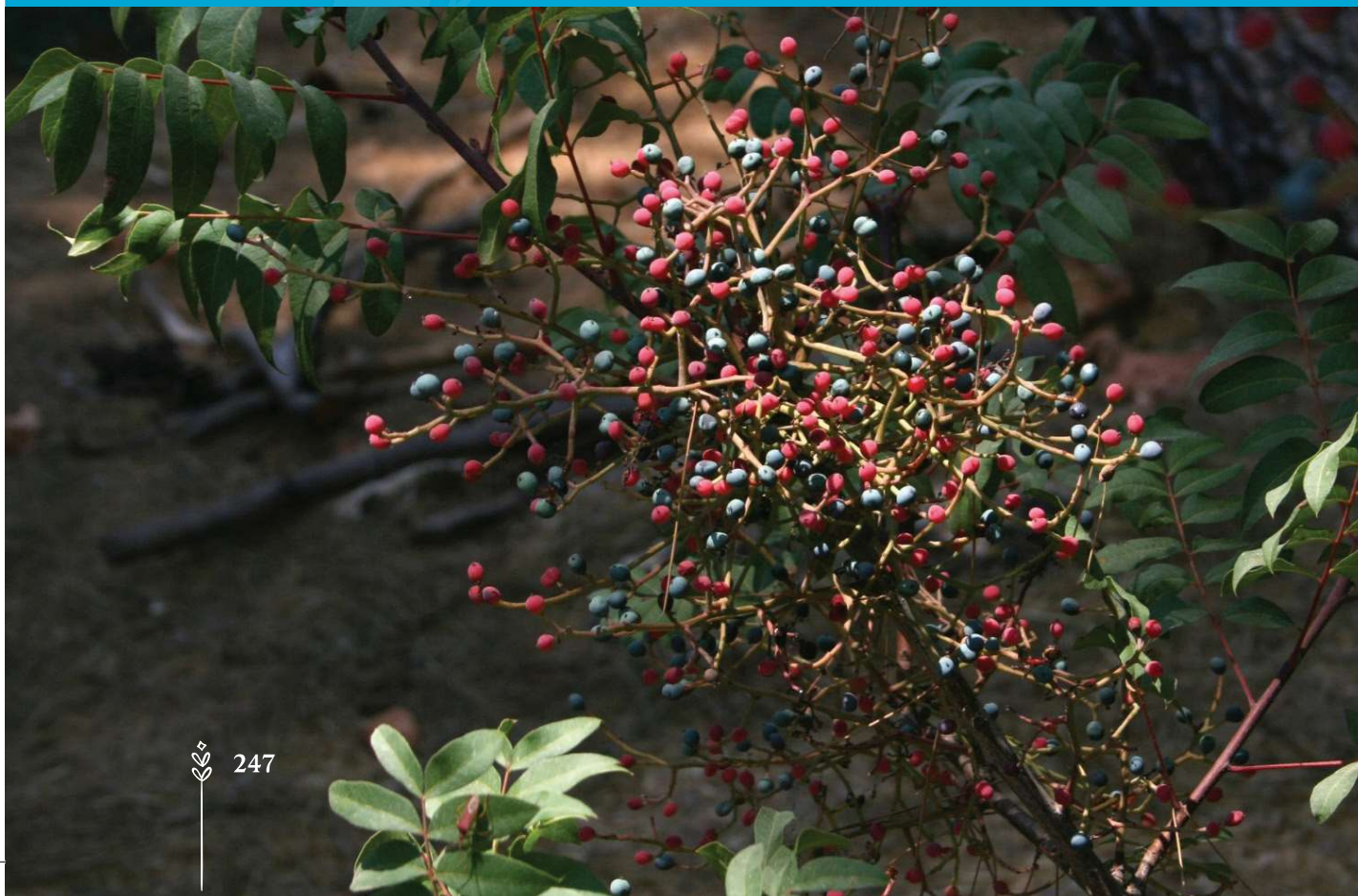
בטנה - מלשון בטנים ושקדים בלשון
ערבי פאסת"ק:

ואטדים - מין ממיני הקוצים
שצומחים בו גרעינים שחורים קשים
והן נאכלים:

לולבי זרדים והחרובין - יש להם שביעית
ולדמיהן שביעית, יש להן בעור ולדמיהן
בעור. לולבי האלה והבטנה והאטדין, יש
להם שביעית ולדמיהן שביעית, אין להם
בעור ולא לדמיהן בעור; אבל לעלין יש
בעור, מפני שנושרין מאביהן.

אבל לעלים - של כל אלו יש ביעור, דאע"ג דלולבים אין נושרים ואין קורא בהם ולבהמתך ולחיה, כלה
לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית, מ"מ העלים נושרים הן ממקום חבורן. ולענפים שהם מחוברים בו
קרי אביהן, וכיון שהם נושרים יש להם ביעור:

אלה ארץ ישראלית

לולבים

משנתנו עוסקת בחיוב הביעור של הלולבים בצמחים שונים. מדובר בשתי משמעויות למושג 'לולבים':¹ הענפים הצעירים של הצמח שאינם כלים. כל ענף בתחילת צמיחתו הוא רך וצבעו ירוק, ובמהלך חייו הוא מתעצה ומתכהה. ² התפרחות של הצמח שמתייבשות ונושרות לאחר הפריית הפרחים, וקיימת החובה לבערן.

ישנם צמחים שקיימת החובה לבער את לולביהם, ואם כן מדובר בלולבים שכלים מן העץ. לעומתם ישנם צמחים שאין חובה לבער את לולביהם.

העלים והרקמות החדשים של כל צמח נוצרים בקצה הנצר, ושם מתרחשים תהליכי הגדילה של הצמח על ידי חלוקת תאים וגדילתם. אזור זה נקרא 'קודקוד הצמיחה של הנצר' (מריסטמה קודקודית - punctum vegetations). מהקודקוד מתפתחים כל חלקי הצמח: שורשים, ענפים, עלים ופרחים.

במהלך חיי הצמח, עם התקדמותו של קודקוד הצמיחה, או לחלופין בתהליך ההתנוונות שלו, הרקמות הולכות ומתקשות.

אחד המרכיבים החשובים ביותר של תא הצמח הוא דופן התא. החלק הבסיסי של הדופן, הנקרא דופן ראשונית, נוצר בעת החלוקה של הצמח, והמרכיב העיקרי שלו הוא התאית - צלולוז.² הדופן הראשונית דקה וגמישה, ועובייה 0.1-1 מיקרומטר.³ לאחר שהתא מסיים את צמיחתו נוספים לדופן מרכיבים נוספים כגון ליגנין, מיצלולוז ופקטין, שיוצרים יחדיו את הדופן המשנית. הצטברות חומרים זו גורמת להקשחת הדופן ולהתקשותה.

גבעול הצמח מכיל את רקמות ההובלה, ואת

ביאור קהתי

משנתנו חוזרת לפרט דיני צמחים שונים לענין קדושת פירות שביעית ולענין ביעור.

לולבי זרדים - ענפי אילן הירוקים והרכים נקראים "לולבים"; "זרדים" - מין שיח, שלולביו נאכלים, וְהַחֲרוּבִין - ולולבי החרובים, יש להם שביעית וְלִדְמִיָּהּן שְׂבִיעִית - שהואיל והם ראויים לאכילה נוהגת בהם קדושת פירות שביעית, יש להן פְּעוּר וְלִדְמִיָּהּן פְּעוּר - כשמגיע זמן הביעור חייבים לבערם מן הבית. **לולבי האלה** - הענפים הרכים של האלה (מין עץ יער, הנזכר במקומות רבים בתנ"ך: בראשית לה, ד; שופטים ו, יא; ישעיה א, ל; יחזקאל ו, יג), וְהַבְּטָנָה - ולולבי הבטנה, שהיא נקראת גם "האלה האמיתית", ופירותיה ה"בטנים" טעמים כשקדים (עיין בראשית מג, יא), וְהָאֶטְדִין - ולולבי האטד (מין שיח בר קוצני; דרדר - תרגם אונקלוס: אטדין), יש להם שְׂבִיעִית וְלִדְמִיָּהּן שְׂבִיעִית - שהלולבים של האילנות הללו ראויים לאכילה, ולכן נוהגת בהם קדושת שביעית, אבל אין להם פְּעוּר וְלֹא לִדְמִיָּהּן פְּעוּר - לפי שהם מתקיימים בארץ, שאין הענפים נושרים בחורף, ואינם כלים לחיה מן השדה. אֲבָל לְעֵלִין - של האלה והבטנה והאטדין, יש

1 פליקס, ביאור למשנת שביעית, כאן.

2 הרב-סוכר הנפוץ ביותר בטבע.

3 מיליונית המטר.

בָּעוֹר - חייבים לבערם בהגיע זמן הביעור, מִפְּנֵי שְׁנוּשְׁרֵין מֵאֲבִיָּהֶן -
 מן הענף שמחברים בו, שאף על פי שהלולים אינם נושרים, מכל מקום העלים נושרים בחורף, ונמצא שאינם מתקיימים, והם כלים לחיה מן השדה, הלכך יש להם ביעור.

הרקמות האלו מקיף האפידרמיס. האזור המצוי בין האפידרמיס ובין רקמות ההובלה קרוי קליפה (cortex). האפידרמיס עוטה שכבה של חומר הנקרא קוטיקולה, שכבה המורכבת מקוטין (חומר שומני), והיא אטומה למעבר מים או גזים. בנוסף לאפידרמיס, נוצר תהליך של התעבות משנית על ידי קמביום ההובלה. ישנם צמחים שבהם הגבעול הוא מעוצה (גזע), וישנם צמחים שבהם הוא עשבוני.

אספרג רפואי- קודקוד צמיחה נאכל- ויקיפדיה

קיימים אם כן שני גורמים האחראיים להתקשות קודקוד הצמיחה: התקשות של דופן התא ויצירת השכבות השונות של קליפת הצמח.

כל עוד הענפים הצעירים (קודקוד הצמיחה) הם רכים, ניתן לאכול אותם כירק חי או לאחר בישול, השריה או כבישה במי מלח, בחומץ או ביון. לאחר התקשותם לא ניתן לאוכלם.

תפרחות

התפרחות מורכבות מהפרחים המצויים לרוב בקצה הענף או הגבעול. בצמחים ניתן להבחין בשני שלבי גידול משמעותיים: שלב הצימוח (השלב הווגטטיבי) והשלב הרבייתי (הרפרודוקטיבי). בשלב הצימוח, קודקוד הצמיחה של הצמח מייצר בעיקר גבעולים ועלים, והצמח מתפתח בעיקר לגובה ולרוחב. בשלב מסוים, שתלוי רבות בשינויי טמפרטורה, בזמינות מים לצמח ועוד, מתחיל בצמח תהליך

ארטישוק - תפרחת נאכלת

רבייתי שבו במקום לייצר עלים וגבעולים מייצר קודקוד הצמיחה את איברי הרבייה של הצמח - פרחים ופירות. הפרחים מצויים לעיתים רק על הענף המרכזי, אך לרוב גם על כמה ענפי משנה, בראש הצמח. כל קבוצת הפרחים נקראת תפרחת.

זרדין

במשנתנו מובא שיש לנהוג קדושת שביעית בלולבי הזרדים. שני הסברים מרכזיים ניתנו להבהרת הזרדים: יש הסוברים כי לא מדובר בצמח זה או אחר באופן מפורט, אלא בתיאור כללי של ענפים צעירים,⁴ ויש הסוברים שמדובר בצמח ששמו זרד או זדרתא, ולא ציינו במפורש מה זיהויו.⁵ בין החוקרים הוצע שמדובר בצמחים קוצניים שונים.⁶ לעף מציע כי מדובר בצמח מדלר (*mespilus monogyna*).⁷

לולבי החרובין

פריחת החרוב

התפרחת של החרוב נקראת 'לולבי החרובים'. תפרחת זו עשירה בחלבונים וראויה למאכל על ידי כבישתה במי מלח, בחומץ ביין או בשמן.⁸ בשלב מסוים בהתפתחותם, הנקרא 'המתקה', לולבי החרובים ראויים למאכל. במשך הזמן הם מתקשים ונושרים מן העץ, ולכן חלה עליהם חובת ביעור. לעובדה זו השלכות לעניין אכילתם ביום כיפור,⁹ קנייתם בכסף מעשר שני,¹⁰ הוצאתם בשבת,¹¹ קבלת טומאה¹² וקדושת שביעית.

4 ערוך ערך 'זרד'; רמב"ם פיה"מ כאן.

5 ר"ש ורע"ב כאן.

6 ראה פליקס ביאור למשנת שביעית, כאן.

7 לעף, פלורה, כרך II עמ' 328.

8 משנה שביעית ז, ז. ראה פליקס, ביאור למשנת שביעית עמ' 177-180.

9 תוספתא יומא (ליברמן) ד, ג: "...האוכל ביום הכפורים... אכל עלי חרובין וכל דבר שאין ראוי באכילה פטור".

10 תוספתא מעשר שני (ליברמן) א, יג: "לולבי החרובין עד שלא ימתיקו אין נקחין בכסף מעשר משימתיקו נקחין בכסף מעשר".

11 ראה רמב"ם שבת יח, ו: "החרובין עד שלא ימתיקו כגרוגרת, ומשימתיקו כמלא פי גדי".

12 רמב"ם טומאת אוכלין א, יד: "לולבי חרובין אינן מקבלות טומאה עד שיתמתקו".

אלה אטלנטית

לולבי האלה והבטנה

האלה שמשנתנו עוסקת בה היא ככל הנראה אלה אטלנטית (*Pistacia atlantica*) או אלה ארץ ישראלית (*Pistacia terebinthus*), ואילו הבטנה מזוהה כאלת הבטנה (*Pistacia vera*) או בשמותיה הנוספים: אלה אמיתית או פיסטוק. יש האוכלים גם את ענפי העץ - הנצרים הרכים שנקראים 'לולבי האלה'. נצרים אלו מתפתחים במהירות בזמן הפריחה של העץ.

מכיוון שלולבי האלה מצויים כל הזמן על העץ, ואין שלב שבו בעלי החיים אינם יכולים להשיגם, הם אינם כלים, ולא חלה עליהם חובת ביעור. לעומת זאת מכיוון שמדובר בעץ נשיר, העלים אינם מצויים בחורף על העץ, וקיימת החובה לבערם מן הבית.¹³

אטד (אטדים)

האטד נזכר במשנה פעם אחת בלבד. מדובר בצמח שענפיו הצעירים משמשים למאכל בהמה, ונאכלים בשעת הדחק על ידי אדם. מתיאורים שונים בתנ"ך, בעיקר ממשלו של יותם בספר שופטים, עולה כי מדובר בצמח קוצני רב-שנתי.

ישנם מספר זיהויים מרכזיים לצמח זה:

אשחר ארץ-ישראלי (*Rhamnus lycioides*) - שיח גבוה או עץ נמוך, סבוך וקוצני, הנפוץ ברוב אזורי הארץ. פירותיו אכילים וצבעם אדום-סגול כהה-שחור.¹⁴

אטד אירופי (*Lycium europaeum*) - שיח גבוה, קוצני וסבוך מאוד. סימן ההיכר שלו הוא ענפיו המקושטים. פירותיו קטנים ואדומים.¹⁵

ייתכן אף שמדובר בשם קיבוצי לשיחים קוצניים.¹⁶ רוב החוקרים מזהים את הצמח עם אשחר ארץ-ישראלי.¹⁷

13 משנה שביעית ז, ה; רמב"ם שמיטה ויובל ז, טו, וביאר המהר"י קורקוס שזה פיסטוק.

14 כך נראה מתיאורו של הרמב"ם, שביעית ז, ה עמ' 156.

15 רס"ג, תפסיר, בראשית נ, י.

16 ראה למשל רש"י עירובין לד ע"ב.

17 לעף, פלורה IV, עמ' 69; פליקס, הצומח והחי במשנה עמ' 25.

אטד אירופי

אשחר ארץ ישראלי

לעלים יש ביעור, מפני שנושרים מאביהן

במשנתנו מבואר שיש חובת ביעור בעלים של צמחים שונים מפני שהם כלים, כלומר נושרים מן העץ, ולא ניתן למוצאם על העץ בחלק מימות השנה ('העונה הקשה').

קיימת הבחנה בין עצים נשירים שבהם העלים נושרים בעונה הקרה, היינו בשלכת, לבין עצים שהם ירוקי עד, ובהם העלווה קיימת על הצמח בכל ימות השנה.

בהגדרה 'עצים נשירים' כלולים עצים שמשירים את עליהם בחורף (כגון מיני ורדניים שונים, תפוח, אפרסק ועוד), וכן עצים שהם 'נשירים מותנים', דהיינו עצים שבמקום גידולם הטבעי הם ירוקי עד, אך בשל גידולם באזורים שאינם טבעיים להם הם משירים את עליהם, לדוגמה: שקמה וכסיית האבוב. לעצים אלו, בעיקר בעונת החורף, אין יכולת לבצע תהליכי הטמעה, בשל מיעוט שעות האור מחד גיסא, ומאידך גיסא קיומם של העלים על העץ גורם לאיבוד מים רב. לכן עצים שמקורם בארצות קרות משירים את עליהם עם בוא החורף.

עצים שאומנם לא מפתחים עלים חדשים בחורף, אך העלים נשארים על העץ גם בחורף, נקראים 'ירוקי עד'. מקורם של עצים אלו לרוב באזורים טרופיים או סוב-טרופיים, ובהם מיני הדריים שונים, אבוקדו, זית, חרוב ועוד.

נשירת עלים: אחת התופעות הקיימת בצמחים היא נשירתם של עלים, חלקי פרחים, פירות, ולעיתים אף ענפים שלמים. תהליך זה מתרחש הודות לרקמת הניתוק, שהיא נבדלת במבנה שלה מהרקמות השכנות. כשהצמח מעוניין לנתק את אותו איבר, מתרחשים כמה תהליכים ברקמה זו: המערכות השונות מצטמצמות, נוצרת התפרקות של דופנות התאים, ולבסוף האיבר נושר. בין ההורמונים המרכזיים האחראיים לנשירה זו נמצא האתילן, הורמון שגורם גם להבשלת הפירות, וכן אחראיים לכך אנזימים שונים.

אי לכך, צמחים שהם ירוקי עד וניתן למצוא עליהם עלים כל העת, אין חובה לבער את העלים. לעומתם בעצים נשירים שכל העלים נושרים מהם, תהיה חובה לבער את העלים, ולכן יש חובה לבער את עלי הבוטנה והשקדים.

משנה ו

פירוש הברטנורא

וורד - שושן:

והכופר - הוא שקורים לו בערבי אלחנ"א. וי"א שהוא בושם שקורין גרופול"י:

והקטף - אילן אפרסמון:

לוטם - תרגום לוט ולטום. י"א שהוא צינב"ר בערבי פניולי"ש בלע"ז:

וְהוֹרֵד וְהַפֹּר וְהַקָּטָף וְהַלֹּטָם, יֵשׁ לָהֶם שְׁבִיעִית
וְלַדְמִיָּהּ שְׁבִיעִית. רַבִּי שְׁמַעוֹן אוֹמֵר: אֵין
לְקָטָף שְׁבִיעִית, מִפְּנֵי שְׁאִינוֹ פְּרִי.

יש להם שביעית ולדמיהן שביעית - וה"ה דיש להן ביעור ולדמיהן ביעור ואף על פי שלא נזכר במשנה:
מפני שאינו פרי - ודינן כעצים דאין להם קדושת שביעית משום דהנאתן אחר ביעורן, והתורה אמרה
לאכלה דומיא דאכילה שהנאתן וביעורן שוה יצאו עצים דהנאתן אחר ביעורן. ות"ק סבר דקטפו זהו פרי.
והלכה כר"ש:

ורד הכלב

בשמים

ורד

משנתנו עוסקת בצמחים שניתן להפיק מהם בשמים. יש לנהוג קדושת שביעית בצמחים אלו, מכיוון שזהו השימוש הקבוע שלהם.

הוורד שבו עוסקות שתי המשניות הבאות הוא ה-*Rosa* (ממשפחת הוורדיים *Rosaceae*). ניתן להפיק ממנו מגוון מוצרים, בהם שמן ורדים ומי ורדים. אלו הופקו מעלי הכותרת של הוורד שמכילים שמן אתרי.¹ השימוש בוורד היה לטיפול רפואי במערכת העיכול, במחלות עור ועוד, וכן לבשמים ולהרחה, לתיבול מזונות ולבישום משקאות.

שמן הוורדים הופק בכבישת עלי הכותרת בשמן. בכבישה זו השמן האתרי המצוי בעלי הכותרת פעפע לתוך השמן וגרם לבישום. בתקופות מאוחרות יותר מזמן המשנה פותחו שיטות נוספות למיצוי השמן האתרי, למשל זיקוק.

הוורד פורח לרוב באביב ובקיץ, ואילו בחורף הוא נמצא בתרדמה. לכן עם בוא החורף הוא כלה גם לחיה מן השדה, ויש לבערו.

כופר

הכופר נזכר במשנתנו כאחד ממיני הבושם שיש לנהוג בהם את דיני השביעית.

קיימים שני זיהויים מרכזיים לצמח זה: אוגניית הציפורן (*Syzygium aromaticum*) - עץ תבלין טרופי ירוק עד ממשפחת ההדסיים. מוצאו של העץ הוא איי מלוקו שבמזרח אינדונזיה. ניצן הפרח הסגור, שצורתו דומה למסמר, משמש לאחר ייבושו כתבלין. זהו התבלין הקרוי בפינו ציפורן, וכך הוא מזוהה

1 שמנים צמחיים נדיפים.

ביאור קהתי

משנתנו מונה מיני צמחי בושם שיש בהם קדושת שביעית.

הוֹרֵד - צמח בושם בעל פרחים נאים וריחניים מאד, שרגילים לקראם "שושנים" (רוז"א), וְהַפָּר - הנקרא ברומית: ציפרו"ס, ובערבית: חננ"א, וְהַקָּטָף - יש מפרשים: אילן אפרסמון (רמב"ם), ויש מפרשים: שרף של עץ בושם, הנקרא גם "צרי" ("הצרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף"), וכן תרגם אונקלוס "צרי" - קטפא (בראשית לז, כה; מג, יא), וְהַלֶּטֶם - היינו ה"לוט" שבמקרא ("נכאת וצרי ולוט" - בראשית לז, כה); ויש מזהים אותו עם שיח בר בעל פרחים גדולים ונאים שצבעם לבן-צהבהב או ורוד, והוא גדל בעיקר באזורי ההרים בארץ ישראל (ציסטו"ס); כל אלו יֵשׁ לָהֶם שְׁבִיעִית וְלִדְמִיָּהּן שְׁבִיעִית - שהואיל והם עשויים לריח, דינם כמיני הצובעים, שנוהגת בהם קדושת שביעית ("משנה ראשונה"), והוא הדין שיש להם ביעור ולדמיהם ביעור (ברטנורא). רַבִּי שְׁמַעוֹן אֹמֵר: אֵין לְקָטָף שְׁבִיעִית - אין קדושת שביעית נוהגת בו, מִפְּנֵי שְׁאִינֵו פְּרִי - אלא עץ שנוטף ממנו שרף, ולכן דינו כעצים שאין קדושת שביעית חלה עליהם, לפי שהתורה אמרה: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה",

ומכאן שאין קדושת שביעית חלה אלא על דברים הדומים למאכלים שהנאתם וביעורם כאחד הם, יצאו עצים שהנאתם באה אחר ביעורם. ברם תנא קמא סובר שהשרף הוא פריז ולכן חלה עליו קדושת שביעית. ההלכה כרבי שמעון.

ב'ערוך'.² כופר לבן, 'חינה' (*Lawsonia inermis*) - שיח או עץ קטן ממשפחת הכופריים. נפוץ באזורים טרופים וסוב-טרופיים, ובארץ מגודל רק בתרבות. מכונה גם 'חינה' על שם הצבען המופק מצמח זה המשמש לצביעה של שיער, עור ועוד בטקסי שמחה למן הזמן הקדום. כך זיהה הרמב"ם,³ וכך מזהים גם החוקרים.⁴

כופר לבן, מתוך ויקיפדיה

אוגניית הציפורן. זכויות מ. רענן.

קטף

נחלקו התנאים במשנתנו במעמדו של הקטף בשמיטה. לדעת תנא קמא יש לנהוג בו את דיני השמיטה, ולדעת רבי שמעון אין לנהוג בו דינים אלו, שכן הקטף 'אינו פרי'.

המשותף לרוב הזיהויים של הקטף הוא שמדובר בצמחים בעלי שרף ריחני. הזיהוי המקובל של הקטף הוא הצמח מור הגלעד (*Commiphora gileadensis*) ממשפחת הבושמיים, צמח נדיר הידוע בזכות בושם האפרסמון היוקרתי שהופק ממנו. לצמח נודעו גם סגולות רפואיות נדירות במשך הדורות. ככל הנראה, זהו ה'אפרסמון' הקדום, הנזכר במקורות.⁵

הפקת הבושם מצמח זה נעשית בעיקר מענפי העץ על ידי חריצתם, ולא מהפרי, ולכן לדעת רבי שמעון אין לנהוג בעץ זה קדושת שביעית.

קיימים זיהויים נוספים כגון אלת המסטיק (*Pistacia lentiscus*). הצמח מכיל שרף בעל ריח טיפוסי ונעים, וממנו נהגו להכין גם חומר לעיסה, ששימש לתיבול ולמרפא.⁶

2 ערוך ערך 'כפר'.

3 רמב"ם שביעית ז, ג.

4 לעף, פלורה IV, עמ' 71; פליקס, הצומח והחי במשנה, עמ' 84; עמר, צמחי המקרא, עמ' 96.

5 רבנו נתן אב הישיבה שביעית עמ' 41; פליקס שם.

6 כפתור ופרח, פרק מח.

לוטם

מור הגלעד, זכויות מ. רענן

הלוטם נזכר במשנתנו כאחד ממיני הבושם החייבים בדיני השמיטה.

אצל הפרשנים מצויות דעות רבות מצויות ביחס לזיהוי הלוטם. יש מן הפרשנים שזיהו את הלוטם המשנאי עם הלוטם המקראי, אף שלא כולם ציינו שם של צמח מסוים.

ישנם שלושה זיהויים מרכזיים לצמח זה, ובכולם מדובר בעצים גדולים.

ערמון (*Castanea sativa*) - עץ גדול בעל פרי אכיל. נפוץ בדרום אירופה ובטורקיה. פריו של הערמון הוא אגוז המוגן בקליפה מבריקה. משמש למאכל, בדרך כלל לאחר קלייה או בישול.⁷

אורן (*Pinus*) - סוג המונה מינים רבים של עצי מחט, הנפוצים בחצי הכדור הצפוני. בארץ נפוץ המין אורן ירושלים (*Pinus halepensis*), בדרך כלל כעץ נטוע, אך במקומות מסוימים הוא מצוי כחלק מן הצומח הטבעי.⁸

אלון (*Quercus*) - על הסוג אלון נמנים מיני עצים רבים וחשובים בחצי הכדור הצפוני, באזורים הממוזגים ובאזור הים תיכוני. בארץ מצויים כמה מיני אלון - חלקם רק ברכס חרמון. המין הנפוץ בארץ הוא אלון מצוי (*Q. calliprinos*). זהו עץ הבר הנפוץ בארץ, והוא המרכיב החשוב ביותר של החורש הים תיכוני.⁹

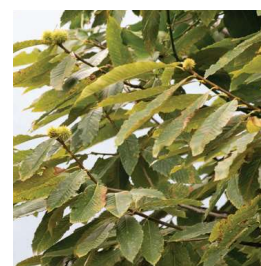
זיהוי החוקרים: לעף, ופליקס מזהים את הלוטם עם הצמח הנקרא בימינו לדנום (*Cistus*).¹⁰ צ'יז'יק מזהה אותו עם אלת המסטיק (*Pistacia lentiscus*).¹¹

אלון

אורן

ערמון

7 רבנו נתן אב הישיבה (שביעית עמ' 41); רמב"ם פירוש המשנה כאן באפשרות ראשונה.

8 רמב"ם פירוש המשנה כאן, באפשרות שנייה.

9 ערוך ערך 'לטם'.

10 לעף, פלורה IV, עמ' 71; פליקס, הצומח והחי במשנה, עמ' 93.

11 צ'יז'יק, אוצר הצמחים, עמ' 836.

משנה ז

פירוש הברטנורא

ורד חדש שכבשו בשמן ישן - ורד של שביעית שכבשו בשמן של ששית, ילקט את הורד קודם שיגיע זמן הביעור והכל מותר. אבל ורד של שביעית שכבשו בשמן של שמינית וכבר הגיע זמן הביעור של הורד, חייב לבער את הכל, כדקתני סיפא דשביעית אוסרת מין בשאינו מינו בנותן טעם:

וחרובין חדשים וכו' - הכא מיירי בבא לשתות היין אחר זמן הביעור דבכל ענין חייב לבער. ואם לא נשתהו החרובים ביין עד זמן הביעור ילקט

ורד חדש שכבשו בשמן ישן, ילקט את הורד; וישן בחדש, חייב בפעור. חרובים חדשים שכבשו ביין ישן, וישנים בחדש - חייבין בפעור. זה הפלל: כל שהוא בנותן טעם, חייב לבער מין בשאינו מינו; ומין במינו - כל שהוא. שביעית אוסרת כל שהוא במינה, ושלא במינה - בנותן טעם.

החרובין והיין מותר כמו בורד, והכי תניא בהדיא בתוספתא:

זה הכלל וכו' - בכל אסורים שבתורה מיירי, דבכולן במינו במשהו ומין בשאינו מינו בנ"ט. ואינה הלכה: השביעית אוסרת בכל שהוא במינה - לאחר הביעור. אבל קודם הביעור אין בהם קדושת שביעית שיהא אסור להפסידה ולעשות בהם סחורה עד שיהא בהם בנ"ט, בין במינה בין שלא במינה: ושלא במינה - אפילו לאחר הביעור בנותן טעם.

וְרַד חֲדָשׁ - של שביעית, שְׁכַבְשׁוּ בְשֶׁמֶן יֶשֶׁן - של השנה השישית, יִלְקֹט אֶת הַוֶּרֶד - מתוך השמן קודם שיגיע זמן הביעור, ואין השמן חייב בביעור, שאין ורד חדש נותן טעם בשמן ישן אלא אם כן מונח בו זמן רב; וְיֶשֶׁן בְּחֲדָשׁ - אבל ורד ישן, כלומר ורד של שביעית, שכבשו בשמן חדש של השנה השמינית, חֵיב בְּבִיעוֹר - אף השמן, ולא מועיל כאן להוציא את הוורד מתוך השמן, לפי שוורד ישן טעמו חזק, והוא נקלט מהר בשמן חדש ונותן בו טעם. חֲרוּבִים חֲדָשִׁים - של שביעית, שְׁכַבְשׁוּ בִּיּוֹן יֶשֶׁן - של שישיית, וְיֶשֶׁן בְּחֲדָשׁ - וכן חרובים של שביעית שכבשם ביין של שמינית, חֵיבִין בְּבִיעוֹר - בשני האופנים חייב הכל בביעור, שהחרובים נותנים תמיד טעם ביין, בין חרובים ישנים ביין חדש בין חרובים חדשים ביין ישן. זֶה הַפָּלֵל: כָּל שֶׁהוּא בְּנוֹתֵן טַעַם - שיש באיסור של שביעית כדי ליתן טעם בהיתר, חֵיב לְבִיעוֹר - כל התערובת, אם נתערב מִיֵּן בְּשֶׁאִינוֹ מִיֵּנוֹ - כגון ורד בשמן או חרובין ביין, כמו ששנינו לעיל, וּמִיֵּן בְּמִיֵּנוֹ - אבל אם התערובת היא מִיֵּן בְּמִיֵּנוֹ, כגון שמן של שביעית בשמן שאינו של שביעית, כָּל שֶׁהוּא - אפילו אם טיפה אחת נתערבה בכלי גדול, חייב לבער הכל. - כך פירש הרמב"ם את משנתנו. ברם, מפרשים אחרים פירשוה בדרכים אחרות (עיין ברטנורא; "תפארת ישראל"). שְׁבִיעִית אוֹסֶרֶת כָּל שֶׁהוּא בְּמִיֵּנָה - משנתנו חוזרת על אותו הדין ששנינו לעיל ב"זה הכלל", כדי לציין שכלל זה הנוהג בכל האיסורים נהג גם בשביעית (רמב"ם). ויש מפרשים, שמשנתנו באה כאן להשמיענו שלא רק לענין חיוב ביעור אלא גם לענין קדושת שביעית קודם זמן הביעור, נהג אותו כלל, שאם נתערב משהו של שביעית בהיתר, מִיֵּן בְּמִיֵּנוֹ, חייב לאכול את כל התערובת בקדושת שביעית, וְשֶׁלֹא בְּמִיֵּנָה בְּנוֹתֵן טַעַם - אבל אם נתערב מִיֵּן בְּשֶׁאִינוֹ מִיֵּנוֹ, אין קדושת שביעית חלה על כל התערובת אלא אם כן יש במִיֵּן של שביעית כדי ליתן טעם במִיֵּן שאינו של שביעית ("משנה ראשונה"). ועוד פירושים שונים נאמרו בסיפא (עיין ברטנורא; "תוספות יום טוב"; "תפארת ישראל").

משנה א

פירוש הברטנורא

מלוגמא - תחבושת ורטיה ופירוש מלוגמא מלא לוגמא שדרך אדם ללעוס מלא לוגמיו חטים או תאנים ונותן על גבי מכתו:

אין עושים ממנו מלוגמא - דכתיב (ויקרא כה) והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, מה שהוא מיוחד לכם דהיינו למאכל אדם יהיה לאכלה ולא למלוגמא, אבל מה שאינו מיוחד לכם יהיה בין לאכלה בין למלוגמא, הלכך כל שאינו מאכל אדם עושין ממנו מלוגמא לאדם:

עושין ממנו מלוגמא לאדם אבל לא לבהמה - דכתיב (שם) ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול, דבר הראוי לחיה ולבהמה

כָּל־גְּדוֹל אָמְרוּ בְּשִׁיעִית: כָּל הַמֵּיחַד לְמֶאֱכֹל אָדָם, אֵין עוֹשִׁין מִמֶּנּוּ מְלֻגְמָא לְאָדָם, וְאֵין צָרִיךְ לִזְמַר לְבִהמָה; וְכָל שְׁאֵינוּ מֵיחַד לְמֶאֱכֹל אָדָם, עוֹשִׁין מִמֶּנּוּ מְלֻגְמָא לְאָדָם, אֲבָל לֹא לְבִהמָה; וְכָל שְׁאֵינוּ מֵיחַד לֹא לְמֶאֱכֹל אָדָם וְלֹא לְמֶאֱכֹל בִּהמָה - חָשַׁב עָלָיו לְמֶאֱכֹל אָדָם וְלִמֶּאֱכֹל בִּהמָה, נוֹתֵן עָלָיו חֲמִירֵי אָדָם וְחֲמִירֵי בִהמָה; חָשַׁב עָלָיו לְעֻצִּים - הֲרִי הוּא כְּעֻצִּים, כְּגוֹן הַסִּיאָה וְהָאֲזוֹב וְהַקֶּרְנִית.

תהיה לאכול לבהמה ולא לעשות לה מלוגמא:

חומרי אדם - שאין עושין מהם מלוגמא:

וחומרי בהמה - שאסור לשלקן:

הסיאה - עשב שקורין לו בערבי צידר"ג:

ואזוב - צעת"ד בערבי ובלע"ז איספ"ו:

וקורנית - בערבי חש"א ובלע"ז שדריא"ע:

מלוגמא

הביטוי "מלוגמא" בחז"ל כולל מגוון פעולות רפואיות; רפואה כללית לאדם, או טיפול בו באמצעות משחות או רטיות שונות.

בתנ"ך כמעט ולא הוזכרו צמחים בהקשר הרפואי שלהם, אך עם זאת מובא בגמרא¹ שחזקיהו גנז את ספר הרפואות, וקרוב לוודאי שמדובר בספר שריכז שימושים שונים גם בצמחים לצרכים רפואיים. במשנה ובגמרא מוזכרים צמחים רבים ששימשו לרפואה וכן תהליכים רפואיים רבים הנעשים בהם עבור רפואתו של האדם.

השימוש בצומח כמקור לתרופות קיים עד ימינו, ישנן מספר דוגמאות לכך: האספירין שפותח מקליפות ועצי הערבה. סליציל, החומר הפעיל בתרופה זו נקרא על שמה המדעי של הערבה. שימוש בצמח הקנאביס לצרכים רפואיים, הרפואה האלטרנטיבית שמבוססת על טיפול מהצומח תופסת תאוצה רבה. ועוד.

השימוש בצמחים הוא בכל חלקי הצמח: שורשים, עלים, ניצנים, פרחים, פירות, קליפה. וכן במרכיבים שונים הקיימים בצמח כגון המוהל החלבי (latex), שמנים אתרים (essential oil), טאנינים (tanins), אלקלואידים, פלבונאידים (flavonoids) / פוליפונילים (polyphenols), ועוד.

עיקר הריפוי נעשה על ידי החומר הפעיל שתוקף את המחלה או את הכאב. מחקרים שונים הנערכים כל העת בוחנים מהו החומר הפעיל בצמח שגורם לריפוי, וכן מהן ההשפעות השונות שלו על כלל מערכות הגוף (תופעות לוואי).

תרופות הן "חומרי רפואה, או תרכובות המשפיעות על מבנה הגוף ותפקודו. תרופה היא מוצר רוקחי המשמש למנוע, לאבחון ולטיפול בלוקים במחלה, או להשבתה של פעילות פיזיולוגית. תרופות מיועדות

1 פסחים נ, א.

ביאור קהתי

כבר הזכרנו שמחמת קדושת פירות שביעית יש להשתמש בכל דבר כדרכו, לאכול דבר שדרכו לאכול, ולשתות דבר שדרכו לשתות וכיוצא בזה; והמשתמש בדבר שלא כדרכו, הריהו כמפסיד פירות שביעית, ועובר על מצוות התורה "לאכלה" ולא להפסד. - פרק זה עוסק בפרטי הדינים של איסור הפסד פירות שביעית. משנתנו באה ללמד, שמה שמיוחד למאכל, אסור להשתמש בו לצורך ריפוי וכדומה.

פָּלַל גְּדוֹל אָמְרוּ בְּשִׁבְעִית - בגידולי שביעית: פָּל הַמִּיחָד לְמֹאכֵל אָדָם - כגון חיטים, תאנים וענבים וכיוצא בהן, אֵין עוֹשִׂין מִמֶּנּוּ מְלֻגְמָא לְאָדָם - מלוגמא היינו תחבושת ורטייה שעושים מקמח וסממנים לרכך את המכה, וְאֵין צָרִיךְ לִזְמֹר לְבִהְמָה - ומכל שכן שאסור לעשות ממנו מלוגמא לבהמה, שכתוב (ויקרא כה, ו): "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", ודרשו: לכם לאכלה - כל שהוא מיוחד לכם יהיה לאכלה ולא לרפואה (רמב"ם). וְכָל שֶׁאֵינוּ מִיחָד לְמֹאכֵל אָדָם - כגון החוחים והדרדרים הרכים (רמב"ם), עוֹשִׂין מִמֶּנּוּ מְלֻגְמָא לְאָדָם, אֲבָל לֹא לְבִהְמָה - הואיל והוא ראוי למאכל בהמה,

לרפא, לשנות את המהלך הטבעי של המחלות, להקל את תסמיני (Symptoms) המחלות השונות, לאבחן מחלות ולמנוע אותן². ישנם מספר שלבים של תהליכי תנועת התרופה בגוף³.

מורינגה רותמית- צמח שכל חלקיו משמשים לרפואה

A - absorption ספיגה- מתן פומי דרך הפה ומערכת העיכול, או דרך העור- כמשחות שונות שחודרות לגוף דרך הנקבוביות שבעור, הזרקת התרופה ישירות לוריד או לשריר, ואיוד.

D - distribution פיזור- הפיזור נעשה דרך מערכת הדם, וממנה למערכות הגוף השונות ולאברי המטרה. M - metabolism חילוף חומרים- מעבר התרופה דרך הכבד גורם לפירוקה.

E - elimination פינוי- דרך הכליות ומערכת השתן. אופן נוסף שהוזכר בחז"ל הוא שימוש בצמח לצורכי חבישה, ויתכן כי מדובר בכמה פעולות שנגרמות על ידי הצמחים, למשל תכונת הטאנינים היא לכווץ

רקמות, ולכן ניתן להניח על פצע צמחים שמכילים כמות גבוהה של טאנינים ובכך לגרום לכיווץ הרקמה הפתוחה ולעצירת הדם.

שכתוב (שם שם, ז): "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול" - דבר הראוי לחיה ולבהמה תהיה "לאכול" לחיה ולבהמה, ולא לעשות לה ממנה מלוגמא. וְכָל שְׂאִינֹ מִיָּחַד לֹא לְמֹאכֵל אָדָם וְלֹא לְמֹאכֵל בְּהֵמָה - כדוגמאות המפורטות להלן, הרי זה תלוי במחשבת האדם: חֲשֵׁב עָלָיו - בשעת לקיטה, לְמֹאכֵל אָדָם וְלְמֹאכֵל בְּהֵמָה - כלומר למאכל שניהם, נוֹתֵנִין עָלָיו חֲמֹרֵי אָדָם - חומרי מאכל אדם, שאסור לעשות ממנו מלוגמא לאדם, כדין מאכל המיוחד לאדם, וְחֲמֹרֵי בְּהֵמָה - חומרי מאכל בהמה, שאסור לבשלו (ירושלמי), שכן דבר שדרכה של בהמה לאכלו חי, אסור לבשלו. חֲשֵׁב עָלָיו לְעֵצִים - אם דעתו היתה בשעת הלקיטה להשתמש בו לעצים, הרי הוא פְּעֻצִים - שסתמם להסקה, ולא חלה עליהם קדושת שביעית, כְּגֹן הַסִּיָּאָה וְהָאֵזוֹב וְהַקֶּרְנִית - אלו הם שלושה סוגי אֵזוֹב הגדלים בר, והיו משתמשים בהם לפעמים לצרכי מאכל או תבלין ולפעמים לצרכי הסקה, וכיון שאינם מיוחדים למאכל, הולכים בהם אחר המחשבה.

2. מזרחי, המדריך השלם לפרמקולוגיה, מהדורה חמישית, ת"א 2013 עמ' 1.

3. מזרחי, שם, עמ' 8.

במשנתנו מובא שאין להשתמש בצמחים שמיועדים למאכל אדם לצרכים רפואיים שונים, ולפי המובא בפרשנים, אין לעשות כן בכל צורות ההגשה של התרופה לחולה, הן בטיפול פנימי והן בטיפול חיצוני.

סיאה אזוב וקורנית

הסיאה, האזוב והקורנית הוזכרו פעמים רבות במשנה, ולרוב בסמיכות זה לזה. כך למשל להלן פרק ח משנה א, הם מוזכרים כצמחי בר שניתן להשתמש בהם הן למאכל הן להסקה, כפי שמובא שם: "חשב עליו לעצים הרי הוא כעצים". ייתכן כי השימוש בהם להסקה נעשה בשל הריח שהם מפיקים בעת הבערתם.

צמחים אלו גדלים בר, ולעיתים גדלים כפולשים בחצרות ובגינות. לכן, במקרה שבו צמחים אלו גדלו בגינה או בחצר של האדם, קיימת החובה להפריש מצמחים אלו תרומות ומעשרות, אך אם הם גדלים במקום שאינו נשמר, אזי הם פטורים מהפרשה, כמובא במשנה במעשרות ג, ט.

ישנם כמה צמחים שמזהים באופן עקבי עם שלושת הצמחים האלו. רוב הזיהויים הינם עם צמחים שונים ממשפחת השפתניים. זוהי משפחה של צמחים עשבוניים חד-שנתיים או רב-שנתיים, בני שיח או שיחים, המכילים שמנים מפיקי ריח. בין הצמחים שהוזכרו ניתן למנות את הצתרה (*Satureja*) - סוג של צמחים ארומטיים ממשפחת השפתניים, המונה כ-30 מינים;⁴ את מיני האזוב; 'זעתר' (*Origanum*) - בן שיח המשמש לתבלין, הגדל במזרח הים התיכון, כולל ארץ ישראל; אזוב תרבותי - מיוון (*Origanum majorana*)⁵ שיח קטן המשמש לתבלין; מרווה (*Salvia*) - על סוג זה נמנים מינים רבים של צמחים ארומטיים, הנפוצים בכל רחבי חצי הכדור הצפוני. הסוג קורנית (*Thymus sp.*) - עליו נמנים מינים שונים של שיחים קטנים המשמשים לתבלין. במהלך לעיסת עלי הצמח מתפשטת בפה תחושת קרירות, ומכאן נגזר השם - קורנית. בארץ נפוצה הקורנית המקורקפת (*T. capitatus*) או בת קורנית פשוטה (*T. vulgaris*) גם צמח ה'טימין' (*Thymus*) הוזכר כזיהוי אפשרי לצמחים מקבוצה זו.

מרווה

צתרה

קורנית

4 בבלי שבת קכח, א; ירושלמי שביעית ז, א.

5 ערוך ערך סאה.

משנה ב

פירוש הברטנורא

לאכילה ושתייה וסיכה - בענבים
וזיתים מיירי שיש בהם אכילה ושתייה
וסיכה:

לאכול דבר שדרכו לאכול - אף על גב
דאמרה תורה לאכלה ולא להפסד, אין
מחייבים אותו לאכול דבר שאין דרך
בנ"א לאכלו כגון תבשיל שנתקלקל,
ולא חיישינן אם הולך לאבוד. וכן דבר
שאין דרך בנ"א לאכלו אלא ע"י תיקון
ובא הוא לאכלו כמות שהוא בלא
תיקון, כגון לאכול תרדין חיין או לכוס
חטין חיות אין שומעין לו:

שביעית נתנה לאכילה ולשתיה ולסיכה,
לאכול דבר שדרכו לאכול, ולסוף דבר שדרכו
לסוף. לא יסוף יין וחמץ, אבל סוף הוא את
השמן. וכן בתרומה ובמעשר שני. קל מהם
שביעית, שנתנה להדלקת הנר.

וכן בתרומה וכן במע"ש - לא נתנו אלא לאכילה ושתייה וסיכה:

שנתנה להדלקת הנר - משא"כ בתרומה טהורה, אבל תרומה טמאה מדליקין בה את הנר. ובמע"ש כתיב
(דברים כו) ולא בערתי ממנו בטמא אבל בטהור מותר לבער. ובשביעית בין בטמא בין בטהור מותר:

פריחת החוחובה - צמח שמשמש לקוסמטיקה - זכויות ויקיפדיה

ולסיכה

הסיכה הזכרה במשנתנו כפעולה הנעשית באופן שגרתי על ידי האדם במשך כל ימות השנה, הסיכה הרגילה נעשית בשמן, ולא ביין וחומץ, ולכן ניתן לעשותה רק עם שמן שהופק מצמחים שיש בהם קדושה; שביעית, תרומה ומעשר שני, ואין לסוך יין וחומץ, מכיוון שאין רגילות לסוך עימם בכל השנים.

סיכה היא משיחת שמן או עיסוי באמצעותו.¹ בחז"ל הוזכרו כמה מטרות שונות לסיכה; סיכת גוף האדם להנאתו או לצרכים רפואיים, סיכת צמחים לאחר גיזומם,² סיכת תאנים,³ סיכת כלים שונים: תנורים, כלי עור, ועוד כדי לחזקם,⁴ או כדי להחליקם ולצחצחם.⁵ אין לסוך כלים בשמנים שיש בהם קדושה.

מותר לעשות שמן למטרות סיכה רק מזיתים שניתן להפיק מהם חצי לוג שמן מתוך סאה של זיתים, אין להפיק שמן לצורך סיכה מזיתים שניתן להפיק מהם כמות קטנה יותר, משום שיש בכך הפסד פירות שביעית.⁶

העור הוא האיבר הגדול ביותר הקיים בגוף, והוא מורכב משלוש שכבות. השכבה החיצונית ביותר

ביאור קהתי

שְׂבִיעִית נִתְּנָה לְאֲכִילָה וְלִשְׁתִּיָּה וְלִסְכָּה - כלומר שמוֹתֵר להשתמש בפירות שביעית לאכילה או לשתייה או לסיכה, כל דבר כדרך תשמישו, לְאֲכֹל דָּבָר שֶׁדָּרְכּוֹ לְאֲכֹל - אם דרכו לאכלו חי יאכלנו חי, ואם מבושל יאכלנו מבושל. ואם אין דרך בני אדם לאכלו, כגון תבשיל שנתקלקל, אינו חייב לאכלו; וכן דבר שאין דרך בני אדם לאכלו אלא על ידי תיקון, לא יאכלנו בלי תיקון; וְלִסְוֹךְ דָּבָר שֶׁדָּרְכּוֹ לְסֻוֹךְ - שכרגיל משתמשים בו לסיכה. לֹא יִסְוֹךְ יֵינִי וְחֻמֶּץ - אף על פי שלפעמים אדם סך גופו ביין או בחומץ, הואיל ודרכם להשתמש בהם לשתייה אסור לסוך בהם בשביעית, אֲבָל סֻוֹךְ הוּא אֶת הַשֶּׁמֶן - לפי שדרכו של השמן לסוך בו, אף שמשתמשים בו גם לאכילה. וְכֵן בְּתֵרוּמָה וּבְמַעַשְׂרֵי שְׁנֵי - שפירות תרומה ופירות מעשר שני ניתנו לאכילה ולשתייה ולסיכה, לאכול דבר שדרכו לאכול, ולסוך דבר שדרכו לסוך (מעשר שני ב, א). קָל מֵהֶם שְׂבִיעִית - יש קולה בפירות שביעית מה שאינה בתרומה ובמעשר שני, שְׁנִיתָנָה לְהַדְלִקַת הַנֵּר - שמוֹתֵר להשתמש בשמן שביעית גם להדלקת הנר, שכתוב: "תהיה כל תבואתה לאכול" ודרשו

1 ערוך ערך "סך", ראה האקדמיה ללשון עברית, מפעל המילון ההיסטורי ללשון עברית ערך "סוך". בתנ"ך ישנן הטיות רבות לשורש זה, כגון "נסכים", ראה במדבר כח, ז: "ונסכו רביעית ההין לכבש האחד בקודש הסך נסך שכר לה", ועוד.

2 ראה בבלי ע"ז נ, ב.

3 ראה לעיל ב, ה.

4 דין זה הוזכר בכמה הלכות, כגון: יום טוב, ראה ביצה לד, א, שאין לסוך כלים חדשים ביום טוב.

5 כך מבארים ר"ן ביצה יט, א בדפי הרי"ף, ומאירי ביצה לד, א, ד"ה תנור וכירים, את איסור סיכת הכלים ביום טוב, לדעת הר"ן איסור הצחצוח מוגדר כתיקון כלי, שאין לעשותו ביום טוב.

6 כך מבארים את המשנה שביעית ד, ט: "הכניסו חצי לוג כותש וסך בשדה" הריב"מ ור"ש וטעמם הוא על פי דרשת הפסוק: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה - לאכלה ולא להפסד". ראה ר"ש שהוסיף שאין רגילות לסוך שמן מזיתים שעדיין לא הבשילו.

בספרא: "תהיה" - אף להדלקת הנר; אבל תרומה טהורה ומעשר שני, בין טמא בין טהור, אסור להשתמש בהם להדלקת הנר. ברם, תרומה טמאה מדליקים בה את הנר.

הר"ש והרב מברטנורא כותבים, שבמעשר שני טהור מותר להדליק הנר, שכתוב במעשר (דברים כו, יד): "ולא בערתי ממנו בטמא", ומכאן למדים שבטהור מותר לבער. אבל רבים תמהים על דבריהם, ומוכיחים שמעשר שני בין טמא בין טהור אינו ניתן להדלקת הנר (תוספות רבי עקיבא איגר; "משנה ראשונה"; הגר"א).

נקראת אפידרמיס,⁷ מתחתיה הדרמיס,⁸ והשכבה הפנימית ביותר היא ההיפודרמיס.⁹ בין תפקידיו למנוע חדירה של גורמים היכולים לפגוע בגוף, כגון חיידקים וגורמי מחלה אחרים וכן חומרים מסוכנים, למנוע איבוד מים והתייבשות, לשמור על חום הגוף ולקלוט מידע מהסביבה באמצעות הקולטנים המהווים את חוש המישוש.

ישנם סוגים רבים של פגיעות בעור: מחלות דלקתיות (כגון אקזמה של העור, atopic dermatitis), מחלות זיהומיות, תפרחות שונות (שלפעים נגרמות בשל אלרגיות שונות), יובש הנגרם בשל איבוד לחות של העור¹⁰ הנובע מכמה גורמים; חילופי עונות השנה, חשיפת יתר לאוויר יבש או אי חשיפה מספקת לאוויר נקי, וגורמים נוספים רבים.

ישנם כיום סוגי טיפול אחדים במחלות העור: מניעתיים, אקטיביים, תרופתיים, ועוד. טיפול מקובל כיום הוא הזנת העור בחומרים שומניים שונים כדי לסייע לעור לשמור על לחותו על ידי ספיחת לחות מהחוץ, או העלאת לחות מהשכבות התחתונות של העור, ובכך להקל על הפגיעה או על תסמיניה. בין

השמנים שמקובל להשתמש בהם יש גם שמנים שמקורם מהצומח.

השימוש בשמנים הוא הן ברפואת העור הקונבנציונאלית-דרמטולוגיה¹¹ והן ברפואה המשלימה, כגון ארומתרפיה (שמשתמשת בין השאר גם בשמנים אתריים לסיכה) ועוד.

פליניוס מתאר בהרחבה שימוש בשומן בעלי חיים כדי לרפא צלקות בגוף, לסוך את השיער

7 Epidermis - "עילית העור". תאים מתחתית האפידרמיס נודדים כלפי מעלה, מתים במהלך הנדידה ויוצרים שכבה של תאים מתים הנקראת שכבת הקרנית. הקרנית מתקלפת כל הזמן ומתחלפת בתאים חדשים שמגיעים מתחתית האפידרמיס. הקרנית מגנה עלינו מפני חדירת גורמים זרים.

8 Dermis - שכבה זו מכילה סיבים רבים של חומר אלסטי ושל החלבון קולגן. בדרמיס נמצאים כלי הדם המזינים את העור, בלוטות הזיעה המפרישות זיעה, בלוטות החלב המפרישות חומר שומני שמכסה את העור, זקיקי השערה והקולטנים הרגישים לתחושות השונות: לחום, לקור, למגע, ללחץ ולכאב.

9 Hipodermis - שכבת השומן של הגוף. עובייה של שכבה זו נע בין מילימטרים ספורים לסנטימטרים אחדים, מטרתה היא בידוד ושמירה על חום הגוף.

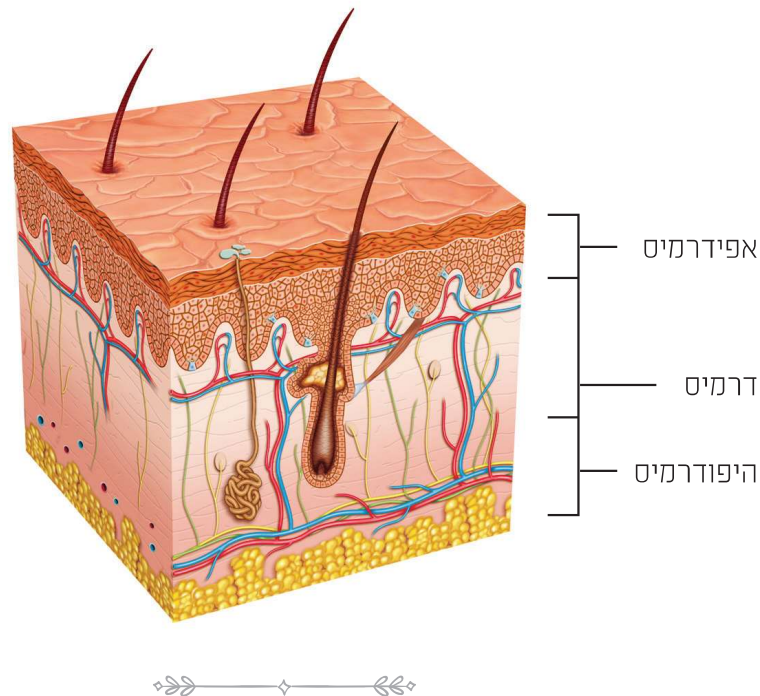
10 הגורם העיקרי האחראי לעור יבש, קשקשי ומגורה קשור לאיבוד מים מהשכבה הקרנית. אבדן מים זה נקרא אבדן מים טרנס-אפידרמלי TEWL - trans epidermal water loss.

11 מיוונית: דרמיס- עור, לוגיה- תורה.

ולמנוע את נשירתו, למנוע הפלות, כתרופה לשחפת,¹² לשם ריפוי בעלי חיים,¹³ ועוד.

גם הרמב"ם כותב על יתרונותיו הרפואיים של השמן: "ראוי שיספיק לך בהשקט חוזק הכאב במורסות חיצוני הגוף החדות במה שלקח מתירוש הענבים קדוש בבשול, ושמן ורדים... ותטבול צמר דשן ותניח עליו, ויהיה בסתיו פושר ובקיץ קר. וכן תפעל בתחבשות",¹⁴ וכן: "מהשמנים היותר נמרצים להבריא לבשול חלקי העור הוא שמן שבת (צמח) הלח, ושמן תירוש ענבים, ומתיך היגיעה התכה שלמה ומרפאה, אע"פ שתהיה היגיעה חזקה. וכן שמן גרגיר צנובר יאות ליגיעה חזקה".¹⁵

ר' שבתי דונולו: "ואם יכאב הראש והמצח ביחד קח כימוליאה¹⁶ יודקו שניהם יחד וערב בשמן וורד וחומץ ומשח המצח...".¹⁷ דונולו מציין גם מספר סוגי שמנים שבהם סכו, כגון שמן ורד, שמן קמומיל, שמן פיגם, שמן חרדל, ושמן ללא אזכור המין המסוים.¹⁸

12 תולדות הטבע ספר 28, פרקים 28, 37; ספר 30 פרק 45.

13 תולדות הטבע ספר 11, פרק 45.

14 כתבים רפואיים פרקי משה מאמר שמיני פרק 8 פיסקה 35.

15 כתבים רפואיים, חלק ב, פרקי משה, מאמר תשיעי סעיף 112.

16 כנראה מדובר בסוג של אדמה.

17 פרקטיקה רפואית, עמ' קיג, מובא ב'מפעל הלשון ההיסטורי' של האקדמיה ללשון עברית. בספרו מופיעות הנחיות רבות נוספות, כגון טיפול בכאבי אוזניים, מצח, כאבי בטן, תיאור מחלות שנראות כאפילפסיה או קדחת ועוד רבות.

18 ייתכן שמדובר בשמן זית.

משנה ג

פירוש הברטנורא

לא במדה ולא במשקל ולא במנין - כדי שימכרו בזול. א"נ מתוך שאין מוכרין אותן כדרך שמוכרים בשאר שנים ינהגו בהם קדושת שביעית ולא אתו לזלזולי בהו:

אף לא אגודות - שלא ימכור כדרך שמוכרים בשאר שנים:

ונץ חלב - מפורש בפרקין דלעיל:

אין מוכרין פרות שביעית לא במדה, ולא במשקל, ולא במנין; ולא תאנים במנין, ולא ירק במשקל. בית שמאי אומרים: אף לא אגדות. ובית הלל אומרים: את שדרכו לאגוד בפית, אוגדין אותו בשוק, כגון הפרישין ונץ החלב.

הכרשין ונץ החלב הוזכרו בפרק ז משנה א, הכרשין כאמור מזוהים בעיקר עם הצמח שום הכרש, כרישה, 'לוף' (*Allium porrum*) - או בצלצל, בצל אשקלון, 'בצל שאלוט' (*Allium ascalonicum*) מין פורח ממשפחת השומיים. מינים אלו מורכבים מפקעת ומחלק על אדמתי-עלים ארוכים, שניתן לאגוד אותם. אף הצמחים השונים המזוהים עם נץ החלב הם מינים שניתן לאגדם: גזר לבן (*Pastinaca sativa*) פטרוזיליה (*Petroselinum crispum*).

ביאור קהתי

למדנו לעיל (ז, ג), שאסור לעשות סחורה בפירות שביעית, אבל מי שלקט פירות לאכילתו והותיר, מותר לו למכור את המותר. משנתנו באה ללמד, שאפילו מה שמותר למכור בשביעית אסור למכרו כדרך שמוכרים בשאר השנים, כדי שיהא היכר, שעוסקים בפירות שביעית.

אין מוכרין פירות שביעית - אף בכגון שמותר למכור, כמו שבארנו לעיל, לא במדה, ולא במשקל, ולא במנין - אלא באומד, כדי שיימכרו בזול, ושיהא היכר לדבר, שצריך לנהוג בהם קדושת שביעית (הרא"ש); ולא תאנים במנין - כלומר, אפילו אם הוא משנה מדרך המכירה, כגון בתאנים שדרכן להימכר במשקל, אסור שימכרן בשביעית אפילו במנין, ולא ירק במשקל - אף שהירק נמכר כרגיל במנין, כך וכך אגודות באיסור (עיין דמאי ג, ב; ו, יב), לא ימכרנו בשביעית אפילו במשקל. בית שמאי אומרים: אף לא אגדות - כלומר שאפילו בלא מנין אסור למכור את הירק אגודות כדרך שהוא עושה בשאר כל השנים, אלא ימכור את הירק כשהוא אינו אגוד. ובית הלל אומרים: את שדרכו לאגוד בבית - ירק שאדם נוהג לאוגדו אף כשהוא מביאו לביתו לאכילה, אוגדין אותו בשוק - מותר לאוגדו גם כשהוא מוכרו בשוק, שאין באיגוד זה דרך סחורה. ויש מפרשים שאגודות שאדם עושה לביתו שונות הן מאגודות שעושים למכירה בשוק, וסוברים בית הלל, שאמנם אסור לאגוד את הירק שהוא מוכר כדרך שאוגדים למכירה, אבל מותר לאגוד כדרך שאוגדים בשביל הבית, כגון הפרישין ונץ החלב - כמבואר לעיל (ז, א).

משנה ד

פירוש הברטנורא

שכרו מותר - ואין בו קדושת שביעית.
ואף על גב דשביעית תופסת דמיה,
האי לאו דמי שביעית הוא:

לקוט לי בו ירק - לשון מכר הוא,
דמשמע לקוט לי שוויו ירק, אבל
לקוט לי לשון שכירות הוא ולא לשון
מכר:

ככר בפונדיון - לא שאמר לו אתן לך
פונדיון, רק ככר שוה פונדיון:

כשאלקט ירקות שדה אביא לך מותר
- משום דמתנת חנם יהבי זה לזה, לפי
שירקות שדה מצויין:

לקח ממנו בסתם - בהקפה כדרך
מוכרים בחנות:

לא ישלם לו מדמי שביעית - דהוי
כסחורה:

האומר לפועל: הֵא לָךְ אֶסֶר זֶה וְלִקַּטְתָּ לִי יֶרֶק
הַיּוֹם - שִׁכְרוּ מִתֵּר; לִקַּטְתָּ לִי בּוֹ יֶרֶק הַיּוֹם -
שִׁכְרוּ אֶסֶר. לִקַּח מִן הַנְּחִיתוֹם כֶּכֶר בְּפִנְדִּיּוֹן:
כְּשֶׁאֵלֶקֶט יֶרֶקוֹת שְׂדֵה אָבִיָא לָךְ - מִתֵּר; לִקַּח
מִמֶּנּוּ סֵתָם - לֹא יִשְׁלַם לוֹ מְדָמִי שְׁבִיעִית,
שְׂאִין פּוֹרְעִין חוֹב מְדָמִי שְׁבִיעִית.

כבר הזכרנו שהמוכר פירות שביעית, אף הדמים נתפסים בקדושת שביעית, ואסור להוציאם אלא על דברי אכילה ושתייה וסיכה, כדין השימוש בפירות שביעית. משנתנו באה ללמד, שאם אדם משלם לפועל שכר עבודה בעד לקיטת ירק, אין שכרו כדמי שביעית. כן באה המשנה ללמד, שאסור לפרוע חוב בדמי שביעית.

הַאֲמֵר לַפּוֹעֵל: הֲאֵלֶּךָ אֶסֶר זֶה - (האיסור הוא אחד מעשרים וארבעה בדינר) **וְלִקְטָה לִי יֵרֶק הַיּוֹם -** כגון ירק שאכילתו מותרת בשביעית, **שְׂכָרוֹ מִתֵּר -** כלומר שאין דין האיסור כדין דמי שביעית, לפי שהאיסור אינו אלא שכר טרחה ולא דמי שוויו של הירק, ומותר לפועל להוציאו בכל מה שירצה. אבל אם אמר לו: **לִקְטָה לִי בּוֹ -** באיסור זה **יֵרֶק הַיּוֹם -** הרי זה לשון מכר, וכאילו אמר לו: מכור לי ירק בשוויו של האיסור, ולכן **שְׂכָרוֹ אֶסֶר -** שדינו כדמי שביעית, ואינו מוציא את האיסור אלא לאכילה ולשתייה כפירות שביעית עצמם. **לִקַּח מִן הַנְּחֻתוֹם כֶּכֶר בִּפְנֵי הַיּוֹם (הפונדיון הוא אחד משנים עשר בדינר = 2 איסרים),** ואמר לנחתום: **כֶּכֶר בִּפְנֵי הַיּוֹם שְׂדֵה אַבִּיךָ לָךְ -** הואיל וירקות שדה מצויים, **מִתֵּר -** לעשות כן, שאין בירקות משום תשלום, אלא כאילו נותנים זה לזה מתנת חנם (ר"ש; ברטנורא). ומדברי הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ג, יד) נראה, שמפרש הטעם, שהואיל ואמר לו שיתן לו ירקות שדה, הרי זה כמחליף ירקות בכיכר, ואינו כלוקח בהקפה, לפיכך מותר לעשות כן בשביעית, אלא שאם הכיכר הוא מתבואת השנה הששית, הריהו נתפס בקדושת שביעית (עיין "משנה ראשונה"); **לִקַּח מִמֶּנּוּ סֵתֶם -** לקח מן הנחתום כיכר בהקפה, ונזקף עליו כחוב כדרך המוכרים בחנות, **לֹא יִשְׁלַם לוֹ מִדְּמֵי שְׂבִיעִית -** בעד הכיכר, **שְׂאִין פּוֹרְעִין חוֹב מִדְּמֵי שְׂבִיעִית -** לפי שנראה כעושה סחורה; ומכל שכן שאסור לתת ירקות או פירות שביעית עצמם תמורת הכיכר שלקח בהקפה ("משנה ראשונה").

משנה ה

פירוש הברטנורא

בייר - חופר בורות ומספיק מים
לבני העיר, לא יתן לו מדמי שביעית
להספיק לו מים לכל תשמישו:

ולא לבלן - מחמם מרחצאות:

ולא לספר - שכר תספורת:

ולא לספן - שכר הספינה:

ולכולן - לכל הני דתנינן במתניתין
יכול ליתן מתנת חנם שלא לשם
שכרן, ואף על פי שיודע שבשביל
שנתן מתנה לא יתבע ממנו שכר:

אין נותנין לא לביר, ולא לבלן, ולא לספר,
ולא לספן; אבל נותן הוא לביר לשתיית.
ולבלן הוא נותן מתנת חנם.

שרידי בית המרחץ במצדה

משנתנו באה ללמד, שאסור לשלם מדמי שביעית בעד שירותים שונים, ואפילו לצרכי הנאת גופו, שאין להוציא דמי שביעית אלא לאכילה ולשתיה ולסיכה כדין פירות שביעית.

אין נותנין - דמי שביעית בשכר מלאכה, לא לַפִּיר - לחופר בורות מים, המספק לו מים לצרכים שונים, חוץ מלצורך שתיה, כמפורש להלן, ולא לַכֶּלֶן - לבעל המרחץ, ולא לַסֵּפֶר - שכר תספורת, ולא לַסֵּפֶן - למנהיג ספינות; והוא הדין לאומנים אחרים, אלא שנקטה המשנה אלו לרבותא, אף ששירותיהם להנאת גופו של אדם הם ("תוספות יום טוב"); אַבֵּל נותֵן הוא לַפִּיר לַשְּׁתוֹת - נותן הוא דמי שביעית לבייר, שיספק לו מים לשתות, לפי שמוציאים דמי שביעית לשתיה. וְלַכֶּלֶן - לכל אותם האומנים המנויים לעיל, הוא נותֵן מִתְנֵת חֲנָם - מותר לתת להם דמי שביעית בתורת מתנה, שלא לשם שכר, אף על פי שידוע לו שעל ידי כך לא יתבעו ממנו שכר בעד מלאכתם שיעשו לו כשיזדקק להם (ברטנורא).

משנה ו

פירוש הברטנורא

במוקצה - כלי המיוחד לקוץ בו
תאנים קרוי מוקצה:

בחרבה - סכין, לשון חרב. וטעמא
משום דכתיב (ויקרא כה) ואת ענבי
נוזך לא תבצור כדרך הבוצרים:

עריבה - שלשים בה את העיסה:

ובקוטב - עץ גדול וכבד ובראשו אבן
גדולה שנותנים על הזיתים בבית
הבד, נקרא קוטב:

בודידה - בית הבד קטן כעין עריבה:

רבי שמעון אומר כו' - והלכה כרבי
שמעון:

תאנים של שביעית אין קוצין אותן במקצה,
אבל קוצה אותם בחרבה. אין דורכין ענבים
בגת, אבל דורך הוא בערבה. ואין עושין
זיתים בבד ובקטב, אבל פותש הוא ומכניס
לבודידה. רבי שמעון אומר: אף טוחן הוא
בבית הבד ומכניס לבודידה.

משנתנו דנה באופן הטיפול המתאים בפרי לאחר הקטיפה. המשנה דנה בשלוש פירות: תאנים, ענבים וזיתים. העקרון המנחה של משנתנו הוא שמחד נאמר בתורה בפרשת בהר: "את ענבי נזירך לא תבצור", מכאן שהתורה אסרה את הבצירה של פירות השביעית, מאידך אומרת התורה: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" שמותר ורצוי לאכול את פירות השביעית, ואם אסור לבצור, כיצד ניתן לאכול? חז"ל מיישבים זאת בהבנה כי הבצירה שהתורה אסרה היא כשאדם עושה זאת כדרך שעושה בכל שנה, אך אם הוא משנה מדרך עשייתו ולא נוהג כמנהג הבעלים-מותר לבצור¹. דיני המשנה נסובים סביב שאלות אלו, כיצד יש לבצור ולקטוף באופן שמראה על כך שהאדם אינו הבעלים.

ניתן לעבד פירות רבים ולשמר אותם באופנים שונים, כך שיישמרו לזמן רב. בתאנים פעולת השימור כללה יבוש הפירות ועשייתם לכיכר-ריכוז של כמות גדולה של פירות הדבוקים יחד. מטרת היבוש היא הורדת הלחות, וכך אורגניזמים שונים אינם יכולים להתיישב על הפרי ולהתפתח בו, ובכך הפרי אינו מרקיב.

במוקצה... בחרבה

משנתנו עוסקת בדרכי הטיפול בתאנים בשביעית, כשיש לעשות זאת באופן שונה מדרך העשייה בכל השנים. "מוקצה" ו"חרבה" פרשנים רבים מבארים שמוקצה וחרבה הוא תיאור של המקום שבו ניתן לשטוח ולייבש את התאנים, מוקצה היא רחבה גדולה או מחצלת שבה מניחים את התאנים לצורך יבושם, וכך הדבר נעשה במשך כל השנים. ואילו חרבה היא חורבה- מקום שאין רגילות להשתמש בו לצרכים שונים. ברגיל, תאנים טריות מתרככות מהר ונוטות להירקב, ניתן לייבשן ולעשות מהן דבלים וגרוגרות כפי שמוזכר רבות בחז"ל, יש לייבש את תאנים בשטח

ביאור קהתי

משנה זו באה ללמדנו, שכל העבודות הנעשות בפירות שביעית, אף לאחר שנתלשו, צריכות להיעשות בשינוי, שכתוב (ויקרא כה, ה): "ואת ענבי נזירך לא תבצור", ופירושו: לא תבצור כדרך הבוצרים. וכן כותב הרמב"ם (בפירושו למשנתנו): "וידוע באמת שאינו רוצה בפסוק זה לאסור הבצירה כלל, שהרי התיר אכילתן באמרו (שם שם, ו): "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", אבל רוצה לומר כמו שפירש בספרא: "לא תבצור כדרך הבוצרים". והכוונה בכל זה (הנדון במשנתנו) כדי לשנות, ושלא יתעסק בפירות שביעית כדרך שיתעסק בשאר השנים". וכבר הזכרנו, שיש חילוקי דעות בענין זה. יש סוברים שהצורך בשינוי אינו אלא במשומר, היינו בפירות שלא הפקירם אלא שומר אותם לעצמו, אבל במופקר מותר להתעסק אף בלי שינוי (הר"ש); ויש סוברים, שאם אדם אינו מפקיר פירותיו בשביעית, הפירות נאסרים באכילה, ואף שינוי אינו מועיל להתירם, אלא שמשנתנו עוסקת - לדעתם - בפירות שהופקרו כמצוות התורה, שאף באלו אין לעשות עבודות בשביעית אלא בשינוי (רבנו תם).

תאנים של שביעית אין

1 ראה למשל רמב"ם שמיטה ויובל ד, כא-כב.

אחר ובכמות שונה מהאופן שבו הוא נעשה בכל שנה.

ויש המבארים שמשנתנו עוסקת באופן שבו ניתן לארות את התאנים בשביעית, שאין לארות את התאנים בכלי שבו הדבר נעשה בכל השנים - המוקצה, אלא יש לעשות זאת בסכין שונה - חרבה. לא נתברר בפרשנים מדוע יש צורך לארות את התאנה דווקא בכלי, ומהו ההבדל המעשי בין הכלים, עם זאת בשל העובדה כי התאנה נוטה להתרכך בעודה על העץ, וכן יש לארות אותה יחד עם העוקץ שלה, תלישתה ביד יכולה לגרום לפציעתה ולכן ארו אותה עם סכינים שונים.

דורכין...בגת

הפעולה הראשונה הנעשית בענבים עם הגעתם ליקב היא מעיכתם והפרדתם, בזמננו הענבים מוכנסים למכונה הקרויה "קראשר" (Kracher) או בעברית "מועך מפריד" המפרידה בין האשכול לשדרתו (גבעולים), היא מפרידה את העלים ועוד חפצים זרים שנכנסו לתערובת, ונותנת לענבים מעין עסוי על מנת להוציא מהם את התירוש האגור בתוכם. בזמן חז"ל פעולה זו נעשתה על ידי הכנסת הענבים למשטח הדריכה, שנקרא גת העליונה, יקב, פורה, או עדשים של גת, ודריכה עליהם ברגליים על מנת להפריד בין הקליפות והמיץ. גת שהענבים נדרכו בה נקראת "גת בעוטה", ניתן לסתום את פתח היציאה שלה וכך היין ישמר בה ולא יזרום לגת התחתונה, גת זו נקראת "גת פקוקה". במשנתנו מובא, שאין לדרוך את הענבים בתוך הגת, מכיוון שזו דרך הדריכה הרגילה, אלא ניתן לדורכן בעריבה.

גת עתיקה

קוצין אותן במקצה - המקום שמייבשים שם את התאנים נקרא "מוקצה", ובאה המשנה ללמדנו, שאין שוטחים תאנים של שביעית ב"מוקצה", היינו במקום המיוחד לכך, כדי לייבשן, אבל קוצה אותם בחרפה - במקום חרב, כלומר במקום אחר פנוי שאין הדרך לייבש שם, כדי שיהא שינוי בעבודת ייבוש התאנים (רמב"ם). ויש מבארים, ש"קצה" עניינו עשיית קציעות, כלומר עשיית חיתוכים בתאנים וקיפולן כדי לייבשן או כדי לדרסן ולעשות מהן דבלות (ר"ח אלבק; ועיין "מלאכת שלמה"), ואף לפי באור זה כוונת המשנה היא, שאין עושים קציעות במקום הנקרא "מוקצה", שקוצעים שם בכל השנים, אלא במקום אחר שאין הדרך לקצות שם. אמנם רוב מפרשי המשנה מבארים (על פי ה"ערוך"): אין קוצין אותן במוקצה - אין קוצצים את התאנים בכלי המיוחד לכך, הנקרא "מוקצה" או "מקצוע", אבל קוצה אותן בחרבה (חי"ת בפתח) - מלשון חרב, כלומר בסכין הדומה לחרב (הר"ש; ברטנורא; "תפארת ישראל"). ברם, בעל "מלאכת שלמה" מקשה על פירוש זה ונוטה לפירושו של הרמב"ם (עיין שם). אין דורכין ענבים בגת - כדרכם בשאר כל השנים, אבל דורך הוא בערבה - כלי

עריבה

העריבה היתה עשויה על פי רוב מעץ, שנפחת בקיץ ותופח בגשמים, במצרים נמצאו גם כן עריבות העשויות זכוכית.

בתקופת המשנה, בארץ ישראל, עריבות אלו היו עשויות חרס. צורתה היתה מאורכת. בחז"ל הוזכרו מספר גדלים של עריבות, החל מעריבה המכילה כשני לוגים וכלה בעריבות שהכילו ארבעים סאה. בין השימושים שהוזכרו בעריבה הוזכר אחסון נוזלים.² מכיוון שזהו כלי בעל שימושים רבים, ואינו מיוחד לצרכי הכנת היין, ניתן לדרוך בו את הענבים ולהפריד את המיץ מהענב.

עץ שלשים בו את העיסה.
וְאֵין עוֹשִׂין זֵיתִים - כלומר אין
סוחטים אותם להוציא שמנם,
בְּבֵד - בבית הבד, שהוא מיוחד
לדריכת זיתים, וּבִקְטָב - היינו
בית בד קטן (רמב"ם); וב"ערוך"
מבואר: נותנים עץ גדול וכבד על
הזיתים בבית הבד והוא נקרא
"קוטב", ובראשו אבן גדולה (וכן
פירשו הר"ש; הרב מברטנורא
ו"תפארת ישראל"), אֶבֶל פוֹתֵשׁ
הוא - כותת הוא את הזיתים
של שביעית, וּמִכְנִיס לְבוֹדִידָה
- בית בד קטן מאד. רַבִּי שְׁמַעוֹן
אוֹמֵר: אֵף טוֹחֵן הוא בְּבֵית הַבֵּד
- מותר לו לטחון את הזיתים
בבית הבד, וּמִכְנִיס לְבוֹדִידָה -
לסחיטת השמן, כלומר שלדעת
רבי שמעון די בשינוי זה שאינו
עוצר את השמן בבית הבד אלא
בבודידה. והלכה כרבי שמעון.

בד, קוטב, בודידה תהליך עצירת השמן

משנתנו דנה בשאלה כיצד ניתן לעצור את השמן בשביעית. במשנתנו מובא, שאין לעצור את השמן בכלים הרגילים שבהם הדבר נעשה בדרך כלל, אלא יש לעשות זאת בכלים שונים, קטנים יותר מהרגיל.

הכנת השמן כולל שני שלבים מרכזיים: האחד הוא ריסוק הזיתים, הציפה והגרעין. השני הוא מיצוי השמן מתוך הרסק שנוצר. ריסוק הזיתים נעשה בבתי בד על ידי נתינת הזיתים בתוך אבן שנקראת "ים", מעליה אבן שנקראת "ממל", אבן זו הונעה על ידי בעלי חיים. לאחר הריסוק הזיתים הוכנסו לעקלים- מעין סלים. את העקלים האלו הניחו בתוך מתקני סחיטה שונים, שבעזרת לחץ גרמו לשמן ליזול, במשנתנו כלי זה נקרא "קוטב". לדעת תנא קמא אין לכתוש את הזיתים כרגיל, ומותר להכניסם לאחר הריסוק רק לבודידה שהיא מתקן קטן

2 י, ברנד כלי החרס בספרות התלמוד עמ' תיא- תטו.

לסחיטת הזיתים. לדעת רבי שמעון ניתן לרסק את הזיתים כרגיל, ואילו את הסחיטה יש לעשות בבודידה.

בית בד, הים והממל בצד שמאל ובצד ימין העקלים

משנה ז

פירוש הברטנורא

שלא יביאנו לידי פסול - שאם נפסל בשביל שמן של תרומה ישרף הכל, ונמצא גורם לפירות שביעית שלא יאכלו:

ורבי שמעון מתיר - להביא קדשים לבית הפסול. ואין הלכה כר' שמעון: והאחרון אחרון נתפס בשביעית - כיצד, לקח בפירות שביעית בשר הבשר והפירות מתבערין בשביעית,

אין מבשלין ירק של שביעית בשמן של תרומה, שלא יביאנו לידי פסול. רפי שמעון מתיר. ואחרון אחרון נתפס בשביעית, והפרי עצמו אסור.

לקח בבשר דגים יצא בשר ונתפס דגים לקח בדגים שמן יצאו דגים ונתפס השמן, וחייב לבער הפירות והשמן, נמצא אחרון אחרון נתפס. והפרי של שביעית עצמו אסור לעולם, ומפקינן לה מדכתיב (שם) כי יובל היא קדש, מה קדש תופס את דמיו אף שביעית תופסת את דמיה, אי מה קדש תופס את דמיו ויוצא לחולין אף שביעית תופסת דמיה ויוצאת לחולין, ת"ל (שם) תהיה בהוייתה תהא:

אין מבשלין ירק של שביעית בשמן של תרומה, שלא יביאנו לידי פסול - שלא יביא את השמן של תרומה לידי פסול, שיצטרך לבערו בזמן הביעור (רש"י ותוספות בזבחים עה, ב; הר"ש); ואף על פי שיש סובר (להלן ט, ח): "אחד עניים ואחד עשירים אוכלים אחר הביעור", מכל מקום הואיל ובזמן הביעור מוציאו ומפקירו אף למאכל בהמה וחיה, נמצא ממעט אכילתו ("משנה ראשונה" - עיין שם שמביא טעם אחר, שעל ידי הבישול בשמן תרומה אוסר את הירק לזרים). ויש מפרשים: שלא יביאנו לידי פסול - שלא יביא את הירק של שביעית לידי פסול, שאם ייטמא השמן, הרי דינו שצריך לשרפו ונמצא מפסיד הירק של שביעית (רמב"ם). רבי שמעון מתיר - לבשל ירק של שביעית בשמן של תרומה, שלדעת רבי שמעון מותר להביא אפילו קדשים לידי פסול. ואין הלכה כרבי שמעון. ואחרון אחרון נתפש בשביעית - כאן באה המשנה ללמד את ההלכה שכבר הזכרנו אותה, שהמוכר פירות שביעית, אף הדמים נתפסים בקדושת שביעית כדין הפירות, ואם לקח בשר בדמים אלו, יצאו הדמים לחולין, והבשר נתפס בקדושת שביעית, לקח אחר כך בבשר דגים, יצא הבשר לחולין והדגים נתפסים בקדושת שביעית, וכן לעולם האחרון נתפס בקדושת שביעית, והפרי עצמו אסור - הפירות עצמם של שביעית אינם יוצאים לעולם מקדושת שביעית, וכשמגיע זמן הביעור חייבים לבער את הפירות עם מה שנתפס באחרונה בקדושתם, כגון הלוקח בפירות שביעית או בדמיהם בשר, ואחר כך לקח בבשר דגים, ובדגים לקח שמן, והגיע זמן הביעור, חייבים לבער את הפירות של שביעית וגם את השמן שנתפס האחרון. דין זה למדים בספרא מן הכתוב (ויקרא כה, יב): "כי יובל היא קודש תהיה לכם" - מה קודש תופס את דמיו, אף שביעית תופסת דמיה. אי מה קודש יוצא לחולין ודמיו נתפסים, יכול אף שביעית כן? תלמוד לומר: "תהיה" - בהווייתה תהא, הרי היא בקדושתה, נמצאת אומר: אחרון אחרון נתפס בשביעית, והפרי עצמו אסור.

משנה ח

פירוש הברטנורא

יאכל כנגדן - כנגד אותם דמים יקנה משלו דברים שהם לצורך אכילה ויאכל בקדושת שביעית:

קני זבים וקני זבות - שתי תורים או שני בני יונה שחייבין להביא הזבים והיולדות:

אין לוקחים עבדים וקרקעות ובהמה טמאה, מדמי שביעית; ואם לקח, יאכל כנגדן. אין מביאין קני זבים וקני זבות וקני יולדות מדמי שביעית; ואם הביא, יאכל כנגדן. אין סבין פלים בשמן של שביעית; ואם סה, יאכל כנגדו.

סיכת כלים

במשנתנו הובא שאין לסוך כלים בשמן של שביעית. לא ברור מהו הצורך בכך¹. אמנם היה שימוש בחומרי שרף/זפת לדיפון כלי אגירה. טיפול זה בחומרי שרף/זפת ידוע מכמה מקורות בחז"ל² עם זאת מממצאים ארכיאולוגיים (במיוחד תת-ימיים, שם חומרים אלה השתמרו, אך גם, במקרים מסוימים, מחפירות יבשתיות), ובדרך כלל חומרים אלה ניתנים לזיהוי באמצעות בדיקות מעבדה. אין אפשרות לקבוע מה היו אחוזי כלי האגירה שעברו טיפול זה, אם כי ברור שסוגים מסוימים של כלי אגירה, ששימשו למוצרי יין ודגים, עברו דיפון בשרף/זפת באופן שגרתי.

שונה מכך אופיין של ידיעותינו לגבי סיכת כלים בשמן זית. במקרה זה, אין שרידים הנראים לעין מהעת העתיקה. ניתן לזהות חומרים שונים בנקוביות כלי חרס באמצעות אנליזה מעבדתית, אבל קשה, או בלתי אפשרי, יהיה להבחין בין שימוש בשמן לטיפול בכלי לפני השימוש בו, לבין שימוש בשמן בכלי לאחר מכן. טיפולים על-ידי הצרכן בכלי חרס לאחר צריפתם בחומרים צמחיים שונים שהשאירו שארית קבועה, כדי להפחית בחדירותם (permeability) של הכלים, מוזכרים בספרות האתנוגרפית והטכנולוגית. בספרות האתנוגרפית מוזכר מגוון של חומרים צמחיים, אם כי שמן זית לא אוזכר בין אלו.

1 עפ"י פרופ' ד. אדן ביוביץ, בהתכתבות דוא"ל.

2 תוספתא עבודה זרה, ד, י

ביאור קהתי

אין לוקחים עבדים וקרקעות ובהמה טמאה - שהיא אסורה באכילה, מדמי שביעית - שאין להוציא דמי שביעית אלא על דבר הראוי לאכילה או לשתייה, ואם לקח - אחד הדברים הללו מדמי שביעית, יאכל פנגדן - כנגד הדמים שהוציא יקנה מממונו דברים שהם לצורך אכילה ויאכלם בקדושת שביעית. אין מביאין קניינים וקניינות וקניי יולדות מדמי שביעית - כתוב בתורה (ויקרא טו, ב): "איש איש כי יהיה זב מבושרו, זובו טמא הוא... וכי יטהר הזב מזובו וספר לו שבעת ימים לטהרתו וכבס בגדיו ורחץ בשרו במים חיים וטהר. וביום השמיני יקח לו שתי תורים או שני בני יונה... ועשה אותם הכהן אחד חטאת ואחד עולה", שתי תורים אלו או שני בני היונה נקראים "קן הזב". וכן נאמר גם בזבה (שם, כה-ל). וכן גם ביולדת: "במלאת ימי טהרה לבן או לבת" נאמר: "ואם לא תמצא ידה די שה ולקחה שתי תורים או שני בני יונה אחד לעולה ואחד לחטאת". - קרבנות אלו אין מביאים מדמי שביעית; והוא הדין לשאר קרבנות, שאין מביאים מדמי שביעית (עיין "תפארת ישראל", שמבואר שם, שהמשנה נקטה אלו לרבותא, אף שהם באים לתקן את הגוף לאכילת קדשים). ואם הביא - קרבנות אלו מדמי שביעית, יאכל פנגדן - יקנה מממונו דברי אכילה כנגד מה שהוציא על הקרבנות ויאכלם בקדושת שביעית. אין סכין פלים בשמן של שביעית - שלא ניתן השמן של שביעית אלא לסיכת גוף האדם אבל לא לסיכת כלים, ואם סף - כלים בשמן של שביעית, יאכל פנגדו - כנגד שוויו של השמן שסך בו את הכלים יקנה מממונו מאכלים ויאכלם בקדושת שביעית.

משנה ט

פירוש הברטנורא

שתוקו לא אומר לכם מה שרבי אליעזר אומר בו - ר"ע קבל מרבי אליעזר רבו דמיקל טפי בסיכה, וכשאמרו לו שהיה רבי אליעזר אומר ידלק אמר להם שתוקו, שאיני רשאי לפרש כמה היה רבי אליעזר מיקל בו, והלכה כחכמים:

עור שפסכו בשמן של שביעית - רבי אליעזר אומר: ידלק; וחכמים אומרים: לאכל פנגדו. אמרו לפני רבי עקיבא: אומר ה"ה רבי אליעזר: עור שפסכו בשמן של שביעית, ידלק. אמר להם: שתקו! לא אמר לכם מה שרבי אליעזר אומר בו.

עור שסכו

כאמור, עור בעלי חיים מורכב ממספר שכבות, השכבה החיצונית ביותר היא אפידרמיס,¹ מתחתיה הדרמיס,² והשכבה הפנימית ביותר היא ההיפודרמיס.³ בעור מצויות גם בלוטות שומן ובלוטות זיעה. זקיקי השיער מצויים מתחת לשכבת העור, והשערה עוברת דרך העור אל פני הגוף.

חלק מהשימושים שהאדם עושה בבעלי החיים, הוא גם שימוש בעורם לאחר מותם. העור הוא גמיש, אינו נקרע, אטום לכניסת נוזלים, ועוד. במהלך העיבוד יש להסיר את השיער ושכבות השומן על מנת לשמרו ולאפשר את השימוש בו. הסרת השומנים נעשית במספר שלבים שכוללים השריית העור, יבושו, גירוד השכבות ועוד. פעולות אלו גורמות לעור להתקשות, ועל מנת שיהיה ניתן להמשיך ולעבדו בקלות יש למשוך אותו בשמן על מנת לרככו. במשנתנו מובא שאין להשתמש לצורך כך בשמן שקדוש בקדושת שביעית, נחלקו התנאים מה דינו של עור זה, האם יש לשרפו, או שיש "לאכול כנגדו", דהיינו יחשב את העלות של השמן הבלוע, יקנה בו מאכל שאינו קדוש בקדושת שביעית, ויאכל אותו בקדושת שביעית.

עור שֶׁסְכוּ בְּשֶׁמֶן שֶׁל שְׁבִיעִית, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אָמַר: יִדְלֶק - יִישָׂרֶף העור, שמפני השמן של שביעית שנבלע בו אסור להשתמש בו. והוא הדין בכלים שסך אותם בשמן של שביעית, כפי ששנינו במשנה הקודמת, שדעתו היא שיידלקו ("תוספות יום טוב"). וְחֻכְמִים אָמְרִים: יֹאכֵל כְּנֶגְדּוֹ - יִקְנֶה מִמֶּמּוֹנוֹ דְּבָרֵי אֲכִילָה כְּנֶגֶד שְׁוִיּוֹ שֶׁל הַשֶּׁמֶן וַיֹּאכְלֵם בְּקֹדֶשֶׁת שְׁבִיעִית. אָמְרוּ לְפָנַי רַבִּי עֲקִיבָא: אָמַר הִיא רַבִּי אֱלִיעֶזֶר: עור שֶׁסְכוּ בְּשֶׁמֶן שֶׁל שְׁבִיעִית, יִדְלֶק - רַבִּי עֲקִיבָא לִמַּד אֶצֶל רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, וְכִשְׁאֲמָרוּ לוֹ חֻכְמִים, שֶׁכֵּךְ הִיא אוֹמֵר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, אָמַר לָהֶם: שְׁתַּקּוּ! - אֵל תֹּאמְרוּ דִּין זֶה מִשְׁמֹנוֹ! לֹא אָמַר לָכֶם מֶה שֶׁרַבִּי אֱלִיעֶזֶר אָמַר בּוֹ - כְּלוּמַר שֶׁלֹּא רָצָה לְגַלּוֹת לָהֶם אֶת דַּעְתּוֹ שֶׁל רַבִּי אֱלִיעֶזֶר; וְנִחְלַקוּ אֲמֹרָאִים בִּירוּשָׁלַיִם: אֶחָד אוֹמֵר שֶׁרַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַחֲמִיר יוֹתֵר מִמָּה שֶׁאֲמָרוּ בִּשְׁמוֹ, שֶׁאֲמַר: "עֲצֻמוֹתַי שֶׁל אוֹתוֹ אִישׁ (שֶׁסָּךְ אֶת הָעוֹר בְּשֶׁמֶן שֶׁל שְׁבִיעִית) יִישָׂרֶפוּ", וְאֶחָד אוֹמֵר לְהִיפֹךְ, שֶׁרַבִּי אֱלִיעֶזֶר הִקְלָה בּוֹהַ יוֹתֵר מִהַחֲכָמִים, וְלִדְעָתוֹ מוֹתֵר לְסוֹךְ כָּלִים בְּשֶׁמֶן שֶׁל שְׁבִיעִית. רֹב הַמִּפְרָשִׁים נִקְטוּ כְּדַעֲהָ הַשְּׁנִייה שֶׁמִּפְנֵי שֶׁהִקְלָה רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בּוֹהַ לֹא רָצָה רַבִּי עֲקִיבָא לְגַלּוֹת.

1 Epidermis - "עילית העור", תאים מתחתית האפידרמיס נודדים כלפי מעלה, מתים במהלך הנדידה ויוצרים שכבה של תאים מתים הנקראת שכבת הקרנית. הקרנית מתקלפת כל הזמן ומתחלפת בתאים חדשים שמגיעים מתחתית האפידרמיס. הקרנית מגנה עלינו מפני חדירת גורמים זרים.

2 Dermis - שכבה זו מכילה סיבים רבים של חומר אלסטי ושל החלבון קולגן. בדרמיס נמצאים כלי הדם המזינים את העור, בלוטות הזיעה המפרישות זיעה, בלוטות החלב המפרישות חומר שומני שמכסה את העור, זקיקי השערה והקולטנים הרגישים לתחושות השונות: לחום, לקור, למגע, ללחץ ולכאב.

3 Hipodermis - שכבת השומן של הגוף. עובייה של שכבה זו נע בין מילימטרים ספורים לסנטימטרים אחדים, מטרתה היא בידוד ושמירה על חום הגוף.

עור בתהליך עיבודו

משנה י

פירוש הברטנורא

כאוכל בשר חזיר - לאו דוקא, שאין
האוכל פת כותי לוקה מן התורה אלא
מכת מרדות מדרבנן:

מה שרבי אליעזר אומר בו - דמיקל
בו טפי:

וְעוֹד אָמְרוּ לְפָנָיו: אֹמֵר הָיָה רַבִּי אֱלִיעֶזֶר:
הָאוֹכֵל פֶּת כּוֹתִים פְּאוֹכֵל בְּשַׁר חֲזִיר. אָמַר
לָהֶם: שְׂתַקּוּ! לֹא אָמַר לָכֶם מֶה שֶׁרַבִּי אֱלִיעֶזֶר
אֹמֵר בּוֹ.

אגב המשנה הקודמת מביאה משנתנו ענין נוסף שאמרו לפני רבי עקיבא בשמו של רבי אליעזר רבו, ורבי עקיבא השתיקם ולא רצה לגלות להם את דעתו של רבי אליעזר באותו ענין.

ועוד אמרו - חכמים, לפניו - לפני רבי עקיבא, אומר היה רבי אליעזר: האוכל פת פותים כאוכל בשר חזיר - כבר בארנו (ברכות ז, א; ח, ח. דמאי ג, ד; ה, ט), שהכותים הם השומרונים שהתגירו מאימת האריות שהיו הורגים בהם, כמסופר במלכים ב (פרק יז), והיו שומרים תורה שבכתב ומדקדקים בקצת המצוות. ואף על פי שלא היו בקיאים בהרבה מדקדוקי מצוות, מכל מקום היו מאמינים להם באותן המצוות שהחזיקו בהן, שכן מקובל היה אצל החכמים, שכל מצוה שהחזיקו בה כותים, מדקדקים בה יותר מישראל (קידושין עא, א). מכל מקום חשודים היו בהרבה דברים ולא היו נאמנים עליהם, כמו ששנינו במסכת ברכות (ח, ח), ובמסכת דמאי (ג, ד; ה, ט). כן היה הר גריזים מקודש בעיניהם ולא הודו בקדושת ירושלים. מכאן רבו החשדות כלפיהם עד שבדקו אחריהם ומצאו להם דמות יונה בראש הר גריזים, שהיו עובדים אותה, ומאז גזרו עליהם חכמים ועשאו כגויים גמורים לכל דבריהם. - ברם, מה ששנינו כאן, שרבי אליעזר היה אומר: כל האוכל פת פותים כאוכל בשר חזיר, אין הכוונה (לפי מפרשים אחדים) לאחר שגזרו עליהם אלא אף קודם הגזירה, והטעם הוא, לפי שלדעת רבי אליעזר גרי אריות הם, ואינם מעשרים כלל ("מלאכת שלמה"). וב"פרקי דרבי אליעזר" מובא, שהיו מבטלים בניין בית המקדש בימי עזרא ולכן נידו אותם, והברייתא מסיימת שם: "מכאן אמר רבי אליעזר: כל האוכל פת פותים כאילו אוכל בשר חזיר" (עין "תוספות יום טוב"; "תפארת ישראל"). והרמב"ם כותב (בפירושו למשנתנו): "דין פת פותים, שהיא אסורה, אבל אין אוכליה לוקים מלקות אלא מכת מרדות מדרבנן"; ומשמע מדברי הרמב"ם, שאמנם המדובר במשנתנו לאחר שגזרו על הכותים ועשאו כגויים גמורים ("תוספות יום טוב"; "מלאכת שלמה"). מכל מקום כשאמרו חכמים דין זה לפני רבי עקיבא, אמר להם - רבי עקיבא: שתקו! - אל תאמרו דבר זה בשם רבי אליעזר! ברם לא אמר להם מה שרבי אליעזר אומר בו - דעתו של רבי אליעזר לא אוכל לגלות לכם. ומבואר הטעם במפרשים, לפי שרבי אליעזר היה אמנם מקל מאד בדין זה (רמב"ם; ברטנורא).

משנה שביעית פרק ח

משנה יא

פירוש הברטנורא

וְאִם מִתְחַשֵּׁב הוּא - אִם אָדָם חָשׁוּב
הוּא שְׁבִי אָדָם לְמִדּוֹת מִמֶּנּוּ צָרִיךְ
לְהַחֲמִיר עַל עֲצָמוֹ:

מִרְחֵץ שֶׁהִסְקָה בְּתֵבָן אוֹ בְּקֶשׁ שֶׁל שְׁבִיעִית,
מִתֵּר לְרַחוּץ בָּהּ. וְאִם מִתְחַשֵּׁב הוּא, הֲרִי זֶה
לֹא יִרְחֹץ.

מֶרְחֵץ שֶׁהִסְקָה בְּתֵבֶן אוֹ בְּקֶשׁ שֶׁל שְׁבִיעִית - אף על פי שלכתחילה אסור להשתמש בהם להסקה, הואיל והם ראויים למאכל בהמה (כמבואר להלן ט, ז), מכל מקום בדיעבד אם הוסקה בהם המרחץ, מִתֵּר לְרֵחוּץ בָּהּ - ובעל "כסף משנה" כותב, שיש לומר, שאף לכתחילה מותר להסיק בהם מרחץ, לפי שצורך אדם הוא, והרי זה כמו ששנינו: "כל שאינו מיוחד למאכל אדם עושין ממנו מלוגמא לאדם". הרמב"ם מפרש: "מותר לרחוץ בה בשכר". והראב"ד משיג עליו, והוא מבאר: מותר לרחוץ בה בחינם, אבל בשכר לא, שהרי זה כעושה סחורה (הל' שמיטה ויובל ה, כ). וְאִם מִתְחַשֵּׁב הוּא - אם אדם חשוב הוא, שבני אדם לומדים ממעשיו, הֲרִי זֶה לֹא יֵרָחֵץ - שאדם כזה צריך להחמיר על עצמו (ירושלמי; ר"ש; ברטנורא). ולפי פירוש הראב"ד הטעם הוא, לפי שבעל המרחץ מתכבד בו כשהוא רוחץ במרחצו, ולכן הרי זה כרוחץ בשכר. הרמב"ם מפרש, שאם הוא אדם חשוב, יש חשש שמא יסיקו לכבודו בדברים שיש לשם ריח טוב, הראויים למאכל, ונמצאו מפסידים פירות שביעית.

בעל "משנה ראשונה" מקשה על כל הפירושים הללו, והוא כותב: "לולא דברי רבותינו נראה, שדין זה יש בו חילוק זה, שבמקום שאין עצים מצויים שם וכל העם מסיקים בתבן ובקש, ודאי מותר להסיק בהם לכתחילה בשביעית, אבל במקום שעצים מצויים, והסיק בתבן ובקש, אפילו בדיעבד אסור לרחוץ במרחץ משום קנס", כלומר שמה ששנינו במשנתנו: "ואם מתחשב הוא" - אין זה מוסב על אדם אלא על התבן והקש, שאם התבן או הקש הוא דבר חשוב, שאין משתמשים בו להסקה, והכל מסיקים בעצים, הואיל ועשה איסור, שאיבד פירות שביעית, הרי זה לא ירחוץ.

משנה א

פירוש הברטנורא

הפיגם - עשב שקורין רוט"א בלע"ז:
והירבוזין - אספרג"י בלע"ז. והשוטים
הם אספרג"י של שדות אותן שאינן של
גנות:
והחלגולוגות - בערבי רגל"א ובלע"ז
ווירדולאג"ש:
וכוסבר - קוליאנד"ר בלע"ז. ודוקא של
הרים אבל של גינה חשוב הוא. וכן כרפס
של נהרות דוקא אבל לא של גינה:
כרפס - אפי"ו בלע"ז:
גרגיר - אוריג"א בלע"ז:
שבאפר - הגדל באחו. אבל של גינה
חשוב הוא:

פטורים מן המעשר - בכל השנים

כדמפרש טעמא שאין כיוצא בהן נשמר שאינן נחשבין בעיני בעליהן ומפקירין אותן, והפקר פטור מן
המעשר דכתיב (דברים יד) ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך, בדבר שאין לו חלק ונחלה עמך יטול
מעשרותיו, יצא הפקר לקט שכחה ופאה שיש לו חלק עמך:

ונלקחים מכל אדם בשביעית - לפי שאין דרך לשמרן. דכל דבר שדרך לשמרן אסור לקנות אותו מעם הארץ
בשביעית שהוא חשוד לשמור הפירות ושלא להפקירן והלוקח מן המשומר אפילו כחצי איסור אסור. וכל
הנך דמתניתין שחזקתן שאין משמרין אותן מותר ליקח מהן מעם הארץ כדי מזון ג' סעודות בלבד ולא יותר,
שאינן מוסרין דמי פירות שביעית לעם הארץ, אף על פי שהפירות
הן מן ההפקר, יותר ממזון ג' סעודות, מפני שהוא חשוד
לאצור הדמים ואינו נוהג בהם קדושת שביעית:

שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה - להביאם מן
השמור. ואין הלכה כר"י:

כל הספיחין מותרין - לקחת מכל אדם דמחזקינן
להן שאינם מן השמור:

חוץ מספיחי כרוב - שחזקתן מן השמור, לפי שאין
כיוצא בהם בירקות שדה שאין גדלים כמותן במדבר.
ואין הלכה כר"ש:

משנתנו דנה בשני נושאים מרכזיים; מעמדם ההלכתי של צמחי הבר, לגבי חובתם בהפרשת תרומות ומעשרות, ורכישתם בשביעית, וכן לגבי איסור ספיחין. בחלקה הראשון של המשנה מובאת רשימת צמחים שגדלים בשטחי הפקר ואין חשש שמא גידלו אותם במכוון בשביעית, וכן אין חובה להפריש מהם תרומות ומעשרות.

חלקה השני של משנתנו דנה באיסור ספיחין. מן התורה, איסור הקצירה והבצירה חל רק על צמחים שהאדם נוהג לגדל באופן שגרתי בכל ימות השנה, אך לא חל איסור קצירה ובצירה על צמחים שגדלים מאליהם. "משרבו עוברי עבירה" – שהתחילו לזרוע בסתר ולומר שצמחים אלו גדלו מאליהם, חז"ל גזרו שאין להשתמש גם באותם צמחים.

הזרעים מהם גדלו הספיחין הם מצמחים שנזרעו בשדה בשנים הקודמות, ולא נקצרו על ידי הבעלים, צמחים אלו מגיעים להבשלה מלאה, להכנת הזרעים וליכולת הפצתם בשטח. עם התייבשות הגבעול, יחידות התפוצה (החלק בו מצויים הזרעים – בפרי או בשיבולת) מתפרקות מהגבעול והזרעים נופלים על האדמה ומתפזרים מאליהם, או נישאים על גבי בעלי החיים למקומות שונים. ושם נובטים מחדש וחלקם אף מניב פרי.

איסור ספיחין חל רק על מינים שישנה רגילות לזרעם, איסור זה אינו חל על צמחי בר נאכלים, שאין כל רגילות לזרעם.

פיגם

הפיגם מזוהה כמין של הסוג פיגם (*Ruta sp.*)¹ – סוג של צמחים פורחים במשפחת הפיגמיים, המונה בין 8 ל-40 מינים. למיני הפיגם השונים פרחים צהובים והם נושאים מספר רב של זרעים. הפיגם משמש

1 ערוך ערך 'פיגם' מזהה כך את הצמח, ובעקבותיו ראשונים רבים.

ביאור קהתי

למדנו בפרקים הקודמים, שאסור לעשות סחורה בפירות שביעית, אבל מותר לאדם למכור מעט מן הפירות שליקט, כדי לקנות בו מאכל אחר, וכן אם קנה פירות שביעית לאכילתו והותיר, מותר לו למכור את הנשאר. כן למדנו שהמוכר פירות שביעית, אף הדמים נתפסים בקדושת שביעית, ודינם כדין הפירות עצמם, שאינם ניתנים אלא לאכילה ולשתיה ולסיכה; כמו ששינונו, שאין פורעים חוב מדמי שביעית (לעיל ח, ד), ואין נותנים לא לבייר ולא לבלן ולא לספר (לעיל ח, ה), ואין לוקחים בהם עבדים וקרקעות ובהמה טמאה (לעיל ח, ח), אלא קונים בהם דברי אכילה ואוכלים אותם בקדושת שביעית. מכאן גם אמרו חכמים, שאין מוסרים דמי שביעית לעם הארץ, שהואיל ואינו יודע להיזהר בדיני שביעית חוששים שמא לא ינהג בהם קדושת שביעית (ברייטא בבבלי סוכה לט, א). וכן כותב הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ח, י): כשם שאסור לעשות סחורה בפירות שביעית או לשמרן, כך אסור ליקח מעם הארץ, לפי שאין מוסרין דמי שביעית לעם הארץ, ואפילו כל שהוא, שמא לא יאכל אותן

בתרבויות שונות כצמח הגנה מפני שדים, ומשמש באופנים שונים גם ברפואה העממית². החומרים השונים המצויים בפיוגם יכולים לעורר, יחד עם חשיפה לאור שמש, תגובה חריפה בעור.

פיוגם

ירבוזין השוטיין

המשותף לכל זיהויי הירבוזין הוא היותם צמחי בר אכילים. מנוסח המשנה שלפנינו "הירבוזין השוטיין" משמע שמדובר במין בר, ולכן הוא נכלל ברשימה של מינים שאינם נשמרים, וכך היא הגרסה בכת"י קאופמן. אמנם, קיימת גם גרסה לפיה מדובר בשני מינים שונים: הירבוזין והשוטיין, וחלק מהפרשנים אכן זיהו כשני מינים שונים. ישנם מספר זיהויים מרכזיים לצמח זה

ירבוז (Amarantus) - סוג של צמח עשבוני ממשפחת הירבוזיים. המינים השונים מתאפיינים בתפרחת

בקדושת שביעית³. - משנתנו באה ללמד, שאמנם אם עם הארץ היה מוכר פירות שביעית שחזקתם מן ההפקר, כגון ירקות שדה שאינם מצויים בגינות, מותר לקנות ממנו. ברם, לפי הברייתא שהבאנו למעלה, אף בכגון זה אין קונים אלא מעט, כדמי שלש סעודות בלבד, שהן כדי חייו ליום אחד, שבכמות מועטת כזו אין חוששים שמא לא ינהג בדמים קדושת שביעית (עיין שם).

הפיוגם - מין ירק הגדל בעיקר באזורי ההרים בארץ (רוט"א בלע"ז), והירבוזין השוטיים - ירבוזי הבר (לפי מפרשים אחדים: אספרג"י בלע"ז); ויש גורסים: הירבוזים והשיטים (עיין סוכה לט, ב), ומפרש רש"י: הירבוזין - הם עשבים, וטעמם קרוב ללולבי גפנים (הנפל"ש בלשון אשכנזי, וכאן קורין לו אוידל"ש), והשיטין - מין ירק (אישפרו"ש); והחלגלוגות - מין עשב מאכל הנקרא גם "רגילה" (לעיל ז, א), כספר שבהרים - היינו גד שבמקרא (קוריאנד"ר); שבהרים - היינו הגד הגדל בהרים, והפיוגם שבהרים - סלרי הגדל מאליו סמוך לנהרות, והגרר של אפר - גרגר (ארוק"א) הגדל באחו; כל אלו פטורין מן המעשרות - בכל השנים, שסתמם מן ההפקר, והפקר פטור מן המעשר, שנאמר (דברים יד, כט): "ובא הלוי כי

2 ערגה אלוני מאתר "צמח השדה", ערך 'פיוגם מצוי': השיח מוכר ברפואה העממית עוד מימי קדם כשיח בעל תכונות המרפאות חוליית שונים כמו: דלקות מפרקים כאבי ראש דלקות אוזניים דלקות עיניים והרעלות קיבה. מחקרים עדכניים הראו שהעלים אכן מכילים חומרי מרפא כמו: רוטין, המגביר את טונוס הוורידים, רוטמין המרפה שרירים וקומרין שהוא נוגד קרישת דם. וכן אלקלואידים, הגורמים להרגעה, שיכוך כאבים, ועוד, פנולים המשפיעים על מערכת השתן, פלבנואידים המשפיעים על הלב ומערכת הדם, חומרים נוגדי דלקת, חומצות אמינו שונות. צמח חשיבות רבה גם בפולקלור. הוא משמש בתפוצות אחדות בישראל כצמח בושם להבדלה, וכן כצמח המגן בפני עין רעה, ברפואה העממית הוא משמש גם כחומר דוחה כינים.

דמויית שיבולת. בין הנפוצים במשפחה זו ניתן למנות את המין ירבוז מבריק (*Amaranthus blitum*)³.

אספרג/ אספרגוס (*Asparagus*) - סוג המכיל כ-300 מינים של צמחים ממשפחת האספרגיים⁴.

חומעה (*Rumex*) או חמציץ (*Oxalis*) - המשותף לשני המינים הללו היא התכולה הגבוהה של חומצה אקסלית שנושאים רבים מהמינים, שנושאים בעקבותיה טעם חמצמץ. צריכה מרובה של הצמחים עלולה לגרום לתופעות לוואי⁵.

ירבוז

חלגלוגות

לדעת מפרשים רבים, החלגלוגות הן למעשה שם נרדף לרגילה ולפרפחינה. הזיהוי העיקרי לצמח זה

3 רמב"ם בפירוש המשנה כאן, פליקס, הצומח והחי במשנה, עמ' 77. לפי דנין, ערך ירבוז מבריק, באתר צמחיית ישראל ברשת, מין זה הוא בין הנפוצים ביותר של משפחת הירבוזים. מייק ליבנה אתר צמח השדה, ערך "ירבוז": ברפואה העממית משמש הירבוז להורדת חום, תרופה נגד בצקת, שלשולים, דיזנטריה, הכשות נחשים ארסיים, פצעים חיצוניים, דלקת הסימפונות (ברונכיט) וכמסייע לזירוז המחזור החודשי.

4 ערוך, ערך ירבוז, ריבמ"ץ שביעית ט, א.

5 רש"י סוכה לט, ב.

אין לו חלק ונחלה עמך" - בדבר שאין לו חלק ונחלה עמך יטול מעשרותיו, יצא הפקר שיש לו חלק עמך; וְנִלְקָחִים מִכָּל אָדָם בְּשִׁבְעִית - מותר לקנותם בשביעית מכל אדם, שְׁאִין פִּיּוּצָא בָּהֶם נֶשְׁמָר - שגידולים אלה גידולי בר הם, ואין הדרך לשמרם, הלכך בחזקת הפקר הם, ומותר לקנותם אפילו מעם הארץ שאינו יודע להיזהר בדיני שביעית; וכבר הזכרנו לעיל (בהקדמה למשנתנו), שלפי הברייתא בבבלי (סוכה לט, א), אף על פי שבחזקת הפקר הם, אין מותרים לקנות מעם הארץ אלא בכמות מועטת, היינו כדי שלש סעודות, שבכגון זה אין חשש שמא לא ינהג בדמים קדושת שביעית. ברם, אם עם הארץ היה מוכר פירות שיש כמותם במשומר, דהיינו שדרך בני אדם לעשות מהם גינות ולשמרם, אסור לקנות ממנו אפילו בדמים מועטים, מפני שאינם נוהגים בהם קדושת שביעית כדין. ואף בגידולי הפקר לא אמרו שמותר לקנות אלא מעם הארץ סתם, אבל מי שהוא חשוד לעשות סחורה בפירות שביעית או לשמור פירות שביעית ולמכור מהן, אין לוקחים ממנו דבר שיש עליו זיקת שביעית כלל (רמב"ם הל' שמיטה ויובל ח, יד). רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: סְפִיחֵי חֲרָדֵל מְתַרְיִן - מה שגדל מאליו מן הזרעים

אספרג

הוא רגלת הגינה (*Portulaca oleracea*) - צמח בשרני וחד שנתי ממשפחת הרגלתיים. תפוצתה של הרגלה רחבה - מן המזרח התיכון, אסיה, צפון אפריקה ועד לדרום אמריקה. בארץ נחשבת כפולש וויתק, וגדלה כעשב רע בשדות ובשוליהם.⁶

רגלת הגינה

6 ראה מ. רענן, פורטל הדף היומי ערך 'חלוגלות': הרגלה מרכזת מהקרקע כמויות גדולות של אשלגן, ולכן שימשה באפריקה כמקור לאשלגן ולהכנת תרופות מיוחדות. משתמשים ברגלה כצמח מרפא למחלות בדרכי השתן, עצירות, מחלות דרכי הנשימה ודרכי העיכול. כמו כן היא משמשת לריפוי מחלות עור קשות, גרדת ופטטריות. לריפוי מחלות עור קשות, גרדת ופטטריות. באיזורים בהם מקובל לאכול את הרגלה שכיחות מחלות הסרטן ומחלות לב נמוכה כנראה בזכות הכמויות הגדולות של חומצת השומן אומגה 3 הנמצאות בה. מחקרים חדשים מצביעים על כך שלרגלה מגוון רחב של השפעות ביולוגיות כמו הרפיית שרירי שלד, שיכוך כאבים, פעילות אנטי דלקתית ועוד.

שנפלו בארץ לפני שביעית נקרא "ספיח", וסובר רבי יהודה שספיחי חרדל מותר לקנות מכל אדם, שלא נחשדו עליהן עוברי עברה - להביאם מן השמור; ואין הלכה כרבי יהודה. רבי שמעון אומר: כל הספיחין מתרין - לקנותם מכל אדם, שסתמם מן ההפקר הם, חוץ מספיחי כרוב - שחזקתם מן השמור, שאין פיוצא בהם בירקות שדה - הגדלים מאליהם, ובודאי ירקות גינה הם. וחכמים אומרים: כל הספיחין אסורין - לקנותם מעם הארץ, שמא מן השמור הם (רמב"ם; הגר"א).

יש מפרשים, שהמחלוקת שבמשנתנו היא לדעת חכמים (בתורת כהנים), שספיחים אסורים באכילה מדברי סופרים; וסובר רבי יהודה: ספיחי חרדל מותרים באכילה, שלא גזרו חכמים עליהם כמו שגזרו על שאר ספיחים, שאמנם על שאר ספיחים גזרו שיהיו אסורים באכילה מפני עוברי עברה, שלא יביאו ממה שזרעו בשביעית ויאמרו: ספיחים הם. אבל על חרדל לא נחשדו עוברי עברה לזרעו בשביעית. ורבי שמעון סובר שכל הספיחים לא גזרו עליהם, לפי שניכרים הם, שיש הבדל בין מה שגדל מאליו ובין מה שנזרע וגדל על ידי עבודה, חוץ מספיחי כרוב, שאין כיוצא בהם בירקות שדה. וחכמים אומרים,

כוסבר

הזיהוי המרכזי של כוסבר הוא של הצמח גד השדה, 'כוסברה' (*Coriandrum sativum*) - צמח חד שנתי ממשפחת הסוככיים. לצמח ריח אופייני חזק, ועליו משמשים לתיבול. השימוש בצמח ובזרעיו עתיק. תפוצתו העיקרית בארצות הים התיכון, והוא מגודל בתרבות באזורים נרחבים נוספים. בארץ גדל בעיקר בשדות של תבואות חורף בקרקע כבדה, אם כי אינו נפוץ.⁷

יש לציין כי במסכת כלאים א, ב, הוזכר גם כסבר השדה, שיש הסוברים שזהו מין שונה חריריים מצויים (*Bifora testiculata*) - צמח ממשפחת הסוככיים בעל ריח חריף של כוסברה.⁸

גד השדה (כוסבר)

כרפס של נהרות

לכרפס קיימים שני זיהויים מרכזיים:

כרפס ריחני, 'סלרי' (*Apium graveolens*) - עשב חד שנתי ממשפחת הסוככיים. מוצאו של הכרפס באגן הים התיכון והוא נפוץ בביצות ובבתי גידול לחים.

7 בבלי שבת קט ע"א, רמב"ם מעשרות ג ט, ערוך ערך כסבר.

8 פליקס הצומח והחי במשנה עמ' 81.

שגזרו על כל הספיחים ("מלאכת שלמה" בשם ה"ר יהוסף).

ויש מפרשים, שבמשנתנו מדובר בספיחי שישית שנכנסו לשביעית, דהיינו שנגמר גידולם בערב שביעית ונלקטו בשביעית, וסובר רבי שמעון, שכל הספיחים מותרים לאכלם בתורת חולין, מאחר שנגמר גידולם בערב שביעית, חוץ מספיחי כרוב, שצריך לנהוג בהם קדושת שביעית, משום גזירה שמא ילך ויביא מן האיסור, שבכרוב אי אפשר להכיר בין הגידולים שנגמרו בשישית לגידולים של שביעית; וחכמים אוסרים בכל הספיחים משום ספיחי כרוב. - ברם, במסכת פסחים הגירסה היא: כל הספיחים אסורים חוץ מספיחי כרוב; דברי רבי שמעון. וחכמים אומרים: כל הספיחים אסורים, שכן המדובר שם בספיחי שביעית, היינו שתחילת גידולם היתה בשביעית, שאסורים הם באכילה, כמו ששנינו בתורת כהנים: "כתוב (ויקרא כה, כ): "הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו" - אם אין זורעים, היכן הם אוספים? אמר רבי עקיבא: מכאן סמכו חכמים על הספיחים שיהיו אסורים בשביעית. וחכמים אומרים: אין ספיחים אסורים מן התורה אלא מדברי סופרים" (גזרה משום עוברי עבירה,

דומה מאוד לגרגיר הנחלים, אך נבדל בטעמו. קיימים שני זנים של סלרי מתורבת: סלרי שורש (*Apium graveolens* var. *rapaceum*) וסלרי עלים (*var. dulce*). משמש כירק מאכל או כתבלין, נאכל על כל חלקיו (גבעולים, עלים, זרעים ושורש).⁹

פטרוזיליה (*Petroselinum crispum*) - עשב חד שנתי ממשפחת הסוככיים. מוצאה בדרום אירופה, והיא גדלה היטב באקלים ים תיכוני. משמשת כעשב תיבול, אך נודעו לה שימושים ברפואה העממית ובפולחנים רבים.¹⁰

כמו שבארנו לעיל); וסובר רבי שמעון שספיחי כרוב אינם בכלל האיסור של ספיחי שביעית, משום שיש לו קלח גדול וענפים כאילן; וחכמים גזרו של ספיחי כרוב משום שאר הספיחים, שסוברים הם כרבי עקיבא שספיחים אסורים מן התורה (תוספות סוכה לט, ב; ועיי' ר"ש שמבאר ענין זה באריכות).

פטרוזיליה

סלרי

גרגר/גרגיר ; גרגר של אפר

כמעט כל המפרשים זיהו את הגרגר כבן חרדל מצוי. רוקט (*Eruca sativa*) - צמח חד שנתי ממשפחת המצליבים. הצמח נפוץ באזור הים התיכון, בישראל - מצפון ים המלח, לאורך בקעת הירדן עד לדרום הגולן. העלים של הצמח נאכלים בסלט, וזרעיו משמשים לתיבול. גדל הן בר והן כגידול תרבות. זיהוי זה מוסכם כמעט על כל הפרשנים.¹¹

הפרשנים לא הביאו זיהוי נפרד ל'גרגר של אפר'. מסתבר שהבינוהו כגרגר הגדל בר.

החוקרים מסכימים לזיהוי הגרגר עם בן חרדל מצוי,¹² ואת 'גרגר של אפר' הם מזהים עם

9 ערוך ערך 'כרפס' פליקס, הצומח והחי במשנה עמ' 90. לדבריו יתכן שמדובר גם ב כרפס הביצות (*apium nodiflorum*)

10 ראה ירושלמי שביעית ט, א, ריבמ"ץ שביעית ט, א.

11 תשובות הגאונים - הרכבי, סימן תטו: רבנו נתן אב הישיבה פ"א (שביעית ט כת"י בהמ"ל 1): גרגיר אלבר; רש"י, סוכה לט ע"ב.

12 לעף, פלורה IV, עמ' 70; צ'דיק, אוצר הצמחים, עמ' 875; פליקס, הצומח והחי במשנה עמ' 44.

רוקט

צמח אחר ממשפחת המצליביים - טוריים מצויים.¹³

ספיחי חרדל

החרדל הוזכר בחז"ל פעמים רבות, האזכור במשנתנו הוא ביחס למעמדו ההלכתי של החרדל שגדל בר. החרדל מזוהה כיום כאחד מהמינים השונים של הסוג חרדל¹⁴ (*Sinapis*) חרדל לבן (*Sinapis alba*) שפרחיו לבנים או חרדל השדה (*Sinapsis arvensis*) שפרחיו

צהובים, צמח חד שנתי ממשפחת המצליביים. החרדל שימש כצמח תבלין עוד לפני תחילת העת העתיקה. נפוץ מאוד בארצות הים התיכון, באסיה הקטנה, במרכז אירופה ובאנגליה. ניתן להפיק מזרעיהם את ממרח החרדל. אפשרות נוספת היא שמדובר בכרוב שחור (*Brassica nigra*), הקרוב לו מבחינה בוטנית, ומשמש גם הוא להכנת ממרח החרדל.

חרדל השדה

לדעת רבי יהודה במשנתנו דינם של ספיחי החרדל הוא כשל הצמחים שהובאו בתחילת המשנה, שהם גדלים באופן טבעי ואין חשש שמא אדם זרע אותם במכוון. יש לציין כי אף כיום החרדל הוא אחד מהצמחים הנפוצים ביותר שגדלים באופן חופשי ברוב שטחי הארץ, מוגדר כיום כ'עשב רע'.

ספיחי כרוב

כרוב שחור

הכרוב המוכר לנו כיום הוא ירק ממשפחת המצליבים של המין כרוב הבר (*Brassica oleracea*), שעבר תהליך של ברירה למינים שונים שתוצאתו היא זנים חקלאיים מגוונים השונים מאוד זה מזה לא רק בצורתם אלא גם בחלק הנאכל בהם. בכרוב העלים, כרוב ראש וכרוב הניצנים נאכלים העלים ואילו בכרובית ובברוקולי נאכלת התפרחת. בכרוב הקלח (קולורבי) נאכל הגבעול לפני התקשותו.

13 לעף, פלורה, א, עמ' 492 פליקס, הצומח והחי במשנה עמ' 45.

14 רמב"ם פירוש המשנה פאה ג, ב, פליקס, כלאי זרעים והרכבה, עמ' 65. לעף, פלורה IV, עמ' 71

משנתנו עוסקת בכרוב הראש, כרוב הגינה (*Brassica oleracea* Var. *Capitata*) - זן עגול בגודל של ראש, שעליו נאכלים חיים או מבושלים.¹⁵ או שמדובר בכרוב הקלח, 'קולורבי' (*Brassica caulorapa*) - זן נוסף של כרוב הבר. החלק הנאכל בזן זה הוא הקלח - התעבות הגבעול של הצמח.¹⁶

פליקס מזהה את 'כרוב' עם כרוב העלים- קייל (*Brassica oleracea* Var. *acephala*).¹⁷ לעף לא מציין את שמו של זן מסויים, אלא מספק תיאור: זן תרבותי של כרוב (*Brassica oleracea*) - חלק, גדול ורחב עלים.¹⁸

מחזור החיים של הכרוב הוא דו-שנתי שגידלו אותו הן כגידול בעל והן כגידול שלחין.¹⁹ בשנה הראשונה גדלים בתחילה העלים בצורה חופשית, לאחר מספר שבועות העלים מפסיקים להיפתח ומתחיל להיווצר ה"קולס" (החלק הנאכל). במקרה שמעוניינים לייצר זרעים מהכרוב משאירים לשנת גידול שנייה, בשנה זו הכרוב פורח ונוצרים הפרי הבוטני והזרעים (בגידול בשנה השנייה ה"קולס" בדרך כלל מר ואינו משמש לאכילה).

במשנתנו הובא שלדעת רבי שמעון כל הספיחים מותרים, חוץ מספיחי הכרוב, מכיוון "שאין כיוצא בהם בירקות שדה". בביאור דברי רבי שמעון נחלקו המפרשים, יש המבארים שכרוב גדל רק בצורה חקלאית מסודרת ואינו גדל בר, לכן ודאי הוא שכרוב שמגיע בשמיטה ודאי נזרע על ידי אדם. הסבר נוסף הוא שהצימוח של הכרוב הוא מהיר מאוד ואי אפשר להבחין בין כרוב שהתחיל לצמוח לפני השמיטה לבין כרוב שהחל לצמוח לאחריה, ולכן יש חשש שאנשים יזרעו כרוב בשמיטה ויאמרו שהוא שייך לשנה השישית.

ירקות שדה- ראה פרק ז משנה ג.

15 רס"ג (עמ' 191 108): רמב"ם (עמ' קסח):

16 רבנו נתן אב הישיבה (עמ' 29); נדרים עמ' 9

17 כלאי זרעים והרכבה, עמ' 80, הצומח והחי במשנה עמ' 86.

18 לעף פלורה IV, עמ' 71.

19 כמובא במשנה (תרומות י, יא): "רבי שמעון אומר כרוב של שקיא עם כרוב של בעל אסור מפני שהוא בולע".

משנה ב

פירוש הברטנורא

שלש ארצות - בא"י חלוקות זו מזו לענין ביעור. וביעור האמור בכל מקום בשביעית הוא שכל זמן שאין נמצא בשדה מאותו המין שאסף אליו בבית חייב לבער אותו המין מן הבית מיד. כגון אם לקט תאנים ועשה מהן גרוגרות, אינו יכול לאכול מאותם גרוגרות אפילו בשנה השביעית אלא כל זמן שנמצאים תאנים מחוברות לאילן, וכשכלו התאנים מן האילנות חייב לבער הגרוגרות שבביתו, או לאכלן כולן מיד, או להפקירן עד שלא ישאר מהם בביתו, דכתיב (ויקרא כה) ולבהמתך ולחיה כל זמן שחיה אוכלת בשדה האכל לבהמתך מן הבית כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית. והשתא קאמר שארץ ישראל

שלוש ארצות לבעור: יהודה, ועבר הירדן, והגליל; ושלוש ארצות לכל אחת ואחת. גליל העליון, וגליל התחתון, והעמק; מפפר חנניה ולמעלן, כל שאינו מגדל שקמין - גליל העליון; ומפפר חנניה ולמטון, כל שהוא מגדל שקמין - גליל התחתון; ותחום טבריא - העמק. וביהודה: ההר, השפלה, והעמק. ושפלת לוד כשפלת הדרום, וההר שלה כהר המלך. מבית חורון ועד הים - מדינה אחת.

כולה נחלקת לשלשה חלקים לענין ביעור, וכל חלק וחלק ממנה נחלק לשלשה חלקים:

כל שאינו מגדל שקמים גליל העליון - שהשקמים אין גדלים אלא בשפלה, וסימן לדבר כשקמים אשר בשפלה (מלכים א ו):

ותחום טבריה - הוא העמק אלו הג' הם מהגליל:

ההר והשפלה והעמק - הם שלשה חלקים של ארץ יהודה:

שפלת לוד. והר [שלה] לוד. ומבית חורון עד הים - הם שלשה חלוקות של עבר הירדן, ושפלת לוד כשפלת הדרום דכל זמן שאוכל בשפלת [הדרום] אוכל בשפלת [לוד], וההר של שפלת לוד אוכלים בו כל זמן שאוכלים בהר המלך:

מבית חורון ועד הים מדינה אחת - וכל זמן שלא כלה לחיה מאחת מן המקומות שביניהם יכולים כל אנשי הגבול ההוא לאכול על ידי המקום האחד שלא כלה בו לחיה מן השדה:

נוף אופייני לגליל התחתון

שלוש ארצות לביעור

שתי המשניות הבאות עוסקות בקביעת הזמן בו קיימת החובה לבער את הפירות מהבית הזמן הקובע לביעור הוא הזמן בו הפרי כלה לחיה מן השדה, כפי שנלמד¹ "כל זמן שחיה אוכלת בשדה האכל לבהמתך מן הבית כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית". המשנה מחלקת את הארץ לשלושה אזורים ראשיים, וכל אזור מחולק לשלושה אזורים משנה, לדעת תנא קמא יש לבחון בכל אזור מתי כלו בו הפירות, ולבערם מן הבית, גם אם פירות אלו קיימים באזור אחר בארץ. לדעת רבי שמעון במשנה הבאה יש צורך בחלוקות משנה רק ביהודה ולא בעבר הירדן ובגליל. בסופה של המשנה הבאה הובא ש"כל הארצות כאחת לזיתים ותמרים", נחלקו הפרשנים האם דין זה הוא לדעתו של רבי שמעון או שמא דין זה הוא לדעת כל התנאים.

חלוקה זו בין חלקי הארץ השונים נובעת מכך שלכל אזור יש את בעלי החיים שגדלים באזור זה, ובעלי חיים שגדלים באזור אחד לא נודדים בהכרח למקום אחר. וכן, לכל אזור יש את הצמחייה היחודית לו, כפי שאומר רבן שמעון בן גמליאל²: "סימן להרים מילין, לעמקים תמרים, לנחלים קנים, לשפילה שקמים".

הצמחייה של ארץ ישראל מונה מעל אלפיים מינים שזהו מספר גדול מאוד ביחס לשטח הארץ. ריבוי מינים זה הוא תוצאה של בתי גידול מרובים, שמקורם בתנאים האקלימיים, הטופוגרפיים והקרקעיים הרבגוניים השוררים בארץ.

האקלים בארץ הוא מגוון מאוד, החל מכמות משקעים של 25 מ"מ שנתיים בדרום הארץ, וכלה ב 1000 מ"מ בצפונה. גם מבחינה טופוגרפית הארץ מגוונת, במרחקים קצרים ניתן לעבור מהרים בגובה שעולה על 1000 מטר מעל פני הים, לעמק ים המלח

ביאור קהתי

משנה זו דנה במצוות ביעור. וכבר הזכרנו שמצוה זו למדים מן הכתוב (ויקרא כה, ז): "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול" - כל זמן שחיה אוכלת בשדה, בהמה אוכלת בבית; כלָה (לשון עבר) לחיה שבשדה, כלָה (לשון צווי) לבהמתך שבבית" (ספרא בהר). מכאן, שאם כנס אדם לתוך ביתו מין ממיני הפירות, יכול הוא לאכול מאותם הפירות כל זמן שמין זה מצוי לחיה בשדה, אבל אם כלה אותו המין בשדה ואינו מצוי לחיות, חייב הוא לבער מה שיש בביתו מאותו המין, כגון אם אסף תאנים של שביעית וייבשן, יכול הוא לאכול מהן כל זמן שנמצאות תאנים לחות באילנות בשדה הראויות למאכל החיות, אבל לאחר שכלו התאנים מן השדה, הרי הוא חייב לבער את מותר התאנים שיש לו בבית. בדרך הביעור יש שלש דעות (כמו שבארנו כבר בפתיחה למסכתנו): א. דעת הרמב"ם היא, ש"ביעור" פירושו: איבוד מן העולם, ומכאן הוא פוסק, שכשמגיע זמן הביעור, משאיר בידו מזון שלש סעודות מהמין החייב בביעור, וכן מחלק מזון שלש סעודות לכל אחד ואחד, והשאר שורף באש או משליך

1 ירושלמי כאן.

2 ירושלמי כאן.

לים המלח ומאבדו. - ב. דעת הרמב"ן היא, ש"ביעור" כאן מובנו הפקר, שהרי "לא מנו חכמים פירות שביעית לא מן הנשרפים ולא מן הנקברים". ומכאן המצוה היא, שכשמגיע זמן הביעור, הרי הוא מפקיר את הפירות מאותו המין החייב בביעור, ומוציאם לרשות הרבים, ואחרי כן רשאי הוא עצמו לחזור ולזכות בהם. אמנם לרש"י חייב הוא להניחם במקום שחיה יכולה ליטול אותם משם, אבל לרמב"ן אינו צריך להפקיר אלא לאדם. - ג. דעת הראב"ד היא, שיש שני ביעורים: "כשיכלו פירות העיר ותחומיה מוציאים כל אדם מה שבבתייהם ומביאים אותם לאוצר שליד בית דין, והם מחלקים לכל אדם שלש סעודות... עד שיכלו. ואם אין שם אוצר ובית דין - מוציאים לשוק ומפקירים, ואף הוא יכול לזכות בהם ככל אדם, ואוכל הזוכה בהם עד שיכלו אותם הפירות מכל הארץ... ואז יתבערו לגמרי, לשריפה או לאיבוד". ענין הביעור הראשון הוא לומד מן הכתוב (שמות כג, יא): "ואכלו אביוני עמך", וענין הביעור השני - מן הכתוב "ולבהמתך ולחיה" וגו', כמו שהבאנו לעיל. - שיטת רוב הפוסקים היא כדעת הרמב"ן, וכן גם מובא בתוספתא: "מי שיש לו פירות שביעית, והגיעה שעת הביעור, מחלק מהן לשכניו

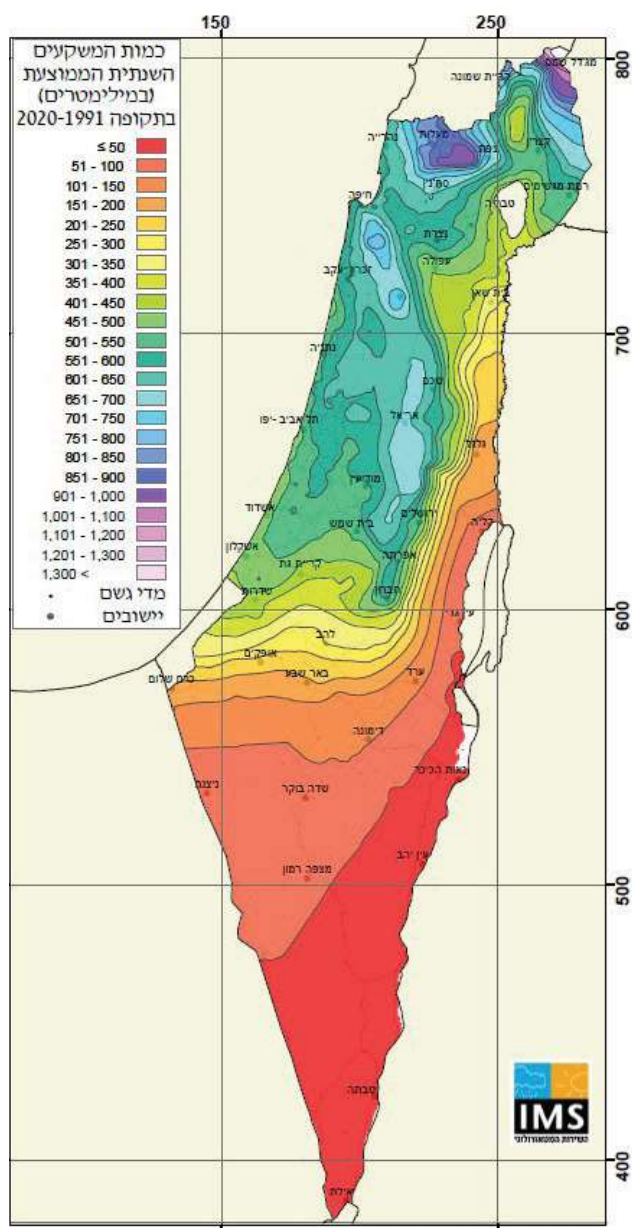
שהוא כ-400 מטר מתחת לפני הים. וכן ישנם מספר סוגי קרקע, חולות, לס, טרה רוסה, חמרה, בזלת, גירניות ועוד. כיום מקובל לחלק את תנאי טמפרטורה והמשקעים בארץ לחמישה חלקים: א. מישור החוף- מתאפיין בחורף חמים, הטמפרטורות הממוצעות אינן יורדות מ-8°C+ לחות האזור היא גבוהה יחסית, לכן אזור זה מתאים ביותר בארץ לצמחיה סובטרופית, כגון הדריים, אבוקדו וכדומה. ב. אזור הגבעות הסמוכות להרים- חם ויבש יותר, ודל יחסית בצמחיה. ג. איזור ההרים: חורף קשה, טמפרטורות מינימום נמוכות, לעיתים רבות אף מתחת ל0 מעלות, התפתחותם של צמחים רבים ותקופת פריחתם מאוחרת בכמה שבועות מאשר בשפלת החוף. ד. בקעת הירדן- טמפרטורות גבוהות יחסית בכל ימות השנה, אקלים שדומה למדי לאקלים סטבטרופי. ה. רמת עבר הירדן- אקלים דומה לרצועת ההרים, אלא שהוא יבש יותר, מנעד הטמפרטורות בין טמפרטורת מקסימום ומינימום רחב יותר.

תפוצתם של צמחים וחברות צמחים רבות מארץ מוגבלת על פי חלוקה זו, צומח של בקעת הירדן אינו יכול להתפתח בהרים, חברת החרוב, אלון התבור והאלה לרוב אינם עולים בהרים מעל 500 מטרים (אם כי ישנם מיני אלונים שגדלים באזורים גבוהים יותר כגון אלון החרמון), ומאידך צמחים צפוניים אינם "יורדים דרומה" בשל דרישות הקור. זמן ההתפתחות של הפירות מפריחה להנבה הוא קבוע על פי רוב אולם שונה בכל אזור, אי לכך יתכן שפירותיו של עץ ממין מסוים שגדל באזור קר יבשילו זמן רב לאחר פירותיו של עץ זהה שגדל באזור חם יותר.

כל שאינו מגדל שקמין - התאמת הצומח לקרקע

ישנם משתנים רבים המשפיעים על הצלחת צמח זה או אחר באזור הגידול, כגון הרכב הקרקע (חומצית או בסיסית), ניקוז-ה-יש עצים הזקוקים לכמות גדולה של מים על מנת להתפתח וישנם כאלו שכמות גדולה

ממוצע משקעים בארץ, באדיבות השירות המטאורולוגי

ולקרוביו וליודעיו, ומוציא ומניח על (פתח) ביתו, ואומר: "אחינו יבוא ויטול, וחוזר ומכניס לתוך ביתו ואוכל והולך עד שעה שיכלו" (תוספתא שביעית ח). מכאן גם האחרונים כתבו שיש לסמוך על דעת הרמב"ן ("פאת השולחן"; "ערוך השולחן העתיד"; "משפט כהן"; "חזון איש"). - משנתנו באה ללמד, מה הם המקומות הנכללים בגדר של "כלה לחיה מן השדה".

שְׁלוֹשׁ אֲרָצוֹת לְפָעוּר - אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מְחֻלֶּקֶת לְשֵׁלֶשׁ אֲרָצוֹת לַעֲנִין בִּיעוּר פִּירוֹת שְׁבִיעִית, שֶׁאִם כָּל פִּירוֹת שֶׁל אֶחָד הַמִּינִים מֵאֶרֶץ אֶחָת וְאִינֶם מִצְוִיִּים שֶׁם לַחִיּוֹת שֶׁבִשְׂדֵה, חַיִּיבִים לִבְעֹר אוֹתוֹ הַמִּין גַּם מִהַבִּית, אֶף עַל פִּי שְׁעֵדִיין מִצְוִיִּים פִּירוֹת אֵלּוּ בְּאֶרֶץ אַחֶרֶת: יְהוּדָה, וְעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, וְהַגָּלִיל - כִּגוֹן אִם כָּלָה בִּיהוּדָה וְלֹא כָּלָה בְּגָלִיל, בְּנֵי יְהוּדָה מִבְּעָרִים, אֲבָל בְּנֵי הַגָּלִיל אִינֶם מִבְּעָרִים, וְכֵן לַהֲיָפֵךְ. בַּעֲנִין "עֵבֶר הַיַּרְדֵּן" יֵשׁ חִלּוּקֵי דַעוֹת בַּמִּפְרָשִׁים: יֵשׁ סוֹבְרִים, שֶׁאִין הַכוּוֹנָה לַעֲבֹר הַיַּרְדֵּן הַמִּזְרָחִי, שֶׁכֵּן חֶבֶל אֶרֶץ זֶה אֵין דִּינוֹ כְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לַעֲנִין שְׁבִיעִית, אֲלֹא הַכוּוֹנָה הִיא (לְדַעַת הַרַמְבַּ"ם וְהַרַב מִבְּרִטְנֹרָא) לְחֶבֶל אֶרֶץ שְׁעַל יַד הַיַּרְדֵּן מִעֲבָרוֹ הַמַּעֲרָבִי (כְּמוֹ שֶׁנִּבְאָר לַהֲלֹךְ). אֲבָל לְפִי

התוספתא והירושלמי הכוונה היא לעבר הירדן המזרחי, שנוהג בו דין שביעית מדברי סופרים (עיין "תפארת ישראל"); וְשִׁלּוּשׁ שְׁלֹשׁ אֲרָצוֹת לְכָל אֶחָת וְאֶחָת - שכל ארץ חלוקה אף היא לשלש ארצות, כלומר שתשע ארצות הן לביעור (הר"ש על פי הירושלמי). ויש מפרשים, שאמנם רק שלש ארצות לביעור, אלא שמשנתנו באה להשמייע רבותא, שאף על פי שכל אחת ואחת מחולקת שוב לשלושה אזורים שאין פירותיהם כלים בזמן אחד, מכל מקום נחשבים כל שלשת האזורים כארץ אחת לענין זמן הביעור (רש"י פסחים נב, ב; רמב"ם; ברטנורא). ואלו הן שלש הארצות של הגליל: גָּלִיל הָעֲלִיּוֹן, וְגָלִיל הַתַּחְתּוֹן, וְהַעֲמֵק. והרי הגבולות של כל אחת מהן: מִכְּפַר חֲנַנְיָה וְלַמַּעֲלָן - בכון צפונה, כָּל שְׂאֵינֹ מִגְדֹּל שְׁקֵמִין - כל אותו אזור שאין גדלות בו שקמים, הרי זה גָּלִיל הָעֲלִיּוֹן - שהוא האזור ההררי של הגליל, והשקמים אינן גדלות אלא בשפלה (עיין מלכים א י, כז); וּמִכְּפַר חֲנַנְיָה וְלַמַּטָּן - בכון דרומה, כָּל שְׂהוּא מִגְדֹּל שְׁקֵמִין, הרי זה גָּלִיל הַתַּחְתּוֹן - שהריו נמוכים וביניהם בקעות ועמקים; וְתַחֲסֹם טְבֵרְיָא - כלומר טבריה וסביבותיה, הן הַעֲמֵק של הגליל. וּבִיהוּדָה - שלש הארצות שביהודה הן: הָהָר - כלומר הר

של מים תזיק להם. הטמפרטורה באזור- ישנם צמחים הזקוקים למנות קור רבות כגון מיני נשירים רבים, וישנם צמחים שמנות קור רבות יכולה להביא למותם או לחוסר פוריותם כגון מיני הדורים ועצים סובטרופיים אחרים, אבוקדו, מנגו וכו'. גם להרכב הקרקע ישנה השפעה על הצמח, ויש להתאים את רמת חומציות הקרקע לצמח, כגון קרקע מאווררת, או קרקע דחוסה, רמת הגיר, סוג הבופר ומידת חילחול המים. קרקע מנוקזת או לא, מידת האטימות ועוד.

תנאי האקלים המשתנים משפיעים על זמן ההנבה, ובכל אחד מהאזורים הוא מעט שונה. התאמת הצמח למקום הגידול הוא שילוב של אקלים רב שנתי מתאים, תאימות של הזן לקרקע, ישנם גורמים נוספים כגון מזיקים ומחלות התוקפות באזור זה או אחר ועוד. הנחה מאוד סבירה כי בהרים ההנבה תתאחר בהרבה מאשר בבקעת הירדן או במישור החוף, אולם השפלה הפנימית לעומת ההר הפרשים יהיו קטנים יותר.³

במשנתנו הובא שהמדד להגדרת האזורים השונים הוא לפי יכולת היצמוח של השקמים באותו איזור.

שיקמה: (*Ficus sycomorus*) הוא מין עץ ממשפחת התותיים הנמנה עם הסוג פיקוס, שבו כלולים כ-1,000 מינים. העץ קרוי גם פיקוס השקמה. עצי השקמה (שקמים) נפוצים בעיקר באזורים החמים של כדור הארץ. השקמה היא עץ בר במזרח אפריקה, אך הופצה בידי האדם לארצות המזרח התיכון וצפון אפריקה. בישראל גדלים עצי השקמה בעיקר במישור החוף ובשפלה. ומעט בעמקים הפנימיים של הארץ. הוא אינו עץ מדברי. במולדתו החמה הוא ירוק-עד. בארץ הוא לרוב לא נשיר אם כי יש מקומות גבוהים יותר, בהם הוא נשיר בחורף השיקמה סובלת מקור, ולכן אינה גדלה בהרים הגבוהים והקרים, וכיון שכך היא משמשת סימן היכר וגבול בין גליל תחתון לעליון.

³ צריך לציין כי הנגב והנגב הצפוני כלל לא נכלל בחלוקת האזורים, ככל הנראה לא היו כמעט ישובים יהודיים ועל כן גם הדיון לגביהם הוא שולי. אם כי היום הוא רלוונטי מתמיד.

בעבר היה להם ערך כלכלי, עצם שימש
לנגרות ופריים נאכל. במשך השנים התמעטו מאוד
עצי השקמה ברחבי הארץ אך עדיין ניתן למצוא
עצים בני מאות שנים. השקמים בארץ ישראל אינם
עצי בר והן ניטעו בידי חקלאים שהביאו אותן ושתלו
אותם במישור החוף ובשפלה⁴.

שיקמה

המלך, שרוב הרי יהודה ואפרים
כלולים בו, הַשְּׁפֵלָה - הנקראת
שפלת דרום, וְהָעֶמֶק - מעין
גדי ועד בקעת יריחו (תוספתא;
ירושלמי). וְשְׁפֵלַת לֹד וְשְׁפֵלַת
הַדְרֹם - כלומר שדינה של
שפלת לוד לענין ביעור כשפלת
הדרום, שכל זמן שאוכלים
בשפלת הדרום אוכלים בשפלת
לוד, וְהָהָר שְׁלָה - שבשפלת
לוד, פְּהֵר הַמֶּלֶךְ - דינו לענין
הביעור כהר המלך, מִבֵּית חוּרוֹן
וְעַד הַיָּם, מְדִינָה אַחַת - כלומר
ומבית חורון, שבצפון יהודה,
ועד הים הרי זו מדינה אחת,
ודינה כעמק שביהודה (ר"ח
אלבק). בירושלמי מובא, שאמר
ר' יוחנן: עוד יש בה הר ושפלה
ועמק. מבית חורון ועד אמאוס -
הר, מאמאוס ועד לוד - שפלה,
מלוד ועד הים - עמק. ושואל
הירושלמי: אם כן למה לא שנו
"ארבע ארצות לביעור"? ומתרץ:
מעורבות הן, כלומר לא עשו אותן
ארץ רביעית, לפי שמעורבות
הן, ההר והשפלה שלה, בארץ
יהודה. - ושלוש ארצות של
עבר הירדן לא נימנו במשנתנו,
והן מפורשות בתוספתא (ז, ט)
ובירושלמי (ט, ב).

כפי שהזכרנו לעיל, דעת
הרמב"ם והרב מברטנורא היא,
שעבר הירדן הנוכח במשנתנו
היינו מצד מערב של הירדן,
ולפי פירושם מונה הסיפא של

4 א. דנין, פיקוס השקמה, צמחיית ישראל ברשת.

משנתנו את שלש הארצות של עבר הירדן, והן: שפלת לוד, ההר שבשפלה, ומבית חורון ועד הים. ברם, פירוש זה קשה הוא. וכן כותב הגר"א: אי אפשר לומר כן, שהרי ירושלים הוא מהלך יום אחד מן הירדן, ולוד הוא מהלך יום מירושלים לצד מערב, ובית חורון היה גם כן במערב הגבול, והיאך אפשר לומר שהם מן הירדן? ונראה שהמשנה אינה מונה אלא הארצות שביהודה ובגליל, אבל הארצות של עבר הירדן לא נימנו במשנה, מפני שהן מפורשות בספר יהושע (פרק יג), והובאו בתוספתא ובירושלמי... והטעם משום שארץ ישראל נחלקת לשני חלקים: נגב וצפון, כמו שכתוב (יהושע יח, ה): "יהודה יעמוד על גבולו מנגב ובית יוסף... מצפון". ויהודה היינו שבט יהודה, והשאר הם בכלל יוסף; ומונה המשנה שלש הארצות של הגליל שהן: הגליל העליון והגליל התחתון והעמק; ושלש הארצות של יהודה, שהן ההר, השפלה והעמק (כמו שבארנו); ועוד נשתייר שבט בנימין שהיה בין יהודה ובין יוסף; ומוסיפה איפוא המשנה בסיפא את שלשת החלקים שבשבט בנימין, והם: שפלת לוד, ההר, ומבית חורון ועד הים, להשמיענו שכל אלו בכלל יהודה הם ודינם לענין ביעור כדין הארצות שביהודה (עיין "שנות אליהו").

משנה ג

פירוש הברטנורא

ולמה אמרו ג' ארצות - הואיל ושלש ארצות בכל אחת הרי כאן תשע ארצות, למאי הלכתא אמרו שלש ארצות לביעור ותו לא:

שיהיו אוכלים בכל אחת ואחת עד שיכלה האחרון שבה - אוכלים ביהודה עד שיכלה האחרון שבג' ארצותיה, וכן בגליל, וכן בעבר הירדן. אבל אין אוכלים ביהודה על ידי אותן שבגליל, ולא בגליל על ידי אותן שביהודה, דגמירי דאין חיה שביהודה

וְלִמָּה אָמְרוּ שְׁלוֹשׁ אֲרָצוֹת? שִׁיְהִיו אוֹכְלִין בְּכָל אַחַת וְאַחַת עַד שִׁיכָלֶה הָאַחֲרוֹן שִׁפָּהּ. רַבִּי שְׁמַעוֹן אוֹמֵר: לֹא אָמְרוּ שְׁלוֹשׁ אֲרָצוֹת אֶלָּא בִּיהוּדָה, וְשָׂאֵר כָּל הָאֲרָצוֹת כְּהַר הַמֶּלֶךְ. וְכָל הָאֲרָצוֹת כְּאַחַת לְזִיתִים וְלִתְמָרִים.

מתרחקת לצאת מיהודה לגליל, ומגליל ליהודה, אבל יוצאה היא מגליל לגליל ומיהודה ליהודה:

ושאר כל הארצות כהר המלך - שאר כל הארצות שבא"י אוכלים ע"י הפירות הנמצאים בהר המלך והוא היה רב הפירות ואחרון מכל שאר ארצות שבארץ ישראל:

וכל הארצות כאחת לזיתים ולתמרים - כל הארצות שבארץ ישראל אוכלים זיתים ותמרים על ידי ארץ אחת שלא כלו בה הזיתים והתמרים לחיה מן השדה, בין שתהיה הארץ ההיא ביהודה או בעבר הירדן או בגליל. ואין הלכה כר"ש:

מטע תמרים באזור ים המלח

וכל הארצות כאחת לזיתים ולתמרים

במשנתנו מובא שזמן הביעור של הזיתים והתמרים הוא אחד בכל הארץ. בתוספתא מובא שרבי שמעון בן אלעזר מוסיף אף את החרובים¹ ככל הנראה זמן הבשלת הזיתים באזורים השונים של הארץ היה הדרגתי ונמשך זמן ממושך יותר מאשר קטיפים של פירות אחרים, ובסופו של דבר תאריך מסיק הזיתים ברחבי הארץ היה בזמן יחסית קרוב. אי לכך לא ניתן לחלק בין האזורים השונים שבכל אזור ובכל הארץ. התמרים גדלו בעיקר בין הכנרת לים המלח, מעט גדלו במישור החוף, אי לכך כיוון שזה הוא אזור בעל אחידות אקלימית ואף מבחינת תנאי הקרקע, קבעה המשנה לכל הארצות מועד אחד לסיום גידיד הפרי.

ביאור קהתי

וְלָמָּה אָמְרוּ שְׁלוֹשׁ אֲרָצוֹת - לשם מה אמרו חכמים "שלוש ארצות לביעור ושלש שלש ארצות לכל אחת"? להשמיענו, שִׁיְהִיו אוֹכְלִין בְּכָל אֶחָת וְאֶחָת עַד שִׁיְכָלָה הָאֲחֵרוֹן שָׁבָה - שמותר לאכול בכל ארץ וארץ מהפירות שבבית עד שיכלה לחיה הפרי האחרון מאותו מין בכל אותה ארץ, כגון בהר שביהודה אין חייבים לבער מין ממניי הפירות שבבית עד שיכלה אותו מין לחיה מכל ההר, ולאחר שכלה שם חייבים בביעור, אף על פי שעדיין לא כלה בשפלה או בעמק, שדרך החיה כשאינה מוצאת פירות במקומה היא הולכת למקום אחר, אבל החיה שבהר אינה גדלה אלא על הפירות שבהר ואינה הולכת לא לשפלה ולא לעמק, וכן החיה שבשפלה אינה גדלה אלא על פירות שבשפלה, והחיה שבעמק על הפירות שבעמק. כן גם החיה שביהודה אינה גדלה על פירות שבגליל, והחיה שבגליל אינה גדלה על פירות שביהודה, ומכאן שאין החיה הולכת מיהודה לגליל או מהגליל ליהודה אפילו מהר להר או מעמק לעמק (ר"ש על פי הירושלמי; תוספות). - ויש מפרשים: ולמה אמרו שלש ארצות - כיון ששנינו "שלוש שלש ארצות לכל אחת ואחת", הרי תשע ארצות הן, ולמה אמרו: שלש ארצות לביעור? שיהיו אוכלין בכל אחת ואחת עד שיכלה האחרון שבה - כלומר שבא התנא להשמיענו, שאף על פי שיש בכל אחת שלש ארצות, הר ושפלה ועמק, מכל מקום מותר לאכול בכל אחת מהארצות, היינו ביהודה או בגליל או בעבר הירדן, עד שיכלה מאותו המין בכל שלשת האזורים שבארץ זו, כגון אם כלה מין ממניי הפירות בגליל העליון וגם בגליל התחתון, אין חייבים עדיין לבער אותו מין מהבית כל זמן שיש מאותו מין בתחום טבריה. אבל לאחר שכלה מכל הגליל, אף שעדיין יש מאותו מין ביהודה, חייבים אנשי הגליל לבער אותו מין מבתיהם (רש"י; רמב"ם; ברטנורא). רַבִּי שְׁמַעוֹן אָמַר: לֹא אָמְרוּ שְׁלוֹשׁ אֲרָצוֹת אֲלָא בִּיהוּדָה - שיהודה בלבד מחולקת לשלוש ארצות:

1 תוספתא שביעית ז, יז.

הר, שפלה ועמק, וכגון אם כלה מין ממני הפירות בהר ואינו מצוי שם לחיה בשדה, חייבים יושבי ההר לבער אותו המין מבתיהם, אף על פי שעדיין מצוי ממנו בשדות השפלה והעמק, וישאר כל הארצות - שבארץ ישראל, דהיינו הגליל ועבר הירדן, פְּהַר הַמֶּלֶךְ - שכל זמן שלא כלה מאותו המין בהר המלך, מותר לאכול ממנו בגליל ובעבר הירדן, שכן בהר המלך גדלו הרבה פירות והיו מצויים שם זמן רב. וְכָל הָאֲרָצוֹת - כל שלש הארצות שבארץ ישראל, פְּאֶחֶת - כארץ אחת הן, לְזִיתִים וְלִתְמָרִים - שמותר לאכול אותם בכל הארץ כל זמן שהם מצויים בשדה באיזה מקום שהוא בארץ, ביהודה או בגליל או בעבר הירדן. ואין הלכה כרבי שמעון. - יש מפרשים, שהפיסקה האחרונה - "וכל הארצות כאחת לזיתים ולתמרים" - אינה מדברי רבי שמעון, אלא סתם משנה היא ודברי הכל ("תוספות יום טוב"; "מלאכת שלמה"). ובירושלמי מובאת ברייתא: "אף לחרובין כל הארצות כאחת". ומובא עוד שם, שאוכלים על התמרים עד שיכלו מיריחו שהיא עיר התמרים (ובבבלי - פסחים נג, א - אמרו: עד שיכלה האחרון שבצוער), ועל הזיתים אוכלים עד שיכלו ממירון ומגוש חלב. כן מובאת ברייתא בבבלי (פסחים נג, א): "אוכלין בענבים עד הפסח (של השנה השמינית), בזיתים עד העצרת, בגרוגרות עד החנוכה, בתמרים עד הפורים. וכן פוסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ז, יא).

משנה ד

פירוש הברטנורא

אוכלים על המופקר - אוכלים ממה שבבית ע"י שמצוי מאותו המין בשדה במקום מופקר. אבל אם פסק וכלה אותו המין ממקום המופקר, אף על פי שנמצא ממנו במקום השמור בבית או בגנות חייב לבער, כדאמרו כלל לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית:

ר' יוסי מתיר אף על השמור - ואין הלכה כר' י:

אוכלין על המפקר, אבל לא על השמור. רבי יוסי מתיר אף על השמור. אוכלין על הטפיחין ועל הדופרא, אבל לא על הסתוניות. רבי יהודה מתיר, כל זמן שפפרו עד שלא יכלה הקיץ.

אוכלים על הטפיחים - על מה שמשמים העופות בטפיחים, שהן כלי חרס הבנויים בכותל אשר שם צפרים יקננו. ואוכלים ממה שבבית כל זמן שמצוי מאותו המין בטפיחים:

ועל הדופרא - אילן שעושה פירות שני פעמים בשנה, אוכלים בראשון עד שיכלה האחרון שבמינם:

אבל לא על הסתוניות - אין אוכלין בענבים על ידי הענבים הגדלים בימות הסתיו:

רבי יהודה מתיר - לאכול בענבים ע"י הסתוניות כל זמן שבכרו קודם שיכלה הקיץ. ואין הלכה כרבי יהודה:

ענבים שנותרו על הגפן בסתיו

טפיחין

בפרשנים נאמרו שני הסברים בזיהוי ה"טפיחין", לדעת רוב הפרשנים מדובר בכלי חרס שמונחים בקירות, ששם הציפורים מקננות, ויתכן שמדובר בשוככים שמונחים במתקנים שונים כגון קולומבריום שמצויים בתוך מערות שונות, שנועדו כדי לשכן שם יונים. מתקנים אלו נפוצים מאוד בשפלת יהודה, במקומות בהם הסלע עשוי קירטון- סלע שניתן לחצוב בו בקלות יחסית, ויש בו תאים רבים ששם היונים מקננות, יונים אלו אוספות גרעינים שונים ומביאות אותם לקינן, כל עוד יש זרעים בטפיחין אלו, הדבר נחשב לכך שהם לא כלו וניתן לאכול מזרעים אלו בבית.

קולומבריום

ויש המבארים שמדובר בצמח "טופח" צמח זה יש גרגרים קשים שדומים לתבואה וקטניות ולכן הם אינם נרקבים ונשארים בשדה על פי רוב הזיהויים מדובר באחד ממניי הטופח (*Lathyrus sp.*) סוג של קטנית במשפחת הפרפרניים, הקרוב לבקייה ולאפון. אחד מהמינים הינו טופח תרבותי (*Lathyrus sativus*) צמח ממשפחת הקטניות. הזרעים שלו אכילים, וניתן להפיק מהם קמח. עם זאת, הם נושאים רעלנים, ואכילה מופרזת מהם עלולה להיות מסוכנת. אפשרות

ביאור קהתי

אוֹכְלִין עַל הַמֶּפְקָר - מותר לאכול מפירות שביעית שבבית, כל זמן שמצויים פירות מאותו המין לחיה בשדה במקום מופקר, בין במחובר בין בתלוש, אֲבָל לֹא עַל הַשָּׂמור - אם כלה אותו מין לחיה בשדה מן המופקר, והוא מצוי עדיין בשמור, כגון באילנות שבתוך החצרות ("תוספות יום טוב" עפ"י הרמב"ם), אסור לאכול עליו, וחייב לבערו מן הבית. רַבִּי יוֹסִי מְתִיר אֶף עַל הַשָּׂמור - כל זמן שמצוי אותו מין במחובר לאילן, אף שהאילן נמצא במקום שמור, מותר לאכול ממנה שבבית. ויש מקשים על פירוש זה, שאין טעמו של רבי יוסי מבואר. ונראה להם לפרש, שלדעת רבי יוסי לא הקפידה התורה במה שאמרה "ולבהמתך ולחיה" שיהא מצוי מאכל לחיה, אלא עיקר האזהרה היא, שלא יאסוף כל תבואתו כאחד לביתו כדרך שנוהג בשאר השנים. ותלה הכתוב דבר זה במאכל חיה, שישאיר בשדה ולא יאסוף הכל. ולכן אם אסף כל מה שבשדה ושייר מן המחובר השמור, כגון ענבים שהיו עומדים ליבצר ולא בצרם, הואיל ושייר ולא בצר הכל, אין כאן חיוב ביעור. ותנא קמא

טופח

נוספת היא שמדובר בטופח חמצתי (*Lathyrus cicra*) הקרוב לו.¹

דופרא

דופרא הוא עץ שמניב פעמיים בשנה, תכונה זו קיימת במינים שונים כגון תאנה שמניבה מספר פעמים בשנה, ובזמננו ניתן למנות אף כמה מיני הדורים כגון לימון ואתרוג שיש להם כמה גלי פריחה, מינים אלו פורחים הן באביב והן בסתיו וחלקם אף בחורף. במשנתנו כל עוד לא כלו הפירות האחרונים של הפריחה האחרונה, אין צורך לבער את הפירות שגדלו בפריחה הראשונה.

1 ערוך ערך טפח.

סובר שכוונת הכתוב כפשוטו, שהקפידה התורה להשאיר מאכל לחיה, וזה שלא השאיר לחיה, חייב לבער ("משנה ראשונה"), ואין הלכה כרבי יוסי. אוכלין על הטפחין - הרמב"ם מפרש, שטפחים הם הגרגרים הקשים ממני התבואה והקטניות שאינם נזרעים אלא צומחים מאליהם ומתקיימים הרבה זמן בארץ, כגון הטופח הנזכר בתחילת כלאים ("הפורקדן והטופח"), ובאה המשנה ללמדנו, שאף כשעדיין מצויים גרגרים קשים כאלו בשדה, כלומר פירות גרועים קשים, מותר לאכול מאותו מין שבבית. ויש מפרשים, ש"טפחים" היינו כדי חרס הנתונים בחורים שבכותל והם משמשים קנים לצפרים, ובאה המשנה ללמד, שאוכלים ממה שבבית כל זמן שמצוי מאותו מין בטפחים. ועל הדופרא - אילן שעושה פירות פעמיים בשנה, באביב ובקיץ, אוכלים עליו כל זמן שמצויים בו הפירות שבקיץ. אבל לא על הסתוניות - אין אוכלים בענבים עד שיכלו הסתוניות, היינו הענבים שבישולם נגמר בסתיו, לפי שענבים אלו רעים וגרועים הם ואינם ראויים לאכילה ("משנה ראשונה"), והרמב"ם מבאר הטעם, לפי שדומים לפירות של שנה אחרת (הל' שמיטה ויובל ז, ה). רפי יהודה מתיר - לאכול

סתוניות

סתוניות הם ענבים שמבשילים לקראת סוף הסתיו אלו בעיקר ענבים שגדלים באזורים גבוהים שבהם הפריחה היא מאוחרת, ניתן לבצור ענבים אלו אף לקראת סוף חשוון- תחילת כסלו. לרוב אלו ענבים שגודלם קטן ואיכותם בדרך כלל לא טובה.

בענבים עד שיכלו הסתוניות,
כָּל זְמַן שֶׁפָּקְרוּ עַד שֶׁלֹּא יִכְלָה
הַקִּיץ - אִם הִתְחִילוּ לִהְיוֹת
קוֹדֵם שֶׁכֻּלָּה הַקִּיץ, אִף עַל פִּי
שֶׁנִּגְמְרוּ בִּסְתִיו. וְאִין הִלְכָה כְּרַבִּי
יְהוּדָה.

יתכן גם כי אלו תאנים המבשילות בסתיו ואף בתחילת החורף (סתיו במקרא בדרך כלל הוא חורף), אלו זנים מוכרים אף היום. יתכן כי בעבר היו נדירים יותר ואיכותם לא משובחת. בתוספתא הם קרויים סיפוניות (אולי שיבוש אולי מלשון סופיות - סוף העונה).

משנה ה

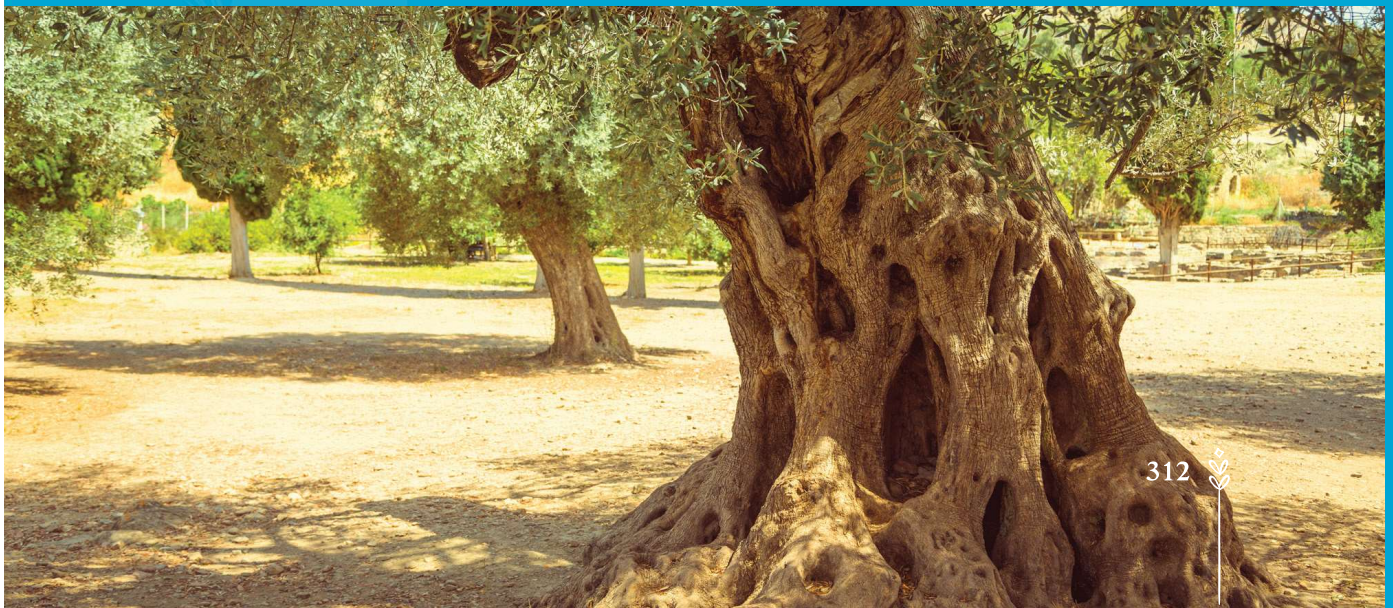
פירוש הברטנורא

הכובש ג' כבשים - שלשה מיני ירק:
בחבית אחת - של חומץ או של ציר,
כדי שיתקיימו שלשה מיני הירק יחד:
רבי אליעזר אומר אוכלים על הראשון
- וכיון דכלה מין אחד מהן מן השדה
נאסרו כולם ואפילו אותן שלא כלו,
שאותו מין שכלה נתן טעם באותן
שלא כלו ואסרן, דתנן לעיל פרק ז'
שביעית אוסרת במינה במשהו שלא
במינה בנ"ט:

רבי יהושע אומר אף על האחרון - על
סמך מין הכלה אחרון יאכל משלשתן
אף על פי שכבר כלו השנים לחיה

שבשדה. וטעמא דרבי יהושע הואיל ואלו שכלו בלועים מטעם אותו שלא כלה, דאמר קרא (ויקרא כה)
מן השדה תאכלו את תבואתה כל זמן שאתה אוכל מן השדה אתה אוכל מן הבית, והאי קרא יתירה הוא
דהא דרשינן לה מן ולבהמתך ולחיה אשר בארצך כל זמן שחיה אוכלת בשדה האכל לבהמתך מן הבית וכו',
אלא קרא לכבושים הוא דאתא וה"ק מן השדה תאכלו את תבואתה אם יש בשדה מקצת מן הדבר הנכבש
בבית, שהטעם הבלוע בדבר הנכבש יש במינו עדיין בשדה שעדיין לא כלה, אף על פי שעיקר הפרי כלה
אעפ"כ תאכלו את תבואתה ואינו זקוק לבער:

כל ירק אחד הוא - לא נתנו חכמים שיעור לכל ירק וירק בפני עצמו, אלא אף על פי ששלשתן כלו מן
השדה הואיל ואיכא שאר ירקות שלא כלו אוכל ע"י שאר ירקות ולא יבערם מן החבית עד שיכלו כל
הירקות כולן מן השדה, והלכה כר"ג דכל שכלה מינו מן השדה יבער מינו מן החבית ואוכל את השאר:

סגריות

הסגריות נזכרות פעם אחת במשנה, אזכור זה הוא במשנתנו לצורך ציון נקודת הזמן בו קיימת החובה לבער את הרגילה, עד ש"עד שיכלו סגריות מבקעת בית נטופה".

בדומה לצמחים רבים שמאזכרים מספר מועט של פעמים במשנה, קשה לזהות באופן מדויק מהו צמח זה, עד שיש הסוברים שלא מדובר בצמח אלא תיאור של נשים הלבושות סינרים ומלקטות את הירקות בשדה.¹ או שמציינים במפורש כי מדובר בירק האופייני למקום הנזכר במשנה (בקעת בית נטופה), אך אינו יודע את זהותו.² אפשרות נוספת היא שמדובר באופן כללי עם צמחים לחים ודביקים.³

ראשונים רבים סבורים שמדובר בזנים מסוימים של הצמח "קינרס" קינרס תרבותי או קינרס הגבעול (*Cynara cardunculus*) צמח קוצני רב שנתי ממשפחת המורכבים. נפוץ בארצות אגן הים התיכון. התפרחת משמשת לאכילה בדומה לארטישוק, הקרוב לו, אך גם גבעוליו נאכלים. משמש כצמח מרפא ברפואה העממית.⁴

זיהוי נוסף הוא של רגלת הגינה (*Portulaca oleracea*) צמח בשרני וחד שנתי ממשפחת הרגלתיים. תפוצתה של הרגלה רחבה - מן המזרח התיכון, אסיה, צפון אפריקה ועד לדרום אמריקה. בארץ נחשבת כפולש וותיק, וגדלה כעשב רע בשדות ובשוליה.⁵ ומדובר במשנתנו בצמח זה שגדל בבקעת בית נטופה.

1 רבנו נתן אב הישיבה.

2 רמב"ם שביעית ט, ה.

3 תנחום הירושלמי, המדריך המספיק עמ' 382 ערך 'סנר'.

4 ערוך ערך 'סנר', ריבמ"ץ כאן.

5 תפארת ישראל שביעית ט, ה.

ביאור קהתי

הפּוֹבֵשׁ שְׁלוּשָׁה כְּבָשִׁים -
שלושה מיני ירק, פְּתֻבִית
אַחַת - בחומץ או במי מלח,
רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אָמַר: אוֹכְלִין
עַל הָרָאשׁוֹן - כלומר שלאחר
שכלה מין אחד מהם מן השדה,
נאסרו כולם, ואפילו שני
המינים האחרים שלא כלו,
וחייב לבער הכל. רַבִּי יְהוֹשֻעַ
אָמַר: אֵף עַל הָאַחֲרוֹן - כל זמן
שמין אחד מהם מצוי בשדה,
מותר לאכול מכולם, אף על פי
ששני המינים האחרים כבר כלו
מן השדה. בירושלמי מבואר
טעמם, שרבי אליעזר סובר:
"הראשון נותן טעם באחרון",
כלומר הואיל ואותו המין
שכלה ונאסר נתן טעם בשאר
שני המינים, אף אלו אסורים.
ורבי יהושע סובר להיפך:
"האחרון נותן טעם בראשון",
כלומר הואיל והמין שלא
כלה נתן טעם במינים שכלו,
מותר לאכלם עד שיכלה המין
האחרון, משום טעמו הבלוע
בהם. רַבִּן גַּמְלִיאֵל אָמַר: כָּל
שְׂפֵלָה מֵינּוּ מִן הַשָּׂדֶה, יִבְעַר
מֵינּוּ מִן הַתְּבִית - כל מין שכלה
צריך לבערו מן החבית, והשאר
מותר באכילה, שלעניין ביעור
אין חוששים לנתינת טעם
כלל. וְהִלָּכָה כְּדַבְּרֵי - כדברי
רבן גמליאל. וכותב הרמב"ם
בפירושו למשנתנו: הלכה כרבן

גמליאל אבל לא משום שנאמר כאן "והלכה כדבריו", אלא משום שדין זה הוא על דעת רבי, והלכה כרבי מחברו (ויש גורסים: מחבריו). ואמנם בנוסחאות מדוייקים אין גורסים פיסקא זו. **רַבִּי שְׁמַעוֹן אוֹמֵר: כָּל יֵרֶק אֶחָד לְבַעוֹר - כֹּל מִיְּנֵי הַיִּרְקוֹת הֵם כֻּמֵּין אֶחָד לַעֲנִין בִּיעוֹר, וְכֹל זֶמֶן שֶׁמִּצּוֹי מִיֵּין יֶרֶק בִּשְׂדֵה, מוֹתֵר לֹאכּוֹל שֶׁאֵר כֹּל מִיְּנֵי יִרְקוֹת שִׁבְבִית. אוֹכְלִין בְּרִגְלָה - סֵתָם מִשְׁנֵה הָיָא, וְאִינֵה מִדְּבַרֵי רַבִּי שְׁמַעוֹן ("מִלֹּאכְתָּ שְׁלֵמָה"). רִגְלִיָּה הֵינּוּ חִלְגִּלוּגוֹת (פּוֹרְטוּלָא"ק), וּמוֹתֵר לֹאכּוֹל מִיֵּין זֶה, עַד שֶׁיִּכְלּוּ סְגָרִיּוֹת - וִישׁ גּוֹרְסִים: סְנִרְיּוֹת, סְנִדְיּוֹת, וְהֵן מִיֵּין רִגְלִיָּה, מְבַקְעֵת בֵּית נְטוּפָה - שִׁבְגִּלִּיל הַתַּחְתּוֹן, וְשֵׁם מִצּוֹי מִיֵּין זֶה בִּשְׂדֵה זֶמֶן רַב. הֶרֶמֶב"ם מִפְרֵשׁ: "רִגְלִיָּה הוּא עֵשֶׁב חִלְגִּלוּגִית וִישׁ בּוֹ לִיחּוֹת הֶרֶבָה, וּבִשְׁבִּיל זֶה תַעֲמוֹד הֶרֶגִּילָה יָמִים רַבִּים. וְאִם פִּסְקָה מִמָּקוֹם אֶחָד, נִמְצָאתָ (הִיא) בִּמְקוֹם אֶחָד שֶׁהוּא לֹחַ מִמֶּנּוּ; וְאִף עַל פִּי שְׁאִין אֲנִי רוֹאִים אוֹתָהּ, הִיא בִּמְקוֹם נִסְתֵּר בָּאָרֶץ, שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ גְּדִילְתָּהּ; וְכִשְׁרוּאִים שִׁיבֵשׁ בִּבְקַעַת בֵּית נְטוּפָה, יוֹדְעִים שֶׁכֵּכֶר יִבְשֶׁה (הֶרֶגִּילָה) בְּכֹל מְקוֹם וְלֹא נִשְׁאֵר מִמֶּנָּה כְּלוּם, מִפְּנֵי שֶׁזֶּוּ הָאָרֶץ לֹחֶה מְאֹד; וּבִשְׁבִּיל זֶה נִקְרָאת "בֵּית נְטוּפָה", שֶׁהִיא הָאָרֶץ רַבַּת הַלִּיחּוֹת, וְהַעֲשֵׁב הַהוּא עוֹמֵד יָמִים רַבִּים עַל הָאָרֶץ, וְהִיא הַסְּגִרִּיּוֹת, וְהִיוּ יוֹדְעוֹת בִּמְקוֹם הַהוּא, אֲבָל אֲנִי אֲנַחְנוּ יוֹדְעִים אוֹתָהּ".**

בקעת בית נטופה מוצפת

משנה ו

פירוש הברטנורא

המלקט עשבים לחים - אוכלן בלא ביעור עד שייבש לחלוחית הארץ הממתק את הפירות, משם ואילך חייב לבעור:

המגבב ביבש - המלקט בעשבים יבשים, אוכלן בלא ביעור:

עד שתתיר רביעה שניה - שהיא בשנה בינונית בכ"ג במרחשון, משם ואילך חייב לבעור:

מגבב - תרגום לקושש קש (שמות ה) לגבבא:

המלקט עשבים לחים - עד שייבש המתוק; והמגבב ביבש - עד שתתיר רביעה שנייה. עלי קנים ועלי גפנים - עד שישורו מאביהן; והמגבב ביבש - עד שתתיר רביעה שנייה. רבי עקיבא אומר: בכלן עד שתתיר רביעה שנייה.

רביעה - על שם שהמטר רובע את הארץ ומולידה כזכר זה שרובע את הנקבה. פ"א שמרביץ העפר ומשכיבו, תרגום רובץ (בראשית כט) רביע:

ועלי גפנים - לחים, אוכלים בהן כל זמן שנמצאים באביהן, כלומר במחובר לאילן: שישורו - שיפלו:

והמגבב ביבש - בעלי קנים וגפנים יבשים, אוכל עד שתתיר רביעה שניה ואחר כך יבער: בכולן - בין עשבים בין קנים וגפנים בין לחים בין יבשים. ואין הלכה כר"ע:

שייבש המתוק

ישנם מספר הסברים בראשונים ל"מתוק", צמח פקועות השדה שמתייבש, זבל שממתק את הפרי, או סדקים שבקרקע המתמלאים מים בגשמים ואינם מתייבשים אלא לאחר זמן. כשהארץ מתייבשת או כשהסדקים נפערים, כוחות האחיזה של מולקולות המים עולים על כוחות היניקה של הצמח, אין כניסה של מים ומינרלים מהקרקע והוא לא יכול להמשיך את מחזור חייו, כמובא במשנתנו- אינו יכול לייצר סוכרים ולהתמתק. בין אם מדובר בצמח שמתייבש ובין אם מדובר בקרקע המתייבשת, בשלב זה של יובש הצמחים מתים, ואז הם כלים לחיה מן השדה ויש לבער את העשבים אף מן הבית.

קרקע סדוקה

קרקע רטובה

ביאור קהתי

הַמִּלְקֻט עֲשָׂבִים לַחִים - מותר לאכלם, עַד שְׁיִיבֵשׁ הַמֶּתוֹק - עד שתיבש לחלוחית הארץ המתקת את הפירות, שמאותה שעה ואילך חייב הוא לבערם, שאלה שנשארו בשדה אינם ראויים כבר למאכל החיה (עיין לעיל ג, א - שם הבאנו באורים שונים בענין "המתוק"), ויש מבארים: עד שייבשו העשבים המתוקים שבשדה (ר"ח אלבק). וְהַמִּגְבֵּב בְּיָבֵשׁ - והמלקט עשבים יבשים מותר לאכלם, עַד שֶׁתֵּרֵד רְבִיעָה שְׁנִיָּה - הגשם של העונה השנייה, שכן גשמי היורה מתחלקים לשלש עונות גשמים, שכל אחת מהן קרויה רביעה (מלשון רביעה והפראה, שהגשמים רובצים על הקרקע ומפריים אותה), והן: רביעה בכירה, רביעה בינונית, רביעה אפילה, ושנינו בברייתא (תענית ו, א): "איזהו זמנה של רביעה? הבכירה - בשלושה (במרחשון); הבינונית - בשבעה; האפילה - בעשרים ושלושה; דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: בשבעה, בשבעה עשר, ובעשרים ושלושה; רבי יוסי אומר: בשבעה עשר, בעשרים ושלושה, ובחודש (בראש חודש) כסלו". כוונת משנתנו אפוא לרביעה הבינונית, שהיא לדעת רבי מאיר בשבעה בחשוון של השנה השמינית,

המגבב ביבש

מגבב הוא האוסף או מלקט עשב יבש או זרדים או ענפים יבשים. לאחר שיורד גשם בפעם השנייה עשב זה או נרקב או נרטב וכבר אין בו תועלת בזמן זה ולכן צריך לבער את שבבית.

רביעה שניה

שתי המשניות הבאות דנות בהשלכות שונות הקשורות לירידת הגשמים- רביעה שנייה.

הביטוי רביעה כולל הן את הגשמים עצמם שנקראים רביעה, (מלשון רובע) והן את הזמן שבו הגשמים יורדים, או יורדים בדרך כלל. בחז"ל הוזכרו שלוש רביעות. נחלקו התנאים מהו זמן המדויק של רביעות אלו כפי שמובא בתוספתא,¹ הזמן המוקדם ביותר הוא ג' בחשוון שזה הזמן המוקדם ביותר לרביעה ראשונה כדעת רבי מאיר, ואילו התאריך האחרון לרביעה השלישית שהוזכר הוא ראש חודש כסלו, כדעת רבי יוסי.

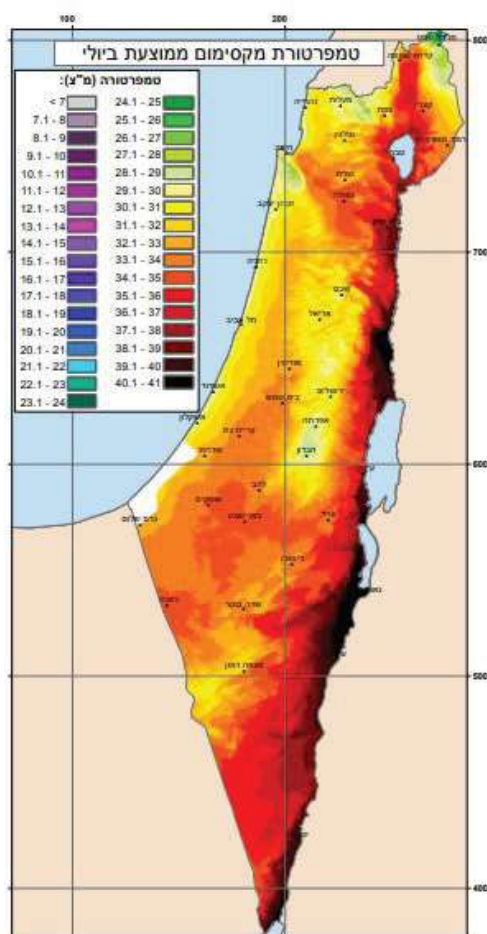
מחלוקת נוספת שהובאה בתוספתא היא האם כוונת הרביעות היא לגשמים היורדים בפועל, או שמא מדובר בתאריך שבו הגשמים אמורים לרדת, וניתן להגדיר רביעה גם אם לא ירדו בפועל גשמים.

האקלים בישראל הוא אקלים "סובטרופי- ים תיכוני", שהוא אקלים ממוצע בין ערכי הטמפרטורה והמשקעים שבארצות טרופיות מזה, לאלה שבארצות האקלים הממוזג מזה. אקלים זה הוא בין קוי הרוחב 30° ל 40° , תכונתו העיקרית של אקלים זה הוא ירידת רוב גשמי השנה בחורף החל מסופו של חודש תשרי- תחילת חשוון ומסתיימת בחודש ניסן- אייר, הגשמים המשמעותיים ביותר יורדים בחודשים כסלו-שבט - "עונת הגשמים".

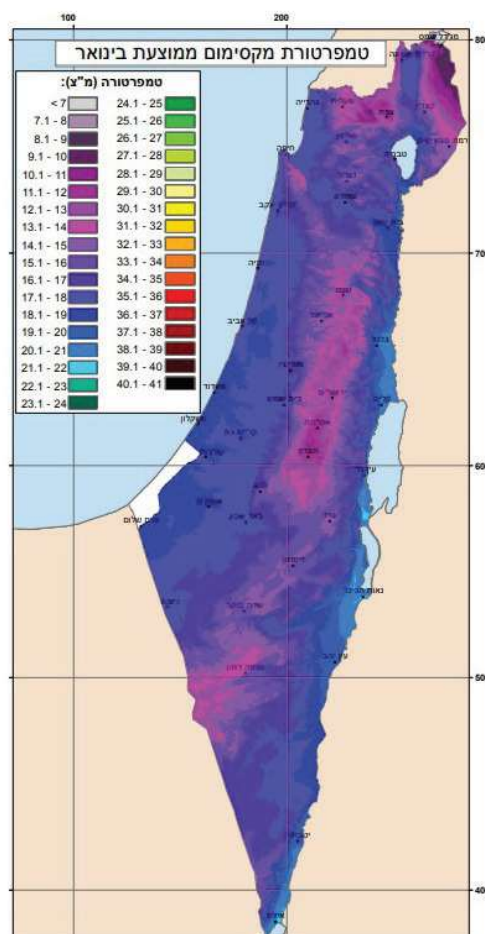
בקיץ החם אין גשמים כלל, או שכמותם קטנה מאוד. הגשמים בארץ יורדים כאשר גושי אוויר קר מגיעים

ולדעת רבי יהודה - בשבעה עשר בו, ולדעת רבי יוסי - בעשרים ושלושה בו. ומאותה שעה ואילך חייבים היבשים בביעור, שאלו שבשדה אינם ראויים כבר למאכל החיה (ר"ש; ברטנורא; "תפארת ישראל"). והרמב"ם כותב: "עד מתי יהיה אדם רשאי ללקט עשבים לחים בשביעית? עד שייבש המתוק. ויגבב עשבים יבשים? עד שתירד רביעה שנייה במוצאי שביעית" (הל' שמיטה ויובל ז, יז). **עֲלֵי קִנִּים וְעֲלֵי גִפְנִים** - הלחים, אין חייבים בביעורם, **עַד שְׁיִשְׁרוּ מֵאֲבֵיהֶן** - עד שיפלו מבדיהם, ומאותה שעה שנובלים ונושרים, חייבים העלים בביעור. **וְהַמְגַבֵּב בְּיָבֵשׁ** - בעלים יבשים של קנים וגפנים, אין חייבים בביעורם **עַד שְׁתִּירַד רְבִיעָה שְׁנִיָּה** - כמו שבארנו לעיל. **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: בְּכֶלֶן** - בין בעשבים ובין בעלים, בין בלחים ובין ביבשים, **עַד שְׁתִּירַד רְבִיעָה שְׁנִיָּה** - אין חייבים בביעורם אלא לאחר שירד הגשם של העונה השנייה במוצאי שביעית. בירושלמי אמרו: אין גורסים במשנה "עלי קנים" אלא "עלי גפנים" בלבד, שעלי קנים אין להם ביעור, וכן מובא בתוספתא: "עלי קנים ועלי זיתים ועלי חרובים אין להם ביעור, מפני שאין מינם כלה". וכן פוסק הרמב"ם.

1 תוספתא תענית (ליברמן) א, ג.

טמפרטורת מקסימום ממוצעת ביולי, זכויות שמורות לשירות המטאורולוגי

טמפרטורת מקסימום ממוצעת בינואר, זכויות שמורות לשירות המטאורולוגי

לאזורנו מאירופה, אויר זה קר ויבש. בעברו על פני הים התיכון, הוא קולט לחות מרובה שנאגרת בו. בשל הבדלי הטמפרטורות הגדולים בתחילת החורף בין הים לגושי האוויר, עיקר הגשם יורד בקו החוף. בהמשך החורף כשהבדלי הטמפרטורות נמוכים יותר, עיקר הגשם יורד בהרים.

ארץ ישראל, שוכנת בין שתי מערכות שקעים (שהן אזורי לחץ נמוך הקשורים בגשם). האחת, מצפון-מערב, השנייה, לכיוון מזרח ודרום-מזרח. שתי הפינות המנוגדות האחרות מכילות מערכות של רמות (שהן אזורי לחץ גבוה הקשורים במזג אוויר יבש וללא גשם). האחת, מצפון-מזרח, והשנייה, מדרום-מערב, ישראל נמצאת אם כך ב'צומת' של ארבע מערכות סינופטיות ענקיות ולכן נתונה להשפעות מנוגדות, גשם או יובש. כמו כן, המחקרים מראים שאין בעולם מקום דומה, עם שינויים אקלימיים חריפים ובולטים מצפון לדרום. דהיינו: מעט גשם בדרום - בנגב, הדומה לסהרה, עם ממוצע שנתי הנמוך מחמישים מילימטר, כאשר מעט צפונה (לבנון), כמות הגשם הינה מעל אלף מילימטר, בדומה לאזורים גשומים באנגליה. כתוצאה מכך, השינויים הבין

גפן בשלכת

גפן בקיץ

שנתיים בגשמי ישראל, הינם גבוהים ביותר בהשוואה למדינות אחרות. יתכן כי עובדה זו מלמדת כי קיימים הבדלים בין התנאים, באיזה תאריך להגדיר את זמן של הרביעות השונות.²

הרביעה השניה היא ירידת גשמים משמעותית שיורדת באזורים נרחבים.³ לעומת הרביעה

הראשונה שבה מדובר בגשמים מועטים באזורים מצומצמים. ירידה משמעותית של גשמים מלמדת על תחילתה של עונת הגשמים.⁴ גשמים אלו גורמים לתבואה ולצמחים שנתרו בשדה שירקבו. וכן היא גורמת לתבואת החורף שנזרעה לפני כן לנבוט ולהתחיל לגדול.

עד שישרו מאביהן

משנתנו עוסקת בשאלה עד מתי ניתן לאכול את עלי הגפנים והקנים, כשהכלל הוא שכל עוד יש עלים על הצמח בשדה, מותר לאדם לאכול בביתו, כשכלו העלים בשדה, עליו לבער את העלים מביתו.

תפקידם המרכזי של העלים בצמח הוא לבצע את תהליך ההטמעה- פוטוסינתזה, אם כי יש עלים שתפקידם הוא הגנה על הצמח או אגירת חומרי תשמורת, ותפקידים נוספים. בבסיסם של עלים נשירים בוגרים מצוי אזור צר הקרוי "אזור הניתוק", שהוא נבדל במבנהו מהרקמות השכנות. מערכת ההובלה מצטמצמת, נוצרת התפרקות של דפנות התאים ובסופו של התהליך העלה נושר. קיימת הבחנה בין עצים שהם "ירוקי עד", בהם העלווה קיימת על הצמח בכל ימות השנה, לבין עלים נשירים שבהם העלים נושרים בעונה הקרה. השלכת נגרמת בעיקר בצמחים בהם בעיקר בעונת החורף אין להם יכולת לבצע תהליכי הטמעה, בשל מיעוט שעות האור, מחד, ומאידך קיומם של העלים על העץ גורם לאיבוד מים רב. לכן עצים שמקורם הוא בארצות קרות, משירים את עליהם עם בוא החורף. עלי הגפן משמשים גם כיום למאכל, בעיטוף בשר וכדומה, אי לכך ניתן לאכול מהם בבית רק כשעדיין לא כלה לחיה בשדה. בירושלמי כאן מובא שאין לגרוס "עלי קנים", מכיוון שצמח זה הוא ירוק עד לכל העת ניתן למצוא עליו עלים.

2 פ. אלפרט, גשם ורוח, מטאורולוגיה ומזג אוויר לאור היהדות.

3 בבלי תענית ו, ב, ירושלמי כאן.

4 כמובא בירושלמי כאן.

משנה ז

פירוש הברטנורא

עניים נכנסים לפרדסאות - בשאר שני שבוע ליטול לקט שכחה ופאה, וכן נכנסים לגנות במוצאי שביעית עד שתירד רביעה שניה. מפני מותרות פירות שביעית שנשארו בה:

בתבן ובקש של שביעית - דסתם תבן וקש חזי למאכל בהמה ויש בו קדושת שביעית ואסור לשרפו וליהנות בו הנאה של [אבוד], משום דדרשינן לאכלה ולא להפסד. אבל כשנתבטל מה שבשדה ממאכל חיה פקעה קדושת שביעית ממה שבבית:

פיוצא בו, המשפיר בית לחברו עד הגשמים - עד שתירד רביעה שניה. המדר הנאה מחברו עד הגשמים - עד שתירד רביעה שניה. עד אימתי עניים נכנסים לפרדסות? עד שתירד רביעה שניה. מאימתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית? משתירד רביעה שניה.

אגב המשנה הקודמת מונה משנתנו עוד עניינים שזמנם עד שתִּרְד רביעה שנייה.

פִּיּוּצָא בּוּ - בדומה למה ששנינו במשנה הקודמת, שהזמן הוא עד שתִּרְד רביעה שנייה, **הַמְשָׁפִיר בֵּית לְחִבְרוּ עַד הַגָּשְׁמִים** - כלומר שכך התנה עמו, שמשכיר לו את הבית עד הגשמים, **עַד שֶׁתִּרְד רְבִיעָה שְׁנִיָּה** - זמן השכירות הוא עד שירד הגשם של העונה השנייה, כמו שבארנו במשנה הקודמת. **הַמְדִּיר הִנָּא מִחִבְרוּ עַד הַגָּשְׁמִים** - מי שאסר על עצמו בנדר, שלא ייהנה משל חברו עד הגשמים, או שהדירו חברו שלא ייהנה משלו עד הגשמים, אסור לו ליהנות מחברו **עַד שֶׁתִּרְד רְבִיעָה שְׁנִיָּה** - (עיין נדרים ח, ה). **עַד אֵימָתִי עֲנִיִּים נִכְנָסִים לְפָרְדֹסוֹת** - בשאר השנים ליטול לקט שכחה ופאה, וכן במוצאי שביעית ללקט פירות שביעית המופקרים (רמב"ם)? **עַד שֶׁתִּרְד רְבִיעָה שְׁנִיָּה** - ומכאן ואילך לא ייכנסו, שדריסת רגליהם מזיקה לאדמת הפרדס. **מֵאֵימָתִי נִהְיִין וְשׁוֹרְפִין בְּתֵבָן וּבְקֶשׁ שֶׁל שְׁבִיעִית** - שכן תבן וקש ראויים למאכל בהמה, ואסור לשרפם בשביעית אף לצורך הנאת האדם, להסיק בהם תנור, וכן אסור ליהנות בהם בדרך אחרת של איבוד, כגון ליתנם בטיט, לפי שאסור להפסידם, שנאמר: "לאכלה" - ולא להפסד (עיין לעיל ח, יא), ובאה המשנה ללמד: מאימתי מותר לשרוף תבן וקש של שביעית וליהנות משריפתם או ליהנות בהם הנאה אחרת של איבוד? **מִשֶּׁתִּרְד רְבִיעָה שְׁנִיָּה** - שאז נרקבים התבן והקש שבשדה ושוב אינם ראויים למאכל החיה, וכיון שנתבטל מה שבשדה ממאכל חיה, פקעה קדושת שביעית ממה שנמצא בבית (רש"י; ברטנורא). וכן אמרו בירושלמי: "מכיון שנסרח מה שבשדה, מותר מה שבבית".

ויש מקשים על פירוש זה, שהרי אם כלה מן השדה, חייב לבער מן הבית ("מלאכת שלמה"; "משנה ראשונה").

אמנם בעל "תוספות יום טוב" כותב, שמסתבר הטעם כירושלמי, משום שאין לומר "כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית" אלא בכגון שאילו מה שיש בבית היה נמצא בשדה היתה החיה יכולה לאכול ממנו, אבל הואיל והמין הזה כל מה שהיה ממנו בשדה נרקב ונפסד, אם כן אילו גם מה שבבית היה בשדה, היה אף הוא נפסד ובטל ממאכל החיה; נמצא שלא נחסר לחיה כלום במה שכנס זה לביתו, ולכן אינו חייב לבערו.

אבל בעל "תוספות חדשים" כותב: "צריך עיון, שהרי טעם זה אינו מספיק אלא שלא יהיו חייבים בביעור, אבל מכל מקום יש להם דין שביעית,

ולמה פקעה קדושת שביעית מהן? אלא שהירושלמי מטעם אחר התיר, שכיון שנתבטל מה שבשדה הרי זה כאילו נתבטל גם מה שבבית ונפסד, שמותר לאבדו.

כן גם בעל "משנה ראשונה" דוחה טעמו של בעל "תוספות יום טוב", שהתורה לא אמרה לבער משום הפסד החיה, אלא שאם אין לחיה לאכול, לא תאכל הבהמה יותר מן החיה, וצריך להוציא מאכל הבהמה ולהפקירו, שיהא לחיה ולבהמה בשווה, וזוהי מצוות הביעור, שיהא הפקר ושווה לכול, ואין לאחד זכות יותר מחברו, ואין הבדל אם כלה לחיה מחמת אכילה או מחמת הפסד.

אלא הטעם הוא - לדעת "משנה ראשונה" - שסתם תבן וקש עומדים למאכל בהמה, וקודם זמן הביעור אסור להשתמש בהם להסקה, אף על פי שהוא צורך האדם, שאין זה דומה למלוגמא (לעיל ח, א), שאי אפשר שם בדבר אחר, אבל לצורך הסקה שאפשר להשתמש בעצים, אסור להפסיד מאכל בהמה, אבל משהגיע זמן הביעור, שהתורה התירה לכלות מאכל בהמה מן הבית, אין גם להקפיד מלהשתמש בו להסקה, שאף שממעט בזה מאכל בהמה, אין בכך כלום. וכן כתב הרא"ש (עין "משנה ראשונה").

ובעל "תפארת ישראל" כותב: נראה לי, שהמשנה באה להשמיענו כשיטת הרמב"ן, שכשמגיע זמן הביעור אין צריך לאבדו אלא רק מפקירו, ויכול כל אדם ואף הוא עצמו לזכות בו וליהנות ממנו, וזהו ששינינו כאן: "נהנין ושורפין", שקודם זמן הביעור רק ליהנות ממנו מותר, אבל לא לשרפו, ואולם משהגיע זמן הביעור, יכול ורשאי ליהנות ממנו או לשרפו.

משנה ח

פירוש הברטנורא

והגיע שעת הביעור - זמן ביעור הפירות לפי מקומן כדתנן לעיל ג' ארצות לביעור ובברייתא [פסחים נג א] שנינו אוכלים בענבים עד הפסח, בזיתים עד העצרת, בגרוגרות עד החנוכה, בתמרים עד הפורים, וכולן של שנה השמינית. וזמנים הללו בסתם שאין ידוע אם כלה לחיה מן השדה אם לאו אבל בידוע הכל לפי מה שכלו:

מחלקן מזון שלש סעודות לכל אחד

ואחד - מאנשי ביתו, ואח"כ מחלק לשכניו ולקרוביו ומיודעיו, ומוציא ומניח על פתח ביתו ואומר אחינו בית ישראל מי שצריך ליטול יטול:

ועניים אוכלים אחר הביעור אבל לא עשירים - דכתיב (שמות כג) ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה, אביוני עמך ולא עמך:

אחד עניים ואחד עשירים - קרי ביה ואכלו אביוני וגם עמך. והלכה כרבי יוסי:

מִי שֶׁהָיוּ לוֹ פְּרוֹת שְׁבִיעִית וְהָגִיעַ שְׁעַת הַבְּעוֹר,
מִחֶלֶק מִזֶּזֶן שְׁלוֹשׁ סְעוּדוֹת לְכָל אֶחָד וְאֶחָד.
וְעֲנִיִּים אוֹכְלִין אַחֲרֵי הַבְּעוֹר, אֲבָל לֹא עֲשִׁירִים;
דְּבָרֵי רַבִּי יְהוּדָה. רַבִּי יוֹסִי אוֹמֵר: אֶחָד עֲנִיִּים
וְאֶחָד עֲשִׁירִים אוֹכְלִין אַחֲרֵי הַבְּעוֹר.

משנה זו באה ללמדנו, כיצד מקיימים מצוות הביעור. וכבר הזכרנו שיש שלש דעות בענין זה, ולהלכה נתקבלה דעת הרמב"ן שהיא שיטת רוב הפוסקים (עיין הקדמה למשנה ב בפרקנו), ולפיה נבאר את משנתנו.

מִי שֶׁהָיוּ לוֹ פִּירוֹת שְׁבִיעִית - שכנס לתוך ביתו, וְהִגִּיעַ שְׁעַת הַבְּעוֹר - שכלו פירות אלו לחיה מן השדה, כמבואר במשניות הקודמות; ויש פירות שחכמים קבעו זמן ביעורם, כמו שמובא בברייתא (פסחים נג, א): "אוכלים בענבים עד הפסח, בזיתים עד העצרת, בגרוגרות עד החנוכה, בתמרים עד הפורים", וכל הזמנים הללו של שנה שמינית הם, וכשמגיע זמן הביעור, מְחַלֵּק מִזוֹן שְׁלוֹשׁ סְעוּדוֹת לְכָל אֶחָד וְאֶחָד - מאנשי ביתו ומשכניו ומקרוביו, ומה שנשאר הוא מבער מן הבית, כלומר שמוציאו ומניחו על פתח ביתו, ואומר: אחינו בית ישראל, מִי שְׁצִיךְ לִיטוֹל יטול (תוספתא). וְעֲנִיִּים אוֹכְלִין אַחֵר הַבְּעוֹר - מפירות שביעית שלקטו מן ההפקר, אֲבָל לֹא עֲשִׂירִים - כלומר שאסור לעשירים לזכות בפירות שנתבערו מן הבית, דְּבָרֵי רַבִּי יְהוּדָה - שכתוב (שמות כג, יא): "ואכלו אביוני עמך", ודורש רבי יהודה: "אביוני עמך" - ולא עמך. ואין הכוונה לעניים ולעשירים במובן הרגיל, אלא כל שלקטו הפירות משדות אחרים, נקראים עניים, והם אוכלים אחר הביעור, אבל בעלי השדות עצמם שלקטו את הפירות משדותיהם בהפקרם, נקראים עשירים, ואסור להם לאכלם אחר הביעור. מכל מקום בביעור הכל חייבים, אלא שלדעת רבי יהודה רק אדם אחר רשאי לזכות בפירות שנתבערו על ידי בעל השדה ("כסף משנה" על פי הרמב"ן; "תפארת ישראל"). רַבִּי יוֹסִי אוֹמֵר: אֶחָד עֲנִיִּים וְאֶחָד עֲשִׂירִים - בין עניים בין עשירים, אוֹכְלִין אַחֵר הַבְּעוֹר - כלומר שאף בעל הבית עצמו יכול לחזור ולזכות בפירות לאחר שקיים מצוות הביעור, "ומכניסם לתוך ביתו ואוכל והולך עד שעה שיכלו" (תוספתא), שרבי יוסי דורש: "ואכלו אביוני עמך" - אביונים וגם עמך. והלכה כרבי יוסי. - ואף הרמב"ם פוסק כרבי יוסי, אלא שהוא גורס בדבריו: "אחד עניים ואחד עשירים אין אוכלים אחר הביעור"; וכבר בארנו, שלשיטת הרמב"ם מצוות הביעור היא, שמחלק מזון שלש סעודות לכל אחד ואחד, והשאר מאבדו ומבערו מן העולם (הל' שמיטה ויובל ז, ג).

בירושלמי מובא: ר' יצחק בר רדיפא היו לו פירות שביעית והגיע זמן ביעורם, ובא ושאל לר' יאשיהו ואמר לו (ר' יאשיהו): בחר לך שלושה אוהבים והפקר לפניהם, כלומר הואיל והם אוהבין לא יטלו מהפירות שתפקיר, ותחזור אתה ותזכה בהם. - קפודקאי (אנשים קפדנים) מציפורי באו ושאלו את רבי אמי: כגון אנחנו שאין לנו אוהבים ולא מכירים הדורשים בשלומנו, היאך נבער? אמר להם רבי אמי: כשתראו השוק פנוי מאנשים, תוציאו הפירות לשוק וצעקו: הפירות הללו הפקר, וכשיתחילו אנשים לבוא וליטול, הקדימו וזכו בהם אתם (לפי הריב"ם"ץ).

משנה ט

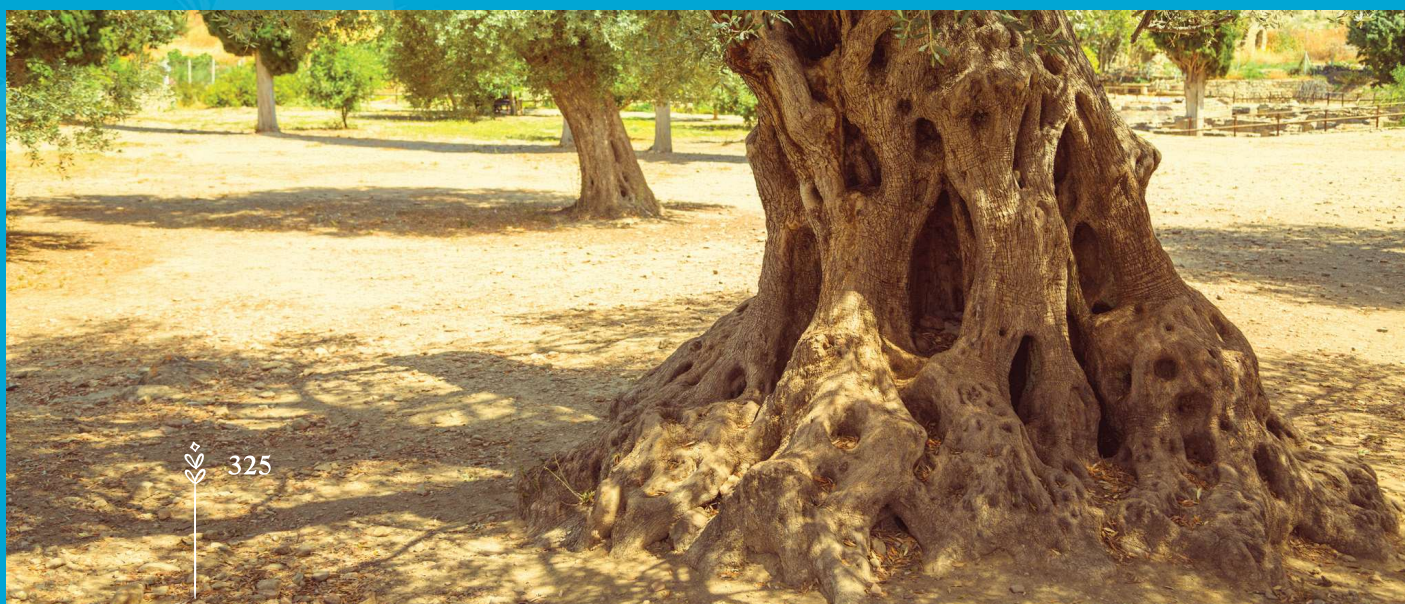
פירוש הברטנורא

רבי אליעזר אומר ינתנו לאוכליהן - אף על פי שפירות הללו בהיתר נלקטו לאכלן בקדושת שביעית, מכל מקום סבר ר' אליעזר דאסור לזה שנתנו לו פירות הללו לאכלן לבדו, אלא ינתנו שיאכלם הוא עם אחרים, דר' אליעזר לטעמיה דסבר כב"ש, דאמרי [לעיל מ"ב פ"ד] אסור לאכול פירות שביעית בטובה, כלומר להחזיק טובה למי שנותן לו פירות שביעית דרחמנא אפקרינהו, הילכך זה שנתנו לו פירות שביעית במתנה או נפל לו בירושה אסור שיאכלם לבדו שלא יחזיק טובה

למי שהורישם לו או שנתנם לו במתנה, אלא יאכל אותם עם אחרים כדי שלא יהא אוכל פירות שביעית בטובה:

וחכ"א אין החוטא נשכר - חכמים לדבריו דר"א קאמרי ליה, לדידן מותר לאכול פירות שביעית בין בטובה בין שלא בטובה, אלא לדידך דאמרת אסור לאכול פירות שביעית בטובה היכי קאמרת ינתנו לאוכליהן ושריית למי שנתנו לו פירות שביעית במתנה לאכלן עם אחרים, והלא מצינו חוטא נשכר שאוכל אותן עם כל בני אדם, והדין נותן לפי דבריך שימכרו לאוכליהן שיפרע אותם מה שהן שווין כדי שלא יהא חוטא נשכר והדמים יתחלקו לכל אדם. ואין הלכה כר"א:

האוכל מעיסת שביעית עד שלא הורמה חלתה חייב מיתה - דלא תימא אין חלה בשביעית משום דכתיב לאכלה ולא לשריפה וחלה אם נטמאת טעונה שריפה, קמ"ל דראשית עריסותיכם אמרה תורה, מאיזו עסה שתהיה חלה תרימו:

מִי שֶׁהָיוּ לוֹ פִּירוֹת שְׁבִיעִית, שֶׁנִּפְּלוּ לוֹ בִּירְשָׁה אוֹ שֶׁנִּתְּנוּ לוֹ בְּמַתָּנָה - והפירות נלקטו בהיתר, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: יִנְתְּנוּ לְאוֹכְלֵיהֶן - כלומר שלא יאכל את הפירות לבדו, אלא יינתנו לאחרים לאכול מהם, והוא יאכל עמהם. הטעם הוא כדי שלא יהא מחזיק טובה למי שהורישם לו או שנתנם לו במתנה, שכן רבי אליעזר סובר כבית שמאי (לעיל ד, ב), שאסור לאכול פירות שביעית בטובה, לפי שהתורה הפקירתם. וְחֻכְמִים אוֹמְרִים: אֵין הַחוּטָא נִשְׁפָּר - אין החוטא ראוי להיות נשכר, להרוויח מחטאו, כלומר שחכמים אמרו לרבי אליעזר: אמנם לדעתנו מותר לו לבדו לאכול את הפירות, שסוברים אנו כבית הלל: "אוכלים בטובה ושלא בטובה", אבל לדעתך, שאסור לאכול פירות שביעית בטובה, אם אתה אומר שיאכל עם אחרים, נמצא החוטא נשכר, אֵלָא - לשיטתך - יִמְכְּרוּ לְאוֹכְלֵיהֶן, וְדַמִּיהֶם יִתְחַלְקוּ לְכָל אָדָם - כלומר שיתן דמי שוויים של הפירות כפי שיימכרו לאכילה, והדמים יתחלקו לכל אדם. - כך מפרש הרמב"ם על פי הירושלמי, לשיטת ר' יוחנן שם, שבפירות שביעית של היתר מדובר במשנתנו. ואף הגר"א מפרש כך לשיטת ר' יוחנן, אלא שפירושו שונה במקצת מפירוש הרמב"ם, שמה שחכמים השיבו לרבי אליעזר לשיטתו שלא יהא חוטא נשכר, היינו: שכיון שמותר ליתן לאחרים אזי הם יחזיקו לו טובה, אלא צריך למכור והדמים מתחלקים על פי בית דין, ואז הם לא יחזיקו לו טובה במעות שביעית ("שנות אליהו"). - אבל הרא"ש כותב על פירושו של הרמב"ם, שפירוש דחוק הוא, ואף הר"ש מתקשה בפירוש המשנה, והוא כותב על הפיסקה "אין החוטא נשכר" - לא נתברר פירושו בירושלמי, והלשון "לאוכליהן" משמע למי שדרכן לאכול בלא ביעור (ולפי הגהת הרא"ש: למי שדרכן לאכול אחר הביעור). - אמנם יש דעה אחרת בירושלמי, והיא דעת ריש לקיש, שמדובר במשנתנו בפירות עבירה, ומפרש בעל "משנה ראשונה" דהיינו שהנותן או המוריש לא קיים בהם מצוות ביעור, ולא הפקירם אלא שמרם לעצמו. ואילו היו עכשיו הפירות בידו, היו אסורים לכל אדם, אבל הואיל והורישם או נתנם במתנה, אין לקנוס את היורש או את מקבל המתנה, שהרי הוא לא עשה עבירה, אלא שהוא צריך לקיים עכשיו בפירות מצוות ביעור, וזהו שאמר רבי אליעזר: "יינתנו לאוכליהן" - פירוש: כדרך שנותנין לכל אדם בשעת הביעור, ואף הוא עצמו יוכל ליטול מהם, ואין חוששים שיחזיק טובה למוריש או לנותן, שהרי לדעת רבי אליעזר אסור לאכול פירות שביעית בטובה. וחכמים חששו, שאם יתחלקו הפירות כדרך הביעור, יחזיקו האוכלים טובה למוריש או לנותן, שהרי סוברים הם, שמותר לאכול פירות שביעית בטובה, ונמצא חוטא נשכר, שהחזקת טובה זו הנאה היא למוריש או לנותן, והרי חוטא הוא; אלא הפירות עצמם יימכרו ודמיהם יתחלקו, שדמים אינם ניכרים ולא יחזיקו טובה בהם. ויש מפרשים משנתנו לשיטת ריש לקיש בפנים אחרות (עיין "מלאכת שלמה"; פירוש חזון איש על הירושלמי). הָאוֹכֵל מֵעֵסֶת שְׁבִיעִית עַד שֶׁלֹּא הוֹרְמָה חֻלָּתָהּ - קודם שהופרשה ממנה חלה, חֵיב מִיתָה - בידי שמים, כדין האוכל חלה במזיד (חלה א, ט). משנתנו באה להשמיע שאף על פי שפירות שביעית פטורים מן המעשרות, עיסת שביעית חייבת בחלה (רמב"ם). ובבבלי (בכורות יב, ב) שואלים: למה עיסת שביעית חייבת בחלה, והלא אמרה תורה "לאכלה" ולא לשריפה, ואילו חלה אם נטמאה הרי היא טעונה שריפה? ומשיבים: שונה היא חלה, שכתוב בה: "לדורותיכם" (במדבר טו, כא), ומשמע אפילו בשביעית. ויש למדים זה מהכתוב (שם): "ראשית עריסותיכם" - מאיזו עיסה שתהיה תרימו חלה (רש"י; רמב"ם; ועיין "תוספות יום טוב").

משנה א

פירוש הברטנורא

שביעית משמטת את המלוה - המלוה את חברו ועברה עליו שביעית אחר ההלואה אינו יכול לתבוע הלואתו מחבירו כדכתיב (דברים טו) שמוט כל בעל משה ידו:

בשטר - שכתב לו שטר באחריות נכסים ושעבד קרקעות על המלוה דמיחזי כמי שמשכן קרקעות אצלו, אעפ"כ שביעית משמטתו:

הקפת החנות - שקנה ממנו באמנה: אינה משמטת - דאין זה חוב ואין זו דרך מלוה:

ואם עשאה מלוה - שחשב עם הקונה וזקפן עליו במלוה:

שביעית משמטת את המלוה בשטר ושלם בשטר. הקפת החנות אינה משמטת; ואם עשאה מלוה, הרי זו משמטת. רבי יהודה אומר: הראשון הראשון משמט. שכר שכיר אינו משמט; ואם עשאו מלוה, הרי זה משמט. רבי יוסי אומר: כל מלאכה שפוסקת בשביעית - משמטת; ושאינה פוסקת בשביעית, אינה משמטת.

הראשון הראשון משמט - אם לקח באמנה פעם ראשונה מן החנות וחזר ולקח שנייה הראשונה נעשית מלוה ומשמטת ולא השניה. חזר ולקח שלישית. ראשונה ושניה נעשו מלוות ושביעית משמטתן ולא השלישית. וכן לעולם, האחרונה אין שביעית משמטתה וכל האחרות שביעית משמטתן, הואיל והיה ראוי שיתן לו מעות הראשונה קודם שיקח השנית בהקפה ולא נתן נעשית הראשונה מלוה, וכן לעולם. ואין הלכה כרבי יהודה:

כל מלאכה שפוסקת בשביעית - אם שכר שכיר זה ממלאכות הפוסקות בשביעית, כלומר ממלאכות שאסור לעשותן בשביעית כגון חרישה וקצירה ועבודת קרקע, נעשה שכר זה בשביעית כמלוה, ושביעית משמטת, ואם לאו, ששכר זה שחייב לו היה משאר מלאכות שאין אסורות בשביעית, לא נעשה כמלוה ואין שביעית משמטת. ואין הלכה כרבי יוסי:

פרק זה עוסק בדיני שמיטת כספים. וכותב הרמב"ם בענין זה: "מצוות עשה להשמיט המלווה בשביעית, שנאמר (דברים טו, ב): "וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו". והתובע חוב שעברה עליו שביעית, עבר על "לא תעשה", שנאמר (שם): "לא יגוש את רעהו ואת אחיו". – אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג, שיש שם שמיטת קרקע, שהרי ישוב הקרקע לבעליו בלא כסף. ודבר זה קבלה הוא. אמרו חכמים: בזמן שאתה משמיט קרקע אתה משמיט כספים בכל מקום, בין בארץ בין בחוצה לארץ, ובזמן שאין שם שמיטת קרקע (של יובל), אין אתה משמיט כספים בשביעית אפילו בארץ. – ומדברי סופרים שתהא שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה בכל מקום, ואף על פי שאין היובל נוהג, כדי שלא תשתכח תורת שמיטת הכספים מישראל. – אין שביעית משמטת כספים אלא בסופה, שנאמר (שם שם, א-ב): "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. וזה דבר השמיטה", ושם הוא אומר (דברים לא, י): "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות", מה שם אחר שבע, אף השמטת כספים אחר שבע. לפיכך הלוח את חברו בשביעית עצמה, גובה חובו כל השנה; וכשתשקע חמה בלילי ראש השנה של מוצאי שביעית, אבד החוב" (הל' שמיטה ויובל ט, א-ד). משנתנו באה ללמד, שאין שביעית משמטת אלא מלווה או חוב אחר שנעשה מלווה.

שְׁבִיעִית מְשַׁמֶּטֶת אֶת הַמִּלּוֹה – שאין אדם רשאי לתבוע הלוואתו מחברו לאחר שעברה עליה שביעית, כמבואר לעיל (בהקדמה למשנתנו), **בְּשֹׁטֶר וְשֵׁלָא בְּשֹׁטֶר** – בין הלוואה שיש עליה שטר ובין הלוואה שניתנה בלא שטר. בבבלי (גיטין לו, א) נחלקו אמוראים בפירוש פסקה זו. רב ושמואל אומרים: בשטר – היינו שטר שיש בו אחריות נכסים, כלומר שכתוב בו שנכסי הלווה משועבדים לפרעון ההלוואה, ושלא בשטר – היינו שטר שאין בו אחריות נכסים, וכל שכן מלווה בעל פה. ורבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש אומרים: בשטר – היינו שטר שאין בו אחריות נכסים, ושלא בשטר – היינו מלווה בעל פה. אבל שטר שיש בו אחריות נכסים אינו משמט. ברם, מובא בגמרא (שם), שרבי יוחנן פסק הלכה למעשה בשטר שהיה בו אחריות נכסים שהוא משמט וכששאל אותו רבי אסי: "והלא מר הוא שאמר שאינו משמט", אמר לו רבי יוחנן: "וכי מפני שאנו מדמין (נראה בעינינו, וכמדומין אנו כן, ולא שמענו מרבותינו – רש"י), נעשה מעשה (להוציא ממון בידים)!! מכאן גם פוסק הרמב"ם: "שביעית משמטת את המלווה, ואפילו מלווה שבשטר שיש בו אחריות נכסים הרי זה משמיט" (הל' שמיטה ויובל ט, ו). **הַקֶּפֶת הַחֲנוּת** – קניית מצרכים בחנות בהקפה, **אֵינָה מְשַׁמֶּטֶת** – שאינה בכלל מלווה, ואין דרך פרעונה כפרעון חוב; **וְאִם עֲשָׂאָה מִלּוֹה** – שסיכם החנווני עם הקונה את חשבון ההקפה וזקפה עליו במלווה, כלומר שסכום ההקפה נרשם כחוב; ויש מפרשים, שקבע לו זמן לפרעו (הרא"ש), **הָרִי זֶה מְשַׁמֶּטֶת** – כדין מלווה. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: הָרִאשׁוֹן הָרִאשׁוֹן מְשַׁמֶּט** – לאחר שלקח בהקפה פעם שנייה, ההקפה הראשונה נעשית מלווה, והרי זו משמטת. לקח בהקפה פעם שלישית, גם השנייה משמטת, וכן לעולם ההקפה האחרונה אינה משמטת וכל הקודמות משמטות; ואין ההלכה כרבי יהודה. **שְׂכָר שְׂכִיר** – שכר מלאכתו של פועל, **אֵינוֹ מְשַׁמֶּט** – שאין דינו כמלווה; **וְאִם עֲשָׂאוֹ מִלּוֹה** – שחישב הפועל עם בעל הבית וזקף עליו

את השכר במילוה, כלומר בתורת חוב, הרי זה משמט – שדינו כמילוה. רפי יוסי אומר: כל מלאכה שפוסקת בשביעית – אם הפועל עסק במלאכה שהיא פוסקת בשביעית, כגון עבודת קרקע שהיא אסורה בשביעית, וכשפסקה נתחייב בעל הבית לשלם לו שכרו, משמט – שאם לא שילם לו, נעשה שכרו ממילא כמילוה, ושביעית משמטת אותו; ושאינה פוסקת בשביעית – אבל אם עסק במלאכה שאינה פוסקת בשביעית, כגון עבודות המותרות בשביעית, אינה משמטת – שלא נעשה שכרו כמילוה. ויש מפרשים שאין כוונת המשנה לעבודות האסורות או המותרות בשביעית, אלא שאם עבודת השכיר פסקה בשנה השביעית, הואיל ובעל הבית נתחייב בשכרו, נעשה השכר כמילוה ולכן שביעית משמטת אותו, אבל אם לא פסקה בשנה השביעית, הואיל ושכירות אינה משתלמת אלא בסוף, עדיין לא נתחייב בעל הבית בשכרו, לפיכך אין שביעית משמטת את השכר (הר"ש).

משנה ב

פירוש הברטנורא

השוחט את הפרה - בשנה שביעית, וחלקה ביום ראשון של שני ימים טובים של ראש השנה, אם היה אלול מעובר נמצא דיום א' שנתחלקה היה חול והיה יום אחרון של אלול של שנה השביעית, ושביעית משמטת בסופה דכתיב (דברים טו) מקץ שבע שנים תעשה שמיטה:

האונס והמפתה - שנותנים חמשים שקל:

והמוציא שם רע - שנותן מאה:

השוחט את הפרה וחלקה בראש השנה - אם היה החדש מעבר, משמט; ואם לאו, אינו משמט. האונס, והמפתה, והמוציא שם רע, וכל מעשה בית דין - אינן משמטין. המלוה על המשכון והמוסר שטרותיו לבית דין - אינן משמטין.

וכל מעשה בית דין - ממון שכתבו עליו פסק דין, חייב אתה ליתן לו:

אין משמטין - שכיון שפסקו בית דין על הממון, כגבוי דמי וכאילו הגיע לידו:

המלוה על המשכון - דכתיב (שם) ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך, פרט לזה שיש לאחיך בידך:

והמוסר שטרותיו לב"ד - דכתיב ואשר יהיה לך את אחיך, פרט למוסר שטרותיו לבית דין שבית דין יש להם זה החוב אצל אחיו:

הַשּׁוֹחֵט אֶת הַפֶּה וְחִלְקָהּ בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה – של השנה השמינית בין הלקוחות, כלומר ביום הראשון של ראש השנה, אִם הָיָה הַחֹדֶשׁ מְעַבְר – בימי המשנה היו מקדשים את החודש על פי ראייה, כלומר: עדים שראו את הלבנה בחידושה, היו באים לבית הדין הגדול ומעידים על כך, ואחרי שבית הדין חקר אותם ומצא שעדותם נכונה קידשו את החודש והודיעו זאת לכל ישראל בארץ ובארצות הסמוכות. ואם לא נראתה הלבנה בליל שלושים, היו מעברים את החודש, כלומר שיום השלושים נימנה עם החודש שעבר, וראש חודש נקבע ביום השלושים ואחד. ברם, בראש השנה, מפני קדושת החג, נהגו לקדש מספק גם את יום השלושים באלול עם כניסתו, שמא יבואו עדים ויעידו שראו את הלבנה, ובית דין יקדשו את יום השלושים ויקבעוהו ראש השנה. ואם לא באו עדים, היה חודש אלול מעובר, וראש חודש תשרי היה ביום שני של ראש השנה. זהו ששנינו כאן: אם היה החודש מעובר – אם היה חודש אלול מעובר, בן שלושים יום, ונמצא שיום הראשון של ראש השנה הוא יום השלושים באלול של שביעית, מְשַׁמֵּט – החוב של הלקוחות בעד הבשר, ששביעית משמטת בסופה, וכגון שלא נתן בהקפה אלא דרש להביא משכון, ונמצא שמי שלא נתן משכון נעשה חובו כמילוה, הלכך הוא משמט (עיין "תפארת ישראל", "משנה ראשונה"), וְאִם לֹא – אם חודש אלול לא היה מעובר, אִינוּ מְשַׁמֵּט – ואפילו אם נימנו עליה הלקוחות מערב יום טוב, לא נזקף עליהם החוב אלא משעת חלוקת הבשר, שהיתה כבר בשנה השמינית (ר"ח אלבק). הָאוֹנֵס, וְהַמְּפֹתָה – האונס את הבתולה או המפתה אותה, שחייב לשלם קנס חמישים כסף (שמות כב, טז; דברים כב, כט), וְהַמוֹצִיא שֵׁם רָע – על אשתו, שחייב לשלם מאה כסף (דברים כב, יט). וְכָל מַעֲשֵׂה בֵּית דִּין – פסק בית דין, שכתבו שפלוני חייב לשלם לפלוני, אִינֵן מְשַׁמְטִין – באונס ומפתה וכו' הטעם הוא, שהקנסות שהם חייבים אינם כשאר חובות (רמב"ם); ויש מבארים הטעם, שכל זמן שלא עמדו בדין אין כאן חוב ממון, שהרי המודה בקנס פטור. ואמנם לאחר העמדה בדין, הרי הם משמטים. ובמעשה בית דין הטעם הוא, שהממון שבית דין מחייב הרי הוא כגבוי ואין בו משום "לא יגוש". ויש סוברים, שאף האונס והמפתה והמוציא שם רע, אין חיוביהם משמטים, לפי שמעשי בית דין הם; ולכן שנויים כאחד "האונס והמפתה והמוציא שם רע וכל מעשה בית דין". הַמְּלוֹה עַל הַמְּשָׁפוֹן – ואפילו אם ההלוואה מרובה על המשכון, וְהַמוֹסֵר שְׁטָרוֹתָיו לְבֵית דִּין – שיגבו את חובו, והוא איננו תובע את הלווה, אִינֵן מְשַׁמְטִין – שכתוב (דברים טו, ג): "ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך" – פרט לזה שיש לאחיך (משכון) בידך. מכאן שהמלווה על המשכון אינו משמט. ויש מבארים הטעם, שהרי זה כאילו הקנהו את המשכון בממון שהלווהו לזמן ידוע (רמב"ם). וטעם המוסר שטרותיו לבית דין – שכתוב: "ואשר יהיה לך את אחיך", פרט לזה שנסתלק מלתבוע את החוב אצל אחיו, אלא בית דין הם התובעים את החוב.

משנה ג

פירוש הברטנורא

פרוזבול - פרוז תקנה, בול עשירים, דכתיב (ויקרא כו) ושברתי את גאון עוזכם, ואמר רב יוסף אלו בולאות שביהודה. תקנה לעשירים שלא יעברו על השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל, ותקנה לעניים שימצאו מי שילווה להם, והשמטת כספים בזמן הזה דרבנן דכתיב (דברים טו) וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו, בשתי שמטות הכתוב מדבר אחת שמטת קרקעות ואחת שמטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע

פרוזבול אינו משמט. זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן; פשראה שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, ועוברין על מה שכתוב בתורה (דברים טו, ט): "השמר לך פן יהיה דבר עמך בליעל" וגומר - התקין הלל לפרוזבול.

אתה משמט כספים ובזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים, ורבנן הוא דתקינו שמטת כספים בזמן הזה ומשום הכי היה כח ביד הלל לתקן פרוזבול להפקיע דין השמטה הואיל ואין שמטת כספים בזמן הזה אלא מדברי סופרים:

פרוזבול אינו משמט – אם נכתב פרוזבול על המלווה, אין החוב משמט ("פרוזבול" מלה יוונית, ומובנה: תעודת תביעה לבית הדין לגביית החוב, כמפורש במשנה הבאה). זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן – כנשיא הסנהדרין בימי מלכות הורדוס, כמאה שנה לפני חורבן בית שני; פשראה שנמנעו העם מלהלוות זה את זה – מחשש שמא לא יפרע הלווה את החוב עד שנת השמיטה ונמצא המלוה מפסיד ממונו, ועוברים על מה שכתוב בתורה: "השמר לך פני יהיה דבר עם לבבך בליעל" וגומר – "לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחריך האביון ולא תתן לו", התקין הלל לפרוזבול – שמלוה הכותב פרוזבול, כמפורש להלן במשנה הבאה, אין השביעית משמטת את חובו. בבבלי פירשו (גיטין לז, א): פרוזבול – פרוס בולי ובוטי (כלומר ש"פרוזבול" הוא קיצור מהמלה "פרוסבוליבוטי") – תקנה לעשירים ולעניים (פרוז – תקנה, בולי – עשירים, בוטי – עניים): תקנה לעשירים – שלא יהא ממונם נפקע, ותקנה לעניים – שיהיו מוצאים ללוות (רש"י שם).

במוסף "הערוך" מובא ש"פרוסבוליבוטי" היא מלה יוונית שפירושה: יועצים ובית דין ממונה שלא יקבל אחד מן העם נזק וירד מנכסיו. ויש מעירים על דברי "הערוך", שאף האמוראים ידעו היטב פירוש המלה "פרוסבול", שהיא קיצור לשון מן המלה היוונית "פרוסבוליבוטי", אלא שכן דרך האמוראים לדרוש לשונות העמים שהשתמשו בהם ולתת מושג עברי לפי הענין ("תוספות אנשי שם").

משנה ד

פירוש הברטנורא

זהו גופו של פרוזבול - עיקרו ושרשו:

והדיינים חותמים למטה או העדים -
להכי קתני הדיינים או העדים ללמדך
שיכול העד להיות דין או הדין עד,
בדרבנן עד נעשה דיין, ופרוזבול
דרבנן הוא:

זהו גופו של פרוזבול: "מוסר אני לכם איש
פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני, שפל
חוב שיש לי, שאגבנו כל זמן שארצה",
והדיינים חותמין למטה או העדים.

זהו גופו של פרוזבול – עיקרו של פרוזבול הוא הנוסח דלקמן: "מוסר אני לכם איש פלוני ופלוני הדינים שבמקום פלוני, שכל חוב שיש לי, שאגבנו כל זמן שארצה" – ויש גורסים: "מוסר אני לכם... כל חוב שיש לי, שאגבנו כל זמן שארצה", כלומר שהמלווה מוסר לבית הדין את הזכות לגבות כל חובותיו, ולכן דינו כמוסר שטרותיו לבית דין, ששנינו לעיל (משנה ב), שאינם משמטים, הואיל והחובות כגבויים הם, ואין בהם משום "לא יגוש" (ספרי ראה; המאירי גיטין). ברם, לפי הגירסה שבמשנתנו משמע, שאינו אלא מוסר מודעה לדיינים, שכל חובות שיש לו יגבם כל זמן שירצה, וכיון שמסר מודעה זו, נמצא גובה חובותיו בתוקף הרשאת בית הדין, הלכך אינם משמטים בשביעית. והדינים חותמין למטה או העדים – הדיינים או העדים חותמים מתחת לנוסח הפרוזבול. ויש מפרשים, שאם ירצו הדיינים לכתוב לו הפרוזבול, יכתבו "פלוני בא לפנינו הדיינים ומסר לנו חובותיו", וחותמים הדיינים; ואם לאו, יוכלו העדים לכתוב לו: "בפנינו עדים מסר פלוני חובותיו לבית דין פלוני" וחותמים העדים ("משנה ראשונה"). ובירושלמי אמרו, שאפילו הדיינים נמצאים במקום אחר, יכול המלווה לכתוב בפני עדים שמוסר חובותיו לדיינים שבמקום פלוני, שכן משמע מגופו של פרוזבול: "פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני".

להרחבת ביאור שתי המשניות שלמעלה בענין ה"פרוזבול", נסיף כמה דברים: א. מה ששנינו לעיל (משנה ב), שהמוסר שטרותיו לבית דין אינו משמט, אמנם מדין תורה הוא, שכן דרשו בספרי מן הכתוב (דברים טו, ג): "ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך" – פרט למוסר שטרותיו לבית דין (כמו שבארנו שם). ברם, תקנת הלל היא, שהכותב פרוזבול, אף על פי שאינו מוסר שטרותיו לבית דין, מכל מקום מועיל הפרוזבול שאין שביעית משמטת חובותיו, והוא כולל אפילו חובות שאין לו שטרות עליהם (תוספות, מכות ג, ב; "מלאכת שלמה"; משנה ראשונה).

ויש מפרשים, שדין המוסר שטרותיו לבית דין הוא ענין הפרוזבול שתיקן הלל (רש"י מכות ג, ב), כלומר שלפי דעה זו באה משנה ג לפרש ענין המוסר שטרותיו לבית דין שבמשנה הקודמת, שטעמו הוא לפי שפרוזבול אינו משמט מתקנת הלל. ומה שדרשוהו בספרי מן הכתוב, אינו אלא אסמכתא בלבד.

ב. בבבלי שואלים (גיטין לו, א): איך תיקן הלל תקנה נגד דין התורה? ומשיב אביי: בשביעית בזמן הזה ורבי היא... – כלומר שלדעת רבי אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג, שיש בו שמיטת קרקע בדומה לשמיטת כספים בשביעית, שהשדות חוזרות בו לבעליהן, אבל בזמן שאין היובל נוהג, אין שמיטת כספים נוהגת (רבנו תם בתוספות שם); וחכמים תיקנו, שתהא שמיטת כספים נוהגת אף בזמן שאין היובל נוהג, כדי שלא תשתכח תורת שמיטת כספים מישראל, והואיל ואין שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה אלא מדברי סופרים, לפיכך היה כוח ביד הלל לתקן פרוזבול להפקיע דין שמיטת כספים, כדי שלא יימנעו העם מלהלוות זה את זה. ברם, בזמן ששמיטת כספים נוהגת מן התורה אין תקנת פרוזבול מועילה. וכן כותב הרמב"ם: "ואין הפרוזבול מועיל אלא בשמיטת כספים בזמן הזה, שהיא מדברי סופרים. אבל שמיטה של תורה, אין הפרוזבול מועיל בה (הל' שמיטה ויובל ט, טז)."

יש מפרשים, שאף בימי בית שני לא נהגו יובל, שכתוב ביובל (ויקרא כה, י): "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה", ודרשו (ערכין לב, ב): בזמן שכל יושביה עליה; ומכאן, שמשגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה בטלו היובלות, וכיון שהלל סובר כרבי, שבזמן שאין היובל נוהג אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא מדברי סופרים, הלכך יכול היה להתקין בימיו פרוזבול (רש"י גיטין לו, א).

ויש סוברים, שאמנם בימי בית שני נהגו יובל, והלל לדורות הבאים תיקן, שיודעים היו שהבית עתיד ליחרב (תוספות שם בשם רבנו תם).

ושב שואלים בגמרא (שם לו, ב): אם מן התורה אין שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה, כלומר שהלווה חייב מן התורה לפרוע הלוואתו, איך תיקנו חכמים השמטת כספים בזמן הזה נגד דין התורה? ומשיב אביי: "שב ואל תעשה הוא", ובכגון זה יש כוח ביד חכמים לתקן. – רבא אמר: הפקר בית דין הפקר. ונחלקו שם המפרשים בתשובתו של רבא: לרש"י נתכוון רבא להשיב אף על השאלה הראשונה בענין תקנת הלל, שלדעת רבא תקנת פרוזבול מועילה אף לחכמים החולקים על רבי וסוברים ששמיטה בזמן הזה נוהגת מן התורה, שהואיל ודבר שבממון הוא, אין כאן עקירת דבר מן התורה, לפי שהפקר בית דין בממון הפקר (וכן גם דעת הראב"ד). ברם, בעלי התוספות חולקים על רש"י והם מפרשים, שרבא לא בא להשיב אלא על השאלה השנייה בענין תקנת חכמים, שאף על פי שמן התורה אין שמיטת כספים בזמן הזה, רשאים היו חכמים לתקן שתהא נוהגת שמיטת כספים בזמן הזה בכוח "הפקר בית דין הפקר". אבל לענין תקנת פרוזבול אף רבא מודה, שלא נקבעה, אלא מפני ששמיטה בזמן הזה מדברי סופרים.

ג. במשנתנו שנינו, שגופו של פרוזבול הוא: מוסר אני לכם איש פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני... ומשמע שדי בבית דין של שניים; וכן סובר רב נחמן בבבלי (גיטין לג, א), שהואיל ואין כאן אלא הודעה בלבד, די בשני דיינים. אבל רב ששת סובר שצריך אמנם שלושה דיינים, ומה שנקטה המשנה "פלוני ופלוני" לאו דווקא הוא, שאין דרכו של התנא לפרט כרוכל את כל הדיינים. – הרמב"ם העתיק אמנם משנתנו כצורתה, אבל הטור "חושן משפט" (סימן סז) כתב: "פלוני ופלוני ופלוני", ומכאן שפסק כרב ששת. ויש פוסקים כרב נחמן (המאירי).

ד. בענין ששנינו במשנתנו "והדיינים חותמין למטה או העדים" כותב הרמב"ם (בפירוש למשנתנו), שהמשנה באה ללמדנו, שבפרוזבול מותר שיהא הדיין עד, והעד דיין, שבדרבנן עד נעשה דיין, וכבר התבאר שהפרוזבול הוא מדרבנן (עיין "תוספות יום טוב"). ובבבלי אמרו (גיטין לג, א), שהמשנה באה להשמיענו (לדעת רב ששת), שבפרוזבול מותר שיהא כתוב בלשון דיינים ויחתמו עליו עדים, או שיהא כתוב בלשון עדים ויחתמו עליו הדיינים (עיין שם רש"י ותוספות).

משנה ה

פירוש הברטנורא

פרוזבול המוקדם - שזמנו מוקדם שנכתב בכסליו וזמנו הכתוב בתוכו מתשרי קודם, כשר, מפני שהורע כחו של מלוה בכך, דפרוזבול אינו מועיל אלא להלוואות שלפניו, דמשנמסרו לבית דין הרי הן כגבויות ושוב אין משמיטות, הלכך הלוואות הבאות אחריו שלא נמסרו לבית דין משמיטות נמצא דמפסיד במה שהקדים זמנו, אבל פרוזבול המאוחר פסול, שאיחר זמנו והוא הלוה בינתים, וכשמוציא

פרוזבול המקדם פֶּשֶׁר, וְהַמֵּאָחֵר פְּסוּל. שְׁטָרֵי חוֹב הַמְּקֻדָּמִים פְּסוּלִים, וְהַמֵּאָחֵרִים פְּשִׁירִים. אֶחָד לֹוֶה מִחֲמִשָּׁה, כּוֹתֵב פְּרוֹזְבוּל לְכָל אֶחָד וְאֶחָד. חֲמִשָּׁה לוֹוִין מֵאֶחָד, אֵינוֹ כּוֹתֵב אֶלָּא פְּרוֹזְבוּל אֶחָד לְכָלֶם.

פרוזבול זה ורואים ב"ד הזמן סבורים שאותן הלוואות קדמו לפרוזבול ונמצא גובה שלא כדין:

שטרי חוב המוקדמים פסולים - כגון דקאי בניסן וכתב בשטר זמן תשרי שלפניו, פסולים משום דגובה שלא כדין מן הלקוחות שבין תשרי לניסן. וקנסינהו רבנן דלא ליגבו בשטר זה מן הלקוחות כלל, ואפילו מניסן ולהלן, גזירה שמא יגבה מאותן שבין תשרי לניסן שלא כדין. ומיהו לא הוי השטר פסול מחמת שהעדים שחתמו בו הוו רשעים שחתמו על שטר מוקדם בשקר, דמצו העדים למימר אנחנו על עיקר המלוה חתמנו ולא על הזמן, שלא באנו להעיד שנכתב ונחתם ביומו:

והמאוחרים כשרים - דהורע כחו של מלוה, שאינו טורף לקוחות אלא מזמן שכתוב בשטר:

כותבין פרוזבול לכל אחד ואחד - שכל מלוה ומלוה צריך שימסור שטרותיו לב"ד ויכתוב לו פרוזבול, הלכך כשחמשה לוין מא' אינו כותב אלא פרוזבול א' שאין כאן אלא מלוה א', ואף על פי שהלוין מרובין כשיהיה למלוה פרוזבול אחד על כולן דיו:

פרוֹזְבוֹל הַמִּקְדָּם – שנכתב בו תאריך מוקדם, כגון שנכתב הפרוזבול באחד בניסן והוקדם זמנו לאחד באדר שלפניו, **פָּשֶׁר** – הפרוזבול, שעל ידי הקדמת התאריך אין הלווה מפסיד כי אם המלוה, שאין הפרוזבול מועיל אלא להלוואות שנעשו לפני תאריך הפרוזבול, ולא לאלו שנעשו לאחריו; הלכך אם המלוה הקדים זמן הפרוזבול לאחד באדר, אינו אלא מפסיד לעצמו, שכל הלוואותיו שנעשו מאחד באדר ואילך משמטות, שאין הפרוזבול חל עליהן, **וְהַמֵּאָחֵר** – אבל אם נכתב בו תאריך מאוחר, כגון שנכתב הפרוזבול באחד בניסן ונרשם בו: אחד באייר, **פָּסוּל** – הפרוזבול, שבתוקף פרוזבול זה יכול המלוה לבוא ולגבות גם את הלוואותיו שנעשו בין אחד בניסן לאחד באייר, ונמצא גובה שלא כדין, שאין הפרוזבול מועיל אלא להלוואותיו שנעשו עד אחד בניסן, בשעת מסירת הדברים לבית דין; ומשום קנס פסלוהו חכמים לגמרי. **שְׁטָרֵי חוּב הַמִּקְדָּמִים** – בשטרי חוב הדין הוא להיפך, שאם נכתב בהם תאריך מוקדם, **פָּסוּלִים** – השטרות, שכן ההלכה היא, שמיום כתיבת השטר משועבדים נכסי הלווה למלוה, ואם לאחר תאריך השטר מכר הלווה שדותיו לאחר, וכשהגיע זמן פירעון השטר לא היה לו ממה לשלם, יכול המלוה לגבות את חובו מהשדות הללו הנקראים "נכסים משועבדים", כלומר שמוציא אותם מידי הלוקח לגביית חובו, וזה נקרא "טורף לקוחות"; ומכאן, שאם השטר הוא מוקדם, כגון שעמד בניסן וכתב זמן השטר בטבת שלפניו, הרי יכול המלוה בתוקף שטר זה לטרוף לקוחות שלא כדין, שאם מכר הלווה את נכסיו בין טבת לניסן ויבוא המלוה ויוכיח על פי זמן השטר, ששיעבודו על הנכסים קדם למכירתם על ידי הלווה, נמצא גובה מהלקוחות שלא כדין. הלכך קנסו חכמים את המלוה, שאם שטר מוקדם בידו, הריהו פסול, ואין לו כל זכות לגבות בו מהלקוחות, ואפילו מהנכסים שמכר הלווה לאחר זמן כתיבת השטר, **וְהַמֵּאָחֵרִים** – אבל שטרות שנכתב בהם תאריך מאוחר, כגון שעמדו בטבת ואיחרו זמן השטרות לניסן, **פָּשֶׁרִים** – השטרות, שהרי המלוה מפסיד בזה, שלא יוכל לגבות מן הלקוחות אלא מהזמן שכתוב בשטר, ואם הלווה מכר נכסיו בין טבת לניסן, לא יוכל לגבות מהם את חובו. **אֶחָד לְוֵה מִחֲמִשָּׁה** – מלווים, פותב הסופר, **פְּרוֹזְבוֹל לְכָל אֶחָד וְאֶחָד** – שכל מלוה ומלוה צריך לפרוזבול. **חֲמִשָּׁה לְוֵינִי מֵאֶחָד** – שאחד הלווה לחמישה לווים, **אֵינוֹ פּוֹתֵב אֶלָּא פְּרוֹזְבוֹל אֶחָד לְכָל־** – שהרי אין כאן אלא מלוה אחד, ודיו פרוזבול אחד לכל מילותיו.

משנה ו

פירוש הברטנורא

אלא על הקרקע - אלא אם כן יש לו קרקע ללוה, שאז חשוב החוב כגבוי ביד ב"ד ולא קרינן ביה לא יגוש:

אם אין לו - ללוה, ומלוה יש לו, מזכה לו מלוה ללוה בתוך שדהו קרקע כל דהו וכותבים עליו פרוזבול, ואפילו החוב מאה מנה, משום דקרקע כל שהוא ראוי לגבות בה כל חובו, כגון דגבי והדר גבי עד דמשלים כל חובו:

היתה לו - ללוה שדה ממושכנת בעיר, בין שאחרים משכנו אותה לו בין

אין כותבין פרוזבול אלא על הקרקע. אם אין לו, מזכה הוא בתוך שדהו פל שהוא. היתה לו שדה ממושכנת בעיר, כותבין עליה פרוזבול. רבי חצפית אומר: כותבין לאיש על נכסי אשתו, וליתומים על נכסי אפוטרופין.

שמשכן הוא לאחרים כותבין פרוזבול:

כותבין לאיש על נכסי אשתו - כגון קרקע של נכסי מלוג שהוא אוכל פירות:

על נכסי אפוטרופין - שלווין לצורך היתומים והיתומים אין להם קרקע:

אין פֿותבין פֿרוזבול אַלאַ על הַקֶּרֶקֶע – בזמן שיש ללווה קרקע, שאז חשוב החוב כאילו הוא גבוי בידי בית דין, ואין בו משום "לא יגוש" (ר"ש; ברטנורא); ויש מבארים הטעם, לפי שאין רגילים להלוות למי שאין לו קרקע, ובדבר שאינו שכיח אין חכמים עושים תקנה (רש"י; רא"ש). אַם אַין לו – קרקע ללווה, מִזְפָּה הוּא – המלוה ללווה, בְּתוֹף שִׁדְהוּ פֶּל שֶׁהוּא – קרקע כל שהוא, וכותבים עליו פרוזבול אפילו על חוב גדול, שאף מקרקע כל שהוא ראוי לגבות כל חובו, שגובה וחוזר וגובה ממנו (הר"ש; רש"י). הִיִּתָּה לוֹ שִׁדְהָ מִמְשַׁפְּנַת בְּעִיר – שמישכן אותה על חוב אחר, פֿותבין עָלֶיהָ פֿרוזבול – מה שנקטה המשנה "בעיר" לאו דווקא, והוא הדין אם היתה שדהו ממושכנת בעיר אחרת. רַבִּי חֲצָפִית אָמַר: פֿותבין – פרוזבול, לְאִישׁ עַל נִכְסֵי אִשְׁתּוֹ – כגון נכסים שהבעל אוכל פירותיהם, וְלִיתוּמִים עַל נִכְסֵי אֶפּוֹטְרוֹפִין – אם האפטרופוס, היינו הממונה על עסקי היתומים, לזה לצורך היתומים, ואין להם קרקע, כותבים פרוזבול על נכסיו של האפטרופוס, הואיל והוא לזה, אף על פי שלא לצורך עצמו לזה. – תקנת פרוזבול לטובת העניים תיקנוה, ולכן הקילו בה בכל אותם העניינים שנישנו במשנה (עיין "תוספות יום טוב").

משנה ז

פירוש הברטנורא

כוורת דבורים וכו' - כשהיא מחוברת בטיט הכל מודים שהיא כקרקע לכל דבר, ואם היתה מונחת על גבי יתדות הכל מודים שהיא ככלים ואינה כקרקע, לא נחלקו אלא שמונחת על גבי קרקע ואינה מחוברת בטיט:

ר"א אומר הרי היא כקרקע - ונקנית בכסף בשטר ובחזקה כקרקע:

וכותבין עליה פרוזבול - אם יש ללוה כוורת כאילו היה לו קרקע:

ואינה מקבלת טומאה - כדרך שהקרקע המחובר אינו מקבל טומאה:

פִּוֶּרֶת דְּבוֹרִים - רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: הֲרִי הִיא כְּקֶרֶקַע, וְכוֹתְבִין עָלֶיהָ פְּרוֹזְבוּל, וְאִינָה מְקַבֶּלֶת טֹמְאָה בְּמִקּוּמָהּ, וְהִרְוֵדָה מִמֶּנָּה בְּשֶׁבֶת - חֵיב. וְחֻכָּמִים אוֹמְרִים: אֵינָה כְּקֶרֶקַע, וְאֵין כּוֹתְבִין עָלֶיהָ פְּרוֹזְבוּל, וְמְקַבֶּלֶת טֹמְאָה בְּמִקּוּמָהּ, וְהִרְוֵדָה מִמֶּנָּה בְּשֶׁבֶת - פְּטוּר.

והרודה - מחלות דבש שבתוכה בשבת חייב חטאת כתולש דבר ממקום חבורו, דכתיב (ש"א יד) ויטבול אותה ביערת הדבש וכי מה ענין יער אצל דבש, אלא מה יער התולש ממנו בשבת חייב חטאת אף דבש הרודה ממנו בשבת חייב חטאת. ואין הל' כר"א:

כוורת דבורים

אחד התנאים הנצרכים לאדם כדי שיוכל לכתוב פרוזבול הוא שתהיה לו קרקע. נחלקו התנאים במעמדה של כוורת דברים - האם היא נחשבת כקרקע.

ישנם שני סוגים של כוורות: כוורות טבעיות וכוורות מלאכותיות. כוורת טבעית היא כוורת שנוצרת על ידי נחיל דבורים ש"מתנחל" על גזע עץ, בין ענפים, או בכל מקום שבו הוא מוצא מחסה. כך למשל התנחלו הדבורים בנבלת האריה ששמשון שיסע, ויצרו בו כוורת. כוורות אלו נדבקות למשטח שעליו הן מונחות באמצעות הדונג.

כוורות מלאכותיות הן מבנה שהמגדל יוצר ואליו הוא מכניס את הדבורים. בחז"ל תוארו מספר חומרים שמהם נבנתה הכוורת: קש, קנים,¹ חלמא², חרס צרוף או עץ. כוורות אלו נתונות בתוך קירות העשויים מבוץ. כוורות שנמצאו בתל רחוב ומתוארכות לתקופת בית ראשון עשויות טין בלתי צרוף.

מקום הקינון הטבעי של דבורת הדבש הוא חלל סגור עם פתח צר, כגון גזע עץ חלול או נקיק סלע. המקום המתאים מוגן מפגיעות אקלים, ופתחו צר. בחלל זה בונות הפועלות חלות מדונג. הדונג הוא חומר שמבוסס בעיקר על חומצות שומן, הוא נוזלי, ונקרש כשהוא נחשף לאוויר. הדבורים מפרישות את הדונג בצורת קשקשים מבלוטות בבטן. את הקשקשים הן מעבירות ברגליהן ומגישות אותם ללסתות, ובעזרתם הן בונות את התאים המשושים של החלה. אין רווחים בין התאים ודפנותיהם משותפות. כך יוצרות הפועלות חלה מאונכת בעלת שתי שכבות תאים שפתחיהם פונים לצדדים. התאים שבמרכז החלה משמשים לגידול ולדות,

1 משנה כלים טו, א, אהלות ח, א.

2 תוספתא כלים (בבא מציעא) (צוקרמאנדל) א, ד.

ביאור קהתי

משנה זו שנוייה גם במסכת עוקצין, אלא שכאן היא שנוייה אגב ענין פרוזבול, ושם - אגב ענין טומאה.

פִּוּרְתְּ דְּבוֹרִים - המונחת על גבי קרקע, **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: הָרִי הִיא פְּקָרְקַע** - והיא נקנית בכסף ובשטר ובחזקה (עיין פאה ג, ו), **וְכוֹתְבִין עָלֶיהָ פְּרוֹזְבוֹל** - שאם יש ללווה כוורת, אף על פי שאין לו קרקע, כותבין למלוה פרוזבול עליה, **וְאֵינָה מְקַבֶּלֶת טָמְאָה בְּמִקּוּמָהּ** - המיוחד לה, כדין קרקע שאינו מקבל טומאה, אבל אם נטלה ממקומה, דינה ככלי, והיא מקבלת טומאה מדרבנן. **וְהָרֹדֶה מִמֶּנָּה בְּשִׁפְתָּהּ** - דבש מן הכוורת, **חֵיֵב** - חטאת בשוגג, כתולש צמח מן הקרקע, שכתוב (שמואל א יד, כז): "וַיִּטְבֹּל אוֹתָהּ בִיעֶרֶת הַדֶּבֶשׁ". ודורש רבי אליעזר מכאן: מה יער התולש ממנו בשבת חייב חטאת, אף דבש בכוורת הרודה ממנו בשבת חייב חטאת. **וְחֻכָּמִים אוֹמְרִים: אֵינָה פְּקָרְקַע** - אין הכוורת כקרקע אלא דינה ככלי, **וְאֵין פּוֹתְבִין עָלֶיהָ פְּרוֹזְבוֹל** - שאין כותבין פרוזבול אלא על הקרקע (לעיל משנה ו), **וּמְקַבֶּלֶת טָמְאָה בְּמִקּוּמָהּ** - אפילו במקומה המיוחד לה, כדין כלי, **וְהָרֹדֶה מִמֶּנָּה בְּשִׁפְתָּהּ, פְּטוּר** - שאינו

כתולש מן המחובר; ברם, אסור
לרדות דבש מדברי סופרים
(שבת צה, א). ואין הלכה כרבי
אליעזר (רמב"ם).

והתאים שבהיקפה - לאגירת דבש. אבקת הפרחים
נאגרת סמוך לתאי הוולדות, וכמותה מותאמת
למספר הוולדות.

המשנה לא חילקה בין סוגי הכוורות השונים,
ומסתבר כי בשל העובדה שהכוורת צמודה לקרקע
ומחוברת אליה, יש הסוברים שהיא נחשבת כקרקע,
אם כי ישנן גם כוורות המונחות על גבי יתדות.³
מחלוקת זו נסובה גם סביב השאלה האם מותר לרדות מכוורת בשבת, ויש למחלוקת זו
גם השלכות לדיני קבלת טומאה. גודלה של הכוורת יכול להגיע אף לכדי 40 סאה.⁴ גובהה
יכול להגיע לכדי 10 טפחים, ורוחבה עד כדי 6 טפחים.⁵

כוורת דבורים שהתנחלה בתוך עץ

3 ירושלמי שביעית י, ז.

4 משנה כלים טו, א.

5 בבלי שבת ח, א.

משנה ח

פירוש הברטנורא

המחזיר חוב בשביעית - בסוף שביעית דהיינו בשמיטתה, שאין שביעית משמטת אלא בסופה, שנאמר (דברים טו) מקץ שבע שנים: אמר לו אעפ"כ - א"ל הלוא אעפ"כ אני רוצה לפרוע לך:

יקבל ממנו - ולא עוד אלא שמותר לו שתהא ידו פשוטה לקבל בשעה שאומר לו משמט אני:

שנאמר וזה דבר השמטה - כלומר דבור בעלמא שמוציא מפיו שהוא משמט דיו, ובדבור ראשון שאמר משמט אני סגי ואין צריך שיאמר וישנה שנאמר וזה דבר, אין לך אלא דבור ראשון, וכן וזה דבר הרוצח:

המחזיר חוב בשביעית, יאמר לו: משמט אני. אמר לו: אף על פי כן - יקבל ממנו, שנאמר (דברים טו, ב): "וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה". פירצא בו, רוצח שגלה לעיר מקלט ורצו אנשי העיר לכבדו, יאמר להם: רוצח אני, אמרו לו: אף על פי כן - יקבל מהם, שנאמר (שם יט, ד): "וְזֶה דְּבַר הַרוֹצֵחַ".

הַמִּתְזִיר חֹבֶב בְּשִׁבְעִיעִית – כלומר, לווה הבא לאחר שביעית להחזיר חוב שחל עליו דין שמיטה בשביעית, שהרי אין שביעית משמטת אלא בסופה (עיין הקדמה למשנה א בפרקנו), יֹאמֶר לוֹ – המלוה ללווה: מְשִׁמֵּט אֲנִי – כמצוות התורה; אָמַר לוֹ – הלווה למלוה: אֶף עַל פִּי כֵן – רוצה אני שתקבל, יִקְבַּל מִמֶּנּוּ – ואינו צריך לחזור שהוא משמט, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִיטָה" – ודרשו: "וזה דבר", שדיו למלוה בדיבור אחד שאומר "משמט אני", ואינו צריך לחזור עליו. ויש מפרשים, שלמדים מן הפסוק "וזה דבר השמיטה", שצריך לומר דיבור של שמיטה (רש"י גיטין לז, ב), כלומר שהפסוק אינו מובא כאן אלא לדרשה שהמלווה יאמר "משמט אני". כן מובאת (שם) ברייתא: "כשהוא (הלווה) נותן לו, אל יאמר לו: "בחובי אני נותן לך, אלא יאמר לו: "שלי הן ובמתנה אני נותן לך". פִּיּוּצָא בּוֹ – דומה לדין זה (משנה השנוייה במכות ב, ח), רוֹצֵחַ שְׁגָלָה לְעִיר מִקְלָט – משום שהרג נפש בשגגה (דברים יט, א-י), וְרָצוּ אַנְשֵׁי הָעִיר לְכַבְּדוֹ – לחלוק לו כבוד, יֹאמֶר לָהֶם: רוֹצֵחַ אֲנִי – שצריך הוא להודיע ולפרסם שהוא נכנע ונעצב על התקלה שבאה על ידו (המאירי), אָמְרוּ לוֹ – אנשי העיר: אֶף עַל פִּי כֵן – אנו רוצים לכבדך, יִקְבַּל מֵהֶם – ולא יאמר להם שנית, שהוא רוצח ואינו ראוי לכבוד, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְזֶה דְבַר הָרוֹצֵחַ" – אין לך אלא דיבור הראשון (תוספתא מכות ב).

משנה ט

פירוש הברטנורא

המחזיר חוב בשביעית - לזה שאומר למלוה אעפ"כ, ומחזיר לו מעותיו רוח חכמים נוחה הימנו:

לא יחזיר לבניו - אינו חייב להחזיר לבניו אם מת הגר:

ואם החזיר רוח חכמים נוחה הימנו - ודוקא לבניו שנתגירו עמו משום דעובד כוכבים יורש את אביו מן התורה דכתיב (דברים ב) כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר, ואם לא יחזיר לבניו יש לחוש שמא יחזרו

המחזיר חוב בשביעית, רוח חכמים נוחה ממנו. הלזה מן הגר שנתגירו בניו עמו, לא יחזיר לבניו; ואם החזיר, רוח חכמים נוחה ממנו. כל המטלטלין נקנין במשיכה; וכל המקיים את דברו, רוח חכמים נוחה ממנו.

לסורם שיאמרו אם היו עובדי כוכבים היו יורשים אביהם והיו צריכין להחזיר להם. אבל אם היתה הורתם שלא בקדושה ולידתם בקדושה דמעולם לא ירשו את אביהם מן התורה ולא היתה ירושה זו ראויה להם לעולם אין לחוש בזה שמא יחזרו לסורם, והמחזיר להם אין רוח חכמים נוחה הימנו:

כל המטלטלין נקנין במשיכה - וכל זמן שלא משך יכול כל אחד מהם לחזור בו, ואף על פי שנתן המעות אין המעות קונות עד שימשוך החפץ הנקנה, ואעפ"כ המקיים את דבריו ואינו חוזר בו ואפילו לא משך רוח חכמים נוחה הימנו, דהכי תניא איפת צדק והין צדק (ויקרא יט) שיהא לאו שלך צדק והין שלך צדק:

משנה זו – המסיימת את מסכתנו – באה ללמד, שהפורע חוב שנשמט בשביעית, רוח חכמים נוחה ממנו; ואגב הלכה זו נישנו בה עוד שני דברים, שהעושה אותם – אף שאינו מחוייב בהם – רוח חכמים נוחה ממנו.

הַמַּחְזִיר חוֹב בְּשִׁבְעִית – לווה שאמר למלוה "אף על פי כן", כמו ששנינו במשנה הקודמת, והחזיר לו מעותיו, **רוּחַ חֲכָמִים נוֹחָה מִמֶּנּוּ** – חכמים מרוצים ממעשהו זה, וכן פירש רש"י (בבא מציעא מח, א), שיש נחת רוח לחכמי ישראל במעשיו של זה; ויש מפרשים: רוח חכמה וחסידות בקרבו, שאינו רוצה ליהנות מממון אחרים ("מלאכת שלמה"). **הַלֹּוֹה מִן הַגֵּר שְׁנִתְגִּירוֹ בְּנֵיו עִמּוֹ** – ומת הגר שהלווהו, **לֹא יִחְזִיר לְבָנָיו** – אין הלווה חייב להחזיר לבניו את החוב שהיה חייב לאביהם, שכן הלכה היא: גר שמת – כל הקודם בנכסיו זכה, שאין בניו שנולדו לו בגיותו יורשים אותו, אף על פי שנתגירו עמו; **וְאִם הִתְחַזֵּר** – את החוב לבניו שנתגירו עמו, **רוּחַ חֲכָמִים נוֹחָה מִמֶּנּוּ** – הרמב"ם מפרש: "עניינו, שהחכמים אוהבים אותו על זה, וישר בעיניהם מה שעשה". **כָּל הַמַּטְלֵטֵלִין וְנִקְנִין בְּמַשִּׁיכָה** – שכשמשך אותם הלוקח קנאם, ושוב אין יכולים, לא הלוקח ולא המוכר, לחזור בהם; אבל כל זמן שלא משכם, אף על פי שנתן כבר מעות, יכול כל אחד מהם לחזור בו. ברם, החוזר בו לאחר נתינת המעות, לא עשה מעשה ישראל וחייב לקבל "מי שפרע" (רמב"ם הל' מכירה ז, א), כמו ששנינו (בבא מציעא ד, ב): "משך הימנו פירות ולא נתן לו מעות, אינו יכול לחזור בו (לא הקונה ולא המוכר). נתן לו מעות ולא משך הימנו פירות, יכול לחזור בו (כל אחד משניהם); אבל אמרו: מי שפרע מאנשי דור המבול ומדור הפלגה, הוא עתיד להיפרע ממי שאינו עומד בדיבורו" (כלומר שכך אומרים בית דין לאדם שלא קיים דבריו). מכל מקום אם הלוקח לא משכם ואף לא נתן מעות, מותר לכל אחד מהם לחזור בו, **וְכָל הַמִּקְנִים אֶת דְּבָרָו** – אף שלא עשה מעשה קניין ולא נתן מעות, **רוּחַ חֲכָמִים נוֹחָה מִמֶּנּוּ** – שכן שנינו בברייתא (בבלי בבא מציעא מט, א): מה תלמוד לומר "והין צדק" (בפסוק "איפת צדק והין צדק יהיה לכם" – ויקרא יט, לו), והלוא "הין" בכלל "איפת צדק" היה? אלא לומר לך, שיהא הן שלך צדק ולאן שלך צדק".

סליק מסכת שביעית

”עץ חיים היא למחזיקים בה
ותומכיה מאושר”

ברכת ה'
למשה בן סולטנה
ואסתר בת מרים

וכל יוצאי חלציהם

יהי רצון שיבורכו
מפי עליון בריאות
איתנה נחת, שפע
ברכה והצלחה

”עץ חיים היא למחזיקים בה
ותומכיה מאושר”

ברכת ה' למשפחת חורש

יהי רצון שיבורכו מפי עליון בבריות,
הצלחה, נחת וזיווג

”לזכר עולם יהיה צדיק”

לע”נ **אבישי יצחק** הי”ד

בן משה אריה יבדל”ח שינדלר

כ”ב אלול תש”ע

שרה בת מרדכי ע”ה שינדלר

כ”ד חשוון תש”פ

בנימין בן ישראל צבי ז”ל

שינדלר ד’ טבת תש”פ

"לזיכרון עולם לפני ה' תמיד"
לעילוי נשמת הנפטרים
לבבית משפחת שפילברג:

נחום בן שמואל בער
נלב"ע י"ט שבט התשע"ט

שמחה בת יצחק
נלב"ע י"ג שבט התשע"ט

יוחנן יצחק בן נחום
נלב"ע א' טבת התשע"ב

"והעלה ארוכה ומרפא"

לרפואה שלמה

שלמה עמרם
בן אטו זריהן,

ושושנה
בת יקוט זריהן

יהי רצון שישלח להם הקב"ה
רפואה שלמה
בתוך שאר חולי ישראל

לזכר עולם יהיה צדיק,
הקדשה לעילוי נשמת

נתנאל בן סגולה
ושמואל רחל
בת רבקה ושמואל

"חכם לב יקח מצוות",
לברכה והצלחה וסיעתא דשמיא
בכול העינינים
לגו'לי ומרטין מנדלסון

וילדיהם-מקס

חנה

נח

רפאל

יהודה

בנימין

שתהיה להם את הזכות לגור תמיד בארץ ישראל!

"לזכר עולם יהיה צדיק" - לעילוי נשמת
חביב בן עזיזה ואברהם בן שמחה

"עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר"
לרפואה ברכה והצלחה למשפחת בן שטריט

מפתח

א

אגוז - חלקיו ושימוש בו לצביעה ז, ג
אדהזיה - , א
אוגניית הציפורן - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, ו
אוקסין - תפקידו בצמח ב, ו
אורז - זיהוי הצמח ומאפייניו ב, ז
אורן הצנובר - זיהוי הצמח ומאפייניו ה, א
אזוב - זיהוי הצמח ומאפייניו ח, א
אטד - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, ה
אי פליחה - תיאורה א, א
איבוק - הגדרת הפעולה ב, ב
אילן סרק - הגדרתו א, ג
איסטיס הצבעים - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, א
אלה (צמח) זיהוי הצמח ומאפייניו - ז, ה
אנתוציאנינים - הגדרתם ז, א
אסטיס - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, א
אקלים בישראל - מאפיינים מרכזיים ט, ב
אקלים - השפעתו של הצמח ט, ב
אקלים סובטרופי - מאפיינים מרכזיים ט, ו
ארייה - הגדרת הפעולה א, ב
אשכול ענבים - תיאור חלקיו ו, ב
אתילן - תיאור ותפקיד הורמון זה ד, ז; ז, ה

ב

בהמה - צרכים תזונתיים ז, א
בוהל - תיאור שלב זה ד, ח
בוסר - תיאור שלב זה ד, ז
בור מים - מאפייניו ג, י
בטנה - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, ה
ביות הצמחים - ביאור תהליך זה ז, ג
בית השלחין - תיאור השטח ב, ב
בית סאה - הגדרתו ושטחו א, ב

ג

בלסטופגה (צרעה) - פעולתה ב, ה
בנות שוח - זיהוי הצמח ומאפייניו ה, א
בצירה - הגדרת הפעולה ו, ב
בצל הגינה - זיהוי הצמח ומאפייניו ב, ט
בצל - תפקידו ו, ג
בקר וכליו - הגדרת שטח זה וההשלכות
ההלכתיות לכך א, ה
גבולות הארץ (עולי מצרים ועלי בבל) - ו, א
גבעול - תהליך היווצרותו ז, ה
גדם עץ - טפול בו ד, ה
גזים - ריכוזם בקרקע א, א
גזים - תפקידם בצמח א, א
גזע העץ - שימוש בו כיום א, ג
גיאופיט - תפקידו ו, ג
גיאופיטים - מאפיינים שונים ה, ב; ה, ג
גיזום חלקי של העץ - מטרתו ב, ג
גימזם - הגדרת הפעולה ומטרתה א, ח
גיפור - הגדרת הפעולה ב, ב
גפנים - תיאור פריחתם ד, י
גרגר - זיהוי הצמח ומאפייניו ט, א
גרעין הצמח - חלקיו ז, ג

ד

דבלים - אופן הכנתן א, ב
דוחן - זיהוי הצמח ומאפייניו ב, ז
דונג - תיאור חומר זה י, ז
דופן הפרי - הגדרתו א, ג
דופן התא - ז, ה
דורה מצויה - זיהוי הצמח ומאפייניו ב, ז
דילול עצים - מטרת הפעולה ד, ג
דילול פרי - מטרת ואופן עשיית הפעולה ד, י

דיסקוס - שימוש בו להפיכת הקרקע א, א
דישה - הגדרת הפעולה ו, ב
דישון - הגדרת הפעולה ב, ב
דלועים (משפחה) - מאפייניה א, ז
דלעת - הגדרתה, שימורה ושימוש בה ב, י
דנדנה - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, א
דקר - תיאורו ה, ו
דריכת ענבים - תיאור הפעולה ו, ב
דשנים - מקורם ב, ב

ה

הבחלה - תיאור תהליך זה ד, ז
הברכה - תיאור הפעולה ב, ו
הבשלה - תיאור תהליך זה ד, ז
הדברת מזיקים - שיטות שונות לעשיית פעולה
 זו ב, ב
הורמוני צמיחה - השפעתם על הצמח ד, ה
הורמוני צמיחה - תפקידם ב, ו
הר ההר - זיהוי מקום זה ו, א
הרכב הקרקע - א, א
הרכבה - תיאור הפעולה ב, ו
השקיה - תיאור מערכות השקיה עתיקות ב, ד
השרשה - תיאור תהליך זה ב, ז
התפתחות ראשונית ומשנית - הגדרתן ד, ו

ו

וגטיבי - הגדרה ו, ב
ורד - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, ו

ז

זבל - מקורות מרכזיים ג, א
זיבול השדה - יעילותו ג, א
זיבול השדה - תהליך עשייתו ב, ב; ג, ב
זיהום - הגדרת הפעולה ב, ד
זירוד - הגדרת הפעולה ב, ג

זיתים - שלבי התפתחותם, צבירת השמן בהם
 ד, ט
זיתים - תיאור פריחתם ד, י
זרייה - הגדרת הפעולה ו, ב
זריעה - בחירת העיתוי לעשייתה ה, ח

ח

חברות צמחים - מאפיינים מרכזיים ט, ב
חומצות שומן בזיתים - ד, ט
חומר פעיל בצמח - שימוש לשם ריפוי ח, א
חומרים אורגניים ואנאורגניים - מקורם, שיעורם
 ותפקידם בצמח א, א
חוסר מים בקרקע - השפעה על צמח ט, ו
חורבה - הגדרתה א, ב
חיטה - הסתעפות ה, ח
חלביצים - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, ב
חצב מצוי - זיהוי הצמח ומאפייניו ה, ב
חרדל - זיהוי הצמח ומאפייניו ט, א
חרוב - צורת הפריחה ד, י
חרישה - מטרתה, חשיבותה ואופן עשייתה א, א
חרמש - תיאורו ה, ו

ט

טופח - זיהוי הצמח ומאפייניו ט, ד
טמפרטורה - השפעתה על הצמח ו, ד
טראסות - אופן בנייתן ג, ח

י

ייבול - הגדרת הפעולה ב, ב
יסודות מקרו ומיקרו - חשיבותם לצמח ב, ב
ירבוז - זיהוי הצמח ומאפייניו ט, א
יתד המחרשה - ה, ו

כ

כדים - נפח ממוצע ה, ז
כוורת דבורים - תיאורה י, ז

כוסבר - זיהוי הצמח ומאפייניו ט, א
 כופר לבן - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, ו
 כיכר דבלים - משקלה א, ב
 כלורופיל - תיאורו ותפקידו ו, ג
 כלורופיל - התפרקותו ז, א
 כלי חרס - אופן הכנתם ה, ז
 כרוב - זיהוי הצמח ומאפייניו ט, א
 כריכה - הגדרת הפעולה ב, ד
 כרישים - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, א
 כרפס - זיהוי הצמח ומאפייניו ט, א

ל

לוביה תרבותית - זיהוי הצמח ומאפייניו ב, ח
 לוטם - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, ו
 לוף - הגדרת צמח זה ז, א
 לוף - זיהוי הצמח ומאפייניו ה, ב
 ליגנין - תפקידו בתא ז, ה

מ

מאכל אדם - הגדרת צמח לשם כך ז, א
 מארופה - זיהוי כלי זה ה, ד
 מגל - תיאורו ה, ו
 מדלעות - הגדרתן והטיפול בהן ב, א
 מדרגות - אופן בנייתן ג, ח
 מוקצה - הגדרתו א, ב
 מזון גס/ מרוכז - צריכות על ידי הבהמה ז, א
 מזיקי צמחים שונים - הגדרתם, מאפייניהם
 והטיפול בהם ב, ב
 מזרה - תיאורו ה, ו
 מחרשה - חלקיה ה, ו
 מחרשה - שימוש בה א, א
 מים - מקורם ושיעורם בקרקע א, א
 מים - תנועתם בצמח ב, ד
 מים - תפקידם בצמח א, א
 מינרלים - חשיבותם בצמח ב, ב
 מינרלים - שיעורם בקרקע א, א

מלוא האורה וסלו - הגדרת שטח זה א, ב
 מלמד הבקר - תיאורו ה, ו
 מנה איטלקי - שיעור משקל זה א, ב
 מנות קור - השפעתן על הצמח, אופן מדידתן
 ו, ד
 מסיק - הגדרת הפעולה ו, ב
 מעדר - הגדרתו וצורתו ב, ב
 מעלה עקרבים - זיהוי מקום זה ו, א
 מערה (לאגירת מים) מאפייניה - ג, י
 מקשאות - הגדרתן והטיפול בהן ב, א
 משפלות - הגדרתן ג, ב

נ

נחל מצרים - זיהוי- ו, א
 נטיעה (פעולה) זמן ואופן עשייתה - א, ו
 נטיעה (צמח) - הגדרתה א, ח
 ניל הצבעים - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, א
 ניקוב פגים - תיאור הפעולה ב, ה
 ניר - שימוש בו לצורך חרישה א, ה
 נץ חלב - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, א
 נצר הצמח - תיאורו ז, ה

ס

סורגום - זיהוי הצמח ומאפייניו ב, ז
 סוריה - מעמד הלכתי ו, ב
 סיאה - זיהוי צמח ומאפייניו ח, א
 סיכה - אופן עשייתה ח, ב
 סיכת כלים - מטרות הפעולה ח, ח
 סיכת פגים - תיאור הפעולה ב, ה
 סיקול - הגדרת הפעולה ב, ג

ע

עול השרוני - הגדרתו א, ה
 עול - תיאורו ושימוש בו לצורך חרישה א, ה;
 ה, ו
 עול של כרמים - הגדרתו א, ה

עולש - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, א

עונת מים - הגדרתה ב, ט

עור בעלי חיים - התקנתו לשימוש ח, ט

עור - השכבות השונות ח, ב

עימור - הגדרת הפעולה ו, ב

עין קדים - מיקומו ו, א

עישון - הגדרת הפעולה ב, ב

עלים - נשירתם מהעץ ז, ה

עלים - תפקידם ותהליך נשירתם מהעץ ט, ו

עצה (גזע העץ) שימוש בו כיום - א, ג

עצה(תאים) - תיאורם ותפקידם ב, ו; ד, ו

עצים נשירים/ יורקי עד - הגדרתם ז, ה

עצים צעירים - הגנתם ממזיקים ב, ד

ערבה - מעמדה ההלכתי ו, א

פ

פואת הצבעים - זיהוי הצמח ומאפייניו ה, ד;

ז, ב

פיגם - זיהוי הצמח ומאפייניו ט, א

פיגמנטים - הגדרתם ז, א

פיסול - הגדרת הפעולה ב, ג

פירוק - הגדרת הפעולה ב, ב

פירות עצי סרק - א, ג

פלואם (תאים - phloem) - תיאורם ותפקידם

ב, ו

פקעי צמיחה - התעוררותם בצמח א, ח

פקק (מפרק) הגדרתו - א, ח

פרג תרבותי - זיהוי הצמח ומאפייניו ב, ז

פרי - הגדרתו א, ג

פרי - יבושו ושימורו א, ב

פרי - שלבי התפתחותו א, ג; ד, ז

פריחה - הגורמים המביאים אליה ו, ד

פריקארפ - הגדרתו א, ג; ד, ז

פרתנוקרפיה - יצירת פירות בדרך זו א, ג

צ

צביעה - אופן עשייתה ז, א

צבעים - שימוש בצמח לשם כך ז, א

צבענים - הגדרתם ז, א

צמד וכליו - הגדרת שטח זה א, ה

צמחי בר - ספיחין בהם ט, א

צמחי מרעה - מאפיינים עיקריים ג, ד

צמחיית ארץ ישראל - מאפיינים מרכזיים

ט, ב

צרעת פיקוס התאנה - פעולתה ב, ה

ק

קאלוס (callus) תיאור הרקמה ותפקידה -

ב, ו; ד, ו

קדש - זיהוי מקום זה ו, א

קודקוד צמיחה - תיאור חלק זה ז, ה

קוהזיה - ב, א

קולומבריום - ט, ד

קולקס הקדמונים - זיהוי הצמח ומאפייניו

ה, ב

קוצה - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, א

קוצים- פגיעתם בפוריות השדה ד, ב

קורטם הצבעים - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, א

קטימה- הגדרת הפעולה ב, ד

קינרס- זיהוי הצמח ומאפייניו ט, ה

קורנית- זיהוי הצמח ומאפייניו ח, א

קלטרת - שימוש בה א, א

קליפת כדור הארץ - מאפיינים עיקריים ג, ה

קמביום (cambium) - תיאור הרקמה

ותפקידה ב, ו; ד, ו

קמביום הובלה - תפקידו ז, ה

קנוקנות הדלועים - הגדרתם ב, י

קסילים (תאים - xylem) - תיאורם

ותפקידם ב, ו

קצייה - הגדרת הפעולה ועשייתה א, ב
 קציר - הגדרת הפעולה ועשייתה ו, ב
 קרסום - הגדרת הפעולה ב, ג
 קרקע (סוג) - השפעתה על הגידול ו, ד
 קרקע (סוג) - השפעתה על הצמח ט, ב
 קרקע - הגדרתה ותפקידה א, א
 קרקע כדור הארץ - מאפיינים עיקריים ג, ה

ר

רביעה (גשם) - הסבר זמן זה ט, ו
 רגלת הגינה - זיהוי הצמח ומאפייניו ז, א; ט, א;
 ט, ה
 ריבוי וגטיבי - אופי הפעולה ב, ו
 רימון - חלקיו ושימוש בו לצביעה ז, ג
 רכפא - זיהוי ומאפייני צמח זה ז, ב
 רפרודוקטיבי - הגדרה ו, ב

ש

שדה אילן - הגדרתו ואופן עיבודו א, א
 שדה בעל - הגדרתו ואופן עיבודו ב, א
 שדה לבן - השפעת החרישה עליו א, א
 שדה - פגיעה בפוריותו ד, ב
 שומשום - זיהוי הצמח ומאפייניו ב, ז
 שורשים אדוונטיביים (adventitious root) -
 הגדרתם ותיאורם ב, ו
 שטחי חקלאות כיום (שיעורם) - ב, א
 שטחים מושקים - שיעור שטחים אלו כיום ב, א
 שיבולת - מבנה ו, ב
 שיח (לאגירת מים) מאפייניו - ג, י
 שימור הפרי - אופן עשייתו א, ב
 שיפה (תאים) - הסבר ותפקיד תאים אלו ד, ו
 שיפה (תאים) - תיאורם ותפקידם ב, ו
 שיקמה - מאפייניה ושימוש בקורותיה ד, ה;
 ט, ב

שלטון קודקודי - הגדרתו ד, ה
 שמן - שימוש בו לסיכה ח, ב
 שרף הצמח - שימוש בו ז, ו
 שתיל עץ - סוגים שונים ב, ו

ת

תא הצמח - חלקים מרכזיים ותהליך התקשותו
 ז, ה
 תאית - תפקידה בצמח ז, ה
 תאנה - מאפייניה ואופן צימוחה א, ג
 תאנים - ייבושן א, ב
 תרופה - אופן פיזור בגוף ח, א
 תרופות - שימוש בצמחים לשם כך ח, א
 תרמיל קטנית - מאפיינים מרכזיים ב, ח

